

folklor/edebiyat

folklore/literature

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, üç aylık
halkbilim • antropoloji • arkeoloji • sosyoloji • eğitim • tarih • dil • edebiyat dergisi

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ YILDA DÖRT SAYI ÇIKAR
A Peer Reviewed Quarterly International Journal

ISSN 1300-7491

CİLT: 17

SAYI: 68

2011/4

Sahibi

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ Adına
Mete Boyacı

Genel Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Mehmet Ali Yükselen

Yayın Yönetmenleri
Prof. Dr. Metin Karadağ (mkaradag@ciu.edu.tr)
Prof. Dr. Ahmet Pehlivan (ahmetp@ciu.edu.tr)

Sorumlu Yayın Yönetmeni
Metin Turan (mturan@ciu.edu.tr)

İngilizce Editör :**Yrd. Doç. Dr. Ersin Teres**

Düzeltili: *Kafiye Yinanç*
Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Haspolat Kampüsü, Lefkoşa KKTC
Tel: 392. 671 11 11/ 2601
www.folkloredebiyat.org folkloredebiyat@ciu.edu.tr

Abone Koşulları

Yurtiçi Yıllık (Postalama ücreti dahil): 100 TL

Eski Aboneler ve Öğrencilere Sayısı: 15 TL • Yıllık (Postalama ücreti dahil) : 60 TL
Avrupa için Sayısı: 15 EURO • Yıllık Abone Bedeli(Postalama ücreti dahil): 60 EURO

Amerika için Sayısı: 20 \$ • Yıllık Abone Bedeli (Postalama ücreti dahil): 80 \$

Abone bedelinin folklor/edebiyat adına Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi'nin Türkiye İş Bankası Lefkoşa Şubesi'ndeki TR71 0006 4000 0016 8000 4939 81 no'lu TL hesabına,
TR47 0006 4000 0026 8002 1836 63 no'lu

Euro hesabına veya TR48 0006 4000 0026 8001 8819 75 no'lu Dolar hesabına yatırılarak, dekontun adresimize gönderilmesi gereklidir. (Abonelerimiz yıl içindeki fiyat artışlarından etkilenmezler.)

folklor/edebiyat'ta yayımlanan yazılar *MLA Folklore Bibliography* ve
Türkologischer Anzeiger Viyana tarafından taranmaktadır.

Hazırlık – Baskı: Uluslararası Eğitim Öğretim Ltd. Şti - Başkent Matbaası,
Bayındır Sokak 30/E Kızılay / Ankara
yerel süreli yayın

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ
ÜÇ AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Genel Yayın Kuralları:

folklor/edebiyat halkbilim, antropoloji, eğitim, tarih, dil ve edebiyat alanındaki özgün araştırmaları yayınlamak ve bu alanlardaki sorunlara bilimsel ölçütler içerisinde tartışma olanağı sağlamak amacıyla çıkmaktadır. folklor/edebiyat halkbilim, antropoloji, eğitim, tarih, dil ve edebiyat alanındaki özgün araştırma makalelerini, deneme ve derlemeleri yayımlayan hakemli, akademik bir dergidir. Yılda dört kez yayımlanır.

folklor/edebiyat'ta yayımlanan yazıların, bilim etiği başta olmak üzere, her türlü içeriksel sorumluluğu yazarlarına; telif hakkı ise basılı ve her türlü elektronik ortamda folklor/edebiyat' a aittir. folklor/edebiyat'ta yayımlanan bir yazı, başka bir yerde yayımlanamaz. Daha önce başka bir yerde yayımlanmış yazılar folklor/edebiyat'a gönderilemez. Yayımlanan yazıların sahiplerine ve bu yazıları değerlendiren hakemlere herhangi bir ücret ödenmez.

Hakem Değerlendirmesi:

folklor/edebiyat'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kaliteye dikkat edilir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar iki yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Yazım Dili

folklor/edebiyat dergisinin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde başka dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir.

Yazım ve Basım Koşulları:

Yazılar windows (Microsoft Word) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalı, e posta yoluyla gönderilmiş olsa da A4 boyutundaki kağıda 3 kopya çıktısı alınarak Word uyumlu CD ile birlikte yazışma adresine gönderilmelidir.

Yazıların uzunluğu konusunda sınırlama olmasa da tek bir sayıda yayımlanabilmesi göz önüne alınarak 20 sayfayı aşmamalıdır.

İlk sayfa yazım sırası:

- 1)Yazar adı (şol üst köşe, sola dayalı)
- 2) Makale başlığı (sola dayalı)
- 3) Çeviri makaleler için çevirmen adı (sağa dayalı)
- 4)Türkçe özgün makaleler için ABSTRACT, RESUME, ZUSAMMENFASSUNG başlıkları altında, 100 sözcüğü geçmeyen İngilizce, Fransızca ya da Almanca özet. Makale başlığının özet dilinde çevirisi özet başlığının altında verilmeli daha sonra özet metin yer almalıdır. Türkçe dışındaki makaleler için ÖZET başlığı altında genişçe bir Türkçe özet verilmeli ve aynı kurallara uyulmalıdır. Çeviri ve kitap tanıtım, değerlendirme yazıları hariç, özet bölümü olmayan yazılar, yayımlanmaz.
- 5) Önce makale dilinde, ardından özet dilinde anahtar sözcükler. (3-5 sözcük)
- 6) Yazarla ilgili açıklama (sayfa altına) (*) işareti ile
- 7) Varsa, makale ile ilgili açıklama (sayfa altına); çeviri metinlerde kaynak metin ile ilgili açıklama (**) işareti ile
- 8) Varsa, çevirmenle ilgili açıklama (sayfa altına) (***) işareti ile gösterilmelidir.

Dipnotlar ve Kaynakça

Dipnot ve kaynaklar APA 5 (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmeli, ikinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir.

INTERNATIONAL CYPRUS UNIVERSITY
QUARTERLY CULTURAL JOURNAL

Editorial Principals

Folklor/Literature is published quarterly. Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. The main goal is to publish original researches on folklore, anthropology, education, history, language and literature and create a discussion platform on these subjects. Folklor/Literature is an academical journal which publishes original articles on folklore, anthropology, education, history, language and literature.

The overall responsibility and writing preferences for the published articles belong to the author of the article. The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Folklor/Literature. In order for any article to be published in Folklor/Literature, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere.

Referees' Evaluation of Papers

Articles forwarded to Folklor/Literature are first reviewed by the Editorial Board in terms of journal's publishing principles. Those which are found unsuitable are returned to their authors to be corrected. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are well-known for their works in relevant fields. Names of the referees are kept confidential and referee reports are safe-kept for two years. For publication of articles, two positive reports are required. In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The Language

The language of the journal is Turkish. Articles in other languages may be published, not to exceed one third of an issue.

Writing and Edition Rules

1. Papers should be typed in MS Word program.
2. Papers should be prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies and one CD to Folklore/Literature at the correspondence address.
3. The maximum length for the papers is 20 pages.

The first page should be written as follows:

1. Names and surnames are written in upper left hand corner (left aligned)
2. The Title (left aligned)
3. Translator name for translated papers (right aligned)
4. For original papers in Turkish, the paper should include an abstract in English, French or Germany, briefly and laconically expressing the subject in maximum 100 words. The translation of paper's title should be given under the title of abstract. After that, the abstract should be taken place. A detailed Turkish abstract should be given for the papers in the other languages. The papers which do not have an abstract will not be published.
5. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 3 and maximum 5 words.
6. Explanation about the author (with *)
7. If there is, explanation about the paper (with **), for translation explanation about the source text (with **)
8. If there is, explanation about the translator (with ***)

Footnotes and Bibliography

The footnotes and bibliography should be given according to APA5 (American Psychological Association) standards. The original source should be indicated in the secondary quotations.

Yayın Kurulu / Editorial Boards

- Prof. Dr. Erman Artun (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Namık Açıkgöz (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Başgöz (ODTÜ)
Prof. Dr. Oktay Belli (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hande Birkalan (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fuat Bozkurt (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Bernt Brendemon (Finlandiya)
Prof. Dr. Muharrem Caferli (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuran Elmacı (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay Er (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldırım Erdener (ABD)
Prof. Dr. Cengiz Ertem (Ufuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuna Ertem (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celil Gariboğlu Nagiyev (Bakü Aşya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Gökbel (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat Gözaydın (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahadır Gülmez (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. V. Dogan Günay (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Umay Günay (YÖDAK-KKTC)
Prof. Dr. Abdulkadir Gürer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsa Habibbeyli (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria Ivanics (Macaristan)
Prof. Dr. Eva Csato Johanson (İsveç)
Prof. Dr. Birsen Karaca (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Karadağ (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Suat Karantay (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Şahin Karasar (Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim Karpuz (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Asker Kartarı (Kadir Has Üniversitesi)
Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Aynur Koçak (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Jaklin Kornfilt (ABD)
Prof. Dr. Muhtar Kutlu (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fırat Kutluk (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Belkis Kümbetoğlu (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuz Makal (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkan Manav (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Eunkyung Oh (Güney Kore)
Prof. Dr. Bekir Onur (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Zühal Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Zafer Önler (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Özdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Öztürk (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülsün Parlar (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Pehlivan (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayrettin Rayman (Bozok Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat Yusuf Saragöl (Bükreş Üniversitesi, Romanya)
Prof. Dr. Veysel Sönmez (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ Şimşek (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner Timur (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Tomanbay (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz Tosun (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Necmi Yaşar (Çukurova Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

folklor/edebiyat'tan / Metin Turan	7- 8
AURATİK HIRSIZIN TARİHSEL SERMAYES <i>HISTORICAL CAPITAL OF AURATIC ROBBERİ/ Seval Şahin</i>	9-30
TÜRK EDEBİYATINDA AYDIN SORUNSALI:OYA BAYDAR'DA SÜREKLİLİK, KOPUŞ VE YENİDEN KURGULAMA <i>THE PROBLEMATIC OF INTELLECTUAL IN TURKISH LITERATURE: INVARIABILITY, ISENGAGEMENT AND RECONSTRUCTION/ Cumhuri Aslan</i>	31-51
ANTİK YUNAN'DA BİYOLOJİK EVRİM DÜŞÜNCEİ <i>CONCEPT OF BIOLOGICAL EVOLUTION IN ANCIENT GREECE/ Arzu Demirel</i>	53-60
ION POLİSLERİNİN PERS İSTİLASINA KADAR YAKINDOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN IONIAN POLEIS AND THE OTHER STATE OF ANCIENT NEAR EAST BY THE PERSIAN OCCUPY/ Fatma Sevinç Erbaşı</i>	61-76
JAPON MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA İKİ SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI <i>THE COMPERATION OF TWO SOCIOLOGICAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF JAPAN/ Mehmet Devrim Topsis</i>	77-84
12 EYLÜL 2010 REFERANDUM SÜRECİNİN TÜRKİYE'DEKİ YAZILI BASINDA SUNUMU <i>THE PRESENTATION OF SEPTEMBER 12 (2010) REFERENDUM PROCESS İN THE TURKISH PRESS / Levent Yaylagül-Cengiz Çiçek</i>	85-120
TÜRKÇE DEYİMLER SÖZLÜKLERİNE ALINMIŞ, DEYİM OLMAYAN KİMİ SÖZ ÖBEKLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME <i>AN ASSEMENT ABOUT SOME PHRASES WHICH ARE NOT IDIOM BUT ARE LOCATED IN TURKISH IDIOM DICTIONARIES/ Necmi Akyalçın</i>	121-142
İSPANYA'DAN BİR KARA ROMAN: PLENILUNIO <i>A HARD BOILED NOVEL FROM SPAIN: PLENILUNIO / Nil Ünsal</i>	143-151

- KLASİK GİTAR İÇİN YAPILMIŞ TÜRKÜ DÜZENLEMELERİNDE VE
BESTELERDE BAĞLAMA ÇALIM TEKNİKLERİ
*THE TECHNIQUES OF PLAYING BAGLAMA IN THE REGULATIONS
OF FOLK SONGS WHICH ARE DONE FOR GUITAR
AND COMPOSITIONS/ Tolgahan Çoğulu* 153- 165
- YUSUF VE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN
EPİZOT TAHLİLİ VE MOTİF YAPISI
*EPISODIC ANALYSIS OF THE TALE OF YUSUF AND ZÜLEYHA AND
ITS PATTERN STRUCTURE/ Okan Alay* 167-180
- GELENEKSEL KADIN GİYİMİ KESİM TEKNİĞİNDE MODANIN ETKİSİ
*THE EFFECTS OF FASHION IN THE CUTTING TECHNIQUE OF
TRADITIONAL WOMAN'S CLOTHING/ Yüksel Şahin* 181-185
- ÇOK YÖNLÜ BİR FİKİR ADAMININ GEÇMİŞE BAKIŞI:
SABAHATTİN EYUBOĞLU VE TARİH
*A VERSATILE THINKER: SABAHATTİN EYUBOĞLU, PAST
AND HISTORY / Ümüt Akagündüz - Seval Yınılmez Akagündüz* 187-206
- KAĞIZMANLI ÂŞİK CEMÂL HOCA'DA EĞİTİM
*THEME OF EDUCATION IN THE WORKS OF MINSTREL
CEMAL HODJA OF KAGIZMAN/ Esra Uslu* 207-219

folklor/edebiyat'tan

Akademik yayıncılığın heyecanlı yanları kadar, kaygı verici tarafları da olmakta.

Kaygının başlıcasını, ciddi bir emekle ortaya konan çalışmaların, belli bir okur kesiminin tekelinde kalması gelmekte. Oysa, kimi değil, hemen tüm makalelerin çok geniş kesimler tarafından okunması yazarın olduğu kadar, yayıncının da hasretlerinden birini oluşturmaktadır.

folklor/edebiyat, ilk yayımlandığı tarihlerde oldukça kalabalık bir okur tarafından izleniyordu ve bunun önemli bir bölümünü de akademi dışındakiler; emekli öğretmenler, serbest meslek çalışanları, avukatlar, esnaftan meraklılar oluşturuyordu. Yaklaşık, beş yıldır bu oranda belirgin bir değişiklik oluşmaya başladı. Bugün okurlarımızın ağırlıklı bölümünü akademisyenler ile üniversite öğrencileri oluşturmakta, üniversite dışından okurlarımız ne yazık ki giderek azalmaktadır.

*

Bu yılın son sayısının ilk yazısı, Server Bedi takma adıyla önemli bir külliyat oluşturan Peyami Safa'nın 1924-1940 yılları arasında yazdığı Cingöz Recai serileri üzerine **Dr. Seval Şahin**'in Pierre Bourdieu'nün alan, sermaye ve habitus kavramlarıyla, Franco Moretti'nin edebi tür kavramını sorgulamaya açmasından yola çıkarak, yapmış olduğu inceleme oluşturuyor. **Dr. Cumhur Aslan**, aydın sorunsalını 'süreklilik, kopuş ve yeniden kurgulama' bağlamında, Oya Baydar'ın yapıtlarından yola çıkarak ele alıyor. **Dr. Mehmet Devrim Topsis** ise, Japon modernleşmesini gelenekçi ve değişimci sosyolojik çözümler bağlamında irdeliyor.

Canlılığın ortaya çıkışına ilişkin fikirlerin, Darwin'in doğal seçim mekanizmasını ortaya koyarak, evrim teorisini bilimsel bir temele oturtmasından çok önce, Antik Yunan'da dile getirilmesine ilişkin saptamaları **Dr. Arzu Demirel** makalesine konu ediyor ve biyolojik evrim düşüncesi ile ilgili görüşleri değerlendiriyor. Bu yıl Dil Derneği'nin, Beşir Göğüş anısına düzenlediği ödülü de kazanarak, dil konusundaki çalışmalarındaki titizliğiyle dikkatleri çeken **Dr. Necmi Akyalçın**, Türkçe deyim sözlüklerine alınmış, deyim olmayan kimi söz öbeklerinde ilişkin saptamalarda bulunuyor, değişik kurum ve kişiler tarafından hazırlanmış bu içerikteki sözlükleri irdeliyor.

Arkaik dönem Yunan dünyasının parlayan yıldızlarından İon polisleri (kentleri) nin Pers istilasına kadar, Yakındoğu devletleriyle olan ilişkilerini **Dr. Fatma Sevinç Erbaşı**; 12 Eylül 2010 referandum sürecinin Türkiye'deki yazılı basında sunumunu ise **Dr. Levent Yaylagül** ile **Cengiz Çiçek** değerlendiriyorlar.

Ağırlıklı olarak Türk edebiyatı üzerine yapılan çalışmalara yer vermekle birlikte, farklı ülke edebiyatlarıyla ilgili makaleleri de değerlendiren dergimizin bu sayısında, İspanyol toplumunu ruhuyla, içeriden anlama ve tanıma konusunda önemli bir roman olan Plenilunio (Dolunay) üzerine **Dr. Nil Ünsal**'ın irdelemesini okuyacaksınız.

Bu sayımızın müzik bağlamalı yazısını, klasik gitar için yapılmış beste ve düzenlemelerde bağlama çalım tekniklerinin etkileri üzerine **Dr.Tolgahan Çoğulu**'nun araştırması oluşturuyor.

Hem mesnevi hem de halk hikayesi olarak yüzyıllardır anlatılagelen ve kaynağını Tevrat ve Kur'an'dan alan Yusuf ve Züleyha hikayesinin epizot tahlili ile motif yapısını **Okan Alay**, modanın geleneksel kadın giyimi kesim tekniğinde oynadığı rolü de **Dr. Yüksel Şahin**'in makalelerinden okuyacağız.

Behçet Kemal Çağlar'ın deyimiyle, 'camide imam, tekkede şair, mektepte öğretmen' bir halk şairi olan Kağızmanlı Âşık Cemal Hoca'nın hayatı ve sanatını eğitim açısından genç akademisyen **Esra Uslu**, Cumhuriyet dönemi Türk düşünce ve sanat dünyasında önemli etkisi olan Sabahattin Eyuboğlu'nun geçmişe bakışını **Ümüt Akagündüz** ve **Seval Yinilmez Akagündüz** ele alıp irdeliyorlar.

Yeni yılda, yeni folklor/edebiyat'larda buluşmak dileğiyle...

Metin Turan

Sorumlu Yayın Yönetmeni

AURATİK HIRSIZIN TARİHSEL SERMAYESİ

- Cingöz Recai Serileri Üzerinde Bir Çoklu Uyum Analizi Uygulaması -

Seval Şahin*

I. Edebî Alan ve Edebî Tür Kavramları

Pierre Bourdieu, “alan teorisi” adı verilen yaklaşımında sosyal uzam içerisinde bulunan eyleyiciler ya da aktörlerin kendilerine benzer ya da benzer eğilimdekilerle bir arada bulunmalarını sağlayan olanakları ve bunlar arasındaki bağıntıları inceler. Böylelikle birey ve tarih merkezli bir yaklaşımı reddederek yerine habitus merkezli bir yaklaşımı ikame eder. Habitus, aktörün hayatı boyunca edindiği yatkinlikler sistemine verilen addır. Aktörlerin olduğu gibi alanların da habitusu vardır. Alan ve habitus ilişkisi paralelinde her aktör alanda bir konum alır. Ancak bu konum almada, alanda güç ilişkilerini belirleyen sermaye önemli bir yer oynar. Bourdieu’nün sermaye kavramına getirdiği yenilik, sermayenin sadece ekonomik olduğu söylemine karşı çıkmaktır. Bourdieu, ekonomik sermayenin yanı sıra kültürel, sosyal ve sembolik sermayeden bahseder. Kültürel sermaye, aktörün sahip olduğu unvanlar, yabancı dil becerileri ve kültürel mallardan oluşur. Sosyal sermaye sahip olduğu ilişki ağları ve kimleri tanıdığından, sembolik sermaye ise aslında insanların sermaye türü olarak algılamadıkları belirli bir sermaye biçiminin etkisini anlatır (örneğin, bahsettikleri zaman ve paraya hayırseverlik yüklemenin bir sonucu olarak üst sınıfın üyelerine ahlakî nitelikler atfettiğimizde). (Wacquant, 2007: 62)

Bourdieu, edebiyat incelemelerinde kullanılmak üzere alan teorisinden yola çıkarak bir yöntem önerir. Bu yöntem, somut karşılığını Flaubert’in *Duygusal*

* Yrd.Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Eğitim'inde bulur. Burada edebî eserlerin ya sadece iç okumaya ya da sadece dış okumaya tabi tutulduğunu söyler. (Bourdieu, 2006) Edebiyat ancak bu ikisi birleştirildiğinde bir bilimsel inceleme nesnesi haline gelebilecektir. Bourdieu'nün iç ve dış okumayı birleştirme çabasının bir başka örneği bu sefer farklı bir yaklaşımla Franco Moretti tarafından dile getirilir. (Moretti, 2005) Moretti, iç ve dış okuma arasındaki ilişkiyi, zaman zaman metinden dışarıya, metni yaratan koşullara, zaman zaman da dışarıdan içeriye, metni yaratan koşulların metinle ilişkisine değinerek kurar. Moretti sürekli iki okuma arasında gidip gelişler yaparak, iç ve dış okumanın birbiriyle ilişkisini, bunların birbirlerini etkilemelerini açıklamaya girişir. Bunu yaparken gerek romanın kendi yapısının toplumsal olanla gerekse toplumsal olanın romanın yapısıyla ilişkisini gözler önüne sermeye çalışır. Böylece romandaki olay örgüsü ve anlatım tekniğinin oluşum koşullarıyla toplumsal-tarihsel olan dış gerçekliği birleştirir. Bourdieu, *Sanatın Kuralları*'nda Flaubert'in *Duygusal Eğitim*'indeki romansal gerçeklikten yola çıkarak Fransa'da 19.yy'da edebî alanın özzerkleşmesinde Flaubert ve Baudelaire'in nasıl bir öncü rol izlediklerini, edebî alan ve onun oluşum koşullarındaki ilişki ağlarını inceleyerek anlatır. Bunu yaparken romanın toplumsal alanını ortaya koyar ama doğrudan romanın kendi içindeki yapıya, anlatım özelliklerine ve karşılıklı bir şekilde romandaki yapının toplumsal-tarihsel olanla ilişkisine Moretti'nin yaptığı gibi geliş gidişler yaparak açıklamalar getirmez.

Moretti'ye göre her edebî türün onu kanonik nesne haline getiren bazen de tamamen dışarı atan toplumsal uzlaşma mekanizmalarını metnin retorikleriyle geliş gidişler yaparak çözmek gerekir. Metnin retoriklerinin toplumla nasıl uzlaştığı ya da toplumun metnin retorikleriyle nasıl uzlaştığı meselesinin çözümü, Bourdieu'nün çatışmayı öne çıkaran yaklaşımıyla Moretti'nin uzlaşma ilişkisine ilişkin yaklaşımını da içinde barındıran bir eleştiri yöntemi olmalıdır. Çatışma ve uzlaşmanın bir arada kullanılması, bunları yaparken metnin kendi uzamının hem kendi içinde hem dışarıdaki toplumsal-tarihsel uzamla bağlantısını geliş gidişlerle, fakat sadece çatışma ya da uzlaşmayla değil her ikisini de içinde barındıran bir şekilde gerçekleştirmek gerekir. Metinlere böyle yaklaşıldığında ve Moretti'nin yaptığı gibi iç ve dış arasında geliş gidişler yaparak çift yönlü bir okumaya tabi tutulması ve Bourdieu'nün çatışmaya dayalı alan teorisinde ortaya koyduğu sermaye, alan ve habitus kavramlarını kullanmak, metne çok daha geniş bir perspektiften yaklaşma olasılığı sağlayacaktır.

II. Çoklu Uyum Analizi (Multiple Correspondence Analysis)*

Bourdieu, alan teorisinde alandaki tüm bağıntıları ve aktörlerin konumlarını görebilmeyi sağladığı için *Distinction*, (Bourdieu, 1984) *Homo Academicus*

* Bu analizin gerçekleştirilmesindeki yardımlarından dolayı Felix Bühlmann ve Onur Gümüş'e çok teşekkür ederim.

(Bourdieu, 1984) gibi kitaplarında Çoklu Uyum Analizi (Multiple Correspondence Analysis) adı verilen bir yöntemden faydalanır. Çoklu Uyum Analizi (MCA) en basit ifadesiyle, sosyal bilimlerde kelimeler halindeki verilerin rakamsal değerlere dönüştürülmesi olarak açıklanabilir. Analiz aracılığıyla belirli hipotezlerden yola çıkıp ulaşılabilecek sonuçlara yönelik verilerin sınıflandırılmasıyla oluşturulan uzam içerisinde, aktörlerin, uzam ve alanlar içerisindeki konumları ve ilişkileri ortaya serilir.

Çoklu Uyum Analizi (MCA), bugün birçok araştırmacı tarafından beğeni, sermaye, prestij vb. araştırmalarda kullanılmaktadır. Analiz, elde edilen verilerin sınıflandırılması sonucu, birbiriyle aynı sosyal, kültürel ve ekonomik mallara sahip ve sahip olma özelliği bulunanları aynı alan içerisinde toplar. Bu şekilde aynı özellikleri ya da aynı özelliklere sahip olma eğilimlerini gösterenler farklı gruplarda toplanır. Gruplar bu şekilde toplanarak alanları oluşturur. Sahip oldukları kültürel, sosyal ve ekonomik mallar ise alan içerisindeki ilişki ve güç ağlarını meydana getirir. Grupların bu şekilde alanları belirlendikten sonra alan içerisinde yer alan aktörlerin ve içlerinde buldukları alanların güzergahları inceleme konusu edilir. (Greenacre-Blasius, 2006)

Çoklu Uyum Analizi (MCA) bir uzam içerisindeki alanların birbirleriyle arasındaki bağıntıları gösterir. Bu inceleme metodu benzer bir şekilde Moretti'nin edebî eserlerde bütünü görebilmek amacıyla metinlere uzaktan bakmayı önerdiği ve uzak okuma (distant reading) adını verdiği metodu akla getirir. (Moretti, 2000: 58) Tabii ki Bourdieu'nün önerdiği bu denli indirgenmiş değildir, fakat uzamı yaratan alanları görebilmek için verilerin oluşturulması amacıyla yapılacak sınıflandırmaların belirlenmesi aynı zamanda bir uzak okuma yöntemidir.

Analiz sonucundaki sınıflandırmalardan sonra, birlikte bulunma eğilimi olan sosyal gruplar aynı alan içerisinde birbirlerine yakın bir konumda bulunurlar. Bu bir arada bulunma eğilimi onların habituslarını oluşturur. Alan içerisindeki sosyal gruplarda yer alan her aktörün bir habitusu vardır. Sosyal grupları ve ardından alanları oluşturan aktörlerin habitusları alana ait özellikleri belirlemede önemli bir role sahiptir.

Bu makalede Pierre Bourdieu'nün toplumun farklılaşmasını incelemeyi temel amaç edinen çalışmalarında kullandığı Çoklu Uyum Analizi, Cingöz Recai serilerine uygulanarak bu kitaplarda yer alan farklılaşmayı sağlayan, roman kahramanlarını ayırttıran ve birleştiren bağıntılar bir araya getirilmiştir. Cingöz Recai serileri, yaklaşık kırk yıl boyunca yazıldığı (1924-60) ve zaman içerisindeki değişimleri de yansıttığından Bourdieu'nün toplumsal uzamına paralel bir şekilde romansal uzam

yaratma konusunda iyi bir örnek olarak düşünölmüştür. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Bourdieu'nün sadece yazarın bakış açısını açıklamakla yetindiği, fakat Franco Moretti'nin metnin içinden dışına sürekli gidiş gelişler yaparak açıklamaya çalıştığı edebî tür konusundaki yaklaşımının, Türkiye'de polisiye türüne yönelik inceleme açısından da iyi bir örnek olacağı göz önünde bulundurulmuştur. Romansal uzamda tüm roman kahramanlarını ve bağıntılarını bir arada görebilmek, hem her şeyi uzaktan bakabilmek hem de yazarın bu uzamı yaratırkenki düşüncelerini, metinlerde özellikle kahramanlara ve mekânlara ait aksaklıkları, bu aksaklıkların bize ne söylediğini göstermek açısından ilgi çekicidir. Bu makalede tüm bu amaçlarla Çoklu Uyum Analizi kullanılmış ve elde edilen romansal uzam değerlendirilmiştir.

II.1. Veri Oluşturulması ve Sınıflandırma

Pierre Bourdieu, Çoklu Uyum Analizini toplumsal uzamı anlamak için kullanırken toplumdaki aktörlerle anketler yapar. Bir hikâye ya da romanda bulunan kahramanlar hakkında ise yazarın bize anlattığı kadarıyla bilgi sahibi oluruz. Burada 1924-1960 yılları arasında yazılan 60 kitapta yer alan 274 roman kahramanı, yazarın onlar hakkında verdiği bilgiler çerçevesinde, Bourdieu'nün toplumsal uzam incelemesinde olduğu gibi bir romansal uzamın oluşturulması için kullanılmıştır. Roman kahramanları ya da Bourdieu'nün kavramlarıyla söylersek romansal uzamın aktörleri ya da eyleyicileri romansal uzamda birbirleriyle benzer ya da benzer olma özelliklerini de yazarın onlar hakkında verdiği bilgilere göre, bu uzamda bulunan alanlardaki konumlarına göre belirlerler. Onlar hakkında verilen bilgiler, onların sınıflandırılmasını sağlar. Romansal uzamda kahramanları etkileyen iki unsur vardır: Hikâye ve olay örgüsü. Hikâye bize romanda ne olduğunu, olay örgüsü ise olanın nasıl olduğunu anlatır. Romansal uzamda hikâyeye (story/sjuzet) ait unsurlar bir alan oluşturur. Bu unsurlar, kahramanların ait oldukları sosyal çevreyi belirlemek için kullanılmıştır. Bu alan, sosyal grupların temsil edici, daha doğrusu tasvirî özelliklerini oluşturduğu için sosyal alan olarak nitelendirilecektir. Ancak romanı oluşturan sadece kahramanlara yönelik tasvirî özellikler değildir; olay örgüsü (plot/fabula), yani bir eseri meydana getiren anlatı ve kurguya ait edebî araçlar da romanı oluşturur. Olayların ve olay örgüsünün meydana gelişi, kahramanların kurgu içerisindeki konumları ve bu kurgudan nasıl etkilendikleri onların tasvirî özellikleri kadar önemlidir. Bu ikisinin birbiriyle bağıntı içerisinde gösterilmesi için romanları oluşturan kurgunun kahraman üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Cingöz Recai serileri tür olarak polisiye ve kahramanın da hırsız olması sebebiyle olay örgüsünü göz önünde bulunduran ayrıca bir sınıflama yapılmış, sınıflama sonucunda oluşan alana da anlatı alanı adı verilmiştir. Romansal uzamda yer alan sosyal alan ve anlatı alanında, eserlerde kahramanlar hakkında verilen bilgilerden yararlanarak şu şekilde sınıflandırma yapılmıştır:

II.1.1.Sosyal Alan (Grafikte kare şeklinde olanlar)

a- İkametgâh (Mekan üç gruba ayrılmıştır. Beyoğlu, Şişli yakınındaki yerler ve Boğaz kenarı Beyoğlu olarak, Eminönü ve Eminönü'ne yakın Beyazıt ve Fatih gibi yerler Eminönü, İstanbul'un Anadolu yakası ve İstanbul dışındaki yerler Anadolu olarak adlandırılmıştır.)

b- Oturdukları evin tipi: Apartman, köşk, yalı, konak, otel.

c- İş yeri tipi: Mağaza, dükkân, banka.

d- İş yeri mekânı: Beyoğlu, Şişli yakınındaki yerler ve Boğaz kenarı Beyoğlu olarak, Eminönü ve Eminönü'ne yakın Beyazıt ve Fatih gibi yerler Eminönü, İstanbul'un Anadolu yakası ve İstanbul dışındaki yerler Anadolu olarak adlandırılmıştır.

e- Eğitim : Eğitim düzeylerine göre eğitim az ve çok olarak ayrılmıştır.

f- Yurt dışı- Yurt dışına gidip gelmedikleri. Yurt dışına gittilerse evet, gitmedilerse hayır denmiştir.

g- Koleksiyon- Burada kahramanların herhangi bir özel koleksiyona, tablo, antika vb. sahip olup olmadıklarına göre koleksiyona sahiplerse koleksiyon evet, sahip değilse koleksiyon hayır denmiştir.

h- Para miktarı- Burada kahramanların sahip oldukları para miktarı çok veya az olarak belirlenmiştir.

l- Yabancı dil- Burada kahramanların yabancı dil bilip bilmedikleri göz önünde bulundurulmuştur. Yabancı dil biliyorlarsa yabancı dil evet, bilmiyorlarsa yabancı dil hayır kullanılmıştır.

m- Suç durumu: Burada öldürülen, soyulan ya da her ikisine birden maruz kalanlar için öldürülen ve soyulan kullanılmıştır.

n- Soyulan Nesne: Burada soyulan nesne antika, soyulan nesne mücevher ve soyulan nesne para kullanılmıştır.

o- Cinsiyet: Erkek ve kadın.

p- Vatandaşlık: Türk, azınlık ve yabancı.

q- Meslek: Serbest meslek, işçi ve memur.

II.1.2. Anlatı Alanı (Grafikte üçgen şeklinde olanlar)

a- Hile: Hile, hırsızın eylemlerini gerçekleştirmek için kullandığı

aldatmacalardır. Hırsızın eylemlerini gerçekleştirmek amacıyla ortaya koyduğu metotların özelliklerini belirlemek amacıyla burada hile kelimesi tercih edilmiştir ki bunun sebebi romansal uzamda hile gibi metodun özelliğinin ayrıca bir sermaye ve hiyerarşi türü oluşturmasıdır. Hilelerin sınıflandırılmasında Franco Moretti'nin Sherlock Holmes'ü dönemindeki diğer polisiye yazarlarıyla karşılaştırmak için ipuçları üzerinden yaptığı sınıflandırma örnek olarak alınmıştır. (Moretti, 2005: 239-264) Hile türleri şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- 1- Görülebilir+çözülebilir
- 2- Görülebilir+çözülemez
- 3- Görülemez+ çözülebilir
- 4- Görülemez+ çözülemez

Buradaki sınıflandırmada okurun değil Cingöz Recai'nin peşindeki Mehmed Rıza'nın hileler karşısındaki konumu dikkate alınmıştır.

b- Metot

Metot, hırsızın eylemlerini gerçekleştirmek için kullandığı yollardır. Kitaplarda Cingöz Recai tarafından soygun amacıyla kullanılan yöntemler şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- 1- Kılık değiştirme
- 2- Yön değiştirme
- 3- Kılık değiştirme+çete üyelerinden birini soyulacak eve sokma
- 4- Şifre çözümü+diğerleri
- 5- Kılık değiştirme+araştırma

c- Kurguda Öne Çıkan Unsurlar

Bu sınıflandırmada kahramanların buldukları eserde baskın olarak ne tür bir kurgudan etkilendikleri göz önünde bulundurulmuştur:

- 1- Aksiyon
- 2- Akıl
- 3- Muamma

Bu sınıflandırmalar sonucu elde edilen verilerin kullanılmasıyla ortaya çıkan grafik şudur:

Burada grafiğin açıklanmasına geçmeden önce kısaca Türkiye’de polisiye romandan söz edilecek, Server Bedi ve Cingöz Recai serilerinden bahsedilecek, sonrasında romansal uzamın açıklanmasına geçilecektir. Grafikte yer alan romansal uzamda bulunan tüm sosyal grupları ve özellikleri açıklamak makalenin boyutlarını aştığından sadece yabancılara, yabancılarla ilişkileri bağlamında Cingöz Recai serilerinin başkahramanı Cingöz Recai’nin romansal uzamdaki konumuna ve bu konum almasındaki etkenlerden biri olan tarihin nasıl tarihsel sermayeye dönüştürüldüğünden bahsedilecektir.

Polisiye ve Türk Romanı

Osmanlı-Türk polisiye romanı başlangıcını 1884 yılında Ahmed Midhat Efendi’nin *Esrâr-ı Cinayât* adlı kitabını yayımlamasıyla yapar. Polisiye türü, Türk edebiyatına çeviriler aracılığıyla girmiş ve altın çağını II. Meşrutiyet döneminde yaşamıştır. Bu dönemde sansürün kaldırılmasından polisiye de nasibini almış ve fasiküller halinde çok sayıya polisiye roman ve hikâye yayımlanmıştır.

Polisiye II. Meşrutiyet’ten sonra dönemin atmosferinden etkilenerek millî bir edebiyat yaratma sürecinin içine girmiştir. Bu dönemde yayımlanan polisyelerde özellikle belirtilen bir amaç vardır: Batı edebiyatındaki Sherlock Holmes ve Arsen Lüpen gibi zeki kahramanların Türk edebiyatında da olduğunu belirtmek. Örneğin 1914 yılında yayımlanan ilk polisiye dizi olan *Amanvermez Avni’nin Serüvenleri*’nde, Amanvermez, okurlara Türklerin Sherlock Holmes’ü olarak tanıtılır. Aynı şekilde Süleyman Sudi ve Vassaf Kadri tarafından kaleme alınan *Gece Kuşları* romanında, romanın kahramanı Nahid Sami, Türk Arsen Lüpen’idir. (Üyepazarcı, 2008) Server Bedi’nin Cingöz Recai serileri de yabancı örneklerle karşı, hatta onlardan daha zeki yerli kahramanlar yaratma amacının örneklerinden biridir. Buna bağlı olarak Türkiye’de polisyenin konumunda, Franco Moretti’nin polisiye roman hakkında ileri sürdüğü, polisiye romanın, romanın tersine bir yolculuğu değil bir bekleyişi beraberinde getirmesi sebebiyle türü anti-edebî olarak değerlendirmesi (Moretti, 2005) özellikle Cingöz Recai serileri açısından bakıldığında ilginç sonuçlarla karşılaşmaktadır.

Server Bedi ve Cingöz Recai Serileri*

Cingöz Recai serileri Türk edebiyatının en meşhur polisiye romanlarındandır. Bu eserler, Peyami Safa tarafından Server Bedi takma adı kullanılarak kaleme alınmıştır. Peyami Safa, bu takma ismi 1924 yılından itibaren bazı yazılarında ve kitaplarında yaşamının sonuna dek kullanmıştır. Önceleri ağabeyi İlhami Safa tarafından kullanılan bu takma isim annesinin adı Server Bedia’dan esinlenerek yaratılmıştır. (Ayvazoğlu, 2008)

* Cingöz Recai kitaplarının ilk baskılarını benimle paylaşan ve polisiye roman açısından inanılmaz zenginlikte olan kütüphanesinden yararlanmama izin veren Erol Üyepazarcı’ya çok teşekkür ederim.

Cingöz Recai serilerinin ilki olan *Cingöz'ün Kız Kaçırması* 1924 yılında yayımlanmış ve son Cingöz Recai kitabı olan *Sağdan Üçüncü Söğüt*'ün tefrikası, yazarın ölümü olan 1961 yılının hemen öncesinde tamamlanmıştır.

Bu meşhur polisiye dizinin kahramanı Cingöz Recai, oldukça ilginç bir Türk edebiyatı kahramanı olarak ortaya çıkar. Cingöz Recai, Robert Kolej'den mezun olduktan sonra Amerika'ya gitmiş, orada hırsızlığı iyice öğrenmiştir. Kendisini tıpkı Arsen Lüpen gibi “kibar hırsız” olarak tanımlar. İstanbul'a döndükten sonra büyük bir çete kurmuş, çeteyle büyük zaferler elde etmiştir. Ancak onun en büyük muvaffakiyeti haksız yere kazanç elde eden “asıl hırsızları” soyması, “asıl hırsız” olan zenginlerden alıp fakirlere vermesidir. Ancak durum, sadece bununla bitmez. O, aynı zamanda Arsen Lüpen gibi bir “kibar hırsız”dır. Bu şekilde kendisine has bir adalet mekanizması sağlamıştır. Peşindeki polis Mehmed Rıza'ya karşı büyük bir saygısı vardır, hatta zaman zaman onunla birlikte başka suçluları yakalamak ister ama Mehmed Rıza onunla çalışmak istemez. Mehmed Rıza da onun gibi “kibar” sınıftan gelir, iyi eğitim almış, iyi bir aileden gelmektedir. Her ne kadar Cingöz'ü yakalayamasa da diğer suçluları yakalama konusunda oldukça başarılıdır.

Cingöz Recai serileri, zenginlerden alıp fakire veren hırsızın konumuna uygun bir şekilde üst sınıfı oluşturan zenginler ve alt sınıfı oluşturan suçlular olarak iki sosyal sınıfa ayrılmaktadır. Her iki sosyal sınıfın yaşama alanlarını belirlemede mekân önemli bir yere sahiptir. Ancak sadece mekân, bu farklılıkları açıklamak için yeterli değildir. Ayrıca, bu farklılıkları oluşturan ve Cingöz örneğinde olduğu gibi hem zengin hem suçlu olan bir başkahraman bulunmaktadır. Bu noktada başka argümanlar kullanmak gerekmektedir ki tarih bunlardan biridir.

III. Tarih ve Tarihsel Sermaye

Tarihin bir sermaye olarak anlatı alanına yerleşmesinde yabancıların konumu, romansal uzamda önemli bir yer işgal eder. Nitekim grafiğe bakıldığında öncelikle dikkati çeken yabancıların konumundaki farklılıktır. Osmanlı-Türk polisiye romanı, yukarıda da söz ettiğimiz gibi Batı edebiyatındaki Sherlock Holmes ve Arsen Lüpen gibi örneklerini taklit ederek kendi macerasına başlamıştır. Grafiğin sol tarafına baktığımızda yabancıların hem paraya, hem antika biriktirmek gibi zevklere sahip olduklarını görürüz. Köşklerde otururlar, köşklerde olmadıkları zamanlarda lüks otellerde, özellikle Pera Palas ya da Hilton gibi otellerde konaklarlar. Mutlaka yanlarında bir hizmetçileri ya da uşakları vardır. Fakat bu grafikte ilginç olan yabancılarla karşı işlenen suçta asla öldürülmemeleri sadece soyulmalarındır. Genellikle pahalı ev eşyalarına ve özellikle antikalara sahip oldukları için çoğunlukla onlardan çalınanlar da bunlardır.

Cingöz Recai kitaplarında yabancılar, çoğunlukla karşımıza soyulanlar ya da suçlular olarak çıkar. İstanbul'daki yabancılar genellikle Pera Palas'ı tercih ederken

uzun süreliğine İstanbul'a gelenler ise Boğaz kenarında oturmayı seçmektedir. *Arsen Lüpen İstanbul'da* romanındaki Ridvayler, kendilerine mekan olarak Rumelihisarı'nda bir köşkü seçmişlerdir. Daniel Ridvay'in karısı ayrıca kışın oturmak için Beyoğlu'nda dört katlı büyük bir apartmanı kullanmaktadır. (Bedi, 2006)

1924-60 arasında Cingöz Recai serilerinin romansal uzamını oluşturan bu grafikte, yabancıların antika ve para sahibi olmak, Beyoğlu'nda oturmak gibi özelliklerinden dolayı önemli bir yere sahip oldukları görülür. Bu, biraz da türün kendi içinde var olan, yabancılar karşılık Türk kahramanların yaratılması sürecinde izlediği güzergahı incelemek açısından ilgi çekicidir. 18. yy'dan itibaren Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayr-i müslimlerin haklarını elde etmeleri ve Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile Müslümanlarla eşit haklara sahip olduklarının güvence altına alınması bunda önemlidir.(Zürcher, 2009) Ayrıca dış politikada bu eşitlik konusu sık sık gündeme getirilmiş ve yabancılar karşı iyi görünme durumunda bu eşitlik durumu vurgulanmıştır. (Quataert, 2009) Cingöz Recai serilerinde, hırsız tarafından öldürülen tek bir yabancıya bile rastlanmaz. Yabancılar cinayete kurban gidemez ama soyulabilir. Onlardan soyulan şeylerin çoğunlukla antikalar olması bir başka söylemi getirecektir. Yabancılar kısa süre kalmak için geldikleri ya da bir süre görev yapıp çalıştıkları yerlerde antika sahibi olduklarında, burada bir kötü niyetin var olduğu düşünülebilir. Bu noktada Osmanlı-Türk polisiye romanı kendisine II. Meşrutiyet'ten sonra kendisine attığı milliyetçi söylemi sembolik bir şekilde taşır. Yabancıları öldüremez ama onların ülke içinde kökleşmesine engel olur.

Bu durumda yabancıardan çalınan bu antik nesnenin başka bir şekilde anlam yüklenmesine uğradığı göz önünde bulundurulabilir. Moretti, metindeki yapısal ve işlevsel hipotezleri birbirine karşı her birini diğerinin potansiyel yanlışlayıcısı olarak kullanmalıdır, der. (Moretti, 2005:161) Bu şekilde her ikisinin de geleceğini sınamayı önerir ki bu noktada yine Bourdieu'nun Çoklu Uyum Analizi'nde sağlıklı sonuçlar elde edene kadar deneme ve sınama ilkesiyle benzerlik gösterir: "Dizimsel model ile dizisel model arasındaki karşıtlık –ki ilkinin en önemli temsilcisi Propp, ikincisinin Levi Strauss'tur- en titiz ve detaylı anlatı yapısı çözümlenmelerinde bile benzer bir sorun doğurmaktadır. İlki bir eserin söz dizimi ve unsurları arasındaki dizimsel ilişkiyi saptamayı, ikincisi eserin anlamını oluşturan kültürel değerleri tanımlayı amaçlayan bu iki eleştirel hipotez, Levi Strauss'un *Masaların Biçimbilimi*'ne yönelttiği muhteşem eleştirinin de gösterdiği gibi, esasen birbirinden ayrı, hatta birbiriyle çatışarak gelişmişlerdir. Bu ikisini bağlantılandırma düşüncesi ancak son yıllarda şekillenmiş bir düşüncedir: 'Her türlü anlatının iki ayrı altyapıdan oluşan bir yapıya dayandığı kabul edilmektedir. Burada bu iki altyapıyı dizimsel ve dizisel olarak anacağız. Bunlardan ilki olay örgüsü, ikincisi karakterler (ve temalar) ile ilgilidir. Dizisel yapı birbiriyle çatışan iki unsurdan oluşur... Bu iki unsur (belki bazı

‘aracı karakterler hariç) anlatıdaki tüm dramatis personae küme ya da gruplaşmaları oluşturur.’” (Moretti, 2005: 162-163) Fakat Moretti, bunları bu şekilde basit bir senteze indirgemek yerine sürekli birbirlerinin ışığında okumak gerektiğini söyler. (Moretti, 2005: 163) Çünkü bu ikisinin kültürel incelemede sürekli birbirlerinin ışığında incelenmesi metnin gönderme yaptığı dünyanın sadece dizisel değil dizimselle ilişkisini ortaya koymak için gereklidir.

Burada özellikle dizimsel ve dizisel olanın romansal ve toplumsal-tarihsel uzamla çakıştırılması konusunda anahtar elementlerden birinin antika olması her birini bağıntılandıran bir hipotez olarak sunulmaktadır.

IV. Auratik Nesne

Bir nesnenin eski olması, şüphesiz ona başka bir değer daha kazandırır. Bu değer, Walter Benjamin’in nesnelere aurası adını verdiği şeyle ortaktır. (Benjamin, 2008) Bir nesnenin aurası, onun tarihe tanıklık etmesiyle oluşur. Örneğin bir resim yıllar içinde satıcıdan satıcıya ya da müzeden müzeye geçebilir, ama o, aynı zamanda tarihin de bir tanığıdır. (Jennings, 1987) Aynı şekilde antika, benzer bir nitelik taşır. Onun etrafında tarihe tanıklık etmekten ve üzerinde tarihin izlerini taşımaktan dolayı bir aura vardır, bu aura tarihle birlikte muhafaza etmeyi barındırdığından bir yabancıya başka topraklar içinde böyle bir nesneye sahip olması beklenemez. Böylece Türk polisiye romanı auraya sahip olan nesneyi yabancıların elinden alma işini zeki Türk hırsıza vererek kendine ait olanı, onu tarihsel bir sermayeye dönüştürerek geri almış olur. Burada tarihsel durum yerine tarihsel sermaye ifadesi özellikle seçilmiştir. Başta da belirttiğim gibi Bourdieu sermaye kavramını alanın kendi mantığını oluşturan ilişki ağları ve bunların aktörlerin habituslarıyla bağıntıları anlamında kullanır. Örneğin bir kişinin ekonomik sermayesi olmayabilir ama sosyal sermayesi güçlüdür ve bu, ona alana giriş hakkını rahatlıkla verebilir. Habitus içinde sermayeler bir oyundaki kozlar gibidir. Ne kadar çok kozun varsa o kadar alan içinde etkin bir şekilde hareket edebilirsiniz. (Calhoun, 2007: 78)

Antika nesne, yabancıardan çalınıp başka bir anlamla yüklendiğinde tarihsel izlerinden arınır. Yabancı ona sahipken hem değerli bir şeye sahip olduğu için ekonomik sermayeye hem de onun antika olması, tarihsel izler taşıyan bir auratik nesne olması nedeniyle bir sosyal sermayeye sahiptir. Kahraman Türk hırsızı onu çalarak ulusal bir görev yerine getirir ve böylece kendisine ait olanı geri alarak onun içindeki tarihselliği kendisine göre doldurup boşaltıp ekonomik ve kültürel sermayenin yanı sıra tarihsel bir sermaye de kazanır.

Benjamin, sembolün verili bir sistemi içinde barındırdığından dünyayı önceden var olan belirli kalıplar aracılığıyla görmeye sebep olduğunu, bu görme biçiminin

de dünya hakkında yanlış iddialara neden olduğunu söyler. (Jennings, 1987: 167) Alegorik eser ise “kapitalizmin yükseliş çağında lirik” şeklinde Baudelaire’in eserinde ortaya çıkar. (Benjamin, 1993) Alegori, kapitalizmde onu yaratan şair ya da yazara strateji üretmeyi sağlar. (Jennings, 1987: 174) Benjamin’in aura ve sembol, sonrasında alegori ve aura arasında çizdiği sınırlar burada önem taşımaktadır. Çünkü doğrudan antika nesnenin kendisi romansal uzamdan toplumsal-tarihsel uzama taşınırken dizimsel ve dizisel olarak bu sınırlarla okura seslenmektedir. Cingöz Recai serilerinde antik nesnenin auratik bir özellik yüklenmesi, ardından zaman zaman alegori, zaman zaman sembol halini alması dizisel ve dizimsel olan kadar romansal ve tarihsel olanla da ilişkilidir: Bu ilişkide tarihin kendisi bir tarihsel sermaye halini alarak bunu mümkün kılar. Örneğin *Gece Tuzağı*’nda Pera Palas’ta kalan ve İstanbul’dan çok değerli antikalar alan Miss Darlington’ı soymaya kalkar. (Bedi, 1928)

Osmanlı-Türk polisiye romanı, böyle bir sermaye türünü öncelikle yabancılardan kendisine ait olan ve tarihin izlerini taşıyan nesnelere çalarak yaratır. Antikanın bu iz taşıyıcılığı aynı zamanda onun yabancılardan çalınması ve el değiştirmesi gerektiği kuralını romansal uzamda ortaya çıkarmıştır. Zeki Türk hırsızları tarafından ele geçirilen bu nesne ona sembolik bir sermaye kazandırır, fakat bu sembolik sermaye varlığını bir başka şekilde oluşan tarihsel sermayeye borçludur. Kalıt ya da bu anlamda miras meselesinin kendisi iki sonucu karşımıza çıkarır: 1- Yabancıların parayla sahip oldukları ama aura itibarıyla yerli kalan antikanın onlardan çalınması kalıtın asıl sahibine geri dönmelerini sağlar. 2- Yabancılardan sadece kendi toprakları ve tarihinin değil onlara ait bir izle donanmış auratik nesnenin çalınması birincide olduğu gibi kendine ait olan kalıtı geri almayı değil, ötekine ait olan kalıtın kendisine mal edilmesini ve böylece bir güç kazanmayı, buna paralel olarak alanda asıl güçlü olanın kim olduğunu göstermenin bir yönünü oluşturur. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı-Türk polisiye romanı, bir anlamda kendisine has bir yerli teknik yarattığını söylemenin bir yolunu, kendi iddiası olan Batı’nın zeki polis ve hırsızlarına karşı bizim de onlar kadar hatta onlardan da zeki polis ve hırsızlarımız var söylemini tarihsel sermayeyi, yabancıların kendi ellerinde bulunan ve onların izleriyle donanmış nesneyi çalarak elde etmiş olur. Ancak burada hala ikircikli bir durum söz konusudur. Osmanlı-Türk aydınının kafasını yıllarca meşgul eden Doğu-Batı sorunu, çalınan ve çoğunlukla yabancılarda bulunan auratik nesnenin el değiştirmesi ve bu nesnenin sahip olduğu aura açısından ikircikli bir yol izler. Yabancıda bulunan kendisine ait antikayı geri alırken kalıtı kurtarma ve yerine koyma ön plana çıkarken yabancıların izlerini taşıyan kalıtı aldığı anda ona karşı bir güç kazanır. İlkinde yapılan bir hırsızlık gibi görülmezken ikincisinde yapılan daha çok hırsızlık değilmiş gibi görülür. Böylece birincisinde hırsızlık eylemi vatani değerleri korumak gibi bir görev duygusuyla suç olmaktan çıkarılarak perdelenir. İkincisinde ise yabancı zaten hem parasının olması, hem hizmetçilere hem de köşkler gibi geniş ve zenginlik belirtisi

olan evlerde oturarak zaten bir suç işlemektedir. Dizimsel olarak böyle ikircikli bir yapı sergileyen Cingöz Recai serileri dizisel olarak karakterleri ve temlerini yabancılarla kurarak bu ikircikli yapıyı çökertmeye çalışır. Örneğin 1926 yılında yayımlanan *Sherlock Holmes'e Karşı Cingöz Recai serisi** ve 1935'te yayımlanan *Arsen Lüpen İstanbul'da* romanlarında Cingöz, Batılı örnekleri olan Holmes ve Lüpen'i İstanbul'da yenilgiye uğratar.

Yabancıların oturduğu yer Beyoğlu, yerli olmanın önünde her zaman bir engel gibi duran Batı özentisi mekan olacaktır. Bu Batı özentisi mekandan kendi kalıtını çalan hırsız böylece onu kirlenmekten, Batıya ait izlerden silmek gibi bir görevi de üstlenmiş olmaktadır. Diğer taraftan yabancıların kendi kalıtını çaldığıdaysa ondaki izlerin bundan sonraki gelecekte yerli izlerle donanacağı garantisini vermektedir. Örneğin *Sahte Sherlock*'te Cingöz ve adamları Holmes'un sembolü olan kasket, pelerin ve piposunu çalarlar. Her iki durumda da hırsız, auratik nesneyi çalarak bir tarihçi işlevini üstlenmektedir. Çünkü bu nesne aynı zamanda organikliği sağlayıcı bir rol üstlenmiştir. Bu durumda karşımıza iki unsur çıkar: 1- Hırsız kendi kalıtıyla donanmış auratik nesneyi yabancıdan çalıp koruma rolünü işlevsel hale getirdiğinde devletin merkezileşme politikasına paralel bir şekilde hareket eder. 2- Yabancıların kendisine ait olan auratik nesneyi çalıp gelecekte kendi tarihî izleriyle doldurmak istediği nesne ise dönemin yerli burjuva yaratma politikasına paralellik gösterir. Artık pazar, azınlıklar ya da yabancıardan kurulu bir pazar değil yerli bir burjuvanın oluşturulmasıyla sağlanan bir pazar olacaktır. 1924-60 arasında yazılan Cingöz Recai serilerinde auratik nesnenin bu konumu Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni ulus devletinin inşa projeleriyle de benzerlikler gösterir. Bu benzerliklerde auratik nesne bu defa farklı bir anlam kazanacaktır, çünkü artık sahip olduğu tarih ve ondan elde edilen tarihsel sermaye başka bir şeye karşılık gelmektedir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni kurulan Türk devleti kendisine uluslaşma sürecinde yeni bir kültür ve tarih yaratmanın inşası içine girmiştir. Küçümşenen Türk lafı II. Meşrutiyet ile birlikte giderek önem kazanmış, Osmanlı tarihi ve beğenisine karşılık Türk tarihi ve beğenisi getirilmiştir. Batılı hayat tarzının inkılaplarla kültürel hayata geçirilmeye başlandığı bu dönemde beğeniler de bu yöne uygun tarzda gelişir. Modern olmak anlamına gelen Batılılık yeni beğenilerle, dans salonlarıyla, balolarla, pastanede buluşmakla baş başa gitmektedir.(Cantek, 2008) Auratik nesne kendini tanımlarken yeni bir şekil almak zorundadır. 1923 ile yeni bir tarih başlamıştır. Yabancıardan çalınan auratik nesne bu durumda artık eski tarihin izlerinin muhafaza

* Bu dizi 15 kitaptan meydana gelir. 1- Kaybolan Adam, 2- Karanlıkta Hücum, 3- Han Baskını, 4- Yerin Dibinde Sesler, 5- Gece Tuzağı, 6- Ateşten Gözler, 7- Sekiz Adım Kala, 8- Al Kanlar İçinde, 9- Gece Kuşları, 10- İmdat, 11- Şeytani Tuzak, 12- Sahte Sherlock, 13- Domuz Sokağı Vakası, 14- Polis Tuzağı, 15- Cingöz'ün Ziyafeti.

edilmesi şeklinde görülmemelidir. En azından mevcut anlayış bunu gerektirir. Bu noktada Osmanlı-Türk polisiye türü İttihad ve Terakki'nin piyasa ve merkezileştirme politikalarıyla birleştiği gibi Cumhuriyet'in politikalarıyla da birleşir. Nitekim tür, habitusu itibarıyla bu politikalarla birleşme konusunda bir yabancılaşma çekmeyecektir. Fakat auratik nesne de bir taraftan orada durmakta ve yabancılaşmaya devam etmektedir. Yeni miladın kabul etmediği bir tarihî izi de içinde barındırarak.

V. Cingöz Recai Gerçekten Türk mü?

Grafiğe bakıldığında, Cingöz Recai'nin hemen yakınında konumlananların Mehmed Rıza hariç, Arsen Lüpen, Sherlock Holmes ve Dr. Watson gibi yabancılar olduğu görülür. Oysa Türkler, grafiğin sağ alt tarafında Cingöz'ün oldukça uzağında bulunmaktadır. Cingöz Recai'nin romansal uzam içerisinde Türklerle değil yabancılarla yakın olduğu görülür. Milliyetçi bir Türk olmakla övünen kahramanımız, tüm roman karakterleri içerisinde yabancılar dışında en az Türk'e benzeyen kahramandır. Böylece ikircikli pozisyonun ilk aşaması yaratılmış olur: Öncelikle milliyetçi söylem içinde en az Batılı öncülleri kadar hatta onlardan daha zeki olan Türk kahraman Türk'e uzak bir yerde var olarak Cumhuriyet'in Batılılaşma politikalarına eşlik eder bir konum almıştır. Yerli ve milliyetçi Türk kahramanı yeni tarihin söylemine uygun bir şekilde Batılılaşmaya en uygun konumda kendisini göstermektedir. Böylece taklit bir kahraman olarak lanse edilmesine karşılık yabancılarla aynı konumda yer alarak modernleştiğini ispat etmektedir. Cingöz Recai, konumunun ikircikliği nedeniyle yerellik söylemine rağmen çok az Türk'e benzemektedir. Bu noktada Osmanlı-Türk polisiye romanının merkezileşmeyi, yani organik bütünlüğü sağlayıcı rolü romansal uzam içerisinde yabancılarla birlikte bulunarak sekteye uğramaktadır. Modern olmanın bedeli mümkün olduğunca Türk olmamaktır. Fakat, hırsız bu durumdan kendisini aklamak için yine ikircikli bir rol üstlenmesine neden olan auratik nesneyle ilişkisine yönelir. Bu defa auratik nesneyi, verili bir sistemi içinde barındıran sembole çevirir. Yabancıyan yanındadır, çünkü kendi kalıtını çalmak için onun gibi olmak zorundadır. Bu kalıtı çalıp yeni tarihle doldurma konusunda yeni bir işlev üstlenir ki bu işlev Cumhuriyet'ten sonra geleceğe uzanan ve yabancıdan çalınıp kendi tarihiyle doldurulacak olan nesne için düşünülenle aynıdır. Sherlock Holmes, onun için şöyle diyecektir: "Zira bu Cingöz Recai İngiliz usulleri kullanan bir Latin dehasıdır. Anglo-Sakson ve Latin ırklarının bütün seciyeleri bu adamın şahsında toplanmakla beraber Türklere mahsus olağanüstü cesaret, tehlikeden yılmamak, mükemmel projeler tertip etmek kabiliyetine doğuştan cevval bir muhayyile de ekleniyor." (Bedi, 1928:15) Yeni milat, eski Osmanlı geleneğine karşı yeni bir tarih yarattığından, hırsız onu edinerek gelecekte ona bu yeni miladın ve tarihin işlevlerinin yüklenmesine katkıda bulunacaktır. Ancak tarihe tanıklık ederken yeni bir milat söz konusu olduğundan ve artık kahraman da milliyetçi söylemine rağmen Türk'e benzemediğinden nesnenin değişim değeri karşısında bu ani tarihsizlik durumu, tarihsel sermayenin yok edilerek yeni bir değer kazanmasını beraberinde

getirir. Auratik nesneyi tarihsel izlerinden ayrı bir şekilde düşünmek ise onu anlam yüklü bir değer olmaktan çıkararak kopyayla aynı düzeye getirecektir; çünkü tıpkı kopya gibi zamana ait tanıklığı ortadan kalkmıştır. O halde kahraman hırsız auratik nesneyi çalar, fakat onun tarihsel izlerini yok edip ona yeni bir milat verdiğinde yine bir tarihçi işlevini görür. Yeni miladın tarihini yazacak olan tarihçinin, sembolik tarihçinin işlevini.

Auratik nesnenin bu konumu Cingöz Recai serilerinin polisiye yapısı üzerinde etkili olmuştur. Biçim itibarıyla değişmeyen bir yapı sergileyen polisiye roman-polisiye romanda her zaman bir suç, suçlu ve araştıran bulunmak zorundadır- auratik nesne aracılığıyla bu değişmeyen yapısında çok kimlikliği barındırır. Cingöz, kılıktan kılığa girerek toplumun her kesiminden insanla birlikte olma potansiyeline sahiptir. Aradan yıllar geçtikçe bu görevini adamlarına verir, bir filozof edasıyla olayları sadece dinleyerek kendisine ulaştırılan bilgilerle çözümlemeye devam eder. Yaşlanır ama yaşlandığını inkar eder. Zaman zaman yeterince çevik davranmadığını düşünür ama her seferinde sorunların üstesinden gelerek kendi kendisini yalanlamayı başarır. Nitekim bu yıllar içerisinde kendisi de yazar Server Bedi sayesinde bir nesneye dönüşmüştür. Server Bedi, onun maceralarını yazarak Cingöz'ün etrafında bir hale yaratmış, böylece onu auratik nesne gibi bir aurayla donatmıştır.* Eserlerin içinde Cingöz Recai'nin kitaplarıyla karşılaşılması, onun kendisinin bu auratik haliyle karşılaştığındaki memnuniyeti ona çok kimlikliğin yanısıra auratik nesneyle olan ilişkisinde tarihsel açıdan yeni bir rol kazandırır. *Beyaz Cehennem*'de kendi maceralarının yazıldığı bir kitapla karşılaşır. Kitabı, öldürülen Aynur'un baş ucunda bulur: "Sağ tarafına baktı. Yatağın baş ucunda, gece dolabının üstünde, herhalde dün gecedен veya gündüzden açık kalmış bir kitap gözüne ilişti. Yaklaştı. Kapağına bakınca ne görsün! Server Bedi'nin 'Cingöz Recai' adında yazdığı roman. Zaten eserde Server Bedi de ortaya çıkar. İki eski dost gibi buluşur ve hasret giderirler.

"Kitabı aldı, koltuğa oturdu, rastgele bir sayfa açtı ve okudu." (Bedi, 1955: 79) Böylece Cingöz, bizzat kendisinin tarihini romansal uzama taşır. Onun tarihi bu defa kendi macerası içinde bir kez daha yinelenirken tıpkı yabancılardan çalıp yeni bir gelecekle donattığı antikadaki gibi sürekli yeniden yazılabilir bir hale gelir. Polisiye romanın, bu romanda her zaman bir suç, suçlu, araştırmacı ve araştırma sürecinin bulunmasıyla sabitlik kazanan değişmeyen yapısına paralellik taşıyan bu durum, aynı zamanda her dönemde ve yeniden çoklu kimliklerle yazılabilme potansiyeline gönderme yapar. Kahramanın kendisinin auratik bir nesne halini aldığı bu durumda kendi kişisel hayatına dair yazarın yaptığı göndermelerde bir başka tarihçi rolü daha ortaya çıkar.

* Server Bedi, ilk olarak 1924 yılında yayımlanan ilk Cingöz Recai serisinin son kitabı olan *Cingöz Kafeste*'de görülür. Bu kitapta Cingöz Recai, Mehmed Rıza tarafından yakalanarak hapse atılır, ancak ikinci serinin başı olan *Cingöz Geldi*'de kaçmayı başaracaktır.

VI. Kahraman-Tarihçi Cingöz Recai

Cingöz başkahraman olduğu kitaplarla, başka bir macerasıyla karşılaştığında kendi kendisinin tarihine tanık konumuna geçer. Böylece hem tarihi yazılan bir kahramana hem de bizzat bu tarihi seyreden bir tanığa dönüşür. Yabancılardan çaldığı auratik nesneye benzer bir şekilde burada özellikle Cumhuriyet ideolojisinin kalıtı, yeni gelecekle, yeni tarihle donatmasına benzer bir durumu kendi tanıklığında gerçekleştirir. Auratik nesnenin iki yönlü hem tarihe tanık olma hem de çalınarak bu tanıklığın ele geçiren yönünden başka bir anlamla yüklenmesine benzer bir tavrı kendisi de gösterir ki bu tavırdaki ikircikli yön auratik nesnede olduğu gibi bu defa onun özel hayatında biçimlenir. “(...) yalnızca yapıtın özdeksel üretimi değil, aynı zamanda yapıtın değerinin ya da yapıtın değerine duyulan inancın üretimi de yapıtlar biliminin temelini oluşturur.” (Bourdieu, 2006: 352) Böylece Cingöz, bir kitap içinde kendisinin kitap halindeki maceralarıyla karşılaştığında kendisinin değeri üzerine bir inanç sistemi geliştirir ve okuru da buna ikna eder. Bunu yaparken çalışma yöntemlerini de bu inandırma sisteminin içine yerleştirir.

Biriktirmek, bir arşiv oluşturmak Cingöz Recai'nin temel çalışma şekli oluşturur. “Hatta İstanbul'daki yazıhanelerimden birinde, gazete koleksiyonlarımdan bu haber kesilip saklanmıştı. Biliyorsun ki, ehemmiyet verdiğim polis haberlerini kesip koleksiyon yapmak adetimdir, çünkü bu gibi evrakı olmayan bir çağdaş hırsız başarılı olamaz.” (Bedi, 1928: 5) Gazetelerden bilgi sahibi olduğu insanlar hakkında kendi arşivindeki eski tarihli gazetelere başvurarak, insanlara dair tuttuğu dosyalardan yola çıkarak onların soyağaçlarını inceler. Yeni bir nesne olan gazetenin onu hemen arşive yönlendirmesi auratik nesne ile aradaki bağlantıyı yine gündeme getirir. Bugün hakkında bir şey öğrenmek ve kesin hükümler vermek için geçmişe göz atmak gerekir. Gazeteden geçmişe yönelik bir soyağacı incelemesine yönelik bu girişimde, auratik nesne ve tarih arasındaki ilişki yeniden fakat bu sefer farklı bir şekilde ortaya çıkar. Hırsız kahraman, tamamen kronolojik bir tarihçiye dönüşmüş durumdadır. Hakkında bilgi edinmek istediği kişi karşısındaki bu tutumu, onun hakkında yaptığı soyağacı incelemeleri, yine auratik nesnenin geleceğindeki anlam yüklemesindeki rolüyle paralellik gösterir. Soyağacı incelemesi yaparak, onun aileden ve sürdüğü hayattan gelen habitusunu öğrenerek kişinin geleceği ve akrabaları, muhtemel eylemlerini, eski eylemlerindeki muhtemel konumlarını, burada üstlendiği görevleri göz önünde bulundurarak onun hakkında bir olasılar uzamı çıkarmaya çalışır. Fakat bu olasılar uzamı sadece geçmişte var olan konumuyla ilintilidir.* Yoksa, “Yeteneklerin göstergesi gibi işlev gören olasılar uzamının etkilerini kavramak için, her bireyin başka olasılar içinde, bu dünyanın farklı olması

* Örneğin *Zeyrek Cinayeti*'nde garip bir şekilde ölen Hacı Zihni hakkında araştırma yapmak için hemen arşivine başvurur: “Bu herif Arap'tır. Bana onun bütün mazisi lazım. Bazen bir insanın hayatında küçük ve önemsiz görünen bir nokta, en büyük muammayı aydınlatır.. “ (s. 13) Nitekim bu adamın hayatı ona Zincirlikuyu olayında Pembe Nuri'nin hayat hikâyesinden yola çıkarak basit gibi görünen büyük bir vakayı nasıl çözdüğünü hatırlatır. Server Bedi, *Zeyrek Cinayeti*, Cingöz Neşriyatı 1, İstanbul, tarihsiz.

durumunda, çeşitli kişiliklerin toplamı biçimine bürünebilecek karşılıklarının bulunduğunu kabul eden mantıkçıların yolunu” (Bourdieu, 2006: 359) izlemek gibi bir kaygısı yoktur. Olasılar uzamı ona, habitusundan ve konumundan kaynaklı, yapma potansiyeli yüksek eğilimlerini gösterir. Bu eğilimlerin değerini de geçmişten yapıp ettikleriyle ölçer ki bu, aynı zamanda burada araştırmacı konumunda bulunan hırsız için de geçerlidir. Habitus itibarıyla her an kendisine bir olasılar uzamı yaratıp kendisi söz konusu olduğunda bunu doğasının bir parçası hatta zorunlu bir eylemi olarak değerlendirdiği gibi karşısına çıkamı da bu şekilde değerlendirir. Araştırma yaptığı kişinin geçmişinde ya da kişisel tarihinde haksız kazanç elde etmek ya da devlete ihanet etmek gibi suçlar varsa, ondan sonra gelen nesil için de benzeri bir durum söz konusu olacaktır, çünkü hırsız kahraman için bu doğal bir süreçtir. Soyacağı kişiyi soyma sebebinin bu şekilde doğallaştırdıktan sonra elinde bulunan arşiv, olasılar uzamının yer almaması sonucunu doğurur. Çünkü onun olasılar uzamı karşısını düşünmeyi değil sadece eskiden gelen koşullar içinde tarihi doğal bir sahne gibi görmeyi beraberinde getirir. Arşiv, artık bir auratik nesne olma özelliği taşımaz, hırsızın tarihi doğal bir seyir gibi görmesinin kendisini doğallaştırarak ama bunu örtülü bir şekilde dile getirerek sadece auratik bir nesneymiş gibi görünme kapasitesi taşır; aslında o çoktan bir sembol gibi işlev görmeye başlamıştır. Arşivin bu şekildeymiş gibi görünme kapasitesi onu elinde bulunduran hırsızın sembolik sermayesini artırdığı için türün yapısı içinde sürekli böyle örtük bir başka değer taşıyormuş gibi sergilenir. Onun basit bir nesne olarak gösterilmesi onu elinde bulunduran hırsızın sembolik sermayeden yoksun olması anlamına gelecektir ki, sembolik sermayeden yoksun bir hırsız, her ne kadar maceraları kitaplar şeklinde yayımlansa, adından gazetelerde bahsedilse bile bu şekilde bir arşivin kendisinde, ama sadece kendisinde olmasına vurgu aracılığıyla diğerlerine oranla ona daha fazla bir sembolik sermaye kazandırmaktadır. Neden? Çünkü bir arşive sahip olmak içeriğe yapılan vurgunun önem kazanması anlamına gelmektedir. Üstelik bu içerik gazetede haber gibi bir günde tüketilecek ve ertesi gün unutulacak bir içeriğin bilgisi değildir. Evet, hırsız gazetelerden yola çıkarak bir arşiv oluşturmuştur ama bunu yaparken içeriğin kendisini birikmiş bir halde istifleyerek gazetenin önemsizmiş gibi görülen tüketicilik rolünü bir başka düzleme, faydacılık düzlemine, kendisini de onun kullanıcısı düzlemine taşıyarak mevcut bulunan sabit kodları bozar. Böylece ne gazete kendi göstergesi olan haber kodunu, ne de hırsız kendi göstergesi olan sadece maceraperest bir kahramana ait olan kodu taşır. Kendisini var eden popüler ve tüketilebilir gazetenin bu şekilde başka bir anlam yüklemesiyle karşılaşması ona aynı zamanda yeniden bir auratiklik kazandırır. Böylece hırsız kahraman kendisini yaratan nesneye, gazeteye başka bir değer atfederek onu popüler olmaktan çıkarır ve tarihle doldurur. Sonrasında bu nesneyi bir başka amaçla, örneğin soyulan, öldürülen ya da soymayı düşündüğü kişilerin iyi ya da kötü insanlar olup olmadıklarına karar vermek için kullanır ki *Beyaz Cehennem*'de Cingöz kendisi hem gazeteci Nevzad hem de kendi kimliği olan Cingöz Recai olarak görünerek bunu iki taraflı yapmıştır.

Böylece gazete başka bir anlamla yüklendikten sonra iyi ve kötü, vatan haini, sadık gibi tanımlamaları yapma konusundaki yeni işlevinden dolayı bir aura edinir. Bu aura artık sadece iz taşımakla kalmamakta aynı zamanda yargılayıcı konumunun kendisine sahip olabilmektedir. Burada gazete önemli bir işlev üstlenir. Moretti'nin polisiyenin roman şeklinde kaleme alınsa bile hep kısa hikâye formatında olması, sadece sayfa sayısı bakımından romana karşılık gelebileceği söylemi, Cingöz Recai serilerinde gazetenin kimliğinde somutlaşır. Polisiye, gazeteye, kendisini var eden nesneye, başka bir anlam yükleyerek, gazetenin bu şekilde değişimine paralel olarak kendisine yüklenen anlamları değiştirme potansiyelini de içinde taşır. Üstelik bunu değişmeyen yapısına bağlı kalarak yapar, fakat değişimde etkili olan, nesnelere farklı anlamlar yüklenerek başka biçimler halinde kabul edilmeleridir.

Türün kendisine attığı anlam yüklemesi ilk olarak yukarıda sözünü ettiğim başkahramanın bizzat kendi maceralarıyla başka bir kitabın içinde karşılaşmasıdır. Cingöz kendisini romansal dünya içinde bir yerden başka bir yere transfer ettiğinde kendi kimliğini karşıt bir şekilde yaratır. İlki Server Bedi'nin yazdığı ve ona kendisinin anlattığı, sonuçta bir romancı muhayyilesi taşıyan nesne olarak kitap, bir de bu kitapla karşılaştığında en az başkaları kadar onu beğenme ve beğenmeme yargısını taşıyan okur olarak kendisi. Bu şekilde kendisiyle, kahraman olarak, okur olarak aynı sahnede karşılaşabilir. Franco Moretti'nin polisiye romanın, modern romanda olduğu gibi anlatımın bir yolculuğu değil bir bekleyişi barındırdığı, bu nedenle anti-edebî olduğu söylemini hatırlamak bu konuda bize yardımcı olabilir. (Moretti, 2005: 181) Nesneleşmiş nesne olarak, kitap olarak kendisiyle karşılaştığında nesnenin görünmesi bu sefer ona başka bir dünyadan seslenen konuma ulaştığında, kahramanın kendisi, nesne olmaya direnen bir konum üretir. Nitekim bu direnç ona kendi maceralarını yazdıran ve başkalarına okutan bir etken olma özelliği kazandırmıştır. Kendisine ait maceraların olduğu kitabın varlığı onun nesnelleşirken bir aura yarattığının belirtisini taşıyacaktı. Bir roman kahramanının karşımıza çıkma olasılığı yok, fakat meşhur biriyle yolda karşılaşma olasılığımız yüksek. Cingöz Recai, kendisinin kitap halindeki şekliyle bir başka kitapta karşılaştığında imkansız görünen bir olasılığı gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu şekilde gazeteye başka bir anlam yükleyerek kodlarını değiştirdiği gibi kendisine de farklı anlamlar yükleyerek ona ait olan kodu değiştirir. Bu kodları değiştirdiğinde Moretti'nin söylediği anlamda anti-edebî olma durumu ortadan kalkar, çünkü bekleyişin kendisi diye bir şey söz konusu değildir. Dizimsel bağlamda Cingöz Recai bunu bozar ve kendisini iki boyutlu bir yolculuğa kanalize eder. Romansal dünyada gerçekleşen yolculuğu ve buna seyirci olduğunda kendisine gerçeklik etkisi verme konusunda kazandırdığı yeni anlam yüklemesiyle okuyan, yorumlayan, seyreden ve eleştiren kişi konumunu alır. Üstelik bunu sadece kendisiyle karşılaşarak yapar. Böylece yapı olarak bir yolculuğun bulunmasına gerek kalmaz, yolculuğun kendisi kitap halinde cisimleşerek onun içinde varmış gibi anlatıldığında bekleyiş de hissedilmez hale gelir. Yapı olarak yine kendi varlığının ortaya çıkması sayesinde dizim, romanda olması

gereken yolculuktan uzaklaşır bekleyiş aşamasına çoktan geçmiştir ama okur bunu hissetmez. Cingöz'ün çok meşhur olduğuna ve her şeyi yapabilecek kadiriye sahip olduğu yönündeki önceki kitaplarda yer alan söylemler, şaşkınlığı ortadan kaldırır. Dizisel olan ısrarla bekleme üzerine kurulmuş bir şekildedir ama kahraman olarak başka bir kitapta ortaya çıkan başkahraman kendisini auratik bir nesneye çevirerek bundan sıyrılır. Moretti haklıdır, polisiye roman, bekleyişi içinde barındırdığından romana karşı anti-edebî bir yön gösterir ama en çok bu özelliğinden dolayı da farklı anlatım tekniklerine açılma potansiyelini içinde taşır. Cingöz Recai serileri örneğinde bu anti-edebîliği doğalmış gibi gösterme çabasının kendisi nesnenin auratik bir özellik kazanması şeklinde birçok strateji üretimini beraberinde getirir.

Şüphesiz tüm bu eylemlerde, Peyami Safa'nın Server Bedi adıyla yazdığı ve çoğu polisiye roman yazarının olduğu gibi tarihi roman yazmasının, onun kendisinde var olan habitusun da önemli bir yeri vardır. Yıllar içinde değişen edebi ve siyasi konumunun da öyle. Konunun bu boyutu bir başka incelemenin konusu olacağından burada rotamı sadece auratik nesneyle sınırlı tuttum.

VII. SONUÇ

Cingöz Recai serilerinde yabancılardan çalınan antik nesne, yıllar içerisindeki kurgu ve anlatım tekniği yönünden sürekli bir yenilenme ve değişme geçirir. Bu yenilenme ve değişimde antik nesneye yüklenen anlam da sürekli yenilenir ve hem eski hem yeni olma gibi ikircikli bir konumu her zaman taşır. Bu ikircikli konum, romanların başkahramanı olan Cingöz Recai tarafından beslenir. Cingöz'ün bizzat bir roman içinde, kitapları yazılan bir kahraman olarak kendisiyle karşılaşması ya da sürekli yeniliğin habercisi olan gazeteyi antik bir nesne olarak arşive çevirmesi gibi. Antik nesnenin tarihe tanıklığı nedeniyle auratik bir yapıya sahip olmasını onun aurasını sürekli bozarak ya da tüketip kopyalayarak ortadan kaldırmaya çalışır. Fakat bunu yaparken yapmıyormuş gibi davranıp bizzat türün kendi içerisinde var olan anti-edebî konumunu da alaşağı eder. Çünkü sürekli ikircikli ve yenilenebilir yapılar üretir. Böylece hem kendini bir kahraman olarak hem de kahramanı olduğu kitapların türünü sürekli bir yenilikle donatıyormuş izlenimiyle doldurur. Böylece antik nesnenin auratik yapısından edindiği ve ona sürekli farklı ama yeni anlamlar yükleyerek kazandığı tarih, tarihsel bir sermayeye dönüşür. Nitekim tarih bu şekilde bir sermayeye dönüştüğünden tıpkı Bourdieu'nün diğer sermaye türleri için söylediği gibi farklı sermayelere dönüşebilir hale gelir. Nasıl auratik nesne kopyalanabilir hale geldiğinde sadece satıcının elinde bulunan ve ona ekonomik sermaye kazandıran bir nesne olma konumuna ama kopyasına sahip olan sonradan görmeye dönüşüyorsa tarihsel sermaye de roman içinde kültürel sermayeye dönüştürülmeye çalışılır. Bunda da gazete ve Cingöz Recai'nin kendisinin maceralarının sevilerek okunduğu bir roman kahramanı olarak eserlerde görünmesi etkilidir. Bu sayede Cingöz Recai önce

kendisini bir auratik nesne gibi göstermekte, bu olduğu anda da tarihsel sermayeyle donandıktan sonra yeniden bir varmış gibi durumu yaratarak tarihsel sermayesine kültürel bir sermaye kazandırmaktadır. Böylece polisiye roman kahramanı basit bir hırsız olmaktan çıkıp eski zamanların mitlerini hatırlatır bir şekilde modern dünyaya kendini kanalize eder. Bu nedenle tarih değil tarihsel sermayeye sahiptir.

Bu makalenin asıl amacı, Bourdieu'nün toplumsal farklılaşmayı belirlemede kullandığı Çoklu Uyum Analizi'nin edebiyatta kullanıldığında ve bu kullanımın sonuçları Franco Moretti'nin edebî tür kavramını sorgulama konusundaki yaklaşımlarını da içine alarak değerlendirildiğinde ne ile karşılaşılacağıdır. Dolayısıyla, her iki düşünürün de edebî yaklaşımlarını sorgulamak, bu sorgulamadaki eksiklikler, onlara bu bağlamda getirilen eleştirileri tartışmak başka makalelerin konusudur ve elbette tartışılmalıdır, ancak bu makalenin sınırları içerisinde bu tartışmalara girmek makalenin sınırlarını aştığı için mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Server Bedi (1926) *Cingöz'ün Kız Kaçırması*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (Peyami Safa) (2006) *Cingöz Kafeste*, Damla Yayınları, İstanbul.
Server Bedi (Peyami Safa) (2006) *Mişon'un Definesi*, Damla Yayınları, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Cingöz Geldi*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Esrarlı Köşk*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Karanlıkta Bir Işık*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Kadın Cinayeti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Düşman Şakası*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Tütüncünün Ölümü*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Aynalı Dolap*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Tatavla Cinayeti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Son Muvaffakiyet*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1925) *Cingöz'ün Akıbeti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Kaybolan Adam*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Karanlıkta Hücum*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Han Baskını*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Yerin Dibinde Sesler*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Gece Tuzağı*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Ateşten Gözler*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Sekiz Adım Kala*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Al Kanlar İçinde*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Gece Kuşları*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *İmdat*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Şeytanî Tuzak*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Sahte Sherlock*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
Server Bedi (1928) *Domuz Sokağı Vakası*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.

- Server Bedi (1928) *Polis Tuzağı*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1928) *Cingöz'ün Ziyafeti*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1928) *Bir Düğün Gecesi*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1928) *Çalınan Vasiyetname*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1928) *İnci Tesbih Sirkati*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1928) *Tiyatro Baskını*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1928) *Zifiri Karanlıkta*, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (1935) *Cingöz'ün Esrarı*, Tecelli Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi, *Zeyrek Cinayeti*, Cingöz Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.
- Server Bedi (1955) *Beyaz Cehennem*, İstanbul.
- Server Bedi (1955) *Kral Faruk'un Elmasları*, İstanbul.
- Server Bedi, *Cingöz Merihte*, Milliyet, 18 Aralık 1955-17 Mart 1956'da arasında tefrika.
- Server Bedi, *Sağdan Üçüncü Söğüt*, Havadis, 21 Temmuz-13 Ekim 1960 arası tefrika.
- Server Bedi (1962) *Sultan Aziz'in Mücevherleri*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul.
- Server Bedi (2006) *Arsen Lüpen İstanbul'da I- II*, Damla Yayınları, İstanbul.
- Ayvazoğlu, Beşir (2008) *Peyami*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Benjamin, Walter (1993) *Pasaşlar*, YKY, İstanbul.
- Benjamin, Walter (2008) *Son Bakışta Aşk*, Der. Nurdan Gürbilek, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction, A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harward University Pres.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Homo Academicus*, Stanford University Pres.
- Bourdieu, Pierre (2006) *Sanatın Kuralları*, YKY, İstanbul.
- Bourdieu, Pierre- Wacquant Loic(2003) *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları, İstanbul. Bourdieu, Pierre "Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1. (Spring, 1989).
- Calhoun, Craig (2007) "Bourdieu Sosyolojisinin Anahatları", *Ocak ve Zanaat*-Pierre Bourdieu Derlemesi, Der. Güney Ceğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İletişim Yay, İstanbul.
- Cantek, Levent (2008) *Cumhuriyet'in Büluğ Çağı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Flaubert, Gustave, *Duygusal Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Greenacre, Michael – Blasius, Jorg (2006) *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods (Statistics in the Social and Behavioral Sciences)*, Chapman and Hall/CRC.
- Jennings, Michael W. (1987) *Dialectical Images*, Cornell University Pres.
- Moretti, Franco (2000) "Conjectures on World Literature, *New Left Review 1*, January-February.
- Moretti, Franco (2005) "Edebiyat Tarihi İçin Soyut Modeller III", *New Left Review- 2005 Türkiye Seçkisi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Moretti, Franco (2005) *Mucizevi Göstergeler*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Quataert, Donald (2009) *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Robson, Karen – Sanders (2009) Chris *Quantifying Theory : Pierre Bourdieu*.
- Üyepazarcı, Erol (2008) *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes-Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü I-II*, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Wacquant Loic (2007) "Pierre Bourdieu : Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi", *Ocak ve Zanaat*-Pierre Bourdieu Derlemesi, Der. Güney Ceğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İletişim Yay, İstanbul.
- Yıkan, Zülfikar Uğur (2004) *Peyami Safa'nın Server Bedi İmzalı Romanları*, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Zürcher, Erik Jan (2009) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZET

AURATİK HIRSIZIN TARİHSEL SERMAYESİ

Bu makalede, Pierre Bourdieu'nün alan, sermaye ve habitus kavramlarıyla Franco Moretti'nin edebî tür kavramını sorgulamaya açmasından yola çıkarak Peyami Safa'nın Server Bedi takma adıyla 1924-1960 yılları arasında yazdığı Cingöz Recai serileri incelenmiştir. Bu incelemede Pierre Bourdieu'nün Fransa eğitim sistemini, edebî alanını, akademik alanı incelemek için kullandığı Çoklu Uyum Analizinden (Multiple Correspondence Analysis) faydalanılmıştır. Bu şekilde Server Bedi'nin kahramanı Cingöz Recai'nin ve yabancıların romansal uzamdaki konumları, bu konunun dönemin ideolojileriyle ilişkileri sorgulanmıştır. Bu sorgulamada Walter Benjamin'in auratik nesne kavramı aracılığıyla Cingöz Recai serilerinde tarihin nasıl bir tarihsel sermayeye dönüştüğü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu, Franco Moretti, Multiple Correspondence Analysis, Server Bedi, Cingöz Recai.

Abstract

HISTORICAL CAPITAL OF AURATIC ROBBER

In this article, Cingöz Recai crime fiction series, published between 1924-1960 by Peyami Safa under the penname Server Bedi, are examined through Pierre Bourdieu's concept of capital and habitus along with Franco Moretti's approach to literary genre. In this study, it is benefited from Multiple Correspondence Analysis which Bourdieu used to study the education system, academic and literary field in France and thanks to it, how Cingöz and foreigners are positioned and what kind of relations there were between their positions and the ideology of the period are questioned. In addition to this, it is made a point of how the history exchanged a historical capital in the novelistic space through Walter Benjamin's concept of auratic object.

Key words: Pierre Bourdieu, Franco Moretti, Multiple Correspondence Analysis, Server Bedi, Cingöz Recai.

TÜRK EDEBİYATINDA AYDIN SORUNSALI: OYA BAYDAR'DA SÜREKLİLİK, KOPUŞ VE YENİDEN KURGULAMA

Cumhur Aslan*

Giriş

1970'leri konu edinen romanların temelindeki bir çelişkiyi araştırmacıların büyük bir kısmı ortaya koymuştu: toplumun en etkin olduğu, öğrenci hareketlerinin, siyasal eylemlerin en yoğun olduğu dönemi anlatan sol/sosyalist eksenli romanlardaki “tip”ler pasif, edilgen, düzenin kaskacı altında mağdur kişileri oluşturmaktadır. Ancak aynı dönemde milliyetçi-muhafazakâr edebiyata ait romanlara yönelik çalışmalarda ise, ele alınan kahramanlarda başkaldırı, umut, özlem ve beklentinin hâkim olduğu gözlemlenmiştir.

Bu olgu, Cumhuriyet dönemindeki temel siyasa ve ideolojilerle bağlantılı paradoksal durumlardan biridir ve gerçekte önemli bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Çünkü Cumhuriyetin siyasal kazanımlarını belirli oranlarda benimseyen sol gelenek bir türlü “devrim” idealini açıkça yasallaştıracak bir düşünsel alanı berraklaştıramazken, Cumhuriyetin modernleşme çabalarını bir eleştiri süzgecinden geçiren ve ondaki laiklik, çağdaşlık söylemleriyle sol arasında ilinti kuran gelenekçi edebiyat başkaldırı metaforuyla bu düzenle hesaplaşmasını yapabilmektedir. Cumhuriyetin 1970’lerde aldığı bu görünüm yazarların da kafasını karıştıracak, bir yanda “zinde güçler”e dayalı sol idealler ile öte yanda devlet ideolojisiyle hesaplaşma amacını güden sol gelenek daha baştan kendi ontolojik, varoluşsal temellerini ortadan kaldıracaktır. Oysa muhafazakâr gelenek bir yandan Atatürk kabulüyle Kemalizm’e açıkça muhalefet edemezken öte yandan da bürokrasi, CHP eleştirileriyle gerçekte karşı olduğu bu sistemle kolaylıkla hesaplaşmasını yapabilecek bir ideolojik avantaja sahip olmaktadır. Dolayısıyla romanlarda bu gelenekten beslenerek resmi ideolojiyi değiştirmek isteyen aydın-insan portrelerini öne çıkarmıştır. Oysa sol gelenek bu konuda

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

daima ikircikli kalmış, eleştirdiği şeyin gerçekte neyi kapsadığı konusunda –devlet mi, sistem mi, bireyler mi?– tam bir düşünsel açıklığa sahip olamamıştır. Berna Moran, bu anlamda 12 Mart romanlarındaki kişilerin edilgenliğini vurgular: “... romanların edilgen kişileri, sayısız kolları olan büyük bir yaratığın karşısında çaresiz durumdadırlar. (...) 12 Mart romanlarında devrimci genç, başına gelenlere katlanmak zorunda kalan bir solcudur. Olaylara yön veren ise karşı güçlerdir” (Moran 1998, 14) Dolayısıyla Türk siyasal geleneğinde sol ideoloji ve dünya görüşünün ideoloji-gerçeklik düzleminde sürekli bir ikirciklik yaşadığı ve bu temel çelişkiyi hem varoluşsal söylemlerinde hem de toplumsal aurada görünür hale getirdiği görülmektedir.

Bu çalışmamızda temel tez olarak Türkiye’de sosyalist aydınların bir bölümünde yaşanan değişimler/dönüşmelerin gerçek anlamda bir paradigma değişimi ve epistemolojik kopuşla açıklanmayı olanaklı kılacak düzeyde olduğu düşüncesidir. Paradigma değişimi, insanın birbirinden farklı iki bilimsel/siyasal programlar dâhilinde, birbirinden tamamen zıt algılar çerçevesinde dünyayı kavramasıdır. Epistemolojik kopma kavramsallığı da, bir önceki bilişsel kodların gerçek anlamda değişmesi ve yerine başka bir dünyayı ifade edebilecek kavramsal kodların yürürlüğe girmesi olarak tanımlanacaktır. Bu çalışmada öncelikle Türk aydınlarında görülen entelektüel bir ‘*pişmanlık cemaati*’nden sürekli bahsedilmesinin nedenleri üzerine kuramsal bir çerçeve sunulurken, bu sürecin nedenleri üzerine bir öndeğerlendirme yapılmasına katkı verilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede de değişim sorunsalını özeleştiril bir yetkinlikle vermesi, sosyalizm-liberalizm denklemi içinde yer yer eklektik bir tavır içinde olması ve sol dünya görüşüne bağlılığına yaptığı vurgular içinde Oya Baydar’ın, **Elveda Alyoşa** adlı kitabıyla başlayan sürecini güncel tartışmalara da şekilde bir değerlendirme sürecine tabi tutarak, bunun geçmişten kopuş anlamında paradigma değişimi ve epistemolojik kopmanın neresinde olduğu bağlamında bir önokuması yapılmaya çalışılacaktır.

“*İnsan ve toplum ilişkilerini erkten arındırma*” yaklaşımı, sosyalist düşünsel gelenekten gelen Oya Baydar için özgürlük düşüncesinin temelidir. Bu perspektifte özgürlüğü daha geniş bir toplumsal-kültürel bir normatif alanla ilişkili ve temel sosyalizasyon biçimleriyle doğrudan bağlantılı bir olgu olarak değerlendirmek, genel olarak benimsenen bir yaklaşıma tekabül etmektedir. Sol düşüncenin özgürlük sorununu kolektif kimliğe dayalı toplumsal bilinç bağlamında ele alıp değerlendirmesi, sol perspektife uygun düşen bir yorum biçimi olarak kabul edilebilir. Sol düşünce özgürlüğü bir dizi temel tarihsel-toplumsal tortu ve türemler bağlamında ele alıp değerlendirmeyi, kendi söylemsel evreniyle uyumlu bir davranış olarak benimseme eğilimindedir. Bu gerçekliğe rağmen, Türkiye’de sol söylem, özgürlüğü genel olarak güncel politik durumlarla tanımlama eğilimi içinde olmuştur. Türkiye’de sol söylemin bu noktada toplumsal bilince içkinleşmiş özgürlük sorunsalını yaşama biçimleriyle ilişkili tarihsel derinliği olan bir problem olarak değerlendirmek yerine, sorunu salt politik terimlerle tanımlamaktaki ısrarı ve bu noktada oluşturduğu söylemsel alan, solun ideolojik açıdan politize olmuş diliyle ilişkili bir alan olarak görülebilir. Sol düşünsel gelenek içinden gelen yazar-sosyolog Oya Baydar, **Elveda Alyoşa** kitabıyla sol dilin değişimine dayalı anlatıyı ilk kez sistemli biçimde ortaya koymuş ve sosyalist geçmişle “*köklü*” biçimde kopmayı ifade etmiştir. Bu aslında ondaki paradigma değişiminin ve epistemolojik

kopmanın başlangıç noktasıdır. Kula'nın belirttiği gibi, “*Oya Baydar’ın bu öykü kitabında yer alan çeşitli öykülerden topladığı bazı tümceler ve anlatımlar, yazarın sosyalist geçmişiyle köklü biçimde hesaplaşarak, geçmişinin o yönünden tümüyle ve kesin olarak koptuğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, burada Alyoşa’ya söylenen “elveda”, özünde erki süreklileştiren bir ideoloji olarak sosyalizme söylenmiştir.*”

Sol dilin yaşadığı değişim sorunsalını, farklılaşma, çeşitlenme, çoğullaşma, başkalaşma, pratikleşme çerçevelerini değerlendirmek için burada paradigma değişimi ve epistemolojik kopma kavramlarını tanımlamaya ve sol düşüncenin bu kuramsal süreçlerle ilintisini Oya Baydar temelinde tartışmaya çalışacağız.

THOMAS KUHN’DA PARADİGMAL GEÇİŞ KAVRAMI

Thomas Kuhn’un 1962 yılında yayımladığı **Bilimsel Devrimlerin Yapısı** adlı kitabı, kısa süre içinde çağdaş bilim ve felsefe dünyasının en temel klasikleri arasında yer almış, bilim tarihi, bilim felsefesi, sosyal bilim ve düşünce tarihi açısından devrimci sayılabilecek bir etki yapmıştır. Batı siyasal-toplumsal sistemini oluşturan temel değer yargıları konusunda eleştirel bir referans noktasını oluşturmuş, özellikle Batı modernizminin temel unsurlarından olan ilerleme düşüncesi ve rasyonalite görüşünün temel eleştirisi haline almıştır. Batıcı bilim anlayışının sarsılmasında T. Kuhn’un ilerleme düşüncesine yönelttiği eleştirilerle paradigma kavramı konusunda yapmış olduğu çözümler önemli bir etkiye sahiptir.

Thomas Kuhn, bilimsel gelişmelerin belirli bir birikim süreciyle doğrusal olarak ilerlediği anlayışının bilimsel temelleri olmadığını belirterek, bilimin farklı kuramlar arasında ortaya çıkan rekabet ve güç mücadelesi etrafında şekillendiğini belirtir. Bilim düşüncesi içerisinde bilim toplulukları farklı bilimsel dünya görüşleri arasında bir seçim yapmak durumundadırlar. Bu birbirine karşıt bilimsel yaklaşımlar içerisindeki seçimi belirleyen öğeler ise temelde sosyal-psikolojik bir güç mücadelesidir. Burada birbiriyle yarışan, karşıtlık içine bulunan bilimsel yaklaşımlara paradigma olarak tanımlayan Kuhn, paradigmanın bilim adamları topluluğunun bilim yapma faaliyetlerini belirleyen temel düşünceler sistemi olduğunu belirtir. Ona göre belirli bir paradigmaya bağlılık duyan bilim adamları, kendi bilim yapma yöntemleri ve kuralları dışında kalan paradigmalara tamamen kapalı olduklarını belirtir. Paradigma değişikliği ise özünde devrimci bir süreç olarak işlemektedir. Eski paradigmanın ortaya çıkan yeni durumları açıklamakta başarısız kalması, aykırılıklara cevap verememesi üzerine bilim adamları yeni çözüm yolları için arayışlara girerler ve genellikle bu çaba, yeni paradigmanın kabul edilmesiyle sonuçlanan devrimci bir dönüşüm olarak tanımlanabilir. Çünkü belli araçlar kullanarak belli bilimsel fikirleri bilgiye dönüştüren bilim adamlarının fikirlerini değiştirmeleri de, büyük mücadeleler ve tartışmalarla mümkün olabilen, özünde devrimci bir süreçtir. Bilim adamlarının paradigma değiştirme süreçlerini belli durumlarda toptan ortaya çıkan bir görüşdeğiştirme olarak değerlendirmektedir. Bu değiştirme sosyopsikolojik boyut içeren bir bütünsel algı değişimi olarak gerçekleşmektedir.

Paradigma sözcüğünün çok anlamlı okumalara izin vermesi nedeniyle T. Kuhn, “*disipliner matriks*” kavramıyla konuya açıklık getirmeyi denemiştir. Disipliner Matriks, bir bilim adamları topluluğunu bir arada tutan, bu topluluğun bütünlüğünü sağlayan unsurların oluşturduğu çerçevedir. (Kuhn, 2001: 308)

Paradigma kavramı, bilimsel faaliyetin ve bu faaliyeti gerçekleştiren bilimsel topluluğun ayakta durduğu ve bu faaliyetleri gerçekleştirdiği, hemen bütün eylemleri belirleyen ve bu eylemlerce belirlenen geniş bir zemin olarak düşünülmelidir. Bilimsel topluluğun bilimsel faaliyetlerine ilişkin bütün inançları, kuralları, değerleri, araç ve teknikleri, paradigma kavramınca belirlenmekte ve bu kavramı belirlemektedirler. (Turan, 2010:51)

Disipliner Matriks kavramının öğelerinden biri olan “simgesel genellemeler” hem terimleri tanımlayıcı hem de kural koyucu özellikler taşır.

Disipliner Matriks’in ikinci öğesi ise, disiplinin üyesi olma koşullarından birini oluşturan, belirli modellere duyulan inancı kapsarlar. Mevcut olan ile alternatif olan arasındaki seçimi belirleyen unsur, bu inançların yarattığı güven unsurudur.

Disipliner matriksin diğer bir öğesi, değerlerdir. T. Kuhn’un en çok tartışılan kavramlarından olmakla birlikte, bir paradigmanın önemli bileşenlerinden biri de olağan dönemlerdeki bilim adamlarının ortaklaşa paylaştığı değerlerdir.

Disipliner Matriksin diğer önemli öğesi ise, örnekliktir. Kuhn için örneklik, bilim dalı içindeki ‘problem çözme’ faaliyetlerine model oluşturan, somut, tipik problem çözümleri olarak tanımlar. (Buğra, 2001:309-310)

T. Kuhn bilimsel faaliyetlerin belirli bir “anlaşma” zemini çerçevesinde bilim adamlarının toplumsal/bilimsel problemlere buldukları çözüm yollarının geçerli olmasıyla sürdürüleceğini ancak bir paradigma içinde ortaya çıkan anomalilerin mevcut paradigma içinde yaratacağı krizlerin ise ancak temelde farklı bir paradigmaya geçişle çözümleneceğini belirtir. Bu anlamda olağan bilim dönemi ile bilimsel devrim arasında paradigmal geçiş dediği süreci açıklar. Olağan bilimde “*Olağan bilim adamı, paradigmanın açıkça belirlediği bir alanda güvenle çalışır. Paradigma ona, belirli bir problemler takımını, problemlerin çözümüne uygunluklarından emin olduğu yöntemlerle birlikte armağan eder.*” (Kuhn, 2001:58)

Halbuki Kuhn bilimin tarihine bakıldığı zaman ilerleme sağlayan büyük bilgi atımlarının bu tür nesnel ölçütlere başvurulardan değil, her biri kendi içinde tutarlı olan farklı yaklaşımların çatışmasından doğan kavramsal devrimlerle meydana geldiğinin görüleceğini iddia etmektedir.” (Kuhn: 2001:15)

Bu anlamda paradigma değişimi bir algı değişimidir, bir görsel kalıptan başka bir görsel kalıba geçme durumu, bir dünyadan tam tersi, farklı bir dünyaya geçiş sürecidir. Paradigma bir dünya görüşü algısının terk edilip başka bir dünya algısının onun yerine geçmesi işlemidir. Hâkim paradigmanın karşılaştığı bunalımı aşamaması, yeni bir paradigmanın giderek güçlenmesine ve eskisinin yerini almasına sebep olmaktadır. Bilim adamının dünyayı paradigmanın kendisine sağladığı algılama kalıbına uygun biçimde algılaması nedeniyle, olağan bilim paradigmasının değiştiği devrim dönemlerinde bilim adamı çevresini algılamayı yeniden öğrenmek, yeni kalıplara kendisini uydurması gerekmektedir. Bu süreç gerçekleştikten sonra artık yeni dünyayla eski dünya arasında birbiriyle bağdaşmayan pek çok ölçütler olacaktır. Bu süreç devrim olarak nitelendirilmektedir. Ancak, devrim olarak nitelendirilmesinin temel nedeni, eski paradigma ile tanımlanan dünyanın yok olmasıdır:

“Birey bilim adamlarının paradigmaya bağlılıklarının, o paradigmayla mukayese edilemez alternatif paradigma lehine değişmesi Kuhn tarafından ‘gestalt değişmesi/

algı kalıbı değişmesi'ne veya 'din değiştirme'ye (religious inversion) bağlanır." (Turan, 2010:69) Burada paradigma değiştirmeyi bir dünya değiştirme olarak değerlendirmek mümkündür: *"Bilim adamları devrimler sırasında bildikleri araçlarla daha önce bakmış oldukları yerlere tekrar baktıkları zaman yeni ve farklı şeyler bulurlar. Sanki bilim topluluğu birden bambaşka bir gezegene taşınmıştır ve bu gezegende tanıdık nesnelere hem farklı bir ışıktaki görüntüler hem de bilinmeyen bazı başka nesnelere bir arada bulunurlar."* (Kuhn, 2001: 187) Kuhn, bilimsel devrimlerden sonra yaşanan bu durumu, daha çarpıcı bir örnekle açıklamaktadır: *"Bilim adamının dünyasında önceden ördek sayılan nesnelere devrimden sonra tavşan oluverirler"* (Kuhn, 2001:188)

Burada önemli olan Kuhn'un bilimsel devrimlerle siyasal devrimler arasında kurmuş olduğu ilişkidir. Kuhn, iki devrim türü arasındaki birbiriyle bağlantılı temel özellikleri şöyle belirliyor:

- 1- Siyasal devrim ortamında da, bilimsel devrim ortamında da, sistem kendiliğinden kaynaklanan sorunlarını çözümleyemez.
- 2- Yeni bir şeyin gerekli olduğu bilinci yaygınlaşır.
- 3- Mevcut kurumlar işlememeye başlar, alternatif kurumlar henüz ortaya çıkmamıştır.
- 4- Mevcut kurumlar dışında çözümler aranmaya başlanırken, kutuplaşmalar başlar
- 5- Krizleri çözümlenecek bir üst merci yoktur, çözümler siyasal mekanizmanın dışından veya bilimsel mekanizmanın dışından (propaganda yoluyla, ikna yoluyla) kaynaklanmak zorundadır.

Thomas Kuhn, paradigma değişiminin zor fakat bütünsel bir algı değişimi olduğu, bu değişimin sonucu olarak bilim adamlarının dünyayı anlama ölçütlerinin, kavramlarının ve birlikteliklerinin de kökten bir şekilde değişeceğini belirtir. Bilim adamlarının paradigma seçimlerinde yani bir paradigma yerine başka bir paradigmayı tercih etmelerinin nedenlerini ise, Kuhn bilim adamının nesnel koşulları kadar bireysel yaşamöyküsü ve kişiliğe bağlı öznel etkenlerle de açıklamaya çalışır. Kuhn, bilim adamının paradigma seçiminde sorunların çözümüne yönelik açıklayıcı nesnel koşullar kadar, bilim adamını çevreleyen toplumsal koşullar, bilim adamının bireysel yaşam öyküsü, inançlar, gelenekler, ideolojilerin çok büyük önem taşıdığını belirtir.

LOUIS ALTHUSSER'DE EPİSTEMOLOJİK KOPUŞ KAVRAMI

Louis Althusser, 1918'de Cezayir'de doğmuş, 1948'de Fransız Komünist Partisi'ne katılmış ve 1980'e kadar Paris'te Ecole Normale Supérieure'de felsefe dersleri vermiş, Marks'ın eserlerini yorumlamak amacıyla 1965'te yayımladığı *Pour Marx* (Marks İçin) ve *Lire Le Capital* (Kapitali Okumak, Etienne Balibar ile birlikte yazmıştır) ile Marksist çevrelerde ciddi yankılar ve tartışmalar uyandırmıştır. Althusser'in düşün dünyasının temeli, Marks'ın öğretisinin o zamana kadar yanlış anlaşılmış ve yeterince değerlendirilmemiş olduğu üzerine kurulur. Bu çerçevede de Althusser, Alman İdeolojisinden başlayarak Marks'ın yapıtlarında ortaya koyduğu temel kavramlar ve kapitalizme ilişkin eleştirilerini sistematik bir bütünlük ve iç tutarlılığı olan bir kuram olarak ortaya koymayı amaçlar. Althusser Marks'a ait yanlış anlaşılmalara yol açan temel unsurların başında tarihselcilik, ekonomizm ve idealizm geldiğini belirterek, her bir yorum için Marks'ın yapıtlarını yeniden okuyarak onun kuramını bu yanlış düşüncelerden kurtarmaya çalışır. *"Marks'ın Alman ideolojisi'ne kadar savunduğu*

görüŖlerle daha sonraki yapılarında, özellikle Kapital’de ortaya koyduğu kavramlar arasında ciddi bir dönüşüm olduğunu ve bunun epistemolojik bir kopuŖa denk düŖtüđünü savunur.” (Şahin, 2004: 85-86)

Böylece Marksist düşüncedeki yanlışları açıklamak, Marksist teorik kavramların ve sorunsalın dönüşümünü açıklamak için “epistemolojik kopuŖ” kavramını öneren Althusser, kavramın asıl olarak G. Bachelard’da ait olduğunu belirtir:

“Bir bilimin teorik pratiği, kendi tarihöncesinin ideolojik teorik pratiğinden her zaman için net biçimde ayrılır: Bu ayrım, Bachelard’la birlikte, ‘epistemolojik kopuŖ’ terimiyle niteleyebileceğimiz teorik ve tarihsel, niteliksel bir süreksizlik biçimini alır. (Althusser, Marks İçin: 205)

Althusser, Marx’ın Engels ile birlikte 1845 yılında yazdığı ancak ölümünden sonra yayınlanan *Alman İdeolojisi* isimli eserinde “önceki bilincimizin tasfiyesi” olarak tabir ettiği durumu “epistemolojik kopuŖ”un gerçekleştiği an olarak belirler. Bu “epistemolojik kopuŖ” Marks’ın düşünce evrimini iki önemli döneme ayırır: “1845 kopuşundan önceki, hala ‘ideolojik’ dönem ve 1845 kopuşundan sonraki “bilimsel” dönem.” (Balibar, 1991:44)

Marx’ın 1845 yılında yazdığı *Feuerbach Üzerine Tezler* ve *Alman İdeolojisi* isimli eserler Althusser’e göre, Marks’ın gençlik eserleri ardından gelen “kopuŖ eserleri”dir. Bu eserler Marks’ın “eski ideolojik bilinç”ine karşı açılmış bir savaŖ niteliğini taşıyalar da sonuç olarak “teorik bir geçmişten bir çırpıda kopulmaz.” Marks, 1845’te “tarih” biliminin temellerini atmaya başlar. “Daha önceki gençlik eserlerinde bulunan hümanist yaklaşımın yerini, üretim tarzı, üretici güçler, üretim ilişkileri, altyapı-üstyapı, ideoloji v.b. gibi kavramlar alır. (Althusser, 2004:61) Althusser, bu “kopuŖ”un net bir göstergesi olarak, Marks’ın “kopuŖ”tan önceki ve sonraki Feuerbach yorumlarını verir:

“44 Elyazmaları’nda Feuerbach göklere çıkarılmıştır, olağanüstü keŖifler yapan, Ekonomi Politidin EleŖtirisi’nin hem temelini hem de ilkesini koyan adam olarak gösterilmiştir. Oysa bir yıl sonra, Tezler’de ve Alman İdeolojisi’nde Feuerbach kıyasıya eleŖtirilmiştir. Bir daha da adı anılmaz.” (Althusser, 2004:61) Dolayısıyla “yeni bilim ortaya çıktığında, kendi içinden çıktığı ideolojik ve felsefi tarih-öncesinden hemen kurtulamayacağı için eski ideolojik kavramlar, yeni bilimle birlikte bir süre daha birlikte gitmeye devam ederler. Ancak zamanla bu kavramlar etkilerini kaybederler. Althusser, Marx’ın “olgunlaşma” evresinde zamanla etkilerini kaybeden kavramlara örnek olarak “yabancılaşma”yı ve “yadsımanın yadsınması”nı verir. (Şimşek, 2009:33)

Althusser, Marks’ın yaşadığı “epistemolojik kopuŖ”ta belirleyici olanın “sorunsal”daki değişim olduğunu belirtir. Olan sadece “diyalektiğin anlamının tersine çevrilmesi sorunu değil, yapıların dönüşümü sorunu”dur. Burada değişen sadece aynı yöntemin kullanıldığı nesnel değildir. Değişen, iki diyalektiğin ayrımını oluşturan özgül yapılarıdır. (Şimşek, 2009:36)

Bu durumda Marks’ta var olan birtakım Hegelci kavramlar (yadsıma, yadsımanın yadsınması, karşıtların birliği, niceliğin niteliğe dönüşmesi, çeliŖki v.b.) Marks’ın teorisinde çok daha farklı bir yapıya sahiptirler. Teorik sorunsalın hakiki dönüşümleri hayat bulduğunda, teorinin “nesnesi” buna denk düşen bir değişim geçirir. Bu sadece öğelerin isimlerinin değişmesine ya da bazı yöntem ayrıntılarının değişmesine değil,

bizzat yapının değişmesine neden olur. “*Bu öğelerin anlamı, tamda anlamlarının onlara verdiği yapısıyla birlikte değişir.*”

Bu çalışmada amacımız Türk aydınının dūřünsel ve eylemsel tavırlarına dōnük bilimsel dūřünce tarihinden yapılmış çalışmalardan hareketle bazı genel vargılara ulaşmak olacaktır. Türk aydınları paradigma değişimi anlamında toplumsal hızlı dōnūřümler ve radikal değişimler nedeniyle, dūřünsel olarak ciddi sayılabilecek dōnūřümleri yaşamışlardır. Türk aydını içinde yer aldığı sistem içinde huzursuz, mutsuz aydındır; sürekli arayış içindedir. Bu arayış çabaları içinde aydın sürekli bir yer değiştirme, ideolojik bir temel oluşturma arayışı içine girer, sürekli bir epistemik cemaat içinde yer almaya çalışır. Türk aydınının bu tavrı, yerleşmemiş oluşun, belirli tarih-toplum algısı üzerinde bütünlüklü/derinlikli gelenekten uzak olmasında yatar. Aydın, bugüne ait olmaklık içinde sürekli kendisine uygun gelecek dūřünsel/eylemsel arayışlarını farklı paradigmlar kapsamında sürdürür. Düne dair dūřünceleri hızla değişir, bu çerçevede de ya “ideoloji”nin egemenliğine ya da “iktidar”ın egemenliğine sürekli yakın olma hissi, J. Benda’nın siyasal ihtiras dediği bu ruh hali aydını bağımsız/özgür dūřünmekten alıkoyar. Türkiye toplumunda aydın, G. Terborn’un belirttiği ya ideolojik olana bağımlıdır ya da iktidar olana yakın bir duruş sergiler. Her durumda aydın iktidarda olanın sesine dōnük dūřünür. Türk aydını, kolektif coşkuya dayalı yönlendirici, kesinleştirici, kutuplaştırıcı, mutlakçı bir dili “*ideolojinin iktidarında*” olduğu kadar “*iktidarın ideolojisinde*” de sürdürür. Bu da sürekli birbiriyle çelişen paradigmlar arasında gezinen aydın olgusunu ön plana çıkarır. Paradigmlar arası değişkenliği, burada Althusser’in epistemolojik kopuş kavramıyla tamamlamak amacındayız. Aydın bu anlamda epistemolojik kopma dediğimiz bilişsel alanda daha fazla geçişkenlikler/dōnūřmeler yaşamaktadır. Aydının ontolojik olarak dūřünsel tavrında eski dūřünce-yeni dūřünce vurgusu o kadar fazladır ki, bunu aydının “*pişmanlık cemaati*”ne mensubiyeti temelinde tanımlamaya çalıştık. Türk aydını dūřünsel kaynakları üzerinde de hızla dōnūřümler yaşamakta, sürekli olarak referans sistemlerindeki değişmeler ön plana çıkmaktadır. Epistemik kanılları değiştiği gibi, kısa zaman aralığı içinde dūřünsel kaynakları da değişmektedir.

Türk Entelektüeli Üstüne Dūřünceler

Aydın sorunsalı Türk toplumunun sürekli gündemini meşgul eden ve her zaman siyasal bir söylem ekseninde çözümlenmesi yapılan bir fenomen olma özelliğini taşımaktadır. Aydının Türk siyasal-kültürel geleneğinde önemli bir yapı unsuru olmasında, Türk toplumunun çağdaşlaşma süreci ve bu süreçle bağlantılı olarak aydının yaşadığı dōnūřüm pratikleri etkin rol oynamaktadır. Siyasal-toplumsal reel alanda her zaman etkin konumdaki rolüyle ideoloji üretiminde belirleyici olan aydın, Türk yazınında da bu ayırt edici konumuna uygun biçimde yer bulmuş, edebiyat alanındaki konumu da daima belirgin bir pozitivizm yorumuyla toplumsal mühendislik kalıbında şekillenmiştir. Ancak, 12 Mart ve daha sonra 12 Eylül sonrası romanlarda görülen “*edilgen*” aydın tipi gerçekten dūřündürücü bir olgu olarak ayrı bir analizi ve çözümlenmeyi gerekli kılmaktadır. 1960’larla yaygınlık kazanan ütopyik sol tasarımların edebiyatta, yerini 70’lerde aşırn özeleştiren bir anlayışa bırakması da gene dikkatle üzerinde durulması gereken bir ruhsal bir form özelliğini yansıtabilir. Cumhuriyet aydınının topluma istediği kalıbı verebileceğine dair anlatılardan beslenmiş ve erken Cumhuriyet

döneminde ve 1960’larda yayımlanan sol-Kemalist roman geleneğinin sosyalist eklenme sürecinde “*ütöfik*” bağlamını yitirmesi, Türk toplumunda aydının konumunu daha da anlamlı kılmaktadır. Kemalist projenin eşitlikçi, demokratik, devletçi, ilerici söylemlere dayanan roman geleneğinin- 27 Mayıs ve Köy romanları, daha erken bağlamda Cumhuriyetin ilk Kemalist romanları- daha çok “etkin”, “mücadele eden”, “hak arayan” tiplerle şekillenirken 12 Mart romanlarının sol-sosyalist geleneği bu umutlu, ütöfik, gelecek söylemleri içeren ideolojik yapısının tamamen yitmiş olması aydına ilişkin genel bir karakter özelliği taşıyabilecek, içselleşmiş bir davranış biçimidir.

Türk solunun ideolojik boyut konusunda ikilemler yaşadığı ve toplumsal paydaşlar oluşturma konusunda sürekli bir tartışma içerisinde olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Türk solu bir yandan Kemalist geleneği, bir yandan işçi sınıfı söylemini; diğer yandan aydınları, öğrencileri ve kısmen de orduyu kendi saflarında görmek konusunda sürekli sorunlar yaşamış ve bunu bir türlü berrak, açık bir çözüme kavuşturamamıştır. Cumhuriyet döneminde bir türlü topluma inemeyen ve hep devletle ilişkileri içerisinde kendi varoluşunu kurmaya çalışan bir sol geleneği görüyoruz. Burada Türk solunda *ideolojinin* daima “gerçek”e öncel olduğu varsımını *apriorik bir tez olarak kabul ettiğimizde, solun toplumsal gerçeklere neden sürekli dışsal kaldığını da açıklayabilecek bir açıklama çerçevesine ulaşmış oluruz*. Dolayısıyla da gerçek ile ideoloji düzleminde daha çok ideolojik yön itibarıyla donanımlı ancak “gerçek” açısından bu kadar yeterli olmayan Türk solu, bu gerekçeyle toplumsal gerçeği modellerle göre açıklama çabasına girmiş, romancılar ve düşünürler ideolojik pencereden topluma bakmışlardır.

Türk solunun 80’lerde yaşadığı zihinsel karmaşa ve bundan doğan ruhsal atalet/çöküntü, toplumsal ütopyaya duyulan güven kaybının bir sonucudur. Bir “eylem” (mücadele, devrim c.a) kültürünün belirlediği ideolojik donanımın erkenden çözülmeye uğraması ve yerini sürekli sorgulayan/eleştiren, geçmişle hesaplaşan, suçlayan, yargılayan bir konuma bırakması, 12 Eylül darbe sürecinin yarattığı toplumsal yılgınlık ve sosyalizmin bir gerçeklik olarak çökmesi kadar, ideolojik söylemin toplumsal gerçekle kurduğu bağın organik, derin ve etkileşimli olmamasının da bir sonucudur. Çünkü sol ideolojiyle bütünleşerek toplumsal ütopya kurma peşindeki aydının 1980’lerden itibaren içinde bulunduğu sorgulama hali sosyal, kültürel ve psikolojik etkenlerin ideoloji üzerindeki dolaysız etkilerini göstermektedir. Bugün aydın, “entelektüel” sözcüğüyle çevrelenmiş bir anlam örüntüsü içinde, popülerleşme/profesyonelleşme/tecimselleşme boyutlarıyla tartışılmaktadır. Bu çerçevede, entelektüelin toplumsal/ideolojik konumu üzerine düşünmek gerekir.

Toplumsal gelişmeleri/sorunları, somut ve soyut iktidar baskılarına karşı, “entelektüelin bir görevi ... insan düşüncesini ve insanlar arası iletişimi kısılcacı altına alan klişeleri ve indirgeyici kategorileri kırmaktır.” (Said, 2004:11) Bu anlamda entelektüel, eleştirel bir perspektif içerisinde belirli evrensel etik standartlar oluşturma ve ortaya çıkan her mahrumiyet durumlarına karşı belirli sorumluluk taşıyan bir kişidir. Bu anlamda “entelektüel birey ... insanların çektiği acılar ve yaşadığı baskılar hakkında belli doğruluk standartlarından şaşmaması gerek[ir]. (Said, 2004:12) Bu entelektüele önemli bir sorumluluk duygusu yüklemektedir: entelektüel, mağdur profili konusundaki hassasiyeti ideolojik olandan bağımsızdır. Gerçek entelektüel, bu noktada evrensel standartları belirlemiş bir bütünsellik içinde davranmakla yükümlüdür.

Kolektif yaşam içinde en çok karşılaşılan ve bireysel özgürlük alanını en çok daraltan

davranış kodlarından biri de, genel olarak toplumda yaygın ve hemen kabul gören “yargı”ları soruşturan, tartışan ve bu noktada farklı bir dil kurarak toplumsal alanı şoven tarzda örülmüş politik gerilimlerden kurtarmaktır. Entelektüel, herkesin bildiği dünyadan farklı olanı bilmeye ve bunu bir dil olarak kurmak yoluyla toplumsal kabulleri/söylemsel alanları dönüştürmeyi amaçlayan biridir. Bu anlamda entelektüel, “şovenist ...[dili] sorgulayan kişiler olmalıdır. Entelektüel ucuz kesinliklerin ötesine gelebilme riskini göze almaktır” (Said, 2004:13). Belki de tüm bu nedenlerden dolayı, “entelektüel... iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan bir dilin müellifi olarak .. sürgün ve marjinal”dir.” (Said, 2004:15)

Said entelektüelin “özgül bir kamusal role sahip bir birey olduğunda ısrar” eder. Entelektüel belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip olan bireydir. (Said, 2004:28) Bu yorum oldukça önemlidir çünkü aydınların fikirleriyle temsil ettikleri “kamu”lar arasındaki bağlantı kopmuştur. Aydınların dile getirdiği fikirler ile gerçekte temsil ettiği kamu arasında yaşanan farklılıklar özellikle düşünsel-politik alanda yaşanan söylemsel farklılıkların yarattığı tartışma alanlarında oldukça etkili olmuştur. Entelektüeller temsil etme sanatını görev edinmiş bireylerdir. (Said, 2004:29) Belki de burada tartışılması gereken nokta J. Joyce’un kahramanının *non serviam* (hizmet etmeyeceksin) sözünün yarattığı anlamın toplumsal temsil biçimlerine denk düşeceğinin saptanmasıdır. Said’in vurguladığı “entelektüel temsil edimleri, akli sorgulamaya ve ahlaki yargıya adanmış bir tür bilince yaslanan faaliyetlerdir” (2004:35) görüşü aydını kuşkucu, sorgulayan ve ahlaki temsil noktalarında “yaşanan şeylerin basmakalıplaştırılmasına karşı” (Mills’ten akt. Said, 2004: 36) asla taviz vermeyen bir düşünme biçimine yönelmelidir. Said’in önemini vurguladığı Mills’in entelektüele ilişkin yorumu önemlidir: “Artık gerçekten yeni düşünceler geliştirmek için modern iletişim araçlarının bizi gömdükleri klişe görüş ve düşünce batağının maskesini indirme, sürekli olarak bunların etkisini kırma kapasitesi gerekir. Bu kitle sanatı ve kitle düşüncesi daha fazla siyasetin taleplerine maruz kalıyor. İşte bu yüzden entelektüel dayanışma ve çabaların odak noktası siyaset olmalıdır. Düşünür siyasi mücadele içinde hakikatin değeri ile bizzat ilişki kurmazsa, yaşanan deneyimlerin bütününe sorumlu biçimde ele alamaz.” (Mills’ten akt. Said, 2004:36)

Said “entelektüelin zayıf olanların ve temsil edilmeyenlerin safına ait olduğuna eminim” der ki, bu durum entelektüelin toplum içindeki konumunun genel olana aykırı duruşla temellendirilmesi anlamına gelir. Entelektüel yarım-doğrulara ve basmakalıp fikirlere pabuç bırakmamak için sürekli tetikte olmayı görev edinme meselesidir. Türk entelejiyesinin temel özelliği zihinleri sürekli kuşatıp büyük değişimlere inandırmaya dönük bir siyasal dil jargonuyla belirginlik kazanmıştır. Bu nokta Türk aydını açısından önemli bir zafiyet olarak okunabilir. Benda’nın üzerinde durduğu şekilde, “doğrudan sonuç alma beklentisi, sadece arzulanmış amacı dert edinme, aşırılık, nefret, sabit fikirler” den uzak olması gerektiğinin altını çizirken aydınlar siyasal ihtiraslardan bağımsız düşünmelerinin önemine işaret etmektedir. (Benda, 2006:39-40)

Entelektüel kendini ... hükümeti siyasi hedeflerine .. teslim etmiş biri değildir. Bu tür durumlarda ... şüpheciliği rafa kaldırmaya iten ayartılar çok güçlüdür. (Said, 2004:91) Laik entelektüelin en önemli dayanağı ödünsüz düşünce ve ifade özgürlüğüdür: Bu özgürlüğü savunma hattını gevşetmek veya dayandığı temellerden herhangi birinin kurcalanmasına göz yummak entelektüelin işine ihanet etmesi demektir. Düşünce ve ifade özgürlüğü haksız bir

biçimde bir bölgede istenirken diğer bir bölgede savsaklanacak bir şey değildir. (Said, 2004:93-94) Entelektüellerin milletler ve bireyler arasında farklar olmasına izin verirken aynı zamanda bu farkları gizli hiyerarşilere, tercihlere ve değerlendirmelere tabi tutmayan bir adalet ve hakkaniyet kavrayışına sarsılmaz bir inanç duyması gerekmektedir. (Said, 2004: 98)

Said, içinde yer aldığı Filistin davası konusunda şunları söyler: “*Belki başka insanlar gibi kendimi bir davaya ya da partiye tamamen adanmak, inanç ve bağlılık yolunda gidilebilecek en son uca kadar gitmek konusunda duyduğum isteksizliğin nedeni budur. ... yabancı ve kuşkucu kalmanın getirdiği özerkliği, gerçek müminlerin ve yeni din değiştirmişlerin duydukları şevkin belli belirsiz dini havasına tercih ettim.*” (Said, 2004:111)

“Sağlıklı kültürel müzakerelerin ortadan kalkması” aynı zamanda “*kamu önünde kendi geçmişini reddetme âdeti*” ile birleşince” (Said, 2004:114-115) toplumsal kültürde entelektüel tartışma ve düşünme biçimlerinin azalmasına yol açmıştır. Said, entelektüele ilişkin önemli yapıtında, “*eski dönemle yeni müminin genellikle anı ölçüde hoşgörüsüz, aynı ölçüde dogmatik ve saldırgan*” olduklarının altını çizerek, “*geçtiğimiz yıllarda aşırı soldan aşırı sağa kayış, sözde bağımsızlığı ve aydınlanmayı savunan ama özellikle ABD’de, aslında sadece Reagancılığın ya da Thatcherçılığın yükselişini yansıtan can sıkıcı bir gayretkeşliğe yol açtı.*” (Said, 2004:116) değerlendirmesinde bulunarak, bu “*aslında bir tanrıdan yeni bir tanrıya geçmekten başka bir şeyi kutladıkları yoktu*”, denilebilecek bir tavidir şeklinde görüşünü temellendirir.

Butler, entelektüeli değerlendirirken, özne üzerine etkide bulunan maduniyet durumunun aynı zamanda özneyi yaratarak, özneyi kurarak sağladığı baskı üzerinde durur. Bu iktidarın kendine özgü özneler üretmek yoluyla kurduğu madunluk durumu, aslında salt baskı teriminin dışsal karakteri ile değil aynı zamanda iktidarın şartlarını içselleştiren/kabullenen psişik bir süreçten de bahseder. (Butler, 2005:14) Bu açıdan Türkiye’de aydınlar üzerinde oluşmuş bulunan bir politik maduniyet olma halini irdelemek ve üzerinde düşünmek gerekir. Aydın olma halinin ya ideolojinin iktidarlığına (sosyalizm) ya da iktidarın ideolojisine (muhafazakarlık) kesin kanımlarla madun olma, eklemleme halinin bir biçimde erk kavramının tüm biçimleriyle ilişkisini sorgulamak gerekmektedir. Türkiye’de aydınları biçimlendiren önemli sorunsal, öznenin oluşumunun, öznenin madun olduğu kişilere, ideolojilere tutkulu bir şekilde bağlanması olarak ele alıp tartışmak gerektiği kanısındayız. Butler’in ilksel bağlılık (2005:15) dediği şeye karşılık gelen bu tavır, Türkiye’deki entelektüelin anlaşılması ve açıklanması açısından önemli olacaktır. Türkiye’de entelektüel dilin en önemli sorunlarından biri de, ideal olana-ülküselle olana kurban vermeye dönük tavidir.

Tanıl Bora, Habermas’tan hareketle entelektüelin “*yaşam dünyalarının ayrışmasıyla*” hayatıyet kazanan yeni formlarının (2002:259-260) “*her söz, her hal ve tavır, medya işleminden geçerek un ufak edilmeye, ‘teşhir’e açık*” hale geldiğini belirterek, entelektüelin giderek tüketimin ve medyanın merkezine kaydığı bir halet-i ruhiye içinde dolaştığını belirtir.

Türkiye neden entelektüel bir ‘*pişmanlık cemaati*’nden sürekli olarak bahsetmek ya da bu doğrultuda bir kısır/polemik tartışma sahasına hapsolmek durumunda kalmaktadır. Burada tartışılması gereken önemli nokta şudur: entelektüel tutarlılık. Entelektüel tutarlılık ise, bireyin kabul ettiği, benimsediği değerlerden, inançlardan, kurallardan hareketle kişinin doğru, uyumlu yargılara, değerlendirmelere ulaşmasıdır. Arslan, Said gibi, aydınının “*muvafık değil muhalif*” olduğunu belirterek, entelektüelin en büyük cesaretinin ise “*kendi akıyla bir düşme, ona ihanet etmeme cesareti*” olduğunu dile getirir. (Arslan, 2002:208) Entelektüelin kendi

aklıyla çelişmemesi entelektüel süreklilik ve tutarlılık açısından önemli bir cevherdir fakat bu, entelektüeli durağan, değişmez, stabil görme biçimleri olarak okunamaz.

Oya Baydar Romanlarında Temel Sorunsallar

Oya Baydar, Türkiye’de sol-sosyalist paradigmadan gelen ve günümüzde özgürlükçü perspektif içerisinde yer alan önemli aydın, romancı ve sosyolog olarak tanınan bir düşünürdür. Dünya görüşü olarak sosyalist perspektif içerisinde yer almış, 16 Haziran 1974 tarihinde kurulan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) kurucuları arasında bulunmuş, özgürlüklerin savunusu için her türlü etkinliğe katılmış bir aydındır. Ancak, Baydar özellikle sosyalist bloğun çöküşüyle birlikte özeleştirel sorgulama sürecine girmiş, sosyalizmin bir ütopya olarak tarihteki yerini aldığını savunmuş ve günümüzde ise, vesayetçi-militarist örgütlenme yapısına karşı liberallere destek vermek gerektiğini ifade etmiş bir aydınımızdır. Oya Baydar, bütün hasletleriyle bir Türk aydınıdır; döneminin neredeyse bütün aydınları gibi sosyalizme olan inancını en üst noktada yaşamış, teorik formülasyonlarının içinde yer almış, ideal toplumsal düzenin sosyalizm ideolojisi doğrultusunda kurulabileceğini savunmuştur. Oya Baydar tipik bir Türk aydınıdır; sosyalizmin politik/ideolojik gücünü yitirmesiyle birlikte yanlış olduğunu düşündüğü sosyalizmle hesaplaşarak, farklı çözüm yolları ve arayışları içerisinde asıl olması gerekenin bireysel özgürlük ve bireyin mutluluğu olduğu sonucuna varmıştır. Sınıf-iktidar temelli bir dünya görüşünden kimlik-iktidar temelli bir dünya görüşüne yönelerek, “bireysel olanın” ve “bireysel özgürlüğün” temel olarak benimsendiği bir toplum düzenini savunmuştur. Baydar’ın düşünsel dünyasının dayandığı temel kavramsal çerçeve, özgürlük olmuştur. İdeolojisinin temeli haline getirdiği özgürlüğün gerçekleştirilmesi için son dönemde siyasal tartışmaların içinde aktif olarak yer almış*, 12 Eylül 2010 referandum sürecinde farklı isimlerinin sol görüşlü öğrencilerce saldırıya maruz kaldığı “*Yetmez Ama Evef*” grubunun kampanyasına destek vermiştir.

Baydar, aydın sorununu irdelediği makalesinde, Türk aydınındaki gecikmişlik sendromu (Baydar, 2002:252) çerçevesinde sol aydınların başkaldırı anlayışını benimsediklerini ve bu bağlamda da “*kurtarıcılık*” misyonuna yöneldiklerini belirtir. Ona göre kendisinin de içinde yer aldığı sol aydınların yaşadıkları “*gecikmişlik*” duygusu giderek derinleşmektedir. Sol aydınların Kemalist tutuculukla sosyalist kurtarıcılık arasında sıkışıp kaldığını ve bu gerilimi aşmakta zorlandığını belirten Baydar, “*nesilleri tükenme tehlikesiyle karşı karşıya*” olan ve “*Doğu Batı demeden, insanlığın düşün ve kültür mirasını ... kucaklamaya, özümsemeye çalışan; devrimciliği, solculuğu, ulusçuluğu dondurup tabulaştırma[yan], özgür düşünen ve sınırsız sorgulayan*” aydınların bulunduğu altını çizer. (Baydar, 2002:256)

* Bu anlamda basında sıkça politik-ideolojik gerekçelerle tartışma yaratan ve destekleyici olduğu kadar eleştirici davranışlara da maruz kalan Oya Baydar, son dönemin en popüler yayın organlarından biri olan Taraf gazetesinde yazmasını ise, özgürlük mücadelesine katkı temelinde açıklamıştır. Kendi ifadesiyle: “*Taraf’ın vesayete, militarizme, darbeciliğe karşı verdiği, bedel ödemeyi göze almış mücadeleyi benimsediğim için “dayanışma” amacıyla yazmak istedim. Otuz yıl aradan sonra yeniden yazmaya başlamamın tek nedeni, Türkiye’ye gerekli ve yararlı bu çorbada tuzunun bulunması isteğiydi. İçine sürüklendiğimiz cepheleşme ve cinnet ortamında, bu hale gelmemizin baş nedeni saydığım darbeci, vesayetçi, militarist, izolasyonist, ayrımcı zihniyet ve bu zihniyetin taşıyıcı güçlerine karşı, kendilerini liberal sayanlarla birlikte yürütebileceğim bir yol olduğunu düşünmüştüm*” (Oya Baydar, “Pavyondaki Kadın’ın Vedai”, *Taraf*, 09.05.2009)

80'lerden sonra aydınların toplumsal/siyasal/ideolojik işlevlerinde daralma olmuş ya da artık yeni toplumsal pratik düzlemde aydın kavramının anlamsallığı dönüşmüştür. '80 sonrası Kemalist toplum yapılanmasının "yeni toplumsal süreçlerce" zorlanmaya başlaması ve kamusal alana ilişkin yeni siyasal gelişmeler aydının eski siyasal güç ve işlevinde önemli dönüşümlere yol açar.

Oya Baydar'ın *Elveda Alyoşa* romanı, sosyalizm deneyiminin dünyada çöküntüye geçmesi üzerine, bu süreci içeriden yaşamış ve duygusal olarak bu ideolojiyi içselleştirmiş bir devrimcinin yaşadığı ruhsal travma ve kendine dönük özeleştiriyi gerçekleştirmesini konu alan bir eserdir. *Elveda Alyoşa*'nın yazarı, tükenmiş olan gerçekliğin (sosyalizm c.a) tamamen farkında olarak bir dönemin artık geri dönülmez bir şekilde çöktüğünün itirafını yapmaktadır: "*Bitmiş bir aşkın can çekişmesi; gece yarısı telgraflarının izinde, postane kapılarında uzun, ezik bekleyişler; bir ayrılıp bir kavuşmalardı*". (*Elveda Alyoşa*, 31)

Yazar, duygusal romantizmin ortadan kaybolmasını, ütopyaların çökmesini, kendilerini saran rasyonelliğin yarattığı "hesaplılıktan" duyduğu acıyı, teslimiyeti, çaresizliği ortaya koymaktadır. Yılgınlık olgusunun yarattığı çöküntünün insani varoluşta bir belirsizlik duygusu yaratması gerçekçi bir olgudur, fakat bunun kolaylıkla bir "kanıksamaya" dönüşmesi aydın psikolojisi açısından düşündürücü bir örnektir. Baydar'ın deyimiyile gerçek acı verici olan şey, romantizmin kaybolması ve gerçekçiliğin belirmesidir: "*asıl gazetecinin sorularına verdiği yanıtların kahredici ölçülülüğünde, sağduyuya uygunluğunda, 'aklı başında'lığında, hesaplılığındaydı hüznün. 'Artık iyimser olamıyorum', demendeki gizli boyun eğişte, kanıksamışlıkta, artık olduğun gibi olmamanda, artık hiç birimizin eskisi gibi olamamamızdaydı ...*" (*Elveda Alyoşa*, 36)

Sosyalizm ideolojisinin çöküşünün yarattığı travma, pek çok aydında "gerçeğin" ne olduğuna dair sorgulama ile "ideolojik" olanın ne olduğuna dair sorgulama arasında, kolaylıkla ideolojik olanın terk edilmesine yol açan bir tavır ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çağın değiştiğine inanmak zorunda olmanın nasıl bir gerçeklik olduğunu tartışmak yerine geçmişi bir masal olduğuna dair söylem, geçmişe dair bir yok sayma Türk aydınının "gerçeklikle" olan ilintisindeki yüzeyselliği göstermektedir. Bir çağ bitmiş, yeni çağ başlamıştır ve aydın bu gerçeği kabul etmek zorundadır, bunu da önce geçmişinden kopmakla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır: "*Arkada kızıl bayraklı, kızıl yıldızlı Kremlin, yüzyılımızın gerçekleşmiş olduğunu sandığımız en büyük masalın, en güzel umudunun kutsal simgesi gibi kale duvarlarının ardında saklanırdı. – Masal kilisesinin resminin altında 'Kızıl Meydan değişiyor' başlığı... Senin fotoğrafının yanına iri siyah puntolarla, senden bir alıntı: "Çağın değiştiğini görmek, değişime uymak zorundayız."* (*Elveda Alyoşa*, 37) Bu dil düne dair olanı yalan, yanlış, irrasyonel olmakla tanımlamakla en başında etik bir sorgulama yerine suçlayıcı bir dile dönüşmektedir. Bu düne dair olanı kötülemeyi içeren ve kendisini mahkûm eden bir dildir: "*Ne olur bu kadar doğru, gerçekçi, akıllıca konuşma Alyoşa? ...Ne olur eskisi kadar aldırılmaz, coşkulu, hesapsız, aceleci, öfkeli, uzlaşmaz ol. Siyasal hasımlarına söv, say! Yalan söyle, 'Hiçbir şey değişmedi, dimdik ayakta'yız' de! ... Masal bitmesin Alyoşa, korkuyorum!"* (*Elveda Alyoşa*, 37) Aydın kendi özyaşamöyküsüne ve bu özyaşam öyküsüne eklemlediği siyasal yaşamına duyduğu suçluluk duygusu, eziklik, eylemselliğin mantıksal temellerinin tümüyle ortadan kalkmasıyla bireysel bir suçluluğa da dönüşebilir. Birlikte üretilen bir özne oluş sürecinin bugünkü perspektiften yapılan eleştirisi doğal olarak içkin bir özeleştiriyi de kapsayacaktır. Ölümler, yok olan hayatlar, imkânsızlıklar, yapılan yanlışlar sadece tarihin akışının yahut hâkim olan söylemin yarattığı

bir sürecin sonucu olmasa gerektir aynı zamanda “özne”lerin eylemlerinin sonucu da burada etkili olmuş olmalıdır: “*İçimdeki suçluluk duygusu, eziklik... Tüketilmeden noktalanın, yarım kalmış bir sevginin buruk anısı... hayır orada ağlamamıştın. Kaç arkadaş vuruldu, kaç darağacı kuruldu, kaç ölümümüz var geride bıraktığımız.*” (Elveda Alyoşa, 43)

Sosyalizm ideolojisinin yarattığı çöküşle birlikte toplumsal alanda simgesel dönüşümler meydana gelmiş ve geçmiş döneme ait göstergeler değiş tokuşa uğramıştır. Sosyalizm deneyimini bir özgürleşme olarak okuyan bir aydının, toplumsal alanı gözlemlerken Lenin-Madonna ikilemini bir gözlem olarak paylaşmış olması üzerinde düşünülmesi gereken bir değişim algısıdır. Bu fotoğraf karesi sosyalizmin çöküşünün ve kapitalizmin zaferinin dolaylı bir anlatımıdır: “*Lenin, Basel’de sürgün yıllarında, köprüünün yanındaki kahvede oturmuş hep. Duvarda güzel bir fotoğrafı vardı. Geçende kahveye uğradım. Baktım, son olaylardan sonra resmi indirmişler oradan. Yerine Madonna’nın bir resmi almış.*” (Elveda Alyoşa, 46)

Alyoşa için değişim salt bir ideolojiyi değil, onunla birlikte geçmişe bağlanan **her şeyi, değerleri** de içermektedir. Sosyalizmin bir değerler manzumesine yaptığı özgürleştirici perspektif düşünülürdüğü zaman, **her şeyin** “paramparça” olması hali, Türk aydınının “ilksel aidiyet tarzı” olarak ideolojik eklemlenme sürecinin sorunsal olduğunu göstermektedir:

Her şey yıkılıyor... Duvarlar; kaleler; şatolar; yıldızlar; heykeller; hayaller; inançlar; değerler; geçmişe bağlanan her şey .. Her şey tuzla buz, paramparça! ... Merhaba yeni dünya! Elveda Alyoşa!.. (Elveda Alyoşa, 37)

Oya Baydar’ın *Sıcak Külleri Kaldı* romanı, toplumsal “*beklenti*”/“*umut*” ile 90’lardaki katı gerçekçiliğin yarattığı geri çekilme ve paradigma değişimini konu edinmiş bir eserdir. Öyle ki, Baydar’ın solcu olmayan ve devletin içinde etkin pozisyonda bulunan kahramanı şunları söyler: “*Olaylar onun bildiği planların dışına çıkmıştı. Başka bir güç odağı, başka bir irade girmişti işin içine...hiçbir şey eskisi gibi değildi...Bir şeyler kırılmış, büyü dağılmış, geriye kuşuklar, sorular;-söylemeye dili varmıyor ama- korkular kalmıştı*”. (Sıcak Külleri Kaldı, 61) Gerçekten de toplumsal uzam ve düşlem alanının giderek daraldığı, olayların “*bilinemez*” ve “*gizli*” süreçlere dayandığı 90’lı yıllar aydınının artık bilinen (seçkinci-mühendislikçi tavır) geleneksel işlevinin ortadan kalktığı bir dönemdir. Çünkü toplumsal ilişkiler ve onların bağlı olduğu siyasal dinamikler o kadar yer değiştirmiştir ki, bu gelişme aydın dediğimiz zümrenin büyük oranda yer değiştirmesine yol açmıştır. Aydın kesim önemli oranda yer değiştirmiştir; tıpkı romanda olduğu gibi, “*Maaculuğa sempati duyan*” Cem’in artık “*Kandilli sırtlarındaki villasının terasında oturmuş Boğaz’a karşı içkilerini yudumlamaları*” ve “*ihaleler, kredilerle*” zenginleşmesi buna çok iyi örnektir. Sadece romanda 70’li yıllarda “*moda*” özentisiyle solcu olan Cem’in değil, gene aynı dönemde bilinçli sol anlayışı güden Doktor karakterinin 80’lerden sonra anarşizme yönelmesi; romanını önemli kişilerinden üniversite hocası, Sovyetçi Ömer Hoca’nın özeleştiril bir eksenden “*iktidar*” sorgulamasına girmesi Türk toplumunda aydının “*yer değiştirme*” süreçlerine çok iyi birer örnektir. Roman bu bağlamda aydının eleştirisi ve farklılaşmasının “*bilişsel*” temellerini sorgulamaya çalışan ve bunu yaparken “*feminist*” bir sorunsala ağırlık veren bir çizgide gelişiyor. Sıcak Külleri Kaldı, aydının iktidar arayışlarının vardığı noktada sosyalizmin çözülüş dinamiklerinin nedenlerini arayan, araştıran bir romandır. Bunu yaparken de feminist bir sorunsaldan “*iktidar*” kavramının yarattığı ayak bağına dikkati çeken, erkek iktidarıyla siyasal iktidarın özdeş oluşuna değinen bir eserdir. Türkiye’de ataerkil kültürün erkek iktidarını/erkini pekiştiren boyutunun, çocukluktan itibaren başarıyı salt

“güç”lü olmakla eklemlediği düşüldüğünde, 1970’lerde siyasal eylemlerin, siyasal bölünmelerin, grupların, grup-ıçi çatışmaların neden tırmanış gösterdiği rahatlıkla anlaşılabilir. Çünkü sorunsalın kendisi zaten içkin: eşitlik-özgürlük isteyen düşünce pratiğe geçtiğinde hemen bu niteliğini yitiriyor, yitirecek özelliklerini taşıyor. Türk solu oluş anında kendi dramını üreten yapılarla donanımlıdır; belirli türden devletçi geleneğe yaslanması ve bu bağlamda bir yandan aşırı ideolojikleşme (ör. aşırı Sovyetizme ya da Çin’e bağlılık), diğer yandan bir devletçi ideoloji olan Kemalizm’le bir türlü ilişkisini netleştirememesi, temel teorik ve pratik sorunları arasında yer almaktadır. Bir yandan kitabi olmaya dönük ideolojik saplantı diğer yandan topluma inmeye dönük yapaylık, ürkeklik, çekingenlik, belki kitabi olmanın getirdiği dışarıda kalmışlık sol ideolojilerin ‘oluş’ anındaki temel tarihsel problemlerini oluşturmaktadır.

12 Mart romanlarındaki edilgenlik hissine, bu tarihsel olguya epey sonra bakmaya çalışan romanlarda da aydınların teslimiyetine, yılgınlığına, ezilmişliğine, kaybetmişliğine dair saptamalarla karşılaşırız. Romandaki tüm kahramanlar neredeyse istisnasız sonuçta güçlü bir **devlet iktidarı** içinde kaybolup gidiyorlar. Devrimci kuramcı, aydın, ideolog Ömer Ulaş’ın sonunda kendisi gibi eskiden sola meydedip şimdi “*kapitalist*” olan Cem’in iş önerisini kabul etmesi; keza bütün varoluşu devrime adanmış Mehmet İliç’in bir oğlunun “ülkücü” oluşu; romanın asıl karakteri olan Ülkü’nün cinsel özgürlükle, sevgiyle, kişiliğini arayışıyla geçen ömrünü” düşündüğümüzde, 12 Mart romancılarıyla, ilk basımı 2000’de yapılan roman arasında benzer noktaların, kaygıların, bakış açılarının çokluğunun nereden kaynaklandığı, hangi koşulların yazarları bir örnek düşünmeye ittiği gibi önemli bir soru(n)u karşımıza çıkarmaktadır.

Hiçbiryer’e Dönüş epigraf olarak “*bu hikaye, dönülen her şeyin hiçbir şey; her kişinin hiç kimse olduğu ... hiçbiryer’e dönüşün hikayesi*” diyerek, öncelikle okuyucuyu eski ile yeni arasındaki kesin kopuş sürecine hazırlamaktadır. Eskinin tamamen “*hiçbir şeye*” dönüştüğü yeni bir dünyanın, yeni bir kavramsallığın ve yeni bir kimliğin inşa edildiği bir süreç, okuyucuyu, yaşadığı değişime tanıklık etmeye ve bu süreci birlikte kurmaya yöneltmektedir. Yazar, bütün kendisini belirleyen tüm değerlerin paramparça edilmesinden duyduğu rahatsızlığı yansıtmaktadır: “*İnanığımız değerler, doğrularımız, umutlarımız, yıldızlarımız, bayraklarımız parçalanmış, ayaklar altında çiğnenmişti. Mabetlerimiz çöplük, kitaplarımız kağıt parçası, peygamberlerimiz sahtekar ilan edilmişti.*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*, 12) Türk aydınının en büyük zaafı olan “*içimde geç kalmış olma duygusu*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*, 21) aydının yaşadıkları konusundan hemen karar vermeye, tercih yapmaya zorlamaktadır. Aydın kendisini belirleyen epistemik alanı *bir an önce* değiştirmek ve yeni bir dünyayı inşa etmek durumundadır. Türk aydınının bu konumunu, daha temelde bir aidiyet yoksunluğu denilen psikik ve bilişsel süreçlerde okumak gerekmektedir. Ama aydın genel olarak “*bitince çekip gitmek*” olarak betimlenecek bir düşünsel düzeyde, başta kendi bilişsel tarihine karşı sorumlulukları olan bir bilgi/eylem insanıdır: “*Bitince, çekip gitmeli. ... ister bir aşk, bir insan, ister bir savaş, bir inanç olsun; yenilince, tükenince direnmemeli. Bırakıp gitmeyi, yaşanmış olanın güzelliğini korumayı bilmeli.*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*, 14)

Yazar için artık sınırları belirgin biçimde ikiye ayrılmış iki ayrı episteme, iki ayrı dünya, iki ayrı değerler kümesi, iki ayrı toplumsal gerçeklik dünyaları vardır. Biri “*büyük bir tutku ve inançla doğrunun peşindeydik. Devrime götüreceğ doğru yolun peşindeydik. Hep bilimden söz etsek de, sanırım mümindik, dindardık. Devrim dininin müritleriydik.*” (*Hiçbiryer’e Dönüş*, 138) denilen artık tarih ötesi olmuş, yanlıgılı, “mürit” kimliğiyle yer alınan bir döneme tekabül

ederken, diğeri “*eski günlerdeki gibi olamayız. Artık hiçbir şey eskisi gibi değil. Bunu sen de yaşayarak göreceksin. Hiçbir zaman da eskisi gibi olmayacak*” (Hiçbiryer’e Dönüş, 136) denilen yepyeni bir tarihsel gerçekliğe denk düşmektedir.

Sosyalizmin ideoloji olarak çökmesiyle yaşanan durum ise tam bir düşünsel kaos, inanç yitimi, bellek kaybı ve ideolojik/psişik ruhsal travmadır: “*Çözülme, dağılma, çöküşü yaşadım. Çöken sistemin bütün yanlışları, suçları... üstümüze yükleniyordu. Bir zamanlar onur ve gururla taşıdığımız kimliklerimizden utanç duymamız için her şey yapıyordu. Sonra inkâr fırtınası başladı. İnsanlar, insanlarımız, o güne kadar savunup inandıkları, uğruna yaşayıp uğruna ölmeyi göze aldıkları ne varsa hepsini inkâr etmeye başladılar.*” (Hiçbiryer’e Dönüş, 138) Yazar, Batı’da yaşanan çöküşün insanlarda intihar da dâhil olmak üzere çok boyutlu yarattığı travmanın Türkiye’de Batıdaki kadar sert ve vahşi olmadığını, daha sinsî ve daha ağır bir sürecin yaşandığını, bir yanda “*dönen*” insanların, diğeryanda eskiye aynen bağlı insanların olduğunu, kendisinin de “*orta yerde duran şaşkın*”lar arasında olduğunu belirtir. Bu anlamda Çöplüğün Generali’nde eski devrimci geçmişini yanlış inanca dayalı “*haklı*” bir eylem olarak tanımlar: “*O filmi geriye sarmak isterdi. Hayır pişman olduğu için değil, yanlış olanı şimdi, çok geç gördüğü, değiştirmeye artık gücü kalmadığı, ve asıl, kendinden kuşkuya düştüğü için. Haklıydık ama doğru değildik, diyordu; inançlıydım ama inancımın boyutunda değildim, diyordu.*” (Çöplüğün Generali 119)

Yazar, yeni bir dünyanın kurulacağını anlattığı *Hiçbiryer’e Dönüş* adlı kitabında kapitalist değerlerin piyasalaştırıcı etkisinden duyduğu rahatsızlığı, “*Yeni bir dünya kurulacak. Bizim hiç anlayamayacağımız, hiç uyum gösteremeyeceğimiz bir dünya*” (Hiçbiryer’e Dönüş, 142) diyerek dile getirirken, değişimin “*bizi birbirimize bağlayan bağlar bir bütünün parçasıydı. Artık o bütün yok*” sözleriyle bir sistemin yarattığı bir tablo olarak değerlendirir. Bütünün parçalandığı yerde anlamlı olanın ne olduğu, ya da yeni anlamlar haritasının gerçeklikle ilişkisinin ne olduğu konusunda ise yazarın tavrı, negatif düşünmeye veya en nihayetinde nihilistik okumaya izin verilebilecek türden bir bakış açıdır:

- “*Ben artık kurtuluşa inanmıyorum, kurtarıcılara da,*” diyor genç kadın.

- “*Her şey boşuna mıydı peki?*”

- “*Yalnızca o anı yaşarken bir anlamı var. Üzerinde düşünmeye başlayınca, her şey gibi, bizimki de anlamsızdı.*” (Hiçbiryer’e Dönüş, 162)

Türk aydınının ideolojiyle ilişkisi salt bilişsel kodlarla değil aynı zamanda psişik kodlarla da belirlenmektedir. Bu özellikle toplumsal normlara dair genel değer biçimlerinin aydına dayattığı davranış biçimlerinden kopamamanın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Gerçek genel olarak aydını saran toplumsal kültürün yarattığı normatif kalıplarla her zaman sınırlandırılmakta, dışsallaştırılmasının önüne geçmektedir. Oya Baydar, bu özeleştiriyi ortaya koyar: “*Ben bu mutlak doğrulardan o zaman da kuşku duyardım, bir şeylerin aksadığını sezdim, ama hemen ardından, bu mutlak doğrulardan değil, kendi imanımdan kuşku duyardım. Yüksek sesle sorulan her soru, tartışılmaya başlanan her dogma ... yüce amacı yıpratabilir, düşmanın işine yarayabilirdi. ... Amacın yüceliği tüm araçları haklı kılardı.*” (Hiçbiryer’e Dönüş, 161)

Sonuç olarak ideolojik bir hesaplaşmanın yaşandığı *Hiçbiryer’e Dönüş*, yazarının hiçbir yer olarak tanımladığı toplumda (Çöplüğün Generali)’nin yaşandığı toplum da denebilir, c.a) isyandan ziyade “*boyun eğmeyi, yani ‘gibi gibi’ yaşamayı seçtiğini ve bunu da şimdilik söz konusu olduğunu belirtir. Yazarı, ‘gibi gibi yaşamak’ olarak belirtilen boyun eğmeden, Çöplüğün*

Generali'ndeki "kurtarıcı"lık misyonuna hangi süreçlerin götürdüğü üzerinde durulması gereken Türk aydına ilişkin sorunsal alanlardan biridir. Yazar, "yaşananlar, yaşadıklarımız devrimin ta kendisi değil mi? İnsanın, kişinin, bireyin her türlü baskıdan, korkudan kurtulmasını savunmak, bunun savaşını vermek devrim değil mi?" diyerek, toplumsal kurtuluş modelinden bireysel kurtuluş modeline yönelik geçişini ve toplum anlayışını ortaya koyar. Çözüm bireyi-kimliği kuşatan baskıların ortadan kaldırılmasına dönük bir siyasal ideolojinin önemliliği/gerekliliği temelinde çözümlenmiş gibidir.

Çöplüğün Generali popüler siyasi anlatıya denk düşen ve yazarı tarafından da güncele dair yaşanmış gerilimleri, çatışmaları, kaosu, bunalımı kendisine konu edinmiş bir romandır. Yazarının her türlü eleştirinin gelmesi mümkün olmasına rağmen, mevcut toplumsal gerçekliği bir an önce "estetize etme", "belgeleme" çabası doğal olarak ortaya bir romandan daha çok gazete kupürlerinin-haberlerinin edebi çehreye büründürülerek sunulduğu bir metnin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Edebiyatın temeli kurgudur, yazarın toplumsal gerçekliği kurgusal temelde yeniden yaratmasıdır, fakat bu, bir gazetecinin ya da bir siyasetçinin ortaya çıkan bir sorunu hemen yazma/aktarma işlevinden farklı olsa gerekir. Edebiyatçının kaygısı siyasal sığağı sığağına "reyting" esere dönüştürmek değil, toplumsal sorunları daha genel düzeyde bir estetik eleştiri temelinde yerleştirmektir. Bir roman bir gazeteden farklı olmalı ve farklı kaygı ve saiklerle yazılmış bir metin özelliği taşımalıdır. Bir yazar da bir siyasetçinin söylemsel üslubunun yarattığı tahakküm edici ve toptan bakış açısından farklı olarak olaylara ve karakterlerine karşı yansız ve belirli bir mesafede durmayı başarmalıdır. *Çöplüğün Generali* popüler bir anlatı olarak yazarının güncele tanıklık duygusunu her şeyden önce anlatmak sorumluluğu bağlamında yazılmış bir tarihsel metin olma özelliği taşıyacaktır. Eser insanda bir ütöpik toplum tasarımı sunar; kötü/karamsar ütopyaların çizdiği toplumsal kaosa benzer bir dekor başından itibaren belirleyici bir dile dönüşür.

Yazar "*karanlığın yurtuluşuna*" sosyalizmle çok yaklaşacağı düşüncesini siyasetinin temeli yaparak, uzun yıllar boyunca sistemsel/toplumsal yapı için en iyinin, "*hemen yarın*" her türlü sorunun çözümü için sosyalizmin belirleyici olacağını düşünen dünya görüşüyle okuyucunun karşısına çıkmakta, düşünsel/siyasal dünyanın içinde yer almaktadır. Aynı aydının benzer bir aceleciliği, bir an önce tarihsel misyonu yerine getirme sorumluluğunu başka bir toplumsal düzlemde, başka bir bakış açısıyla dile getirmesi üzerinde durulması gereken düşüncelerdeki kopukluklar ve sürekliliklerle alakalı sosyobilşsel ve sosyopsikolojik bir davranış biçimidir. Kopukluktur çünkü söylem tamamen değişmiş, bir düşünsel sistem yerini başka bir düşünsel sistemin argümanlarına bırakmıştır. Sürekliliktir çünkü düşünüş biçimi bütüncüdür, topyekün bir değişimi önceler, tıpkı sosyalizmde olduğu gibi "*Bugünden yarına değil, ama hatırlasana, 'Biz görmesek bile, çocuklarımız, olmadı torunlarımız görecektir' derdik. Buna inanırdık. Devrimi yakınlaştırmamızın bir çeşit kutsal görev olduğuna, hatta belki 'seçilmişler' olduğumuzu'*" (Hiçbiryer'e Dönüş, 138) inandığı "*devrim dininin mürit'i* olmaktan, "*Hem de tam da şu sırada, karanlığın tam yurtuluşu bu kadar yaklaşıpken*" 'sesi[ni] duyurmak için bağırarak" (*Çöplüğün Generali*, 4) gerektiğini düşünen aydına uzanan süreç gerçek anlamda irdelenmesi ve üzerinde tartışılması gereken önemli bir bilişsel koddur. Hatta bu durumu bir aydın sorumluluğu içinde "*insanın yaşamında birkaç kez eşliğine geldiği kader ve karar anlarından biri*" (*Çöplüğün Generali*, 221) olarak sunması, aydının iktidar merkezli düşünmesinin ister siyasal ister ideolojik olsun tartışılması ve gerçek anlamda irdelenmesi gereken bir nokta olduğunu gösteriyor. Aydın

psişik iktidarı dediğimiz şey, böyle bir tavır olsa gerektir. Aydınımın hele romancının tavrı siyasal süreçleri ve yaşanan gelişmeleri sığağı sığağına romanlaştırarak, “*yıllar sonra, yüzyıllar sonra en umulmadık yerde ortaya çıkıp karartılmış bellekleri aydınlatacak, yok edilmiş tarih kesitini geri getirip olması gereken zamana yerleştirecek*” (Çöplüğün Generali, 246) bir belgesel olmaktan daha fazla ve daha çok şeyi gereksindirmektedir. Bu bahsedilen olguyu gazeteciler, tarihçiler tam da romanın anlattığı bir gerçeklik düzleminde yansıtacaklardır. Oysa roman bizde o toplumsal gerçekliğe ilişkin bir alternatif, derinlikli, sürekli bir amaca uygun “rasyonelleştirilmiş” kurgudan daha fazlasını sunmalıdır. Nihayetinde ideologlar, köşe yazarları, katı politik söyleme sahip olanlar zaten bu süreci yazılarıyla-söylemleriyle tarihe bırakacaklardır. Roman, yazarı için “*yaşanan günleri bütün dehşetiyle yansıtaacağı için*” mutlaka yazılmak, hem de bir an önce, beğenilmemek-eleştirilmek pahasına da olsa yazılmak zorundadır. Yazar “*tutumu*” denilen şeyin, bu noktada tarihsel gerçekliği bir an önce gelecek kuşaklara bırakmak olarak ele alınıp alınamayacağı romansal bir sorun olarak, gazeteci tutumuyla kesişip kesişmediği temelinde mutlaka ayrıştırılarak analiz edilmesi gerekli bir davranıştır. “*Vakit geçirmeden eve dönüp yazı masasına oturdu Yazar. Sezgileri zamanın daraldığını, romanı hiç geciktirmeden bitirmesi gerektiğini söylüyordu. O güne kadar bütün kitaplarını meslekten bir profesyonelin soğukkanlılığı ile yazmış; nasıl tepkiler alacağını, okurlarını memnun etmek için nasıl bir hikaye kurgulaması gerektiğini inceden inceye hesaplamıştı. Bu defa kafasıyla değil, ölçülü biçili değil ilk hikayesine başlayan hevesli heyecanıyla, yüreğiyle yazıyordu. Romanın yazılması iki ay sürdü; sadece iki ay ... hiç bu kadar hızlı yazmamıştım, diye düşündü. Ve hiç bu kadar iyi yazmamıştım diye tamamladı düşüncesini.*” (Çöplüğün Generali, 54)

Yazarın tutumunun daha başından apriorik olarak eleştirilmeye mahkum olacağına dair öngörüsü, yazınsal alana ilişkin tutumdan ziyade siyasal tavır alışı, dünyayı yorumlamaya ilişkin yazarında beslendiği “cemaatler”den geleceğine dair iç görüdür. Bu tutumu, gerçeğe dair derin bir algıdan ziyade çok tartışılmakta olan ve bir “canlı” tarihe dair tanıklığın aceleciliğine dair edebi kaygının bu bağlamda nerede durduğuna dair yazınsal bir sorun değildir. Sorun bizatihi toplumsal gerçekliğin yine yönlendirilen-belirlenen-müdahale edilen-medyalastırılan bir gerçeklik olarak aydınlarca hemen sahiplenilmesi, yargıya varılması, bütüncül analizlere dayandırılması, kesin, mutlak doğrular olarak topyekun benimsenmesidir. Bu tavır, siyasal/politik alanı üreten aktörlerin, siyasal tutum takınmış gazetecilerin, siyaseti bir karnaval haline dönüştüren geniş yığınların ve siyasalla organik bağları olabirlik içeren medya açısından kabul edilebilir bir tavidir. Ancak, aydınımın acelesi/kesinliği/yargınlılığı üzerinde düşünülmesi gereken, ayrıştırılması gereken bir bilgi sorununu içerir. Aydın toplumsal gerçekliğe elbette sorumludur fakat takınması gereken tavır, bir gazetecinin, politik tahayyülleri olan birinin söyleminden farklı olmak durumundadır. Aydın, gerçeği dile getirirken, söylemi eleştirel fakat zafer kazanmış bir dilden farklı olmak durumundadır. Türk aydınımın bu zafiyeti, sosyalizm deneyi başarısızlığa uğradığında hemen “*teslim*” olan söyleminde kolaylıkla kendisine yer bulabilmektedir. Bu gerçekte Türk aydınımın cemaatçi değerlerle bezenmiş bir toplumsal kültüre bağlı olmağının getirdiği duygusal bir tavrın yansımasıdır. Türk aydını da Türk insanı gibi, olayları eleştirel bir gözle irdelemek yerine toplam yengi-toplam kayıp sarmalında ele alıp, bir varoluş sorununa indirgemektedir. Bu da elbette, yazılmış olan gerçekliklerin yeniden yazıldığı sanısını uyandırır: “*Bambaşka bir şey yazacağım. Yaşamakta olduğumuz gerçeğin romanını yazacağım: gerçek olduğu için, yaşanan günleri bütün dehşetiyle yansıtaacağı için, insanlara kendi yüzlerini, kendi*

korkaklıklarını, suç ortaklıklarını göstereceği için eleştirmenlerce yerden yere vurulacak, okurlarca beğenilmeyecek, daha baştan kaybetmeye mahkûm bir kara roman. Geleceğe kalsın, gelecek kuşaklar bilsin diye, unutulmasın diye yazacağım ...” (Çöplüğün Generali, 153)

Politik bir kara ütopya denemesi olarak okunabilecek *Çöplüğün Generali*, ekabir takımının yarattığı toplumsal gerginlik, uçurum ve hiyerarşik olarak kurumsallaşmış iktidarlarına yöneltmiş eleştirinin naif örnekleriyle doludur. Bu anlamda devlette önemli konumda olan bir ‘ekabir’in halka dönük, “*bunları bulduğun yerde ezeceksin, göz açtırmayacaksın. Tutturmuşsun herkes Allahın kulu diye. Kul, kulluğunu bilmeli.*” (Çöplüğün Generali, 18) sözleri kesif bir milliyetçi, muhafazakâr ideolojik romanının epigrafik cümlesi olma özelliğini taşımaktadır. Bu dil, örneğin kültürel Kemalizm’in eleştirisi olarak okunabilecek Tarık Buğra’nın vulger romanlarından biri olan *Gençliğim Eyvah* romanında sürekli dillendirilen muhafazakâr-dini roman geleneğinin yaslandığı ideolojik söylemlerden biridir.* Oysa Marksist gelenekten gelen Oya Baydar’ın seçkincilik eleştirisi bu kadar şematik, sloganımsı ve halkçılığın ajitatif yorumlarından daha derinlikli ve sosyal boyut içeren tarzda yansıtılabilmiş olmalıydı. Yazarın roman boyunca okuyucuyu içine çekmeye çalıştığı gizemli dünya, kaotik yaşam, toplumun oldukça derin bir iç çatışma sürecinden geçtiğini okuyucuya yansıtmayı amaçlayan ve medya gündemini oldukça belirleyen bir sürecin tanıklığını yansıtmaya amacına yöneliktir: “*Bir mermi kovani! Hayır, kovani değil, kendisi: patlamamış bir Kalaşnikof mermisi.* (Çöplüğün Generali, 22) ... *bir kemik parçası* (Çöplüğün Generali, 25) ...*bir el bombası* (Çöplüğün Generali, 30) ... *mafyaların, çetelerin cirit attığı, aklının ermediği bin türlü kirli hesabın döndüğü bir ortam*” (Çöplüğün Generali, 36) ... *mühimmat* (Çöplüğün Generali, 38) ... *dört bir yandan silah fişkiriyor... ceset fişkiriyor* (Çöplüğün Generali, 39) ... *ailevi nedenler yüzünden intihar eden yüksek rütbeli subay* (Çöplüğün Generali, 51-52) ... *herkes dinleniyor* ... (Çöplüğün Generali, 55) ... *ihbar üzerine açılan bir çukurda üst üste yığılı cesetler bulundu* (Çöplüğün Generali, 56) ... *kimlerin neye hizmet için, hangi amaçlar için kazdığını anlamadığı; cesetler, mermiler, silahlarla dolu bir çukur* (Çöplüğün Generali, 59) ... *Kayıp Oğulun Anası* (Çöplüğün Generali, 109) ... [*İhtiyar Balıkçı*], *yazara, görmüyor musun ne olduğunu? Bomba, silah, ne istersen. Sabah erken ağ attık, çektik, bunlar çıktı* (Çöplüğün Generali, 149) ...

Burada *kadın özgürlüğü* sorunsalı da gerçek anlamda tartışılması gereken ve bu açıdan kadın kimliğini edilgen bir unsur olarak ele alan bir romandır. Gençlik yıllarında sol ideolojiye bulaşmış müsteşarın hayatındaki iki kadından karısının ideal bir geçmişle-vicdanla-masumiyetle kutsanmasına karşılık (Çöplüğün Generali, 68), metresi ise, tam tersine tehlikeli, iktidar merkezli, kendi ahlakı-doğruları olan, rasyonel, gerçekçi dünyanın aktörü olarak masum olmayan dünyaya ait resmedilir. (Çöplüğün Generali, 69-70)

İlk önce en başta ortaya koyduğumuz muhafazakâr-gelenekçi ve tabii İslami-romanların başkaldıran ve aradığına ulaşarak mutlu sonu yakalayan kişiliklere yer verdiği halde sol edebiyatın bu konuda karamsar/edilgen kaldığı sorunsalını deşerek konuyu açmaya çalışalım. Sol gelenek en başından itibaren “devlet”le çatışmak gibi bir anlayışla berkitildiği için devlete/iktidara/otoriteye karşı daima sorunlu olmuş ve kendisini sürekli “*eksik*”, “*dışlanmış*”, “*yalnız*” hissetmiştir. Oysa muhafazakâr düşünce ideoloji katında hissettiği yabancılığı/uzaklığı, soyut

* Oya Baydar’ın *Çöplüğün Generali* ile Tarık Buğra’nın *Gençliğim Eyvah* adlı romanları üzerine “*iktidar-ideoloji*” bağlamında ele aldığımız çalışma daha sonra yayımlanacaktır.

tarzda inşa edilmiş bir devlet/tarih algısıyla kolayca bütünleştirerek geleceğe dair umutlu olma perspektiflerini canlı kılmıştır. Solun bu açmazı, sürekli olarak Kemalizm'e yakın durmaya dönük bir algıya yol açmış gibi durmaktadır. Bu algının günümüzde yaşadığı dönüşüm pratikleri en azından Taha Parla'nın ayırarak tartışmaya çalıştığı siyasal Kemalizm'i değilse bile kültürel Kemalizm'in savunusunu içerdiğini gözlemek mümkündür. Kemalist paradmanın modernleştirici kültürel değerlerinin politik/siyasal boyutundan dolayı sol çevrelerde ikincil plana atıldığını ve bu sürecin Türk siyasal/ideolojik yapılanması açısından önemli değişimlere yol açacağı şeklinde erken yorum yapılabilir. Türk modernleşmesinin birey, batılı birey yaratma ideolojisinin çok boyutlu bürokratik ve politik-kültürel engellerini bütüncül bir okumaya tabi tutmadan gerçekleştirilecek her okumanın adeta Althusser'in "çağırma" olarak adlandırdığı şeye karşılık veren bir ruh halini barındırdığını düşünmek ister sosyolojik ister ideolojik bir değerlendirme olsun, aydının soykütüğü açısından önemli bir tavır zafiyetidir. Gerçek aydın, G. Therborn'un belirttiği "iktidarın ideolojisi ya da ideolojinin iktidarına" (Therborn, 1989) ilksel aidiyet temelinde bağlılık duymak zorunda kalmamayı başarmış ve bu anlamda toplumsal gerçeklere eleştirel bakmak sorumluluğu yitirmemiş bir kişidir. Bu anlamda Türk aydınının içinde yer aldığı ideoloji ya da iktidara öncel/eleştirel duruşu, Türk toplumuna ilişkin çözümlerler başta olmak üzere, medya, kültür ve toplum sathında da önemli ve süreklilik/bağlantılılık içeren değerlendirmelerin yapılmasına olanak verecektir.

Sonuç:

Yazar sosyalizmi tartışırken yanlışları sosyal, sosyo-bilişsel ve sosyo-psikolojik bir tarzda itiraf eder, belki de bu itiraf, Türk aydınının kimlik edinme süreçlerini hiçbir zaman bırakmayacak bir psişedir: "Yeni insanın yaratıldığını, yeni dünyanın filizlendiğini sanmıştık. Belki de asıl yanlışımız, bu kadar aceleci olmaktı." (Hiçbiryer'e Dönüş, 176)

Gecikmişlik ise yazarı, kuşağını bırakmayan bir duygudur. "Artık dünyayı değiştiremeyeceğimizi biliyorum. Geç kalmış bir bahçevanım". (Hiçbiryer'e Dönüş, 228) Türk entelektüelinin dünyayı değiştiremeyeceği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalması ve bu gerçeğin yarattığı yıkım içinde özgürlük sorununu bireysel alana hasretmek zorunda kalması, toplum-aydın sarmalı açısından düşündürücü bir olgudur. Kaldı ki, tarihsel gerçekler geriye dönük inşa edilemezler, kurgusal olarak yapılacak okumalarda ise şunu belirlemek gerçeğin abartılı yorumu olsa da ileri sürmek gerektiği düşüncesindeyiz: bireysel özgürlüğü savunması gereken yerde toplumsal özgürlüğü savunan aydın, toplumsal özgürlüğü savunması gereken yerde de bireysel özgürlüğün savunusunu tercih edebiliyor. Türk toplumunu kuşatan toplumsal cinnet hali ve anomik değişim süreçleri, toplumun ideolojik olarak kutuplaştığı bir ortamda aydın, bireysel özgürlük sorunsalını düşüncesinin temeli yapmakla, gerçeğin dışında ve soyut bir özgürlükle kendisini mahkum etmiş olmaktadır. Bu, o kadar gerçek bir toplumsal fail olma halidir ki, en özgürlüğü savunduğunuz noktada, sizi gerçeğin kendi içsel mantığına hapseder. Bu, Oya Baydar'ın tam da Kürtlere özgürlük üzerine konuşurken yaşadığı dram gibidir: "Biz basın toplantısı düzenlemişiz. Niye DTP'nin kapatılmaması gerektiğini anlatıyoruz. O sırada bir haber geliyor, 7 şehit. Ne hissedeceğimi, ne söyleyeceğimi bilemedim. Öyle kalakaldım. İçimde bir sıkıntı, acı. Saklamaya gerek yok, dümdüz konuşma vakti... Adeta sırtımdan bıçaklanmış gibi hissettim. Öylesine bir hainlik hissi yani!". (<http://www.haberturk.com.tr/yazarlar/223811>)

KAYNAKÇA

- Aksoy, Evrim Güler, 2008. Oya Baydar'ın Eserlerinde Kadın İktidar İlişkisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Algür, Ersin. "Althusser'de Bilim Etkinliği: Teorik Pratik Olarak Bilim ve Felsefe-Bilim-Politika İlişkisi", (<http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=34>)
- Althusser, Louis. 2004. John Lewis'e Cevap, (Çev.) Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Balibar, Etienne. 1991. Althusser İçin Yazılar, çev. Hülya Tufan, 1.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Baydar, Oya. 2002. "Batıcılıkla Tutuculuk Arasında Sol Aydınlar", **Cogito**, sayı 31.
- Baydar, Oya. 2008. Elveda Alyoşa, 6. Basım, Can Yayınları, İstanbul,
- Baydar Oya. 2000. Sıcak Külleri Kaldı, Can Yayınları, İstanbul,
- Baydar Oya. 2008. Kayıp Söz, 3. Basım, Can Yayınları, İstanbul,
- Baydar, Oya. 2009. Hiçbiryer'e Dönüş, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul,
- Baydar, Oya .2009. Çöplüğün Generali, 3. Baskı, Can Yayınları, İstanbul,
- Benda, Julien. 2006. Aydınların İhaneti, (çev.) Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl. 2002. "Defter Şerhi", **Cogito**, sayı 31.
- Butler, Judith. 2005. İktidarın Psişik Yaşamı, (çev.) F. Tütüncü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Buğra, Ayşe. 2001. İktisatçılar ve İnsanlar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erol, Çigdem. 2009. Oya Baydar'ın Eserlerinin Roman Unsurları Ve Anlatım Teknikleri Bakımından İncelenmesi, T.C., Eskisehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskisehir
- Kula, Onur Bilge."Oya Baydar Romanında İdeoloji Sorgulaması". (http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/21_cilt/kula.pdf)
- Kula, Önur Bilge, "Oya Baydar Romanında Erk ve Erklilik Sorunu". (http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/20_cilt/kula.pdf)
- Moran, Berna. 1998. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Said, Edward. 2004. Entelektüel, Sürgün, Marjinal ve Yabancı, (çev.) Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Turan, Göksel. 2010. Karl Popper, Thomas S. Kuhn ve Paul K. Feyerabend'de Bilgi Kuramlarında Bilim Eleştirisi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuhn, Thomas. 2006. Bilimsel Devrimlerin Yapısı, , Çeviren: Nilüfer Kuyaş, Birinci Basım, İstanbul, Kırmızı Yayınları, İstanbul,.
- Şimşek, Serkan. 2009. Althusser Düşüncesi Işığında İdeoloji ve Sanat İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

**TÜRK EDEBİYATINDA AYDIN SORUNSAI:
OYA BAYDAR'DA SÜREKLİLİK, KOPUŞ VE YENİDEN KURGULAMA**

Bu çalışmada edebiyat, politika, güncellik ve romancıların dünya görüşlerindeki süreklilikler/kopuşlulukları Sosyal bilimsel bakış açısıyla Thomas S. Kuhn'un Paradigmal Geçiş ve Louis Althusser'in Epistemolojik Kopuş kavramları çerçevesinde analiz etmeye çalışacağız. Bu bağlamda Sosyalist teori içinden gelen Oya Baydar'ın Elveda Alyoşa adlı kitabıyla başlayan süreci paradigmal geçiş ve epistemolojik kopuş kavramları çerçevesinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Paradigmal Geçiş, Epistemolojik Kopuş, Sosyalizm, Güncellik, Politika.

Abstract

**THE PROBLEM OF INTELLECTUAL IN TURKISH LITERATURE:
INVARIABILITY, DISENGAGEMENT AND RECONSTRUCTION IN
OYA BAYDAR'S WORK**

In this study, we try to analyze literature, politics, currency, persistency and disengagement in novelists' world view with a perspective of social sciences in the framework of Thomas S. Kuhn's Transition of Paradigm and Louis Althusser's Epistemological Break. In this context, we try to examine the process beginning with Oya Baydar's book, Elveda Alyoşa, arising from Socialist theory on the basis of such concepts; transition of paradigm and epistemological break.

Key words: Transition of Paradigm, epistemological break, socialism, currency, politics.

ANTİK YUNAN'DA BİYOLOJİK EVRİM DÜŞÜNÇESİ

Arzu Demirel*

Giriş

Biyolojik evrim, daha çok Darwin ve doğal seçim düşüncesi ile birlikte anılsa da, aslında insanın ve canlıların ortaya çıkışını açıklamaya dair çabaların Çin, Hint, Mezopotamya mitolojileri kadar eski dönemlere kadar uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Teber'in de belirttiği gibi örneğin Sümerlere göre Dünya, "Tanrısal" bir enerjinin etkisiyle kaostan, insanlar ise doğurgan, bereketli, bakire bir çamurdan oluşmuşlardır (Teber, 1995: 11). M.Ö. 4500'lerde Eski Hindistan'da canlılar evrenin bir parçası olarak kabul edilmektedir ve buna göre canlı, dolayısıyla insan da toprak, su, hava ve eterden oluşmuştur (Şahin, 2007: 38). Ancak, Hooke'un da belirttiği gibi, bu eskiçağ yaratılış mitoslarının hiçbirisinde, *ex nihilo* (hiç yoktan) yaratılış kavramı ile karşılaşılmamaktadır. Tüm eskiçağ mitoslarında yaratılış, başlangıçtaki kaos durumuna bir düzen verme eylemidir (Hooke, 1991: 24). Ancak, diğer yandan, M.Ö. 1500-1000 tarihleri arasındaki Eski Hindistan'a bakıldığında "İlahiler Dönemi"nde *Yaratılış İlahisi*'nde ise açıkça tanrılardan kuşku söz konusudur (Şahin, 2007: 39):

Bütün bunları kuran kim?

Varlık neden olmuş duyan kim?

Tanrılar da gelmişler buraya

Nereden gelmişler gören kim?

İnsanın ne olduğu ve nereden geldiğini açıklamaya çalışan bu tür çabalar çoğaltılabilir. Görüldüğü gibi insanın nasıl insan olduğu, insanoğlunu geçmişten

*Yard. Doç. Dr. Mehmet Akif Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur.

günümüze sürekli olarak meşgul etmiş bir sorudur. Elbette bu sürecin temelinde yatan “evrim” olgusu da yüzyıllar boyunca ilkçağ düşünürleri ve sonraki yüzyıllarda da bilim adamlarının üzerinde tartıştıkları bir konu olmuştur. Peki, “Evrım” denilen ve geçmişten günümüze pek çok düşünür ve bilim adamını meşgul eden kavram nasıl açıklanabilir? Araştırmacı Ateş’in de belirttiği gibi “evrim” kavramı, en kısa ve basit tanımıyla, bir sürece, zaman içinde, yaşam biçimlerindeki değişime (ve dönüşüme) gönderme yapar ve yaşamın da bir tarihi olduğunu; bu yaşamın zaman içinde değişip çeşitlendiğini anlatır. Bu bağlamda, “Biyolojik Evrim Kuramı” denildiğinde, yeryüzündeki canlı türlerinin evrimleşerek ortak bir atadan geldiklerini; oluşan yeni kalıtsal özelliklerin bir kuşaktan öteki kuşaklara, yavru ya da döllere geçtiğini; bir canlı yeni bir döl verdiğinde doğal yoldan bazı değişikliklerin oluştuğunu ve bu değişikliklerin çok uzun bir zaman süreci içinde bugün doğada gördüğümüz çok geniş canlı çeşitliliğine ve türleşmeye nasıl yol açtığını açıklayan kuram ya da kuramlar anlaşılır (Ateş, 2009: 15). Esasında bakıldığında, canlılığı ve nihayetinde insanın nasıl ortaya çıktığının açıklanması ile ilgili ilk somut fikirlerin M.Ö. 6. yüzyıl civarında Antik Yunan’da ortaya çıktığı görülür. Burada önceleri bu çabanın daha çok canlılığı oluşturan temel maddenin ne olduğu sorusuna yanıt bulmak üzerine yoğunlaştığı, daha sonraları ise “evrim” ve “evrimleşme” fikrinin belirgin şekilde dile getirildiği görülmektedir. Bu makalede Antik Yunan uygarlığında ortaya çıkan biyolojik evrim düşüncelerinin genel bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmaktadır.

Antik Yunan’da Biyolojik Evrim Düşünceleri

Antik Yunan’da canlılığın kökeni ve evrimi ile ilgili olarak özellikle Anadolu topraklarındaki Milet Okulu’ndan yetişen doğa felsefecilerinin bu konudaki görüşleri oldukça ileridir.

Hançerlioğlu’na göre, bilimsel bir niteliğe dönüşen ilk düşünce anlamındaki felsefe, İ.Ö. 6. yüzyılda, Antik Yunan’da, İzmir’in güneyindeki Balat köyü yakınlarındaki Milet kentinde başlar. Antikçağ Yunan düşünürlerinin ilk üç düşünürü Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes Miletlidir. *Milet Okulu*’na Efesli Herakleitos’i de kapsayarak *İyonya Okulu* da denir (Hançerlioğlu, 1993: 71). Antik Yunan dünyasında bilime ve felsefeye yönelik geliştirilen yeni bakış açısı, evrene ilişkin daha köklü ve kuramsal yaklaşımların doğmasına yol açmıştır. Burada artık kuramsal açıklamalar görülmeye başlanır. İyon düşüncesi, olguları mitolojik oluşumlara başvurmadan doğal nedenlerle açıklamaya çalışmıştır. Bu düşünce ekolünün temel sorunu töz (cevher*) sorudur ve töz, su, hava, ateş v.b. somut bir şey olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışla ilk kez Dünya’yı oluşturan maddenin ne olduğunun sorgulandığını görmekteyiz (Topdemir ve Unat, 2009: 17-18).

* Töz, cevher aynı zamanda “özdek” olarak da adlandırılmakta ve Yunanca “arkhe” sözcüğü ile eşanlamlı kullanılmaktadır. Milet Okulu’nun ilk özdek olarak su, hava v.b. gibi özdekleri canlı olarak düşünmelerinden dolayı Milet Okulu’nun bu düşünsel tutumuna *canlı özdekçilik* denir (bkz. Hançerlioğlu, 1993: 71).

M.Ö. 625-545 yılları arasında yaşamış olan ve Antik Dünyanın Yedi Bilgelerinin en eskisi ve en ünlüsü olan Thales'e göre canlılığı meydana getiren ilk öge, öbür öğelerin oluşmasına neden olmuştur ve bu ilk öge "su"dur. Thales, bu ilk ögenin yoğunlaşarak katı cisimlere, buharlaşarak havaya dönüştüğünü söylemektedir, hava ise ateşi oluşturur. Dünyamızın kaynağı olan su ise aynı zamanda dayanağıdır ve Dünya'yı her yandan kuşatır (Kurtulan ve Kartoğlu, 1988:106). Thales'e göre, suyun olmadığı yerde hayatın da olmayışı, bu maddenin aslı oluşunun en güçlü kanıtlarından biriydi (Topdemir ve Unat, 2009: 19). Hançerlioğlu'nun belirttiğine göre, Thales, "ilk neden su'dur" diyerek kuramsal bilgi düşüncesine ilk yer veren kişi olarak tanınmıştır. İşte bu sıçrama, bilimsel uğraşımın ilk adımı olarak nitelenir (Hançerlioğlu, 1993: 72). Gerçekten de, canlılar için suyun önemini daha o dönemde kavramış olması, Thales'in bu görüşünün çağının ne kadar ilerisinde olduğunu göstermektedir.

Anaksimandros (Anaksimander) (M.Ö. 610-542) Thales'in öğrencisidir ve Thales'ten sonra Milet Okulu'nun başına geçmiştir (Kurtulan ve Kartoğlu, 1988:106). Anaksimandros, hocası Thales'ten farklı olarak her şeyin özünün su olmadığını, aksine sınırsız ve sonsuz bir ilkeden (*aperion*)* oluştuğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu ilk madde sonsuz bir yaratma gücüne sahiptir. Anaksimandros'a göre, insanlar önceleri balıkların arasında oluşmuş ve kendilerine bakacak hale geldiklerinde karaya çıkmışlardır (Topdemir ve Unat, 2009: 20). Anaksimander, canlıların kökeninin balıklar olmasını ise, bir zamanlar denizlerin çekilmesiyle yaşamlarını karada sürdürmek zorunda kalan kimi balıkların insana kadar uzanan pek çok hayvan türüne kaynak olduğu fikri ile açıklamaktaydı (Yıldırım, 1989: 19-20). Anaksimandros'u evrim düşüncesinin öncüllerinden birisi haline getiren bu görüşlerinde büyük gerçeklik payı olduğu görülmektedir. Günümüzde de, önce suda evrimleşen canlıların karaya çıkarak çeşitlendiği bilimsel olarak ortaya konulmuştur.

Milet Okulu'nun savunduğu doğa felsefesinin üçüncü ve son düşünürü Anaksimenes'tir (Topdemir ve Unat, 2009: 20). Thales'in öğrencisi olan Anaksimander'den sonra gelen Anaksimenes (M.Ö. 560-480), canlı varlıkların ilk önce ıslak bir ortamda gelişmeye başladıklarını söylemiştir. Anaksimenes, o dönemlere göre oldukça ileri bir öngörü ile bitkilerin de tıpkı hayvanlar gibi canlı yaratıklar olduğunu ileri sürmüş ve bunlara "yerde yaşayan sabit hayvanlar" adını vermiştir. Anaksimenes, temel madde olarak "hava"yı öngörmüş ve havanın yoğunluk derecesine göre, ateş-rüzgâr-bulut-su-toprak ve taşların oluştuğunu önermiştir (Teber, 1995: 13). Topdemir ve Unat'a göre, Anaksimenes'in asıl ilginç belirlemesi, insanın ruhu bulunduğunu, bu ruhun havadan oluştuğunu ve bedeni ayakta tuttuğunu; tıpkı bunun gibi bütün evreni de havanın sardığını belirtmesidir. Böylece, ilk ruh kavramı görülür. Ruh, burada, canlıyı cansızdan ayıran bir şeydir. Bu anlamda hava canlı, canlandıran şey ve bu bakımdan etkin olan bir ilkedir. Anaksimenes'e göre, evrende oluşan her şey, bu ilk ana maddenin

* Aperiion, sonsuz, belirsiz, gözlenemeyen ve dokunulamayan anlamlarına gelmektedir (Topdemir ve Unat, 2009: 20)

yoğunlaşması ve gevşemesinden başka bir şey değildir (Topdemir ve Unat, 2009: 21).

Paradoksu sevmesi nedeniyle, kendisine “*karanlık*” lakabı verilen Herakleitos, 6. yüzyılın sonlarına doğru Efes’te yaşamıştır. Milet fizikçileri gibi Heraklitos da, bütün cisimleri yalnız bir ve aynı elemanın değişmeleri saymaktadır. Fakat bu eleman, Anaksimenes’te olduğu gibi hava değil, bazen ateş (*pyr*), bazen sıcak nefes (*psykhe*) dediği daha ince, daha seyrek bir maddedir ve bu ilk madde dünyanın sınırlarından, alemin sonuna kadar yayılmaktadır. Her şey bu ilk maddeden gelmektedir ve yine ona döner (Weber, 1993: 21-22). *Logos* kelimesini “*değişme yasası ya da doğa yasası*” anlamında ilk kez kullanan Heraklit, aynı zamanda günümüzdeki tanımına çok yakın bir diyalektik tanımlı yapmıştır. Heraklit “*logosun sesine kulak verin, benim sesime değil*” (Şahin, 2007: 135) diyerek doğanın yasalarına verdiği önemi de vurgulamıştır. Herakleitos’a göre “*Oluş*”, zıt kuvvetlerin, aksi akımların bir kavgasıdır, toprak üzerinde her çeşit bitkisel ve hayvansal hayatı doğuran, bu iki akımın sürekli olarak birbiri ile karşılaşmasıdır (Weber, 1993: 22). Şahin’in de belirttiğine göre, Heraklit, “*kavga her şeyin başıdır ve her şeye hükmeder*” düşüncesiyle zıtlıkların sürekli kavga halinde olduğunu ifade etmiştir. Bu ise, daha sonra Darwin tarafından kullanılacak olan İngilizce *struggle* (*mücadele*) olarak kullanılacak olan bir kavramdır (Şahin, 2007: 86). Bu kavram, Darwin’in doğal seçim mekanizmasının temelinde yatan faktörlerden biri olan doğadaki canlılar arasındaki mücadeleyi ifade etmektedir.

Tıptaki bilgisi, hastalıkları iyileştirmesi ile tanınan Agrigenteli (Sicilya) Empedokles’e göre (M.Ö. 490-430) özü bakımından madde değişmez, ama cisimler sürekli değişirler; onları oluşturan elemanlar çeşitli oranlarda birbirleriyle birleşip ayrılırlar ve cisimlerin sonsuz şekillerini meydana getirirler. Bu nedenle, ilk birlik fikrinden vazgeçerek hava-su-toprak ve ateş aynı derecede eşit sayılmalıdır (Weber, 1993: 28). Empedokles, Thales’in suyu, Heraklit’in ateşi ve Anaksimenes’in havasından sonra dördüncü öge olarak toprağı öne sürmüştür ve bu dört özdeğin sürekli birbirine dönüştüğü şeklinde yeni bir görüş ortaya atmıştır (Şahin, 2007: 93). Anaksimandros ve Herakleitos gibi, Empedokles de, varlıkların çıkışını kendine göre bir gelişme yoluyla açıklamaktadır. Buna göre varlıkların organları, önce birbirinden ayrı, kaba başlangıçlar şeklinde göründüler, kesin bir uyum sağlayıp aralarında birleşinceye kadar kayboldular ve yeniden meydana çıktılar, bu ilk meydana geliş tesadüfi olmakla birlikte, birbirleri ile uyumları onları koruyarak geliştirdi (Weber, 1993: 29). Bu fikirlerine bakıldığında, Empedokles, evrimin mekanizmasını açıklamaya çalışmıştır. “*Kök*” kavramını ilk kez ortaya atan bu düşünür, canlıların kendilerini en fazla uyum sağlayacak şekilde organize ederek hayatta kaldıkları ve sonraki döllerin bunu sürdürerek giderek değiştiği tezini ileri sürerek Darwin’in doğal seçim yasasının yakın bir benzerini daha o zamandan önermiştir (Ateş, 2009: 16).

M.Ö. 500 ile 428 yılları arasında yaşadığı sanılan Anaksagoras, Klazomenai’de doğmuştur (Şahin, 2007: 95). Anaksagoras, İyonyalı bilim adamlarının sonuncusu olarak, ayrıca Atina’da doğa felsefesini öğreten ilk öğretmen ve Platon ile Aristoteles’in

öncüsü olarak kabul edilmektedir (Tekeli ve diğ. 2007: 30). Anaksagoras, “*tohum*” ya da “*öz*” fikrini ortaya atarak “*her şeyden bir şeyler barındıran en küçük parçacıklar vardır. Her şey daha küçük parçalara bölünebilir. Bu en küçük parçalar değişik sayılarda birleşerek her şeyi yapabilir*” fikrini ileri sürmüştür (Şahin, 2007: 95). Yaşamın kökenini “*tohumlar*”la açıklayan “*Panspermia hipotezi*” Anaksagoras’a aittir ve dünyada yaşamın kökenini, yaşam kaynağı olarak gördüğü bu tohumlara bağlamaktadır (Ateş, 2009). Bu görüşlerinin yanı sıra, Anaksagoras’ın biyolojik evrim açısından en önemli görüşlerinden birisi, Şahin’in de belirttiği gibi insanın hayvanlar içinde en akıllı olmasını, ellerine ve ellerini kullanma biçimine bağlamış olmasıdır (Şahin, 2007: 95).

İyonya düşüncesinin devamında yer alan atomcular da doğal olarak “*ilk ana madde*” konusuna eğilmişler ve nesnelerin atom (Grekçe *atomos*) denilen gözle görülemeyecek derecede küçük ve bölünemez parçacıklardan oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Bu okulun ilk temsilcisi, Leukippos’tur (M.Ö. yaklaşık 5. yüzyıl), ancak görüşlerini ilk elden öğrenemiyoruz. Fakat Leukippos’un öğrencisi olan Demokritos’in (M.Ö. 460-370) görüşleri hakkında yeterince bilgi bulunmaktadır (Topdemir ve Unat, 2009: 25). Yunan özdekçiliğinin en büyük ismi olan ve Trakya’da Abder kasabasında doğan Demokrit “*atom*” fikrine anlamlı bir açıklama getiren ilk düşünürdür. Demokrit’e göre, *özdek* bölünemeyen “*atom*” denilen parçalardan oluşmuştur ve bir cisim istenildiği kadar bölünsün, geriye mutlaka bir şey kalır ve bu atomdur (Şahin, 2007: 97-98). Atomcularda, *özdek* artık, su, hava, ateş, v.b. gibi belli bir nesneye takılıp kalmaktan kurtulmuş ve *atom* adı altında hepsinde ortak olan bir temelde birleşmiştir. Evrende her şey, tanrılar bile, atomlardan yapılmıştır. Örneğin, bir kaya parçası, bir ağaç, bir insan, bir yıldız atomlar yığıdır. Bunlar, çeşitli biçimlerde birbirlerini çeken sert parçacıklardır (Hançerlioğlu, 1993: 74). Antik Yunan’da Demokritos’un fikirleri, nesnelerin oluşumuna bir amaç yüklemesi ve atomların birleşip ayrılarak nesnelere meydana getirmek için hareket ettiklerini söylemesi biyolojik evrim düşüncesi açısından önemli vurgular olarak kabul edilebilir. Araştırmacı Ateş’in de belirttiği gibi materyalist atomcu doğa felsefecileri, doğanın, Güneş, Dünya, yaşam, insan, uygarlık ve toplumun herhangi bir doğaüstü güç ya da kutsal müdahale olmaksızın çok uzun bir zaman dilimi içinde ortaya çıktığını söylüyorlardı (Ateş, 2009: 16).

Antik Yunan’da materyalist atomculardan sonraki evrelerden biri olan Sofistik düşünce, Topdemir ve Unat’ın belirttiğine göre doğa felsefesine tepki olarak ortaya çıkmıştır ve hem öznesi hem de yüklemi insandır. Bu dönem felsefesinde bütün varlığın kendisinden kaynaklandığı bir “*ilk ana madde*”nin gerekliliği kuşku götürmez bir gerçeklik olarak ortaya konmuş ve töz tek olduğuna göre varlıkta gözlemlenen çokluk ve çeşitliliğin nereden kaynaklandığı sorusuna yanıtı aranmıştır. Böylece doğa felsefesinin geliştiği bu dönemde, bilgelerin insan düşüncesini geleneksel görüşlerden, açıklama modellerinden ve özellikle dinsel anlayıştan bağımsız kılmak için bilinçli bir çaba gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu çabada esas dikkat çeken yön, aklın ve özgün düşüncenin mitsel tasarımdan bağımsız bir biçimde doğa olayları karşısında eleştirel bir yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Bu dönemde, tek tek astronomi, matematik ve tip

gibi bilimlerde ciddi gelişmeler kaydedilmiştir (Topdemir ve Unat, 2009: 27-29), ancak doğa felsefesi ile uğraşılan bu dönemde biyolojik evrim ile ilgili herhangi bir görüş ileri sürülmemiştir.

Sokrates'in öğrencisi olan Platon (İ.Ö.427-347), fizikötesi ve idealist hayalleri doruk noktasına taşıyan bir düşündürdür ve yaşadığımız evreni gerçek değil, bir hayal evreni olarak görmüştür (Hançerlioğlu, 1993: 92). Platon, bilimi *ideanın* (ideal olanın) bilimi olarak tanımlamıştır ve Platon'a göre madde cisim değildir, ancak ideanın şekil verici etkisi ile cisim olabilen bir şeydir. Platon, maddenin önemli bir özelliği olarak ideanın şekil verici gücüyle, bütün şekilleri, bütün nitelikleri alma yetisi olduğunu belirtmiştir (Topdemir ve Unat, 2009: 30-32). Plato'nun geliştirdiği idealizm düşüncesine göre, duyularımızla algıladığımız doğa, göremediğimiz mükemmel yaratıcı kaynağın titrek yansımalarıdır (Ateş, 2009). Buna göre, Platon, aslında, evrim karşıtı görüşlere sahiptir, ancak diğer yandan, Antik dünyanın en büyük bilgelerinden Aristo'nun hocasıdır ve Aristo da her ne kadar evrim karşıtı olsa da, onun fikirlerini temel alıp geliştirerek doğa bilimlerine ve biyolojik evrim düşüncesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Topdemir ve Unat'a göre Platon'un başlattığı sistemli doğa ve evreni açıklama sürecini devam ettiren Aristoteles'in (M.Ö. 385-322) yaklaşımı, hocasından bütünüyle farklı ilkelere dayanmaktadır (Topdemir ve Unat, 2009: 33). Aristo'nun ortaya koyduğu doğa bakışı sadece şekle değil aynı zamanda işleve de odaklanmıştır. Aristo, doğanın bir amacı olduğunu, bir şeyin neden var olduğu ve ne şekil aldığı ile değil, esas olarak nasıl bir amaçla var olduğunu ve neden o şekli aldığını açıklamaya çalışmıştır (Ateş, 2009: 18-19). Aristo, hayvanları ilk kez sınıflayan düşündürdür. Bu sınıflamaya göre, hayvanlar kanlı, kansız, kuşlar, balıklar ve deniz canavarları olarak 5 ana gruba ayrılmaktadır. Ayrıca, Aristo, doğayı da ilk kez iki gruba ayırmıştır. Örneğin, önce bitkiler ve yaşayan canlılar; yaşayan varlıklar ve insanlar olarak ikiye ayrılarak bu şekilde sürüp gitmektedir (Şahin, 2007). Aristo, bitkileri ve hayvanları "tür"lere göre lineer düz bir çizgi halinde bir "Yaşam Merdiveni", "Büyük Oluş Çemberi" ya da "Doğa Cetveli" olarak adlandırılan hiyerarşik bir düzen içinde sınıflamış ve "*değişmez formlar*" görüşünü ortaya atmıştır. Bu görüşe göre, doğadaki her şey belli bir hiyerarşik sıra ve düzene göre yaratılmışlardı ve hiç değişmeden o şekilde kalacaklardı. Aristo'nun bu hiyerarşik düzeninde insanlar merdivenin en üstünde, meleklerin altında yer alıyorlardı, hiyerarşinin en tepesinde ise Tanrı vardı (Ateş, 2009: 18-19). Aristo'nun görüşleri her ne kadar evrim karşıtı olsa da, canlıları sınıflaması, türleşmenin farkına varmış olması biyolojik evrim kuramına yapmış olduğu en önemli katkılar olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, toplumsal yönden bakıldığında da Aristo'nun "*türlerin değişmezliği*" fikri, Ortaçağ Hıristiyan dünyasında feodal düzene zemin oluşturmuş olması açısından da önemlidir.

Epikuros, M.Ö. 341-270 yılları arasında yaşamıştır. Epikür, Şahin'in de belirttiği gibi Demokritos ve Leukippos tarafından kurulmuş olan atomcu öğretiyi benimsemiştir (Şahin, 2007: 120). Biyolojik evrim konusunda ileri sürdüğü belirgin bir görüş olmamasına rağmen, Epikür'ün, Şahin'in de belirttiği "*bilginin kaynağı olan doğa, dilin de kaynağıdır*" (Şahin, 2007: 122) vurgusu biyolojik evrim açısından önemlidir, çünkü

biyolojik evrimin temelinde kültürel evrim bulunmaktadır ve insanların iletişim yetisini geliştirmesi, kültürel evrimin hız kazanmasını sağlayan ana unsurlardan birisidir.

Sonuç

İnsanoğlunun, dünyanın ve kendinin oluşum sürecini yüzyıllardır sorguladığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında, Antik Yunan'da dile getirilen biyolojik evrim düşünceleri aslında günümüzde kabul edilen görüşlere hiç de uzak değildir. İnsanın doğanın bir ürünü olduğu ve uzun bir evrimsel geçmişi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Canlılığın kaynağının su olduğu ve doğadaki minerallerin yaşamsal önemleri bilinmekte, canlılar arasındaki hayatta kalma savaşı ve güçlü olanın seçilmesi gibi kavramlar ise doğal seçilimin mekanizmaları olarak günümüzde de bilimsel olarak kabul edilmektedir. Bu görüşler, 19. yüzyılda Darwin'in biyolojik evrimin mekanizması olarak doğal seçilimi öne sürmesinden çok önce ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'daki bu düşünceler, Darwin'in bu görüşü geliştirmesine temel oluşturması ve diğer yandan da doğayı sorgulayarak bilimsel düşünce ve yöntemin önünü açması açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Ateş, K. (2009). Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı. Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi. Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi 5. 1. Basım. Evrensel Basım Yayın. İstanbul.
- Hooke, S.H. (1991). Ortadoğu Mitolojisi (Çev.: A. Şenel), İmge Kitapevi. Ankara.
- Kurtulan, İ., Kartoğlu, Ü. (1988). Yazıyla Çiziyle Darwin ve Evrim Kuramı. 3. Basım. Dönem Yayıncılık. Ankara.
- Şahin, Y. (2007). Düşünce, Tarih ve Gerçeklik Noktasında Biyolojide Geçmişe Yolculuk. Palme Yayıncılık. Ankara.
- Teber, S. (1995). Doğanın İnsanlaşması. 3. Baskı. Sorun Yayınları. İstanbul.
- Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R. Topdemir, H.G., Unat, Y., Koç Aydın, A. (2007). Bilim Tarihine Giriş. NobelYayıncılık. Ankara.
- Topdemir, H.G. ve Unat, Y. (2009). Bilim Tarihi. Pegem Akademi Yayınevi. Ankara.
- Yıldırım, C. (1989). Yüz Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık. 1. Baskı. Gerçek Yayınevi. İstanbul.
- Weber, A. (1993). Felsefe Tarihi. Beşinci Basım. Çeviren: H. Vehbi Eralp. Sosyal Yayınlar. İstanbul.

Özet

ANTİK YUNAN'DA BİYOLOJİK EVRİM DÜŞÜNCESİ

Canlılar dünyasında düşünebilen ve çevresindeki olayları izleyip, sorgulayabilen tek canlı türü olan insan, çok eski devirlerden bu yana kendi varlığının kaynağını, nereden geldiğini, nasıl ortaya çıktığını sorgulamış, evrenin ve canlılığın kaynağı ile ilgili görüşler ileri sürmüştür. Her ne kadar, daha eski uygarlıklarda da bu yönde çabalar bulunsa da, canlılığın kaynağı ile ilgili ilk somut görüşler, Antik Yunan'da Anadolu topraklarında ortaya çıkmıştır. Darwin'in doğal seçim mekanizmasını ortaya koyarak, evrim teorisini bilimsel bir temele oturtmasından çok önce Antik Yunan'da "karşıtlar savaşı"ndan söz edilmekte, canlılığın sudan ortaya çıktığı fikirleri açıkça dile getirilmekteydi. Bu makale çalışmasında, Antik Yunan'daki biyolojik evrim düşüncesi ile ilgili görüşler değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Biyolojik evrim, Antik Yunan, canlılığın kaynağı.*

Abstract

CONCEPT OF BIOLOGICAL EVOLUTION IN ANCIENT GREECE

Human is the sole living creature on earth which is able to question its origin and presence. Therefore, many ideas have been put forward about the origin of life by many philosophers and scientists since many centuries. Even though many opinions rose in very early civilizations, first systematic arguments about the biological evolution emerges in ancient Greece with many notable debates such as "struggle of the opposites" and "the aquatic origin of life". This study aims to gather the remarkable views of the philosophers of Ancient Greece on the process biological evolution.

Keywords: *Biological evolution, Ancient Greece, origin of life.*

ION POLISLERİNİN PERS İSTİLASINA KADAR YAKINDOĞU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

Fatma Sevinç Erbaşı*

1. GİRİŞ

Ionia, antik yazarların aktarımları ve modern araştırmalar ışığında, Edremit Körfezi güneyinden İzmir Körfezi'ne, Büyük Menderes Irmağı'na değin uzanan ve Khios (Sakız) ile Samos (Sisam) adalarını da içine alan bölgedir (Strabon, XIV. 1. 2 / Bkz. Harita 1). Herodotos *Ion* kentlerinin kurulduğu bölge hakkında şunları yazar: “*Panionion*'da toplanan Ionlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler, ne de daha güneyde kalanlar Ionia ile bir tutulamaz, hatta ne doğusu ne de batısı; kimisi soğuk ve ıslak, kimisi sıcak ve kurak olur” (I. 142).

Bölgeye adını veren *Ionların Hellas*'tan yani anakara Yunanistan'ından Anadolu kıyılarına geliş hikâyesini Bronz Çağı'nı sona erdiren gelişmelerin içinden bulup çıkartmak zorundayız. M.Ö. 12. yüzyılda başlayan karmaşa ve göç dalgası bütün Yakındoğu'yu etkilemiş, geniş topraklara yayılmış büyük krallıklar ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde *Hellas*'taki siyasal yapı da çökmüş, uzun sürecek bir “Karanlık Çağ”^{***}

* Yrd. Doç. Dr. Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

** M.Ö. 1200'lerde Bronz Çağı'nın sona ermesiyle büyük devletler çökmüş bu çöküşle doğru orantılı olarak onların tekelinde bulunan yazı da kullanılmaz olmuştur. Yazının ortadan kalkmasıyla, yaklaşık 400 yıl sürecek bir karanlık dönem başlamıştır. Doğu Akdeniz dünyasının bu karmaşık ve sisli durumundan nispeten etkilenmeyen Mısır'da yazı hâlâ kullanılmakta ve Yukarı Mezopotamya'da önemli bir güç odağı haline gelen Asur'da krallar yazılı kayıtlar tutturmaktadır. Anadolu'nun önemli bir bölümünde olup bitenler de Asur krallarının yazıtları ve yerel bazı hiyeroglif yazılı anıtlar sayesinde bir bulmacanın parçalarını tamamlar gibi olsa da tanımlanabilmektedir. Batıya doğru gittikçe durum değişmekte, yazılı belgeler, Bronz Çağı'nın bitişiyle başlayan ve Demir Çağı olarak adlandırılan dönemi aydınlatmakta tamamen yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle “Karanlık Çağ” tabiri, en çok

başlamıştır (Freeman, 2003, 101). Geç dönem Yunanlıların yaşattığı bir efsaneye göre, *Hellas*'taki uygarlığa, kuzeybatıdan gelen istilacı *Dorlar* son vermiştir. Aslında bu istilayı destekleyen çok az arkeolojik belge olduğu ve yıkımın nedenlerini daha karmaşık olaylarla açıklamak gerektiği yolunda akla yakın önermeler mevcuttur (Freeman, 2003, 101 ve 102).

Harita 1. Ionia Bölgesinin Anadolu'daki konumunu gösteren harita.

Dor istilası ya da *Hellas*'taki iç karışıklıklar olsun, bölge halkının üç koldan Anadolu kıyılarına yerleştiği açıktır (*Aiol*, *Dor* ve *Ion* kabileleri hakkında ayrıca bkz. Thomson, 1988, 129 ve 131). Yunancanın üç farklı lehçesini konuşan ve *Hellas*'ta farklı coğrafi bölgelerde yaşayan bu üç halktan ilk göç edenler *Aiollar* olmuştur (ilk göçü *Aiolların* başlattıkları ve Troas bölgesine yerleştikleri hakkında Strabon, XIII. 1. 1) ve Anadolu'nun kuzeybatısına yerleşmişlerdir (Akurgal, 1993b, 202). Anadolu'ya son olarak gelenler, *Hellas*'ı istila ettikleri iddia edilen *Dorlar*dır ki, Anadolu'nun güneybatısına eski adıyla *Karia* bölgesine yerleşmişlerdir (Freeman, 2003, 102).

Batı Anadolu kıyı şeridinde kuzeyden güneye sıralanan bu üç halk arasında kuşkusuz en fazla öne çıkan *Ionlar*dır. *Ionların* Anadolu'ya gelişi tarihleri kesinlik arz etmez. Miletos (Aydın-Balat) ve Smyrna (İzmir-Bayraklı) kazılarının ışığında Batı Anadolu'daki *Ion* kolonizasyonu*, aslında göçü, M.Ö. 10. hatta 11. yüzyıla kadar

Yunan Dünyası ve çevresi için anlam kazanmaktadır. Söz konusu coğrafyanın aydınlatılabilmesi için arkeolojik malzemeye başvurulmakta, özellikle de seramik buluntuları araştırmacıları yönlendirmektedir. Bu dönem *Hellas* ve çevresindeki yerleşmelerde kullanılan geometrik desenli seramiklerden yola çıkarak Karanlık Çağ'a aynı zamanda Protogeometrik ve Geometrik Dönem de denmektedir. Dönemin tanımlanması hakkında karşı görüşler de mevcuttur. Bazı arkeolojik buluntuların yorumuna dayalı olarak Karanlık Çağ'ın o kadar da karanlık olmadığı hakkında (Freeman, 2003, 101–102) ve bu dönemde yaratılan Homeros destanlarının aslında sözlü geleneğin değil yazılı geleneğin ürünü oldukları konusunda iddialar da mevcuttur (Bernal, 1998, 88).

* Eski Yunanlıların kolonizasyonu iki aşamada değerlendirilmektedir. İlki Bronz Çağı'nın sonlarında

götürülebilir (Akurgal, 1993a, 20; Akurgal, 1993b, 202). Ancak bunun Ionia göçünün başlangıcı olarak kabul edilip edilemeyeceği kesin değildir (Hooker, 1980, 120).

Ionların Anadolu'ya gelişi klasik bir geleneğe dayandırılmaktadır. Dorlar tarafından Peloponnesos (Mora Yarımadası)'taki eski anayurtlarından sürülmüş olan Ionlar geçici olarak Atina'ya yerleşmişler ve Atina Kralı Kodros'un güvencesi altına girmişlerdi. Sonra da onun oğullarının liderliğinde Anadolu kıyılarına yoğun bir göç başlatmışlardır. Ionları o zaman için ayrı bir halk olarak ele almanın yanlış olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur (Cook, 1970, 24). Buradaki taşınma bir kolonizasyondan çok bir göçtür; yerleşenler, bu durumda ana kent kabul edilmesi gereken Atina'ya bütünüyle bağlı değildirler. Kendi kendilerine bağımsız bir organizasyon geliştirmiş, görece olarak kısa bir süre içinde de polis**** denilen özgün siyasi yapıyı oluşturarak Hellas'takilere öncülük etmişlerdir (Sevin, 1982a, 224).

Herodotos sayıları on iki olan bu *Ion* kentleri hakkında şunları söylemektedir: "... Dile gelince hepsi aynı ağız kullanmazlar; dört değişik konuşmaları vardır. Güneyden başlayarak ilk kentleri Miletos'tur; hemen sonra Myus ve Priene gelir; Karia'da kurulmuş olan bu kentler aynı bölge dilini konuşurlar. Lydia'da Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia vardır. Bunların dili daha önce saydığımız kentlerin diline hiç uymaz, hepsi de ortak bir bölge dili konuşurlar. Bunlardan başka üç *Ion* kenti daha vardır ki, ikisi Samos ve Khios adalarındadır, üçüncüsü Erythrai anakaradadır. Bunlardan Khios ve Erythrai aynı bölge dilini konuşur; Samos'luların ise kendilerine özgü ayrı bir dilleri vardır. Böylece birbirinden ayrı dört bölge dili çıkmış olur ortaya" (I. 142 / *Ion* kentlerinin bölgedeki konumları için bkz. Harita 2). Herodotos'un verdiği bilgiyi doğru kabul edersek ki, bu konuda ona güvenmemek için hiçbir neden yok, *Ionların Anadolu'ya göçlerinin bir bütün halinde ve topluca değil çeşitli zamanlarda birbirinden bağımsız gruplar halinde olduğu sonucunu çıkarırız. Aksi takdirde dildeki ağız farklılığının bölgelere göre bu kadar değişim göstermesi mümkün olmazdı.*

doğuya doğru, Batı Anadolu kıyılarına başlattıkları göç dalgası, ikincisi ise Eski Yunan'ın Arkaik Çağı olarak adlandırılan dönemde M.Ö. 750–550 yıllarında Akdeniz'in doğusuna ve batısına, özellikle Güney İtalya ve Sicilya'ya, Marmara ve Karadeniz kıyılarına yönelik bir yayılımdır. Kolonizasyon en doğru anlamını Arkaik Dönem'de bulmaktadır. Arkaik dönemde, belirli bir Yunan polisinin şehir kurmaya elverişli sayıda nüfusu bir yol göstericinin önderliğinde deniz aşırı bölgelere yerleşiyorlar ve burada yeni bir yerleşim organize ediyorlardı. Geldikleri şehir ana kent, yeni kurulan şehir ise onun kolonisi oluyordu. Amaç siyasi yayılmacılıktan çok ekonomikti. Oysa M.Ö. 1100'lerde gerçekleştiği farz edilen I. Kolonizasyon hareketi bir kolonizasyondan çok göç hareketiydi. Göç edenlerin bir ana kenti olmak zorunda değildi ve işin içinde ekonomik kaygılardan çok daha fazlası vardı. Bu nedenle *Aiol, Ion ve Dorların Anadolu'ya göçlerini sadece "göç" olarak tarif etmeyi uygun görüyoruz.*

* M.Ö. 9. yüzyıl itibarıyla Helen yerleşmeleri polis adı altında bir kent devletine dönüştü. Fiziki olarak iyi planlanmış bir kent olması yanı sıra, siyasal kurumları ve bu kurumların işleyişi, sorumlu vatandaş imgesiyle bir modern devlet prototipi olan polis, Eski Yunanlıların yaşayışında önemli bir yer edinmiştir. İlk polis'lerin Ionia'da yani Batı Anadolu'da ortaya çıkmış olması manidardır. Bunun nedenleri arasında, Anadolu'da Hititler zamanından beri var olan kent fikrinin *Ion* göçmenleri tarafından değerlendirilmesi (örneğin *Ion* kent devletlerinden biri olan Ephesos'un Hititler döneminde bölge krallıklarından Arzawa'nın başkenti Apaşa'nın kalıntıları üzerine inşa edildiği hakkındaki çeşitli yorumlar) ya da Ionia bölgesinin hem deniz hem de kara ticareti yollarından rahatça faydalanma imkânının süreci hızlandırışı sayılabilir.

Smyrna'nın da *Ion polisleri* arasında katılmasıyla Ionia *polislerinin* sayısı on üçe çıkmıştır. Eskiden bir *Aiol* kenti olan Smyrna'nın Ionia'lılarca ele geçirilişinin hikâyesi yine Herodotos tarafından aktarılmaktadır (I. 150). Herodotos'un hikâyesinde gerçeklik payı olduğu, kendisinden sonraki antik yazarların anlatımları ve arkeolojik belgeler tarafından da doğrulanmaktadır (Akurgal, 1993a, 21).

Kuzey Ege'de ve güneybatı Anadolu'da olduğu gibi dağlar kıyı bölgelere ulaşımı imkânsız kılmamış, bilakis Gediz ve Büyük Menderes ırmak vadileri sayesinde iç bölgelerle, Anadolu'daki diğer devletlerle rahatça ilişki kurmuştur Ionia ve deniz kıyısında olmanın kazanımları da Ionia *polislerini* Eski Yakındoğu'nun diğer devletleriyle tanıştırmıştır.

Harita 2. Smyrna ve adalar dâhil olmak üzere on üç Ion polisinin yerini gösteren harita. Konumları altı çizilerle belirtilmiştir.

Bu tanışıklık sayesinde Hellenler bütün doğu dünyasında *Ionların* adıyla tanımlanmış ve *Ion* adı değişik şekillerde telaffuz edilmiştir. Bugün Batı Sami dilindeki *Yâwân* ile Asurca *Yawani* veya *Yamani*, Persçe *Yauna* ve demotik* Mısırcada *Wynn* ile aynı olduğunu hiç kimse reddetmemektedir (Bernal, 1998, 143).

Biz de bu söylenişlerin farklı bir versiyonu olarak modern Türkçede onlara “Yunan” diyoruz ki hepsinin etimolojik kökeni *Iona* dayanmaktadır. Şimdi bu Yunanlıların, aslında Ionialıların eski zamanlarda Anadolu'da ve başka yerlerde yaptıklarına bakalım.

2. ION POLİSLERİNİN DİĞER ANADOLU DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

Herodotos'un anlattığı hikâyeden yola çıkarak, Anadolu'ya yeni gelen *Ionların*

* Eski Mısır'ın son döneminde 25.-26. hanedanlıktan itibaren kullanılmaya başlanan ve hiyeroglif yazının en sadeleştirilmiş biçimi olan yazı türü. “Demotik” kelimesinin etimolojik kökeni Eski Yunancadır ve “Popüler” anlamına gelir.

başlangıçta yerli halkın topraklarını zorla işgal ettikleri, halkı da iş gücüne bağımlı hale getirdikleri düşünülebilir. Bu hikâyeye göre, Miletos'a gelen Atinalı göçmenler yanlarında hiç kadın getirmemiş, Karia'lı kadınların erkeklerini öldürerek onlarla evlenmişlerdir (I. 146).

Daha sonra durum değişmiş, *Ion*ların arasına bazı Anadolu kavimleri karışmış ve siyasi olarak varlık göstermişlerdir. Böylece Anadolu'nun kurul, töre ve dinlerine ait birçok özellikler *Ion* dünyasına girmiştir (Mansel, 1988, 122). Ephesos'taki Artemis tapınağı bu duruma güzel bir örnektir. *Ion*lar bu bölgeye geldiklerinde Ephesos'taki Ana Tanrıça'nın tapınağı etrafında yaşayan Karialı ve Lydialılar vardı. Kendi Artemislerini Ana Tanrıça'ya uyarladılar; bu nedenle buradaki Artemis sanatta kesinlikle Yunanlı olmayan bir karakterde temsil edilir (Bean, 1972, 160).

M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllar boyunca Ionia kentleri yerli halkla uyum sağlayarak ya da mücadele ederek gelişmelerini tamamlamaya çabalamış ve bazen birbirlerinin bazen de yerli halkın zararına egemenlik alanlarını genişletme yoluna gitmişlerdir. M.Ö. 7. yüzyıla gelindiğinde Ephesos, Menderes vadisi ve kuzeye giden yol üzerinde önemli bir istasyon olan *Magnesia ad Maiandrum*'ı (Manisa) işgal etmişti (Boardman, 1988, 86).

2. 1. *Ion* Polisleri ve Phrygia

O dönemde Anadolu'daki *Ion* polislerinin bu etkinliklerini engelleyebilecek siyasi bir güç yoktu. Phrygialıların* komşu olarak adları geçmesine rağmen onlar daha çok iç bölgelerde etkin idiler. M.Ö. 8. yüzyıla kadar başkentleri olan Gordion, Ege kıyılarından yaklaşık 200 mil içeride yer alıyordu (Finley, 1970, 78).

Bir anlamda Hitit Devleti'nin mirasını taşıyan Phrygialılar kıyı kentlerine siyasal açıdan önem vermeyip onlar gibi kara devleti oldular; ancak bu mirasın sağladığı kültürel zenginlikle *Ion* polislerini oldukça etkilediler. Arkeologlar Hititlere ait kralı yolu Phryglerin devam ettirdiğini keşfettiler. Bu sayede kısmen de olsa doğu etkisi Ionia'ya taşınmış olmalıdır. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından itibaren Phrygia ürünleri ve sanatsal etkisi sadece Ionia'daki kentlere değil *Hellas*'a kadar gitmişti (Finley, 1970, 79).

Phryg başkenti Gordion'un anayolların kesiştiği noktada stratejik bir konuma sahip olması onu, Batı, Güneybatı ve Doğu Anadolu bölgeleri arasında maden ticaret ağının merkezi haline getirdi (Bkz. Harita 3). Bu dönemde *Ion* kentlerinin kurulduğu Samos (Sisam Adası) ve Khios (Sakız Adası) gibi adalardan başka Ephesos, Smyrna ve Miletos gibi Anadolu'daki *Ion* kentlerinde, *Hellas*'ta Lydia ve Urartu kentlerinde Phryg tarzı demir ve tunçtan buluntulara rastlanması Phryg ülkesinin merkezi konumunu doğrulamaktadır (Conka, 2006, 56–57).

Ion- Phryg ilişkilerine açıklık getiren arkeolojik belgeler arasında çömlekler ve bronz fibulalar özellikle önemlidir. Phryglerin maden işçiliğinde *Ion*ları oldukça

* Phryg Devleti, Anadolu'ya dışarıdan gelen bir halk tarafından kurulmuştur. Herodotos'un aktardığına göre Phrygler Avrupa'dan Anadolu'ya gelmiş bir kavimdir ve oradayken Bryg adını taşıyorlardı (VII, 73). En son araştırmalar ve arkeolojik buluntular da Phryglerin Balkan ve Trak kökenli bir halk olduğunu doğrulamıştır. Bununla birlikte bu halk Anadolu kültürünü benimsemiş ve Phryg Uygarlığı bir Anadolu Uygarlığı olmuştur. Phryglerin Anadolu'ya ne zaman geldikleri ve devletleşme süreçleri ise son araştırma ve bulguların ışığında yeni boyutlar kazanmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. Wittke, 2006, 10–24).

etkilemiş olduğu bilinmektedir (Boardman, 1988, 88).

Bununla birlikte Gordion kazılarında ortaya çıkarılan batı kökenli eserlerin hiçbiri M.Ö. 700 yıllarından daha eskiye gitmez; Batı Anadolu'daki ve *Hellas*'taki Phryg eserleri de M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinden daha eski değildir (Sevin, 1982b, 254–255). Phryg'lerin efsanevi kralı Midas'ın* saltanatının başlarında Anadolu'nun doğusuyla meşgul olduğunu ve Asur kralıyla çatışmaya girdiğini ve sonunda Asur kralıyla antlaşma yaptığını Asur kralı belgelerinden biliyoruz. Bu antlaşmadan sonra Midas'ın yüzünü batıya çevirdiği arkeolojik belgelerle de doğrulanmış oluyor.

Harita 3. Phrygia Devleti'nin olası sınırlarını gösteren harita

Phryg düşünce zenginliğinin de İonia kentlerine bu dönemde girdiği görülür; bununla beraber yaklaşık olarak M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında Phrygler, Hellen dünyasına Fenikelilerle ilişkiler sayesinde aktarılan alfabeyi *Ion*lardan alıp kendilerine uyarladılar (esasen Phryglerin alfabeyi tam olarak nereden aldıkları tartışmalıdır. Phryglerin bazı Geç Hitit Krallıkları ile ilişkileri düşünüldüğünde kaynağın Kuzey Suriye olmasının mümkün olduğu yönünde görüşler mevcuttur; buna rağmen alfabenin Yunanlılardan alındığı daha yaygın bir kanıdır; görüşler ve değerlendirilmesi için bkz. Kuhrt, 2010, 249).

İonia kentlerinin Phryg Devleti'yle iyi ilişki içinde olduğu söylenebilir. Ancak belgelenmiş bir siyasi ilişki söz konusu değildir. Eski Yunan kaynakları Kral Midas'ın

* Saltanatı ve icraatları M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Phryg Kralı. Asur kaynaklarında Muşkili Mita adıyla anılan bu kral Eski Yunan efsanelerine de konu olmuş, dokunduğu her şeyi altın yapan, eşekkulaklı Midas olarak ünlenmiştir (Midas'ın saltanat dönemi ve hakkındaki son bulgular ile hem doğu hem de batı kaynaklarına yansımaları için bkz. Vassileva, 2008, 165–171).

Aiol kenti *Kyme*'nin* kralı *Agamemnon*'un kızı *Demodike* ile evli olduğunu bildirir (Akurgal, 1993b, 203). Yine *Herodotos*'un yazdıklarından biliyoruz ki, *Midas*, krallık tahtını *Hellas*'ta *Delphoi*'deki *Apollon Tapınağı*'na hediye olarak göndermiştir (Herodotos, I. 14). Kralı evlilikler ve gönderilen hediyeler... Bu trafikte *Ion* kentlerinin rolü ne olmuştur ya da olmuş mudur bilemiyoruz. Bütün bu anlatıların arka perdesinde var olan “siyasi” ilişkiler şu an için belgelenmekten uzaktır. Ancak ticari ve kültürel ilişki hakkında arkeoloji bize yeterince malumat vermektedir.

Gordion, M.Ö. 7. yüzyılda *Kimmerlerin* saldırısına uğrayınca devletin siyasi varlığı kısa süre sonra sona ermiş, bölgede üstünlük *Lydialılara* geçmiş, bununla beraber *Phryg* kültürel mirası yaşamaya devam etmiştir.

2. 2. *Ion Polislerinin Lydia Devleti ile İlişkileri*

Lydia Devleti'nin *Ionia polisleri* ile ilişkisi farklı bir boyut taşır. Çünkü coğrafi olarak *Lydia* bölgesi *Batı Anadolu kıyılarına* çok yakındır (Bkz. Harita 4). *Lydia*'nın başkenti *Sardeis*'teki *Amerikan kazılarında* *Karanlık Çağ* seviyesine dek inilmiş ve burada bir yerleşim birimi tespit edilmiştir; kale kayalık zirvelerden biri üzerine kurulmuştur ve *Lydia ülkesinde* önemli bir merkez olmayı hak edecek kadar iyi bir konumdadır (Cook, 1970, s. 46). Buna rağmen bu dönemde *Lydia Krallığı*, *Ionia kentlerinin* iç bölgelere kadar ilerlemesini engelleyecek bir varlık gösterememiştir. *Herodotos*'un aktarımından anlaşıldığı kadarıyla *Lydia saltanatı* *Heraklid hanedanlığının* elinde iken *Sardeis*, politik güce sahip bir krallığın merkezi olamamıştır; ancak bir darbeyle hanedanlık *Mermnadlara* geçmiş ve *Gyges* *Lydia kralı* olmuştur (I. 8–14).

Hemen arkasından *Phryg Devleti* *Kimmer saldırılarıyla* zayıflayınca *Lydia Krallığı* *Anadolu*'da etkin bir siyasi güç haline gelir. *Gyges*'in kendisi de M.Ö. 652'de *Kimmerler* tarafından öldürülmesine rağmen *Batı Anadolu kıyılarındaki körfezlere* akınlar yaptı ve buralarda tutunmaya çalıştı. O ve ondan sonra gelen *Lydia kralları* kıyı kentlerine *Phrygialılardan* daha fazla ilgi gösterdiler (Boardman, 1988, s. 95). *Gyges döneminde* deniz kenarında *Ion kentlerine*, *Smyrna* ve *Miletos*'a saldırılar devam etti ve *Kolophon* ele geçirildi (Cahill, 2006, 96).

Gyges'in *Hellespontos*'un (*Çanakkale Boğazı*) güney kıyı hattını kontrol altına aldığı ve hatta *Miletos*'un *Abydos*'a (*Çanakkale Boğazı kıyısında*) yerleşik gönderip koloni kurmak için *Gyges*'in iznini aldığı görülmektedir (Strabon, XIII. 1. 22).

* Coğrafi olarak *Ionia* bölgesine en yakın *Aiol polisi*, aynı zamanda *Phokaia* kentiyle komşudur

Harita 4. Lydia Devleti'nin anayurdunu işaret eden harita

Oğlu Ardys İonia'ya saldırılarına devam ederek Priene'yi almış ve Miletos'a tekrar saldırmıştır. Lydia kralları Sadyattes ve Alyattes zamanında Miletos'a akınlar devam etmiş hatta Alyattes, M.Ö. 600 yıllarında Smyrna'yı yağmalayarak kentin terk edilmesine neden olmuştur. Alyattes'in kuşatma için inşa ettiği tepenin bugün hâlâ görülebildiği bilinmektedir (Cahill, 2006, 97).

Alyattes daha sonra Klazomenia'ya hareket etmiştir. Ancak adalar Lydia saldırısından kaçabilmiştir. Sonuçta Alyattes, Miletos'la uzlaşmaya varır ve hatta kente iki Athena tapınağı yaptırır (Cahill, 2006, 97; Boardman, 1988, 96).

Ephesos kentinin Lydia Devleti'yle ilişkisi daha da yakındır. Lydia'nın son ve görkemli kralı Kroisos'un yeğeni Pindaros'un Ephesos'un yöneticisi olması onun Ephesos'a saldırmasını engellememişse de sonradan ilişkiler, Kroisos'un Artemis Tapınağı'na yaptırdığı sütunlar sayesinde sağlamlaşır. Ephesos'a ait Artemis kültürüne Sardeis'te de rastlanır ve Sardeis'teki Artemis kültürünün Ephesos tarafından kurulduğu düşünülür (Cahill, 2006, 97).

İonia polisleri için Lydia Devleti özel bir tehdit unsuru arz etmesine rağmen yaklaşık olarak M.Ö. 7. yüzyılın başından itibaren İonia polislerinde demokratik yönetimler iktidarı ele alır ve takip eden dönemde demokrasi gelişmeye devam eder. Lydia Krallığı'nın İonia polislerinin gerisinde bir güç oluşturması İonia'ya en çok ticari açıdan zarar vermiştir (İonia ve hatta Batı Anadolu'nun tamamında Lydia hegemonyası için bkz. Harita 5). Anadolu içlerine dek uzanan yollar sayesinde Yakındağu dünyası ile rahatça ticari ilişkide bulunan *İon polisleri*, Lydia krallarının bu yolları kendi kontrolleri altına almaları nedeniyle eski rahatlıklarını kaybetmişlerdi. Bu nedenle *Hellas'*ın ve Ege Denizi'ndeki adaların M.Ö. 750'li yıllarda başlattıkları kolonizasyon hareketine başlarda katılma gereği duymayan *İon polisleri*, Miletos başı çekmek üzere M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğinde ve 6. yüzyılın başında çeşitli yerlerde koloniler kurmaya başladılar.

Kolonizasyon hareketine katılmayan iki *polis* vardır: bunlar Ephesos ve Ionia *polis*i olarak kabul edebileceğimiz Smyrna'dır. Smyrna'nın Gyges'in yaptığı ilk fetih girişiminden sonra Alyattes dönemine kadar saldırıya uğramaması, Ephesos'un da Kroisos dönemine kadar Lydialılardan hiçbir tehdit görmemesi her iki kentin Gyges döneminden beri Lydia Krallığı ile bazı antlaşmalar yaptıklarını ve Lydia denetimine giren Anadolu ticaret yollarının denize açılan limanları olarak hizmet verdiklerini ortaya koymaktadır. Lydia limanı gibi hizmet veren bu iki kent, karayolu ticaretinin olanaklarından yararlandıkları için koloni kurma girişiminde bulunmamış olmalıdırlar (Sevin, 1982a, 221).

Lydia Krallığı'nın Anadolu karayolları üzerindeki egemenliği elinde bulundurması ekonomik anlamda bir devrim yaratacak olan değişim aracı sikkelerin yaratıcısı olmasına olanak tanımıştır. M.Ö. 7. yüzyılın son yarısında Lydialılar tarafından icat edildiğini Herodotos bildirmektedir (I. 94). Bu haberin doğruluğu Lydia'nın başkenti Sardeis'te bulunmuş olan elektrondan yapılmış bakla şeklindeki en eski sikkeler tarafından ispatlanmaktadır (Mansel, 1988, 175). Bu önemli buluş kısa süre içinde *Ion polis*lerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Lydia sikkelerinin *Ion polis*lerinde kullanılması, Lydia'nın *Ion* kentleri üzerindeki siyasi üstünlüğünün göstergesi kabul edilebilir.

Harita 5. En geniş sınırlara ulaştığında Lydia.

*Ion polis*lerindeki iç siyasette de Lydia Krallığı'nın gölgesi hissedilmiştir. *Hellas*'taki *polis*lerden çok daha farklı nedenlerle ortaya çıkan tiranlar, *Ion polis*lerinde kentin haklarını ve bağımsızlığını Lydia krallarına karşı savunmak amacıyla başa gelmişlerdir. Örneğin Miletoslu tiran Trasybular M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru yalnız anakentini Lydia'lılara karşı başarıyla savunmakla kalmamış, kentini büyük refaha kavuşturmuş, Miletos'luların Karadeniz kıyılarında koloniler kurmalarında büyük rol oynamıştır (Mansel, 1988, 179).

3. MISIR'DA İONİA'LILAR

Ion kentlerinin Doğu Akdeniz'de faaliyet göstermeleri ve Karadeniz'den Mısır'a uzanan bölgelerde koloni kurabilmeleri Lydia hegemonyası altında ezilmeliklerinin göstergesi olmalıdır. M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında İonialılar Mısır'da Naukratis adında bir koloni kurdular. Aslında koloniden çok bir *emporium* yani ticaret merkeziydi. Helenlerin deniz aşırı yerlerde kurdukları koloniler onlar için yeni bir yurt oluyor ve bağımsız *polis* idealini onda da yaşıyorlardı. Ancak Naukratis, bizzat firavunun izniyle kurulan ve görece olarak onun denetiminde olan bir ticaret üssü olmaktan öteye gidemedi. Bununla birlikte Helenler bu üs aracılığıyla doğu uygarlıklarıyla çok daha iç içe hale geldiler (*Emporium*'un yeri için bkz. Harita 6).

Harita 6. Nil deltası ve belli başlı merkezler

Aslında İonia tüccarlarının Mısır'a gelmesinden önce Mısır ile *Ion polisleri* arasında bir bağlantı olmuştur. Bu bağlantı, Mısır'ın Asurlular tarafından işgal edilmesi ve Mısırlıların bu işgale direnişleri çerçevesinde ele alınmalıdır.

M.Ö. 7. yüzyıl başlarında Mısır Asurlular tarafından işgal edildi. Asur Kralı Esarhaddon, Mısırlıların güneydeki geleneksel başkenti Thebes'e kadar ulaşmayı başardı. Bununla birlikte Asurlular için Mısır, sürekli kontrol altında tutulamayacak kadar uzak bir ülkedir. Kendilerine bir işbirlikçi bulup ülkeyi onun aracılığıyla yönetmeyi tercih ettiler. Asurbanipal Mısır'daki yönetimi Delta'nın batı yakasındaki Sais krallığına emanet etti (Sais'in yeri için bkz. Harita 6). Sais kralları Eski Mısır'da 26. hanedanlık olarak anılırlar. Bu hanedanın ilk kralı I. Nekho, Asur'dan bağımsız hükümdarlık edememiştir (Kuhrt, 2010, 336–340).

Ancak Nekho'nun oğlu I. Psammetikos, Mısır çapında hâkimiyetini kabul ettirerek 26. hanedanlığın gerçek anlamda kurucusu oldu. Asur'un güçten düşmesini Mısır'ın lehine kullandı ve dönemi Mısır için zenginlik ve refah dönemi oldu (Freeman, 2003, 89–90).

Mısır firavunu I. Psammetikos, ülkesini işgal etmiş olan Asurluları kovmak ve tahtına yeniden oturmak için, Anadolu'dan Mısır'a rastlantı eseri geldiği Herodotos tarafından anlatılan (II. 152) ancak daha büyük olasılıkla Lydia Kralı Gyges tarafından gönderilmiş olan *Ionialı* ve *Karialı* askerleri hizmetine alarak kullanmıştır. I. Psammetikos'un M.Ö. 650 dolaylarında Lydia Kralı Gyges'ten destek gördüğü, Asurbanipal'in metinlerinde bildirilmektedir; o metinlerde Gyges'in bu davranışı Asur'a düşmanlık olarak anlatılır (Kuhrt, 2010, 341). Onların desteğiyle tahtını yeniden elde etmeyi başaran firavun, bu askerlere iki toprak parçası vererek onları ödüllendirmiştir (Boardman, 1988, 114).

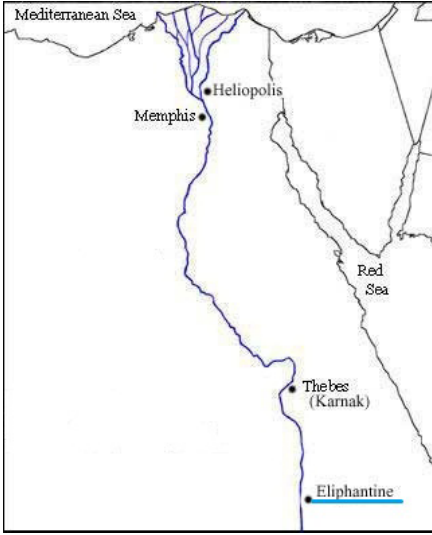
Herodotos bu olayı şöyle aktarmaktadır: “Kendisine yardım eden *Ionialı*larla *Karialı*lara, Psammetikos Nil'in iki geçesinde sıralanmış, birbiri karşısına düşen ve Nil'le ayrılan topraklar verdi (Bkz. Harita 7). Bunlara, “kamplar” adı verilmiştir. Bu topraklardan gayri, daha ne söz vermişse hepsini yerine getirdi. Onlara Mısırlı çocukları emanet etti, Yunan dilini öğrensinler diye; bugün Mısır'da bulunan tercümanlar, o zaman Yunan dilini öğrenmiş olan bu çocukların torunlarıdır. Onlara verilen yerler Nil'in Pelusion ağzı üzerindeki Bubastis'in az aşağısına düşer ve deniz kıyısıdır, *Ionialı*lar ve *Karialı*lar burada uzun süre oturmuşlardır. Sonradan Kral Amasis* onları buradan Memphis'e aldırmuş ve Mısırlılara karşı kendisini korumak için bunlardan bir birlik kurmuştur. Onların Mısır'a yerleşmiş olmaları sayesinde ki, onlarla ilişki kurmuş olan biz öbür Yunanlılar, kral Psammetikos zamanında ve ondan sonra gelen krallar zamanında Mısır'da neler olup bittiğini tam tamına öğrenebiliyoruz; gerçekten bunlar, başka dil konuşup da Mısır'a girebilen ilk halktırlar. Sonradan ayrıldıkları topraklar ben oradan geçtiğimde gene o halleriyle duruyorlardı, gemilerini karaya çektikleri yerler ve evlerinin yıkıntıları belliydi” (II. 154).

Harita 7. Herodotos'un anlatımına göre Mısır firavunu I. Psammetikos tarafından *Ionialı*lara ve *Karialı*lara verilen toprakların harita üzerindeki konumu

* 26. hanedanlığın ve Pers istilasından önceki Mısır'ın son kralı. Kendisinden önceki kral Apries'e darbe yaparak iktidara gelmiştir.

I. Psammetikos başı çekmek üzere 26. hanedanlık firavunlarının yabancı unsurlarla desteklenmiş yeni bir ordu inşa ettikleri bilinmektedir. Ordunun yapısına ilişkin en ilginç ipucu, M.Ö. 593'te Kuşilere* karşı çıkılan sefer sırasında Abu Simbel'deki muazzam II. Ramses heykelinin bacağına kazınmış ünlü Yunanca duvar yazısında yer almaktadır: “*Bu yazı, Kral Psammetikos Elephantine'ye geldiği zaman, Psammetikos ile birlikte deniz yolculuğu yapan Theokles'in oğlu tarafından yazılmıştır; ırmak izin verdiğiince Kerkis'i aşmışlardır. Yabancı dilde konuşanlara (yani yabancı orduların askerleri) Potasimto, Mısırlılara Amasis komuta ediyordu*” (Kuhrt tarafından aktarılmıştır, 2010, 344).

Harita 8. Elephantina'nın yerini gösteren harita. Thebes'in güneyinde Kuşilerin ülkesinde yer almaktadır

Elephantine o kadar uzakta bir yerdir ki (bkz. Harita 8), Anadolu topraklarından kopup da buraya gelen Helenler için ve Afrika'nın bu kadar içlerine yolculuk olağanüstü bir tecrübe olmuştur. Freeman'ın, bu Helenler için “... gördükleri karşısında o kadar saygıyla eğildiler ki, kendi uygarlıklarının da -Herodotos'u kastederek- Mısır'dan yükseldiğine inananlar oldu” ifadesini kullanması boşuna değildir (Freeman, 2003, 90).

Bundan sonra Ionia kentleri Mısır dünyasıyla düzenli olarak ilişkiye girdi ve Naukratis'in kurulması ise Psammetik'in desteği ve izniyle gerçekleşti. M.Ö. 650'li yıllarda kurulan bu ticaret üssü diğerlerinden farklı olarak yalnızca *Ion polislerine* değil firavunun kendisine de yarar sağlıyordu (Boardman, 1988, 115).

Ülkenin kapılarını Helen ve Fenikeli tüccarlara açan I. Psammetikos bu sayede muazzam bir servet edinmiştir. M.Ö. 625 dolaylarına gelindiğinde Mısır'ın kuzeyinde pek çok ticari üs mevcuttu. Bu *emporium*'lardan kaç tane olduğu belli değildir, fakat Mısırlı hükümdarların buralardan gümrük harcı, ayrıca ithalat ve ihracattan vergi aldıkları kesindir. Herhalde bu ticaretten kraliyetin olabildiğince çok karlı çıkmasını güvence altına almak için M.Ö. 570'ten hemen sonra Amasis bütün Yunan ticaretini

* Mısır'ın güneyinde yer alan Nubya ülkesinde yaşayan halk. Bölge bugün Sudan ülkesi sınırları içinde yer almaktadır.

Mısır'da Sais'e yalnızca 16 km. uzaklıktaki Naukratis'e toplamıştı (Kuhrt, 2010, 345).

Kral Amasis'in, 26. hanedanlığın diğer firavunları gibi paralı askerlerle desteklenen bir ordusu vardı. Örneğin *Ion polis*lerinden Samos'un tiranı Polykrates'in Mısır kralına asker sağladığı, tiranın bu şekilde inanılmaz ölçüde zenginleştiği bilinmektedir (Kuhrt, 2010, 350). Bu sayede Amasis ile Polykrates arasında sıkı bir dostluğun geliştiği, Amasis'in Samos'a pek çok hediye gönderdiği Herodotos tarafından aktarılmaktadır (II. 182).

Ionia polisleri için Mısır, Mısır için Naukratis çok özel bir anlam taşımaktadır. Naukratis'e *Ionia* kentlerinin hemen hepsinden ve adalardan tüccarlar geldi ve kendi düzenli toplumlarını yarattılar, kendi tanrılarına adanmış tapınaklar yaptılar. Yine kral Amasis zamanında ve yine Herodotos tarafından, Amasis'in Mısır'a uğrayan ama orada yerleşmeyi düşünmeyenlere kendi tanrıları için tapınma yerleri yapabilsinler diye yerler ayırdığı aktarılmaktadır; *Ion polis*lerinden *Khios* (Sakız), *Teos* (Sığacak), *Phokaia* (Foça) ve *Klazomenai* (Urla) ortaklaşa tapınak yaptırmışlar ve bu ortaklığa *Aiol* ve *Dor polis*lerinden bazıları da katılmıştır (II. 178).

Mısır'a ilk ayak basan Helenlerin *Ionialılar* olmasına ve ticari üssü onların kurmasına rağmen Naukratis kısa sürede tüm Hellen dünyasının önemsedığı bir merkez haline geldi. Çünkü burası Afrika ve Akdeniz ticaretinde önemli bir yer oluşturuyordu. Helenler gümüş karşılığında Mısır'dan hububat alıyor ve gümüşün Mısır'da ve Doğu Akdeniz'de dolaşımını sağlıyorlardı (Cook, 1970, 66).

4. ION POLISLERİNİN PERSLER TARAFINDAN İSTİLA EDİLMESİ

Helen dünyasının parlak yıldızı *Ionia*, sanatta, bilimde, felsefede ve daha pek çok konuda öncülük ediyor, denizaşırı faaliyetleri sayesinde de gelişmeye, zenginleşmeye devam ediyordu. Ancak bir süre sonra *Ion polisleri* üzerindeki, ağırlığını pek de hissettirmeyen Lydia hegemonyası yerini Perslere bıraktı.

Hiç beklenmedik bir şekilde Sardeis M.Ö. 546 yılında Persler tarafından tahrip edildi ve Lydia Krallığı yıkıldı. Lydia'nın son kralı Kroisos'un kaderi hakkında çelişkili bilgiler vardır: bazılarına göre öldürüldü, bazılarına göre de önce kendini yakmak istedi fakat başaramadı, sonra Pers Kralı Kyros'un danışmanı olarak Pers ülkesine götürüldü (Sevin, 1982c, 291).

Persler Eski Yakındoğu'nun güçlü krallığı Asurların yerine geçiyorlardı. Onlar gibi Anadolu'ya yönelik işgaller gerçekleştiriyorlar, Mısır ülkesini istila ediyorlardı.

Ion polisleri de Pers saldırısından kurtulamadılar. Persli general Harpagos *Ionia*'nın bütün anakentlerini işgal etti. *Phokaia* ve *Teos*'un halkı kentlerini bırakıp denize açıldılar; Pers egemenliğine girmektense uzak ülkelere göçmeyi yeğlediler (Sevin, 1982a, 232).

Adalar da işgal edildi ve Samos'daki büyük Hera Tapınağı yakıldı. Kyros ülkesine dönerken, pek çok *Ionialı*yı da götürüp Pers yollarının yapımı için hizmetine almıştır. Pers yönetimi altında *Ionia* bir eyalet/satraplık olarak biçimlendi. Yönetim merkezi ise Lydia başkenti Sardeis oldu. Persler, *Ionia* kentlerinde, kendi taraftarları olan tiranları seçtiriyorlardı (Boardman, 1988, 102).

Pers egemenliği altına giren *Ion polisleri* içinde Perslerle anlaşma yapmayı başarabilen tek *polis* Miletos olmuştur. Miletos da *Lydialılarla* yapmış olduğu anlaşmayı

Perslerle yenilemiş olmalıdır. Aslında *Ion polisleri*, Pers egemenliği altında genel anlamda zenginlik ve refah içindeydiler; Pers sarayı *Ion* kültüründen etkileniyor ve Ionialı bazı sanatçılar ve bilim adamları gözde oluyordu. Pers ülkesinin merkezinin İonia'ya uzak olması *Ion polislerinin* kontrolünü sadece satrapların eline bırakıyordu. Ancak Perslerin M.Ö. 513'de yaptıkları İskit seferi ile boğazları kontrol altına almaları *Ion polislerinin* özellikle de Miletos'un ekonomisine büyük bir darbe vurdu. Çünkü artık Karadeniz'deki kolonileriyle bağlantısı kesilmiş oluyordu. Bunun üzerine İonia kentleri Miletos'un önderliğinde M.Ö. 500'de ayaklandılar ve bu ayaklanmaya *Hellas*'tan Atina ve Erétria küçük çapta destek verdi. İonia Ayaklanması M.Ö. 494 yılında Miletos'un Persler tarafından ele geçirilip tahrip edilmesi ile son buldu (Sevin, 1982a, 233).

Bundan sonra Pers Kralı Dareios, *Ion* kentleri üzerindeki baskıyı azalttı. Hatta Herodotos demokratik yönetimlerin ortaya çıkmasına izin verildiğini ileri sürer. Buna karşılık, *Ion* dünyasının ruhu ezilmiştir ve bir daha asla M.Ö. 6. yüzyıldaki refah düzeylerini yakalayamaz (Freeman, 2003, 179).

Bundan sonra *Ion polisleri*, *Hellas*'ta giderek yükselişe geçen Atina *polisinin* üstünlük kurma çabası ve Pers İmparatorluğu'nun kurduğu baskı arasında sıkışıp kalır. Pers Ordusu'nu Granikos'ta (Çanakkale Biga Çayı) ağır bir yenilgiye uğratan Makedonyalı Büyük İskender'in *Ion polislerine* bahsettiği bağımsızlık ise sözde olmaktan öteye gidemeyecektir.

SONUÇ

Eskiçağ dünyası deyince aklımıza Akdeniz ve çevresi uygarlıkları gelir. Roma tarih sahnesine çıkıncaya kadar, Doğu Akdeniz coğrafyası, bu dünyanın doğduğu ve geliştiği yerdir. İonia *polisleri* ise öyle merkezi ve stratejik bir konumda yer alırlar ki, neredeyse Akdeniz'in kendi dönemlerindeki bütün halklarıyla tanışma fırsatını yakalayıp bütün devletleriyle ilişkiye geçmişlerdir.

İç bölgelerde yer alan ancak Akdeniz'le bağlantısı her zaman devam eden Mezopotamya düzlüklerinden, Afrika içlerine kadar İonia *polislerinden* yani bizim İzmir'imiz ve civarından insanların izlerini bulmak mümkün olmuştur. Arkeoloji bu konuda o kadar çok malzeme vermektedir ki, bunların hepsini değerlendirmek bu çalışmanın sınırlarını aşar.

Bizim burada yaptığımız devlet düzeyindeki ilişkileri incelemek olmuştur. Yoksa İonia bölgesinde oturmuş insanlar kendi dönemlerinin yaman tüccarlarıydılar ve onların uzak ülkelerle kurdukları ilişkiler siyasi ilişkilerin çok ötesinde ticari, ekonomik, kültürel ve başka birçok boyut taşıyor. Arkeoloji de bu konuda çok malzeme verir. Ancak biz arkeolojik malzemeye sadece devlet düzeyindeki ilişkileri açığa çıkarmak bağlamında baktık ve yazılı kaynakları ön plana aldık.

Bütün bunlardan elde ettiğimiz sonuç *Ion polislerinin* Büyük İskender'in ve Romalıların "dünya devleti" idealini gerçekleştirmek fikrinden çok önce dünyayı kendilerine mesken yaptıklarıdır. Herodotos'un çok güzel tespit ettiği üzere onlar yeryüzünün en güzel göğü altında yaşayan insanlardı ve bu göğün ufuklarını delip Afrika içlerine kadar gitmeyi, istila etmeden, savaşmadan başardılar. Bu başarılarında Anadolu'nun binlerce yıllık mirasını tanımaları, benimsemeleri büyük rol oynadı. Muhakkak Anadolu'ya geldiklerinde yerli Anadolu insanının, kendilerinden önce benzer

tecrübeyi yaşamış olan Phryglerin, çoğu zaman kavga etseler de Lydialıların onlara öğrettikleri, onları bilimlerin, felsefenin, sanatın ilk meşalecisi yaptı.

Buldukları konum karadan olsun denizden olsun onları hep doğuya taşıdı, onlar da seve seve gittiler ve bin bir çeşit “hazine” ile döndüler. Bu hazine M.Ö. 6. yüzyılda, modern tarihçilerin Arkaik Çağ dedikleri dönemde öyle parıltılar yaydı ki, bugüne gelinceye kadar ne “Efes” unutuldu ne “Milet” ne de “Foça”...

ANTİK KAYNAKLAR

Herodotos, (1991), *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi.
Strabon, (1993), *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

MODERN KAYNAKLAR

- Akurgal, E., (1993a), *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
_____, (1993b), *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yayınları.
Bean, G. E., (1972), *Aegean Turkey*, London: Ernest Benn Limited.
Bernal, M., (1998), *Kara Atena*, (Çev. Özcan Buze), İstanbul: Kaynak Yayınları.
Boardman, J., (1988), *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*, London: Thames & Hudson.
Cahill, N., (2006), “Lydia”, *Arkeo Atlas Dergisi: Demir Kayalar Phrygia ve Lydia*, Sayı: 5, İstanbul, 88-101.
Conka, S., (2006), “Ekonomi: Metal Ticaret”, *Arkeo Atlas Dergisi: Demir Kayalar Phrygia ve Lydia*, Sayı: 5, İstanbul, 56-57.
Cook, J. M., (1970), *The Greeks in Ionia and the East*, London: Thames & Hudson.
Finley, M. I., (1970), *Ancient Culture and Society Early Greece: The Bronze and Archaic Ages*, London: W. W. Norton & Company.
Freeman, C., (2003), *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Kitabevi.
Hooker, J. T., (1980), *Mycenaean Greece*, London: Routledge & Kegan Paul.
Kuhrt, A., (2010), *Eski Çağ'da Yakınoğu*, Cilt: II, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Mansel, A. M., (1988), *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
Sevin, V., (1982a), “Anadolu'da Yunanlılar”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: I-II, İstanbul: Görsel Yayınları.
Sevin, V., (1982b), “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul: Görsel Yayınları.
Sevin, V., (1982c), “Lydialılar”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul: Görsel Yayınları.
Thomson, G., (1988), *Tarih Öncesi Ege I*, (Çev. Celal Üster), İstanbul: Payel Yayınları.
Vassileva, M. (2008), “King Midas in Southeastern Anatolia”, *Anatolian Interfaces Hittites, Greeks and Their Neighbours (Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004, Emory University, Atlanta, GA)*, B. J. Collins, M. R. Bachvarova and Ian C. Rutherford (eds), 165-171.
Wittke, A. M., (2006), “Phrygia”, *Arkeo Atlas Dergisi: Demir Kayalar Phrygia ve Lydia*, Sayı: 5, İstanbul, 2006, 10-24.

Özet

ION POLISLERİNİN PERS İSTİLASINA KADAR YAKINDOĞU
DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

Üç farklı Yunan lehçesi konuşan halklar Demir Çağı'nın başlarında doğuya göç etmiş ve Anadolu'nun batı kıyılarına yerleşmişlerdir. Bunlar Aioller, Ionlar ve Dorlardır. Üçü içinde Ionlar en fazla ön plana çıkan halk olmuştur. Yerleştikleri bölge hem Anadolu'nun iç kesimleriyle iletişimi sağlayamaya uygundur hem de kıyıdaki limanlar Akdeniz'in uzak bölgelerine ulaşım olanağı tanımaktadır. M.Ö. 9. yüzyıl itibarıyla Ionia'da polis siyasi yapısı ortaya çıkmış ve bütün Yunan dünyasına model oluşturmuştur. Batı Anadolu bu gelişmelere sahne olurken Anadolu'nun diğer kesimlerinde de bölgesel bazı krallıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Phryg Devleti ve Lydia'nın bunlar arasında önemli yeri vardır. Ion polislerinin ilki ile siyasi ilişkisi hemen hiç belgelenemez. Ancak Lydia Krallığı, coğrafi yakınlığından da kaynaklı olarak Ion polislerinin sürekli irtibat halinde olduğu bir devlettir. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında denize de açılan İonialılar Mısır firavunlarıyla da farklı düzeylerde ilişki kurmuşlardır. Bu ilişki kah Mısır ordusunda paralı askerlik kah Mısır ülkesinde ticaret yapmak şeklinde olmuştur. Bu yoğun ilişkiler sayesinde Ionlar Arkaik Dönem Yunan dünyasının parlayan yıldızı olmuşlar ve anakara Yunanistan'ına pek çok konuda öncülük etmişlerdir. Perslerin Anadolu'yu ve bütün Yakındoğu'yu ele geçirmeleriyle bağımsızlıklarını kaybeden Ion polisleri zaman zaman bu bağımsızlığı yeniden elde etseler de son olarak Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından vergiye bağlanırlar.

Anahtar Kelimeler: Polis, Ionia, Yunan, Lydia, Phrygia, Anadolu, Mısır, Ege, Akdeniz

Abstract

**THE RELATIONSHIP BETWEEN IONIAN POLEIS AND THE OTHER
STATE OF ANCIENT NEAR EAST TILL THE PERSIAN OCCUPY**

The people who spoke three different dialects of Greek had immigrated to the East in the early Iron Age and settled down on the west coast of Anatolia. These are Aeolians, Ionians and Dorians among whom Ionians have been the most prominent one. The area which they had settled down was appropriate for interaction with the hinterland and also the harbours at the coast provided communication with the farther coasts of the Mediterranean. In the 9th century B.C, polis arised as a political structure in Ionia and this structure became a model for the Greek World. While these events were taking place in the West Anatolia, regional kingdoms were arising in different parts of it. Among these, Phrygian and Lydia Kingdoms have an important place. There is no evidence of a relationship between Ion poleis and Phrygia. On the other hand, because of its geographical proximity, Lydia Kingdom had continious relationship with Ion poleis. Moreover, Ionians set out to the sea in the second half of the seventh century B.C. and were in contact with Egypt pharaoh in different ways. Sometimes it was mercenary in Egypt military and sometimes trading in Egypt lands. So Ionians were a shining star in archaic period of Greece World and led the mainland Greece in many ways. When Persians occupied Anatolia and the whole of Near East, Ionian poleis lost their independence. Even though they acquired their independence for short periods, finally they were put under tax by Macedonian king, Alexander the Great.

Key words: Polis, Ionia, Greece, Lydia, Phrygia, Anatolia, Egypt, Aegean, Mediterranean

JAPON MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA İKİ SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mehmet Devrim Topses*

1. Giriş

Japon modernleşmesi konusunda gelenekçi ve değişmeci çözümlerlerin karşılaştırılmasını içeren bu çalışma, literatür taramasına dayalı betimsel bir araştırmadır. Japon modernleşmesinin sosyolojik boyutlarına ilişkin daha önce yapılan çalışmalarda gelenekçi ya da değişmeci türünden bir sınıflama olmadığı gibi, bu kuramlar yan yana getirilip karşılaştırılmamıştır. Kuramların araştırmacı tarafından “gelenekçi” ve “değişmeci” olarak sınıflandırılması, ilgili çözümlerlerin uygarlık kavramına bakışları dayanak alınarak yapılmıştır. Bu çalışmanın “uygarlık”, “toplumsal değişme” ve “modernleşme teorileri”ni inceleyen sosyal bilim incelemelerine kuramsal araçlardan katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Gelenekçi ve Değişmeci Kuramların Uygarlık Anlayışları

Modernleşme, Lerner ve Eisenstadt tarafından 18. yüzyılda Batı toplumlarında başlayan siyasal, kültürel ve ekonomik yönlü toplumsal değişme süreci olarak tanımlanmaktadır (Kongar, 2003: 228-231). Modernizm sözcüğünün kelime anlamı çağdaşlaşmaktır. Çağdaşlaşmak ise uygarlık almak ya da çağın ileri uygarlık düzeyine katılmak olarak tanımlanabilir. Uygarlık kavramı insanlık kültürünün ekonomi, sanat, hukuk, teknoloji, ideoloji başta olmak üzere özdeksel ve anlamcıl yönlerini içine alan bir bütündür. “Çağın ileri uygarlığı” dediğimiz zaman, insanlığın varmış olduğu kültürel (ekonomi, sanat, hukuk, teknoloji, ideoloji) gelişmişlik düzeyini anlatmış oluruz. Öyleyse “modernleşme” kavramının sosyolojik anlamı, herhangi bir toplumsal örgütlenmenin,

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

insanlığın ulaşılmış olduğu en güncel kültürel gelişmişlik düzeyine katılmasıdır. Modernleşmek, toplumsal yapının çağdaş uygarlık düzeyine dayalı bütünsel değişimidir.

Modernleşme kavramı konusunda Türkiye’de iki temel kuramsal yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi Namık Kemal, Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör ve Orhan Türkdoğan’ı başlıca temsilcileri arasında gösterebileceğimiz, kültürün özdeksel ve anlamcıl boyutlarını birbirinden ayıran gelenekçi modernleşme görüşleridir. Gelenekçi modernleşme görüşüne göre kültür ve uygarlık ayrı kavramlardır. Kültür dinsel ve geleneksel yapıdan; uygarlık ise ekonomi, teknoloji, bilim ve teknikten oluşur. Kültür, içinden çıktığı topluma özgü milli bir özellik gösterirken, uygarlık evrenseldir. Modernleşmek, toplumun kendine özgü olarak tanımlanan geleneksel yapısında bir değişikliğe gidilmeden, yalnızca uygarlık almaktır. Orhan Türkdoğan “Batı’da olalım, fakat Batılı olmayalım” derken söz konusu kültür ve uygarlık ayırımına değinmek istemiştir (Türkdoğan, 2004:618). Modernleşme kavramı konusunda Doğan Avcıoğlu, Niyazi Berkes ve Bozkurt Güvenç’in öncülüğünü yaptığı değişmeci görüşe göre ise kültür ve uygarlık bir bütündür. Kültürün özdeksel ve anlamcıl unsurları birbirine bağlıdır. Öyleyse uygarlığın özdeksel ürünlerini alırken, anlamcıl unsurlarına direnç göstermek başlıca bir çelişkidir. Modernleşmek, toplumsal yapının tümünden değişimini gerektirir.

Japonya’nın sosyolojik önemi, bir Doğu toplumu olmakla birlikte, toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütlenmesini Batı modernleşmesi modeline uygun olarak yeniden biçimlendirmesi konusundaki başarısıdır. Bir karşılaştırma yapacak olursak Batı modernleşmesinin temel ölçütleri Weber’e göre rasyonalite ya da akılcılık, Durkheim’e göre organik dayanışma ya da mesleki uzmanlaşma; Lerner’e göre okur-yazar oranındaki artış; Levy’e göre merkezileşme; Eisenstadt’a göre teknoloji, sanayileşme ve halka dayalı demokrasidir. Japon modernleşmesinin 21. yüzyıldaki karakteristik özellikleri ise üretime dayalı ekonomi, sermayenin giderek büyümesi, mesleki disiplin, teknolojik gelişmeler, ulusal kimlik duygusunun güçlenmesi, merkezi otoriteye bağlılık ve eğitim kurumunun yüksek saygınlığıdır. Genel çizgilere bakıldığında, Japon modernleşmesinin başarıya ulaştığı söylenebilir. Uygarlığı bir bütün olarak gören değişmeci yaklaşım ile gelenekçi yaklaşım Japon modernleşmesine yönelik sosyolojik çözümlerinde birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaktadırlar. Aşağıda Japon modernleşmesiyle ilgili farklı sonuçlara ulaşan iki sosyolojik çözümlemenin kuramsal temellerine yer verilmiştir.

3. Japon Modernleşmesi Konusunda Gelenekçi Yaklaşımın Kuramsal Dayanakları

Kültür ve uygarlık arasında ayırım yapan Gökalp’e göre “Japonların Avrupalılara yetişmelerinin ve Batı uygarlığına katılmalarının sosyolojik belirleyicisi dinlerini ve milliyetlerini korumuş olmalarıdır” (Gökalp, 1990:66). Mümtaz Turhan, Gökalp’in Japon modernleşmesiyle ilgili saptamasına katılmakla birlikte, temel uygarlık ölçütü

olarak bilim ve tekniği göstermektedir. Turhan'a göre modernleşme sürecinde Japon toplumu geleneksel yapısını sürdürmüş, ek olarak gök sayıda bilim adamı yetiştirmiş, ülkedeki bilim kurumlarını yaygınlaştırmıştır (Turhan, 1969).

Erol Güngör ise modern teknolojiye sahip olmanın Japonya'nın geleneksel yapısı üzerinde zorunlu değişiklikler yaratmış olduğunu kabul etmektedir. rnek olarak modern üretim, insan ilişkilerinde aile ve bölge bağlarının bir yana bırakılmasını ve verimlilik esasına, rasyonel hesaplara dayanan ilişkilerin gelişmesini gerektirir. Bu yönüyle Güngör, Avrupa'dan yalnızca bilgi ve teknik almak biçimindeki klasik sava karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte Güngör'e göre her milletin kültürü, o millete özgüdür. Böyle olunca her milletin modern teknolojiyi benimseme ve kullanma tarzı yine kendine özgü olacaktır. Japon toplumu, teknolojiyi kendi kültürel değerlerine göre yorumlayabildiği için modernleşme sürecini başarıya ulaştırabilmiştir. Özetle Güngör'e göre Japon modernleşmesinde esas olan, din ve ahlak değerlerini korumak, teknolojiyi bu ahlak değerine göre zmleyebilmektir (Güngör, 1989:22-25).

Türkdoğan'a göre Japonya'nın geleneksel değerlerini koruduğunun en açık kanıtı, onların toplulukçu değerleridir. Batı toplumları modernleşme sürecinde bireyci (individual) zellikler kazanırken, Japonya toplulukçu (kolektivist) değerlerini değiştirmeye gerek görmemiştir. Sözgelimi Almanya gibi liberal ekonomiyi uygulayan ülkelerde, göğü toplumsal değerler, bireyin bizzat kendi gelişimi için olanaklar yaratmada kullanılmıştır. Oysa Japonya, kapitalizmi başarıyla gerçekleştirmesine karşın dayanışmacı yapısını srdrmştir. Grup bağlılığı, toplumsal dayanışma üstünlüğü gibi Konfcyan ve Samuray değerleri Japon kültüründeki egemenliğini günümüzde bile korumaktadır (Türkdoğan, 2004: 639). Öyleyse Japon modernleşmesi, "her alanda Batılılaşma" ya da "Batı'yı gl ve dikeniyi kabul etme" görüşünü geçersiz kılmaktadır (Türkdoğan, 2007, 120). Kısacası gelenekçi modernleşme kuramına göre Japon modernleşmesinin özünde "zihniyet" bulunmaktadır. Japonya, ekonomi, teknoloji, bilim ve teknikten oluşan uygarlık değerlerinin geleneksel değerlerde değişime gerek kalmadan alınabileceğinin somut bir örneğini sunmaktadır.

4. Japon Modernleşmesi Konusunda Değersemeci Yaklaşımın

Kuramsal Dayanakları

Niyazi Berkes (1908-1988), "Türk modernleşmesi" zerinde özgün bilimsel incelemelerde bulunmuş bir toplumbilimcimizdir. şöyle de söylenebilir: Modernleşme ve Türk modernleşmesi konuları Niyazi Berkes'in sosyolojik glişmalarının temel grevesini oluşturur. Berkes'e göre modernleşme, toplumsal ilişkilerin bir bütün olarak akılcı ve dünyevi açılardan düzenlenmesidir. Toplumunu akılcı ve dünyevi açılardan düzenlemek ise din ve geleneğin gücünü toplumsal boyuttan bireysel boyuta indirmeyi gerektirir. Din, toplum yaşantısına yön veren bir g değil, bireyin i dünyasını

ilgilendiren kişisel bir konu olmalıdır. Gerçekte Hıristiyanlığın, İslamlığın, Budizm ya da Şintoizmin toplumsal ve siyasal talepleri de olmamıştır (Berkes, 1997:22). Din ve geleneğin siyasal ve ekonomik biçimlendirici olabileceğini düşünmek, modernleşmeyi din ve geleneğin izin verdiği ölçüler içinde gerçekleştirmeyi amaçlamak, çıkmaz bir yoldur. Berkes'e göre bir toplumun modernleşme süreci içinde Ziya Gökalp'in savunmuş olduğu gibi değişmeden kalacak, dokunulmayacak bir "hars" alanından söz edilemez.

Berkes'e göre Japonya'nın sanayi kapitalizmine geçebilen ve modernleşme çabalarını başarıya ulaştırabilen tek Avrupa dışı ülke olmasının iki temel belirleyicisi bulunmaktadır. Bu belirleyiciler Japon modernleşmesinin din ya da gelenekten bağımsız olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Birinci neden, 17. yüzyıldan sonraki Japon tarihinde, yabancı sermaye yatırımlarından korunmak için titiz bir çaba gösterilmekte oluşudur. 1603-1868 yılları arasında Japonya'nın başında bulunan "Şogun"lar, ülkede ticaretle uğraşan kesimleri engelledikleri gibi, yabancılara da kötü gözle bakmışlardır. 16. yüzyılın ortalarından başlayarak Portekizliler, İspanyollar, İngilizler, Hollandalılar ve bazı Hıristiyan misyonerler, Japonya'ya sömürge ticaretine açmak için Japonya'nın kapısını çalmışlardır. Bununla birlikte Japonya, sömürge olmamak için direnmiştir. Japonya'da misyonerlik yasaklanmış, yabancı tüccarlar tutuklanmış, yüzlerce papaz öldürülmüştür. "Bütün misyonerler kovulduktan sonra, bütün limanlar Portekiz ve İspanyol gemilerine yasak edilmiştir" (Berkes, 2001:230). Bu durumda önce İspanyollar, sonra İngilizler ve Portekizliler, Japonya ile ticaretten vazgeçmişlerdir. Japonya'nın doğal kaynaklar bakımından yoksul bir ülke olması da, gelişkin sanayisi için hammadde arayan Batı ile olan ticaretin zayıf kalmasında belirleyici derecede önemlidir (Avcıoğlu, 1968:37-46)

1868 yılında ise İmparator Meji, Şogun diktatörlüğünü ortadan kaldırarak ülke yönetimini ele geçirmiştir. Meji devleti, Şogunlar döneminde emperyalistlere tanınan kapitülasyonları bütünüyle kaldırmıştır. 1894 tarihinden sonra sanayileşme amacı, Japonya'nın temel politikası olmuştur. Japonya'da devlet eliyle geniş ve köklü bir sanayi kapitalizmi kurulmuştur. Devlet, dolaylı müdahalelerle sanayileşme politikasını desteklemiştir. Örnek olarak girişimcilerin olası zararlarını devlet yüklenmiştir. Yeni kurulan bazı sanayi ürünlerini belirli bir süre satın almayı devlet garanti etmiştir. 1876 yılında Samurayların ücretleri hazine bonolarına çevrilmiştir. Aynı zamanda 400 bin Samuray ailesine sanayide sürekli iş bulmak amacıyla özel bir politika öngörülmüştür. Büyük asilzade ailelerine eski haklarına karşılık hazine senetleri verilmiş ve bu ailelerin tefecilere olan borçları devletçe yüklenilmiştir. Böylece prekapitalist Japon toplumunun egemen sınıfları, sanayi alanlarına yönlendirilmiştir. Devlet eliyle kurulan fabrikalar kârlı duruma geçince, 1880 yılından sonra maliyetlerinden çok ucuz bir fiyata yerli kapitalistlere devredilmiştir. Ayrıca bunlara çok uzun geri-ödeme süreleri tanınmıştır (Avcıoğlu, 1968:37-46). Niyazi Berkes, Japon devletinin güçlü bir sanayiye sahip olmayı

amaç edinmesini ve sanayi kapitalizmini desteklemesini göstererek “Japonya’nın çağdaş bir devlet olarak ortaya çıkışı 1860’larda başlar” ifadesini kullanmaktadır (Berkes, 2001:224).

Berkes, Japonya’nın bütün dünyayı şaşkına çeviren ekonomik ve endüstriyel güçlenmesinin 25 yıl gibi kısa bir zaman içinde gerçekleştiğini belirtmektedir. 1905 yılında Japonya, artık dünyanın en büyük devletlerinden birisi durumuna gelmişti. Onun saptamalarına göre, 18. yüzyıldan sonra modernleşmeye karar veren Osmanlı Devleti, iç pazarlarını Avrupa emperyalizmine sonuna kadar açarken; gene aynı dönemde Osmanlı devleti gibi Batı meselesiyle uğraşan Japonlar, tersine, kapıları-pencereleri sımsıkı kapatarak kemerleri sıktılar, sert bir devletçilik siyaseti tutturdular. O tarihten başlayarak yollarımız ayrıldı. Aynı yüzyılın sonlarına doğru Japonya, Avrupa ayarında bir endüstri ülkesi durumuna geldi. Berkes, 1959 yılında Japonya’ya yaptığı gezi sırasında Tokyo’yu “bir endüstri ülkesinin başkenti” (Berkes, 2001:213) olarak tanımlamaktadır.

Avcıoğlu’na göre Japonya’nın sanayileşmesinde ve kapitalistleşmesinde devletin müdahaleci bir duruşu vardır. Devlet sanayi bankaları kurarak ve daha çok çeşitli yollara başvurarak müdahaleci bir rol üstlenmiştir. Politik bakımdan da kalkınma, otoriter bir rejim altında yürütülmüştür. Kısacası Japon modernleşmesinde “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” türünden bir liberal model değil; devletçi ve korumacı bir ekonomik kalkınma modeli benimsenmiştir. Batı’da 16. yüzyıldan sonraki merkantilist ekonomi politikalarına benzeyen devletçi ve korumacı Japon sanayileşmesinin toplumsal sonuçları kısaca şöyle özetlenebilir. Japonya’da tarım üretimi 50 yıl içinde bir kattan fazla artmıştır. Tarım üretimindeki çoğalma, Japonya’daki hızlı nüfus artış oranının üzerine çıkmıştır. Sanayi üretimi, 1878-1942 yılları arasında 13 kat çoğalmıştır. Yıllık ortalama kalkınma hızı yüzde 4 olarak saptanmıştır. Bu, öteki kapitalist ülkelerin tarihi gelişme oranı açısından yüksek bir orandır (Avcıoğlu, 1968:37-46).

Berkes ve Avcıoğlu’na göre Japonya’nın sanayi kapitalizmine geçebilen ve modernleşme çabalarını başarıya ulaştırabilen tek Avrupa dışı ülke olmasının ikinci belirleyici nedeni, Japonların ulusal dini olan Şintoizmin toplumsal modernleşmeye ilişkin katı ve tutucu olmayan, üstelik modernleşmeyi destekleyen içeriğidir. Şintoizm Japonya’ya özgü bir din olduğu gibi, Japonları diğer toplumlardan ayıran, bu özelliği ile ulusal benliği güçlendiren bir işlev görmüştür (Güvenç, 1995:115). Japonlarda “millet” kavramından ayrı olarak “din” kavramı olmadığı için Japon dilinde milli demek dini demek; dini demek de milli demektir (Berkes, 2001:228). Berkes’e göre Japonların yaygın dinleri olan Şintoizm ve Budizm’de dinin devlete ve topluma egemen olması anlamına gelen bir “şeriat” yoktur. Şintoizm ve Budizm, insanların toplumsal yaşamlarına ya da davranışlarına ilişkin günah, sevap, farz, sünnet, mekruh gibi amel buyrukları vermezler. Din taassubu denilen şey, Japon’un hiç bilmediği bir şeydir. Berkes’i

destekleyen Bozkurt Güvenç'in yaptığı bir saptamaya göre Japonya'da Şintoizm, dini belli bir içerikle sınırlamaz. Halk dini, kuşaktan kuşağa aktarılırken içlemi hızla değişir, azalır, çoğalır, başkalaşır. Güvenç'e göre Japon halkı belli bir dinin değil, geleneksel halk inançlarının etkisi altındadır(Güvenç, 1995:123).

Bozkurt Güvenç'e göre hangi dinden olursa olsun, bir Japon'un asıl yolu Japonluktur. Öyle ki, Kültür İşleri Kurumu'nun 1972 yılındaki bir raporuna göre çeşitli dini kurum ve örgütlere üye bulunan Japonların toplam sayısı, ülke nüfusunun iki katına yaklaşmaktadır. Japonlar, dinlerinin ne olduğuna yönelik kendilerine sorulan sorulara hiç düşünmeden "Biz Japonlar Şinto doğar, Budist ölürüz" yanıtını vermektedirler (Güvenç, 1995:115). Bu gözlemler, her ergin Japon'un en az iki ya da üç dine üye olduğunu göstermektedir. Kısacası Japon inancında din hiçbir biçimde ayırıcı değildir. Modernleşen her toplumda olduğu gibi dinsel kimlik, ulusal kimliğin arkasındadır.

Berkes'e göre Japonların yabancı uygarlıkları kolayca almalarında bunun büyük rolü olmuştur. Toplum yaşam geleneğinin gereklerine göre değil, zamanın gereklerine göre biçimlenmiştir. Hiçbir Avrupa maddesine, usulüne hiçbir Japon "caiz değil, günahtır" dememiştir. Berkes'e göre bu durum, Japonlara, belki hiçbir medeniyette bulunmayan bir üstünlük vermiştir. Avrupa'da modern çağların başlayabilmesi, dinin yetkeci, sınırlayıcı, katı, dogmatik yapısının din reformuyla yıkılmasıyla mümkün olabilmıştır. Oysa Japonya'da her yararlı şeyi almak, hiçbir zaman sorun olmamıştır. Uygarlık alınırken Japonya'da "maddi-manevi" ya da "dini-gayri dini" türünden bir ayrımla karşılaşılmaz. Şintoizm bir toplumsal birlik bağlayıcısı olarak Japon toplumuna yalnızca bir adet ya da gelenek vermiştir (Berkes, 2001:228). Berkes'in bu saptamaları, Japon modernleşmesinin toplumsal yapının tümünden değişimine dayandığını gösterdiği gibi, "Japonların Batı'nın yalnızca maddi deneni uygarlığını aldıkları, manevi kültürlerini olduğu gibi tuttıkları" yolundaki savlara bir karşı çıkış niteliğindedir.

Değişmeci yaklaşıma göre tarih, anlamcıl değerlerin modernleşme sürecinde bir "yol gösterici" ya da ayıklayıcı bir süzgeç olarak görülemeyeceğini göstermektedir. Batı modernleşmesi, 17. yüzyılda akıl-iman ikileminde insan aklına öncelik veren din reformu ile başlamıştır. Japon modernleşmesi ise Şintoizmin dünyevi davranışlara yönelik kural koyucu, ameli bir doktrini olmaması nedeniyle başarıya ulaşmıştır. Berkes'e göre Rus modernleşmesinde de benzer yönler bulunabilir. Buna karşın çağdaş uygarlığa din penceresinden bakan ve modernleşmeyi din ve gelenekle yorumlayıp sosyal yaşama katan toplumlar Berkes'e göre çağdaş uygarlıktan uzak kalmışlar, emperyalizmin hedefi olmuşlardır (Berkes, 1975). İslam dünyasında bilim ve teknik alanındaki üstünlük, 11. yüzyılda akıl ve iman ikileminde imanı seçen, insan aklını ve felsefeyi dışlayan Gazali'den sonra yok olmuştur. Buna ek olarak 19. yüzyıl öncesi bazı İslam düşünürlerinin İslamiyeti bir toplumsal toparlanış temeli olarak gören Selefilik yorumu, İslam toplumlarının

uygarlık dışı kalmalarının belirgin bir nedenidir. Bu örnekler, anlamcıl değerlerini modernleşme doğrultusunda yeniden düzenleyen toplumların modernleşme sürecinde başarılı olduklarını göstermektedir. Modernleşme sürecini başarıya ulaştıran toplumlar, anlamcıl ve özdeksel değerler ayrımı yapmadan, sorunu bütünsel ve köklü bir toplumsal yapı değişimi olarak görebilmiş toplumlardır.

5. Sonuç

Japon modernleşme sürecine yönelik iki farklı sosyolojik değerlendirme, gerçekte Türk modernleşme sürecinde geleneğin yerinin ne olduğu ya da olması gerektiği konusundaki tartışmalardan doğmuştur. Gelenekçi ve değişimci görüşler, Türk modernleşme sürecine ilişkin savlarını kanıtlamak için Japonya örneğinden yararlanmak istemişlerdir. Gelenekçi görüş kuramsal olarak kültür ve uygarlığı birbirinden ayırmış, modernleşmenin bir toplumsal yapı değişiminden çok, parça değişimi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelenekçilere göre kültür olarak tanımlanan dinsel ve geleneksel değerler, bir toplumun uygarlaşma sürecinin temel belirleyicisidir. Her toplum, kendi kültürüne göre uygarlığı alır ve onu yorumlar. Japon modernleşmesi, uygarlaşmayı kendi geleneksel yapısına uyarlayabildiği için başarılı olmuştur. Türk modernleşmesi ise uygarlaşma sürecinde geleneksel yapıya dokunduğu ölçüde toplumsal amaçlarından uzaklaşmıştır.

Değişimci yaklaşıma göre ise uygarlığın özdeksel ve anlamcıl yönleri birbirinden ayrılamaz. Uygarlığın özdeksel yönleri, anlamcıl yönlerini yaratır. Bu nedenle modernleşme, toplumsal yapının siyasal, ekonomik, hukuksal, geleneksel açılardan tümünden değişimini gerektirir. Türk modernleşme tarihinde “çarpık Batılılaşma” dönemi, geleneksel yapının üzerine uygarlık değerlerinden eklemeler yapılmak istenmesinin bir ürünüdür. Japon toplumu, uygarlığı bir bütün olarak alabildiği için Batı toplumlarını yakalayabilmiştir. Türk modernleşmesi ise toplumsal yapının tümünden değişimini amaçladığı tarihsel dönemlerde başarılı olmuştur.

KAYNAKLAR

- Avcıoğlu, Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Berkes, Niyazi (1975), *İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Berkes, Niyazi (2001), *Asya Mektupları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (1997), *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Ziya (1990), *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Güngör, Erol (1989), *Kültür Değışmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, Bozkurt (1995), *Japon Kültürü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Kongar, Emre (2003), *Toplumsal Değışme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz (1969), *Kültür Değışmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan (2007), *Kültür-Değışme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan (2004), *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*. IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Özet

JAPON MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA İKİ SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu çalışmada Japon modernleşmesi konusuyla ilgili gelenekçi ve değışmeci sosyolojik çözümlenmeler karşılaştırılmıştır. Japon modernleşmesi konusunda gelenekçi ve değışmeci değerlendirmeler birbirinden farklıdır. Araştırma sonunda, gelenekçi ve değışmeci çözümlenmelerin farklı uygarlık anlayışları olduğu, Japon modernleşmesine bakışlarındaki karşıtlığın ise söz konusu farklı uygarlık anlayışlarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygarlık, Kültür, Modernleşme

Abstract

THE COMPARATION OF TWO SOCIOLOGICAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF JAPAN

In this study, traditional and revolutionalist sociological analysis about Japanese modernization is compared. About modernization of Japanese, traditionalist and revolutionalist assessments have converse analysis. Results indicates that, this contrast is due to different understandings of civilization.

Key words: Civilization, Culture, Modernization

12 EYLÜL 2010 REFERANDUM SÜRECİNİN TÜRKİYE'DEKİ YAZILI BASINDA SUNUMU

Levent Yaylagül* Cengiz Çiçek**

Giriş (Sorun, Konu, Amaç)

Medya ve onun bir parçasını oluşturan yazılı basın, insanların büyük çoğunluğu için en temel enformasyon kaynağıdır. Dünyada meydana gelen binlerce, hatta milyonlarca olaydan bazıları haber medyası tarafından haber haline getirilerek okuyucuya/ izleyiciye sunulur. Bu anlamda haberin kendisi toplumsal olarak inşa edilmiş bir üründür (McQuail, 1994:88). Bu ürünün yaratılmasını sağlayan temel araç ise dildir.

Sembolik bir form olan medya, kullandığı dil aracılığıyla kültürü biçimlendirir ve ideolojiyi devreye sokarak bir yandan insanların dünyayı algılama biçimlerini yönlendirir öte yandan da onların gündemlerini belirler (Garnham, 2000:13). Günümüz insanların büyük bir çoğunluğu, kendi yaşam alanları dışında kalan dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için kitle iletişim araçlarını kullanmaktadır. Böylece kitle iletişim araçları kullandıkları dil ve kavramlarla ve yaptıkları tanımlamalarla dış dünyayı, okuyucu/izleyici/dinleyiciler için anlamlandırmaktadır. Başka bir deyişle gündelik yaşama ilişkin imge ve simgelerle kuşatılan izleyiciler/okuyucular, düşünsel olarak biçimlendirilmektedir (Kaya, 2001:200).

Türkiye'de 12 Eylül 2010 günü, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kabul edilen 1982 anayasasının bazı maddelerinin (26 maddesinin) değiştirilmesi için bir referandum yapılmıştır. Yapılan değişiklikler anayasal düzeyde olduğu için bütün toplumsal katmanları yakından ilgilendiren referandum, basın için önemli bir olaydır ve yüksek bir

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

** Öğr. Gör. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

haber değerine sahiptir. Siyasal açıdan bakıldığında uzunca bir referandum propagandası dönemini kapsayan, kamuoyu yaratarak seçmen tercihini etkilemeyi amaçlayan referandum süreci, gazeteler açısından takip edilmesi ve seçmenlere yansıtılması gereken önemli bir süreçtir. Bu süreç, Türkiye’de farklı mülkiyet yapısına ve ideolojik yönelimlere sahip gazeteler tarafından nasıl yansıtılmıştır? Bu bağlamda bu makalenin amacı, 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandumun propaganda sürecinin Türkiye yazılı basınında nasıl yansıtıldığını incelemektir.

İktidar, Medya ve İdeoloji

Genel anlamda medya ve özel anlamda yazılı basın konusunda yapılan incelemelerde ne kuramsal ne de yöntemsel açıdan herhangi bir birlik ya da bütünlük bulunmamaktadır. Bu alandaki çalışmalar medyanın kurumsal/örgütsel yapısı, medya içerikleri ve okuyucu/ izleyicilerin bu mesajları nasıl alımladıkları/yorumladıkları sorunsalı üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda iletişim araştırmaları alanında, ana akım ve eleştirel yaklaşımlar şeklinde ikili bir ayrımın geniş bir şekilde kabul gördüğü söylenebilir.

Ana-akım yaklaşım, klasik liberal paradigmaya denk düşer. Bu yaklaşım haberler de dahil olmak üzere, her türlü medya içeriğinin oluşturulmasında medya profesyonellerinin (eşik bekçisi, editör, gazeteci) ve okuyucu/izleyicinin belirleyici olduğu görüşünden hareket eder. Haber üretim sürecinde editörlere ve muhabirlere bağımsızlık atfeder. Oysa haber sürecinde çalışan medya profesyonelleri okuyucunun ya da halkın temsilcisi değil, kendisini kiralayan sermaye grubun temsilcileridir (Dennis ve Merrill, 2002,111). Bu yaklaşım haber seçme sürecine etki eden ekonomik, siyasal ve kültürel dinamikleri dikkate almaz. Oysa medya çalışanları haberleri rastgele ya da keyfi bir şekilde oluşturmaz. Onların çıkarları ve ideolojileri, çalıştıkları kurumun da sahibi olan ve onlara maaşlarını ödeyen, çalıştıkları kurumu finanse eden güçlerden bağımsız değildir (Van Dijk, 1999:338). Haberlerin seçimi, biçimlendirilmesi, üretilmesi ve dağıtılması sürecine müdahale eden çıkar grupları vardır. Haber yapımcıları, haber şirketleri, haber kurumları, sponsorlar ya da reklamcılar bunların başında gelir (Gans, 1983:176). Yani, hangi haberlerin, hangi sırayla okuyucuya ulaşacağını, dünyaya ilişkin açıklamaların hangi kelimelerle yapılacağını, medya endüstrisi belirlemektedir. Bunun yanında medya sadece haber vermemekte, ayrıca haber analizi yaparak da okuyucuların hangi konuda nasıl düşüneceklerini de okuyucuya öğretmektedir (Avcı,1990). Oysa liberal paradigmanın en önemli iddialarından birisi de haberlerin objektif olduğu yönündeki anlayıştır. Bu, iletişim sektöründe çalışan gazetecilerin profesyonel ideolojisidir. Bu anlayış, gazetelerin ve gazetecilerin siyasi otoriteden ve gazetecilerin mesleklerinin toplumsal ilişkilerden bağımsız olduğunu varsayar (Mattelart, 1983:67).

Eleştirel yaklaşımlar çoğunlukla Marksizm’den esinlenen kuramsal bir temele oturmaktadır. Buna göre kapitalist toplum, sınıfsal tahakküme dayanan bir yapı arz eder. Medya egemen sınıfların tahakkümü çerçevesinde, ideolojik alanın bir parçasıdır. Medya giderek sayıları azalan büyük sermaye gruplarının elinde yoğunlaşırken, egemen sınıfın çıkarlarını savunan fikir ve düşüncelerden oluşan medya içerikleri, çalışan sınıfı egemen

değerlerle bütünleştirir. Haberler bağlamında egemen çıkarılara uygun yorumlama çerçevelerini oluşturur. İzleyiciler kimi zaman egemen yaklaşıma itiraz etseler bile, kendi karşı/alternatif fikirlerini üretip topluma yayacak düşünce üretim araçlarından mahrum oldukları için, dünyada olup bitenleri anlamak için egemen medyaya bağımlıdırlar (Curran, 1999:399).

Eleştirel yaklaşım kendi içerisinde ekonomi politikçiler ve kültürelciler olarak ayrılabilir. Ekonomi politik yaklaşım medyanın mülkiyet yapısı ile içerikler ve sınıf çıkarları arasında doğrudan bir ilişki kurar. Bu yaklaşım, ekonomik, kültürel ve sembolik kaynakların dağılımındaki eşitsizlikleri göz önüne serer. Buna göre iktidarın ve zenginliklerin eşitsiz dağılımı, haberlerin de dahil olduğu sembolik ortamın biçimlenmesini sağlar. Ekonomi politik yaklaşım, medyanın üretim, dağıtım ve kurumsal yapısının medya içerikleri üzerindeki belirleyiciliğine vurgu yapar (Grandi, 1983:56). Özellikle haber medyasının ekonomi politiği üzerine çalışan Herman ve Chomsky (1988:2), *Propaganda Modeli* adını verdikleri bir model geliştirmişlerdir. Buna göre, haberlerin egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecek şekilde ideolojik bir biçimde oluşmasını sağlayan yapısal beş temel filtre vardır. Bunlar, (i) Egemen kitle iletişim şirketlerinin, büyüklüğü, sahiplik yapılarındaki tekelleşme, bunların mülkiyetinin büyük sermayedarlara ait olması ve bu şirketlerin kar amaçlı oluşları; (ii) Kitle iletişim araçlarının esas gelir kaynağını reklamların oluşturması (Kapitalist işletmeler kapitalist sistemi ve kapitalistleri eleştiren medyaya reklam vermezler); (iii) Medyanın Haber Kaynaklarının Hükümet ve Devlet Görevlilerinden Oluşması; (iv) Tepki ve Yaptırımcı Kurumlar (Bunlar ekonomik ve diğer kaynakları kontrol eden ve medya kuruluşlarına tepki göstererek yaptırım uygulayabilecek kurum ve kuruluşlardır); (v) Bir kontrol mekanizması ve ulusal bir inanç olarak komünizm düşmanlığı. Bu süzgeçlerin her birinin/hepsinin işlemesi sonucunda haber medyası, egemen ideolojinin propagandasını yapan bir ideolojik aygıt dönüşür.

Kültürel İncelemeler geleneğine dahil olan düşünürler, daha çok medya mesajlarının anlam ve yorumlanması üzerinde dururlar. Özellikle İngiliz Kültürel İncelemeler geleneği, iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesinde ve ona karşı sürdürülen mücadelede Marksist kökenli İtalyan düşünür Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramına baş vurur. Egemen sınıf sadece ekonomik ve politik gücü kontrol ederek kendi hegemonyasını tesis edemez. Buna göre her iktidar bloğunun kendi hegemonyasını sağlamak için, kendisinin dünyayı görme biçimini egemen kılarak, vatandaşın rızasını üretmesi gerekir (Gramsci, 1997). Bu açıdan sınıflı toplumlarda, toplumsal kontrolün sağlanmasında ve devam ettirilmesinde Althusser'in de belirttiği gibi, devletin baskı aygıtı (ordu, polis, mahkeme vb) ve ideolojik aygıtlarının da üretip yaydıkları mesajlar ve temsiller ile sosyal olayları geniş kitleler adına anlamlandırır. Althusser (2003:173), kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminde, ideolojik üretime çok büyük bir önem atfeder. Çünkü, ekonomik anlamda bağımlı konumda olan sosyal sınıflar, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden kültür ve ideolojinin etkisi altına girerek, sosyal olayları onların bakış açılarıyla görüp değerlendirmezlerse (Slack and Allor, 1983:216) kapitalist

sistem işleyemez. Gramsci'nin görüşlerini andıran bu yaklaşıma göre, haberler de dahil olmak üzere her türlü medya içeriği, kullanılan dil ve taşınan imgeler aracılığıyla, dış nesnel gerçekliğin ideolojik olarak temsil edildiği bir süreç olarak görülür. Böylece var olan iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde medya temsilleri ideolojik birer işlev yerine getirirler (Mutlu, 2001:224).

Bu görüşün dayandığı materyalist dil anlayışına göre, kullanılan dil, sınıf mücadelesi tarafından biçimlendirilen bir sosyal etkileşim ve mücadele alanıdır. Toplumdaki farklı sınıflar ve grupların kendi çıkar ve özlemlerini dışa vuran bir “dilleri” vardır. Farklı toplumsal sınıflar ve çıkar grupları kendi sosyal etkileşimleri ve deneyimleri çerçevesinde kendi özlem, istek ve beklentilerini dile getirirler. Böylece haber yapımında kullanılan dil de dahil olmak üzere, her türlü gösterge bir sınıf mücadelesi alanı haline gelir. Burada mücadeleye yapılan vurgu önemlidir. Çünkü medyanın kullandığı dil de dahil olmak üzere dil, hiçbir zaman [Frankfurt Okulu üyelerinin iddia ettiği gibi], sadece egemen fikirlerin taşıyıcısı değildir. Egemenliğe karşı mücadele edenler de kendi mücadelelerini, karşı fikir ve düşüncelerini erişebildikleri aygıtlarla dile getirirler (McNally, 2001:43). Bu geleneğin devamı olan İngiliz Kültürel İncelemeleri'nden Stuart Hall (1980), anlamın metin tarafından sınırlandırıldığını iddia eden ve medya metinlerindeki üstü örtük ideolojik düşünce kategorilerini incelemeye çalışan yapısal dilbilim (Fejes, 1999:310) geleneğinden farklılaşarak, medya metinlerinin bir mücadele alanı olduğunu ve izleyicilerin metni kodlayanların beklediğinin aksi bir şekilde de yorumlayabilecekleri, yani izleyicilerin bir kısmının aktif olabileceği (metinleri müzakereci ya da karşıt şekilde okuyabileceği) görüşünü geliştirir.

Hükümet ve basın/medya ilişkisine bakıldığında genellikle hükümetlerin, toplumun onayını kazanmak ve kamuoyu yaratmak için basının desteğini sağlamaya çalıştıkları görülür. Hükümetin etkinlikleri genellikle haber değeri taşır. Hükümet elinde bulundurduğu ekonomik (teşvik/destek) ve siyasal güç (baskı, sansür, sınırlama) aracılığıyla basını yönlendirirken, basın kuruluşları da sahip oldukları gücü, hükümetleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmek için kullanabilirler. Bu bağlamda basın genellikle hükümetin reklamını yapar. Kâr amaçlı olan basın kuruluşlarına hükümetler genellikle tam sayfa ilanlarla ekonomik kaynak aktararak onların desteğini sağlarlar. Çünkü seçim harcamalarının çoğu, reklam ve tanıtım faaliyetlerine ayrılır. Gazeteler de kendi mülkiyet ilişkilerine dayanan kurumsal pratikler ve ideolojik yönelimleri doğrultusunda benimsediği profesyonel kodlarla olayları haber haline getirir. Siyasal kampanyalar, bu anlamda basın açısından önemli haberlerdir. Bu haberler sayesinde seçmenlerin bilişsel yapıları etkilenir. Çünkü haberler aracılığıyla okuyucuların ne düşünecekleri ve tercihlerini ne yönde yapacakları belirlenir. Medyanın olumlu olarak yer verdiği görüş ve adaylar onaylanır (Dennis ve Merrill, 2002).

Bu bağlamda Türkiye'deki medyanın yapısına ve işleyişine bakıldığında, Osmanlı döneminde, yönetimin ihtiyaçlarından kaynaklı olarak, yani padişahların yaptıkları reformları halka duyurma ve [o dönemin koşullarında] kamuoyu oluşturma amacıyla ortaya çıkan gazeteler, cumhuriyet döneminde de yeni rejimin ihtiyaçları doğrultusunda öncelikle ideolojik birer aygıt olarak işlemiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde daha çok gazetecilikten gelen ailelerin kontrolünde olan basın sektörü, 1950'li yıllarda basın

dışından gelen sermaye sahiplerinin girmesiyle, birer ekonomik işletmeye ve kâr amaçlı faaliyetlere dönüşmeye başlamıştır. Özellikle 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan neoliberal politikalarla medyanın mülkiyet yapısı ve ilişkileri de değişmiş, medyada yatay ve dikey tekelleşmelerle mülkiyet ilişkileri karmaşık hale gelmeye başlamıştır (Adaklı, 2006). Medya ve basın, bu dönemde siyasilere karşı baskı ve reklam amaçlı kullanılan bir silah olmuştur. 1990'lı yıllarda her gazetenin neredeyse bir televizyonu ve bankası olmuş, medya patronları da diğer alanlarda da yatırımları olan büyük holdingler kurmaya başlamışlardır. 1990'lı yıllarda Uzan Grubu, Çukurova Grubu, Doğuş Grubu, Ciner Grubu, Doğan Grubu, Dinç Bilgin Grubu, Erol Aksoy Grubu ve İhlas Holding gibi büyük sermaye gruplarının sektöre egemen olduğu görülmektedir (Sönmez, 2004).

Daha önce İslamcı çizgide siyaset yapan politikacıların bu gelenekten ayrılarak kurdukları AKP, 2002'de 2001 ekonomik krizinin yarattığı siyasal krizin de etkisiyle iç ve dış konjonktürü iyi kullanarak iktidara gelmiş ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik ve demokratikleşme gibi söylemlerle ülkede birtakım ekonomik, siyasi ve hukuki değişiklikler yapmıştır. Kendisini ekonomi alanında liberal ve siyasi alanda muhafazakar olarak sunan AKP'nin yaptığı değişikliklerden birisi de medyanın mülkiyet yapısı ve içeriklerindeki dönüşümdür. Özellikle (22 Temmuz) 2007 seçimini ezici bir çoğunlukla kazanan AKP, gerek yazılı basında gerekse de görsel-işitsel medya üzerinde büyük bir ekonomik ve siyasal güç kurmuştur. Başta TRT olmak üzere, Samanyolu, Kanal 7, Kanal A, Ülke TV, Bugün TV, Haber 24, gibi televizyon kanallarının yanı sıra, Vakit, Star, Bugün, Aksiyon, Zaman, Yeni Şafak gibi gazetelerin de desteğini almayı başarmıştır (Kaya, 2009:248-249).

Bu anlamda AKP, iktidara geldikten sonra kendisini destekleyecek güçlü bir medya grubu ve yapılanması oluşturdu. Uzan Grubunun medyadaki varlıklarının elinden alınması, Sabah-ATV grubunun kamu kaynakları kullanılarak Çalık Grubu'na satılması, Doğan Grubu'nun kesilen para cezaları ile hükümeti eleştiremez hale gelmesi (Yanardağ, 2011), ana-akım gazetelerdeki eleştirel yazarların (Emin Çölaşan, Bekir Coşkun, hatta liberal olduğunu her zaman belirten Cüneyt Ülsever'in) işten atılması bunun göstergeleridir. AKP, elinde bulundurduğu ekonomik ve siyasal gücü kullanarak kendisini destekleyecek bir basın/medya yaratmıştır. Bu bağlamda AKP'yi açıktan destekleyen gazeteler arasında Sabah, Türkiye, Bugün, Yeni Şafak, Akit, Zaman, Star bulunmaktadır. Hürriyet, Habertürk, Akşam, Radikal gibi gazeteler açıktan olmasa da dolaylı yollardan AKP'ye ideolojik destek vermektedirler. Milliyet ve Vatan gazeteleri ise AKP'yi eleştirmeyerek AKP'ye destek olmaktadır (Önkibar, 2011).

Bu makalede eleştirel ekonomi politik yaklaşımın kaba ve mekanik bir yorumundan ziyade, esnek ve tarihsel bir belirleme yorumu ile Garmsci'nin hegemonya kavramsallaştırmasının kesişme noktasında bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre, özü itibarıyla ticari bir etkinlik olan medyanın içerikleri, aynı zamanda ideolojik bir işleve sahiptir. Büyük sermaye gruplarının denetiminde ve oligopolistik bir yapıda olan medya endüstrisinin diğer endüstrilerle yatırım ve hisse ortaklıkları vardır (Erdoğan, 1995:285). Bu yapısal belirleyiciler çerçevesinde üretilen medya metinleri, kodlanmış iletilerden oluşur. Bu iletiler doğaları gereği ideolojiktir. Burada ideoloji en genel anlamıyla, çeşitli sınıf ya da grupların çıkarlarının yansımaları olarak ele alınmaktadır.

Böylece medya metinleri sermaye ilişkileri çerçevesinde sınıf çıkarları tarafından belirlenir ve bu çıkarları korumak için üretilir. Buna göre medyanın ideolojik işlevi, zenginlik ve iktidar sahiplerinin ayrıcalıklı konumlarını korumak ve meşrulaştırmaktır (Sholle, 1999:272). Ancak burada bitmiş yegane bir egemen ideoloji anlayışı yerine, bu süreçte mücadele ve direnişe vurgu yapan hegemonya kavramsallaştırmasına dayanılmaktadır. Buna göre, egemen söylemin hegemonyasına dayanan medya metinlerinin [haberler] yarattığı kültürel anlamlar aracılığıyla bağımlı konumda olanların [seçmenlerin] rızası üretilir ve fakat bu süreçte egemenlik altında olanlar da kendi imkanları doğrultusunda karşı hegemonya mücadelesi verirler (Barker, 2008:11).

Varsayım[lar]

Gazeteler ekonomik birer işletme olmanın yanında, aynı zamanda ideolojik aygıtlardır. Mülkiyet yapısı ve ideolojik konumlanışları gazetelerin içeriklerinin nasıl olacağını belirler. Gazeteler ekonomik ve siyasal seçkinlerin çıkarları doğrultusunda, belli düşünceleri egemen kodlar çerçevesinde yeniden üretmektedir. 12 Eylül 2010 referandum sürecinin Türkiye'deki yazılı basında egemen kodlara uygun bir şekilde yeniden ürettikleri varsayılmaktadır. Bu bağlamda, medya mesajlarının hegemonik bir süreçte çatışmalı bir doğası olmasına rağmen, genel anlamda egemen ideolojiyi yeniden üreten aygıtlar olduğu görüştünden hareket edilmektedir.

Yöntem ve Teknik[ler]

Haber metinleri, endüstriyel olarak üretilmiş ve dağıtılmış bir söylemdir. Bunu yaratan endüstriyel ve toplumsal/yapısal unsurlar vardır. Hem haber üretim sürecinin ekonomi politikası, hem de kurumsal ve örgütsel pratikler belirleyicidir (Bulut ve Yaylagül, 2004:124). Üretilmiş haber metinlerinin içeriğinde ne(yin) nasıl söylendiğini açığa çıkarmayı amaçlayan bu incelemede, [nicel/nitel] içerik analizi ve söylem analizi teknikleri birlikte kullanılmıştır. İçerik analizi, medya içeriğinin ne olduğunun incelenmesidir ve niceliksel, niteliksel ve her ikisi birlikte kullanılabilir (Erdoğan, 1998:81). Türkiye'deki günlük gazetelerin birinci sayfalarında yer alan referandum sürecine ilişkin haberler ve onların iç sayfalardaki devamı içerik/söylem analizi tekniği ile incelenmiştir. Burada nicel ve nitel içerik ve söylem analizi teknikleri birlikte kullanılmıştır.

İçerik analizi, herhangi bir görsel-işitsel medya içeriğinin okuyucu/izleyiciye iletmek istediği açık ya da örtük anlamların ortaya çıkarılmasını sağlayan ve içeriğe yönelik iletişim araştırmalarında yaygın olarak kullanılan bir veri toplama tekniğidir (Krippendorf, 1980: 21). Medya içeriklerinin bu içeriği yaratanların düşüncelerini taşıdığı (Berger, 1998) görüşünden hareket eden, 1950'li yıllarda daha çok metinlerde yer alan kelimelerin sayılmasına dayanan nicel bir yaklaşımı benimseyen içerik analizi (Pool, 1955), zaman içerisinde nitel ve eleştirel yaklaşımların gelişmesinden de etkilenerek metinlerin nitel olarak değerlendirilmesini de içermeye başlamıştır (Rosengren, 1981). Özü itibarıyla bir tür nitel içerik analizi olan "Eleştirel Söylem Analizi"nde ise özellikle Teun A. Van Dijk'ın yaklaşımından yararlanılmıştır. Eleştirel söylem analizi ise öncelikle medya söylemleri aracılığıyla toplumsal ve siyasal eşitsizliklerin nasıl yeniden üretildiğini

ortaya koymayı amaçlayan nitel bir araştırma tekniğidir (Wooffitt, 2006:137). İçerik analizi yapmak için, öncelikle gazete haberleri resim ve yazı olarak kategorileştirilmiş, incelenen her bir gazetenin referandumla ilgili haberlere ilk sayfasında ne kadar yer ayırdıkları, bu alanın ne kadarının görüntüsel ne kadarının yazılı metin olduğu tespit edilmiş; daha sonra, yazılı metinlere ilişkin yeni kategoriler oluşturularak referanduma ilişkin haberlerin hangi ideolojik kodlarla ifade edildiği ortaya konmuştur. Böylece gazete haberlerine ilişkin öncelikle dilsel olmayan kodlar, yani ne kadar resim ve yazı alanı ayrıldığı incelenmiş daha sonra da kelime seçimleri ve cümle yapıları gibi dilsel kodlar incelenmiştir. Resim ve yazı alanları metrik olarak ölçülmüş, her bir gazetenin resim ya da yazı alanı olarak referandum sürecine ilişkin haberlere ne kadar yer ayırdıkları saptanmış ve böylece gazetelerin bu olaya ne kadar önem verdikleri tespit edilmiştir. Daha sonra gazetelerin hangi kelimeleri kullanarak referandum sürecini tanımladıkları tespit edilmiş ve bu kelimelerin hangi cümle ve metinlerin içerisinde, hangi bağlamlarda kullanıldıkları incelenmiştir. Yani yazılı metinlerle ilgili kategoriler olarak nitel içerik analizi ve onun destekleyicisi olarak söylem analizini gerçekleştirmek için kelimeler, cümleler ve haber metninin tamamı (Geray, 2004) incelenmiş ve Türkiye'deki yazılı basını temsilen seçilen gazetelerde, 12 Eylül referandum sürecinin hangi ideolojik kodlarla yansıtıldığı sorusunun cevabı araştırılmıştır. Özellikle ideolojik kodların ortaya çıkarılmasında söylem analizinin, kullanılan dil ile sosyopolitik ortam arasında ilişki kuran yani belli bir sosyopolitik ortamda dilin ideolojik bir araç olarak egemenler tarafından nasıl kullanıldığını ortaya çıkaran yaklaşımından faydalanılmıştır. Van Dijk (1988), haber analizini mikro ve makro yapılar şeklinde bölerek analiz eder. Buna göre, mikro yapı sözcüklerden ve söz dizimlerinden (sentaks) oluşur. Makro yapı ise, haber başlıkları, haberin girişi, sonuç ve genel düzeyde yani metnin bütününde ne tip fikirlerin verildiğini ortaya çıkarmaya yarayan nitel söylem analizidir. Söylem analizi, medya metinlerindeki [haberlerdeki] dil kullanımı aracılığıyla üretilen düşünce sistemleri yoluyla iktidar sahiplerinin bilgiyi, iktidarı yeniden üretecek şekilde nasıl kullandıklarını inceler (O'Shaughnessy ve Stadler, 2008: 174).

Bu araştırma, 12 Eylül 2010 referandum sürecine ilişkin haberler aracılığıyla ne tip bir dünya görüşü ya da anlamlar setinin üretildiği sorunundan hareket ettiği için, burada, kaçınılmaz olarak gazetelerin inşa ettikleri haberler aracılığıyla ne tip anlamların üretilerek topluma yaydığını incelemek temel amaçtır. Bu bağlamda gazetelerin haber metinlerinde yer verdikleri kelimeler ve bunların içinde yer aldıkları cümle yapıları içerik/söylem analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Metnin tamamının ne söylediği ise gazetelerin söylemini oluşturduğundan metnin bütünselliğinde gazetelerin ne tip bir söyleme ulaştıkları da ortaya konulmuştur.

Örneklem

Bu incelemede, 12 Eylül 2010 referandum sürecinin Türkiye'deki yazılı basında nasıl sunulduğu sorusunun cevabı aranmıştır. Dolayısıyla bu inceleme, kategorik olarak gazete haberlerinin incelenmesiyle sınırlıdır. Onun için günlük gazetelerden radikal soldan radikal sağa doğru farklı ideolojik konumlara ve mülkiyet ilişkilerine sahip gazeteler

seçilmiştir. Burada radikal solu temsilen Evrensel (Bülten Basın Yayın Reklamcılık Tic. Ltd. Şti. Adına Sahibi; Bülent Falakoğlu), ulusal solu temsilen Cumhuriyet (Cumhuriyet Vakfı adına İmtiyaz Sahibi; Orhan Erinç), merkez gazeteleri temsilen Hürriyet (Doğan Grubu), Sabah (Çalık Grubu) ve Bugün (Koza-İpek Grubu), İslamcı sağı temsilen Zaman (Feza Gazetecilik) (Sönmez, 2010a: 45; Turan, 2009:34) ve milliyetçi sağı temsilen Yeniçağ (Yeniçağ Gazetecilik ve Matbaacılık adına İmtiyaz Sahibi; Ahmet Çelik) gazeteleri seçilmiştir. Bu gazetelerin referandum döneminin sonuna yaklaşıldığı ve bu konudaki tartışmaların en yoğun yaşandığı 1-13 Eylül 2010 tarihleri arasındaki iki haftalık süreyle yayımlanan sayıları incelenmiştir. 13 Eylül günü referandum sonuçlandığı ve gerekli açıklamalar yapıldığı için, bu tarihten sonraki haberlere bakılmamıştır. Burada referandumla ilgili her habere bakılmamıştır. Böyle bir inceleme bu makalenin boyutlarını çok aşacağı için, belirlenen tarihlerde adı geçen gazetelerin ilk sayfalarında yer alan referanduma ilişkin haberler ve onların iç sayfalardaki devamları incelenmiştir. İnsanlar gazeteyi ilk aldıklarında bakacakları yer ilk sayfadır. İlk sayfa haberleri dikkat çekme ve gündemi belirleme açısından önemlidir. Onun için ilk sayfa haberlerinin gazetenin o konudaki temel eğilimini yansıttığı söylenebilir.

Araştırmanın Bulguları

I. Nicel Bulgular

a. Gazetelerin Birinci Sayfalarında Çıkan Referanduma İlişkin Haber Sayısı

GAZETELER	I. SAYFADAKİ HABER SAYISI
Evrensel	36 Haber
Cumhuriyet	38 Haber
Hürriyet	22 Haber
Sabah	42 Haber
Bugün	29 Haber
Zaman	36 Haber
Yeniçağ	52 Haber

Tablo-1: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Referandum Konusunda Gazetelerin İlk Sayfalarında Yer Alan Haber Sayıları

Burada yapılan sayımacada, sadece gazetelerin ilk sayfalarında referandum sürecine ilişkin 1-13 Eylül tarihleri arasında çıkan haberler dahil edilmiştir. Buna göre, birinci sayfada en çok haberi 52 haber ile Yeniçağ Gazetesi verirken, onu sırayla Sabah (42 Haber), Cumhuriyet (38 Haber), Evrensel (36 Haber), Zaman (36 Haber), Bugün (29

Haber) ve Hürriyet (22 Haber) gazeteleri izlemiştir. Haber sayıları gazetelerin olaya verdikleri önemi gösterirken, tek başına haber sayısı bunu anlamak için yeterli değildir. Bu bağlamda gazetelerin habere ayırdıkları yazı ve resim alanlarının büyüklüğü de önemlidir.

b. Gazetelerin Birinci Sayfalarındaki Referandum Haberlerinin Yazı ve Resim Alanları

GAZETELER	RESİM ALANI (cm ²)	YAZI ALANI (cm ²)	T O P L A M ALAN(cm ²)
Evrensel	9300	27790	37090
Cumhuriyet	4466	21497	25963
Hürriyet	8625	19816	28441
Sabah	8000	20627	28627
Bugün	8049	18364	26413
Zaman	11915	19891	31806
Yeniçağ	9203	17631	26834

Tablo-2: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerin Referandum Konusundaki Haberlere Ayırdıkları Resim ve Yazı Alanları

Gazetelerin resim alanları dağılımına bakıldığında en çok resim alanına 11.915 cm² ile Zaman gazetesinin; 9300 cm² ile Evrensel ve 9203 cm² ile Yeniçağ gazetesinin yer ayırdıkları görülmüştür. Merkezde yer alan Hürriyet (8625 cm²), Sabah (8000 cm²) ve Bugün (8049 cm²) gazetelerinin resim alanı dağılımının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Buna göre, ikisi radikal sağda olan [İslamcı] Zaman ve [milliyetçi] Yeniçağ ve diğeri radikal solda konumlanmış olan Evrensel'in, açıktan ideolojik konularını yansıtabilecek şekilde anlattıkları fikir ve düşünceleri resimlerle destekledikleri ortaya çıkmıştır. Buna mukabil, "daha merkez"de yer alan Hürriyet, Sabah ve Bugün gazetelerinin resim alanı dağılımları birbirine yakındır. Bu da, merkezdeki gazetecilik pratiklerinin birbirine daha çok benzediğini göstermektedir. Resim alanına en az yer veren ve hâlâ siyah beyaz ağırlıklı çıkan Cumhuriyet gazetesinin daha çok fikir gazeteciliği yaptığı ve resim alanına (görselliğe) mümkün olduğu kadar az yer verdiği bilinmektedir/görülmektedir.

Yazı alanlarına bakıldığında en çok yazı alanına Evrensel'in (27.790 cm²) ve Cumhuriyet'in (21.497 cm²) yer ayırdıkları görülmektedir. Bu iki gazeteyi sırasıyla Sabah (20.627 cm²), Zaman (19.891 cm²), Hürriyet (19.816 cm²), Bugün (18.364 cm²) ve Yeniçağ (17.631 cm²) gazetelerinin izlediği görülmektedir. Solda yer alan gazetelerin fikir ve düşünce ve haberlere daha çok yer ayırdıkları ve merkez ile radikal sağ gazetelerin

yazı alanına daha az yer verdikleri görülmektedir. Bu durum, sol gazetelerin ele aldıkları konuya eleştirel anlamda daha çok yoğunlaştıklarını göstermektedir.

Resim ve yazı alanının toplamına, yani gazetelerin habere ayırdıkları toplam alana bakıldığında en geniş alanlarının Evrensel (37.090 cm²) ve Zaman'da (31.806 cm²) oldukları görülmektedir. Merkezde yer alan gazetelerden Sabah, (28.627 cm²), Hürriyet (28.441 cm²), Bugün (26.413 cm²) ile radikal sağdaki Yeniçağ'ın (26.834 cm²), daha dengeli bir dağılım yaptıkları görülürken, toplamda en az alanın (25.963 cm² ile) Cumhuriyet gazetesinde yer aldığı görülmektedir. Resimlere ve yazı alanına topluca bakıldığında, en sol ve en sağdaki iki gazetenin olaya daha çok önem verdikleri görülmektedir. Merkez gazetelerdeki dağılım daha homojen iken ideolojik konumları öne çıkan ve radikal sol ve radikal sağda yer alan gazetelerin ideolojik konumları gereği olaya daha çok önem verdikleri görülmektedir. Toplamda olaya en az yer veriyor gibi gözükken Cumhuriyet gazetesi, aslında resim alanına daha az yer verdiği için bu sonuç ortaya çıkmıştır. Fikir gazeteciliği yapmakla bilinen Cumhuriyet, Evrensel'den sonra aslında en çok yazı alanına yer veren gazetedir.

Gazete haberleri genelde yazı ve resim alanlarından oluşur. Resimler, haberlere inandırıcılık katan görsel boyuttur. Yazı ile söylenenlerin doğru olduğunun görsel olarak kanıtlanmasını sağlar (Van Dijk, 1988a:115). Referandum sürecinde de yapılan etkinlikler, resim olarak kaydedilmiş ve haberlerde kullanılmıştır. Genellikle liderler ve miting toplantıları ve referanduma ilişkin görüş beyan eden siyasilere resimleri haberlere eşlik etmiştir.

Yazı ve resim alanına ayrılan alanlar gazetelerin olaya ne kadar önem verdiklerini gösterirken, olayı anlatmak için seçilen kelimeler gazetelerin ideolojilerinin ortaya çıkmasında önemlidir.

c. Referanduma İlişkin Haberlerde Tekrarlanan Kelimeler ve Sıklıkları

GAZETELER	Tekrarlanan Kelimeler ve Sıklık Sayıları
Evrensel	Anayasa (203); Referandum (168); 12 Eylül (141); Darbe[ciler] (47); Miting (68); Evet (106); Hayır (157); Boykot (22); HSYK (7); Anayasa Mahkemesi (12); AKP (226); CHP (23); MHP (16); BDP (25); EMEP (28); ÖDP (14); TKP (15); KESK (14); DİSK (10); TMMOB (7); Halkevleri (10); EDP (7); TOBB (4); TUSİAD (4); Başbakan Erdoğan (104); Recep Bey (4); Tayyip (4); Kılıçdaroğlu (17); Bahçeli (7); Selahattin Demirtaş (5); Levent Tüzel (10); K. Evren (10); Erdal Eren (21); Kürt Sorunu (14); Değişiklik (51); Aldatmaca (16); İşçi (13); Emekçi (30); Antidemokratik (4); Özgürlük (43); Eşitlik (26); Demokrasi (60); Kürtler (23); Aleviler (13); Yalan (24); Demokratikleşme (5); Faşist (2); PKK (13); Ergenekon(2); Hesaplaşma (18); Statüko (5); Vesayet (2).

Cumhuriyet	Anayasa (67); Referandum (105); 12 Eylül (117); Darbe[ciler] (36); Miting (14); Evet (160); Yetmez ama Evet (4); Hayır (143); Boykot (31); HSYK (4); Anayasa Mahkemesi (7); AKP (139); CHP (94); MHP (22); BDP (20); TÜSİAD (6); MÜSİAD (7); Deniz Feneri (5); Başbakan Erdoğan (154); Recep Bey (26); Kılıçdaroğlu (81); Bahçeli (6); Selahattin Demirtaş (6); Deniz Baykal (29); Osman Baydemir (17); F. Gülen (Cemaati) (12); K. Evren (8); Değişme (11); Hesaplaşma (10); Bölünme (11); Baskı (6); Santaj (4); Tehdit (2); Kürt Sorunu (11)
Hürriyet	Anayasa (93); Referandum (55); 12 Eylül (67); Darbe[ciler] (2); Evet (90); Hayır (82); Boykot (20); HSYK (21); Anayasa Mahkemesi (2); AKP (83); CHP (120); MHP (37); BDP (21); Deniz Feneri (2); Başbakan Erdoğan (180); Recep Bey (46); Kılıçdaroğlu (131); Bahçeli (40); Selahattin Demirtaş (5); Hüsamettin Cindoruk (2); Osman Baydemir (2); F. Gülen (Cemaati) (2); Değişme/Değişiklik (37); Demokrasi/Demokratikleşme (33); Bölünme (2); PKK (15).
Sabah	Anayasa (116); Referandum (103); 12 Eylül (76); Darbe[ciler] (32); Evet (203); Yetmez ama Evet (1); Hayır (113); Boykot (40); HSYK (4); Anayasa Mahkemesi (10); AK Parti (40); CHP (91); MHP (28); BDP (4); PKK (4); Başbakan Erdoğan (190); Kılıçdaroğlu (62); Bahçeli (14); Recep Bey (9); Selahattin Demirtaş (5); Değişim (3); Statüko (2); Hesaplaşma (7); Özgürlük (20); Kürt Sorunu (17); Demokrasi (63); Demokratikleşme (14); Başörtüsü (24).
Bugün	Anayasa (105); Referandum (115); 12 Eylül (84); Darbe[ciler] (50); Miting (15); Evet (160); Yetmez ama Evet (23); Hayır (129); Boykot (27); HSYK (13); Anayasa Mahkemesi (20); AK Parti (43); CHP (71); MHP (89); BDP (40); SP (7); BBP(7); PKK (4); Başbakan Erdoğan (120); Kılıçdaroğlu (17); Bahçeli (29); Numan Kurtulmuş (10); Deniz Baykal (10); Yalçın Topçu (12); Ramiz Ongun (10); K. Evren (9); Değişim (12); Değişiklik (37); Vesayet Rejimi (14); Bürokratik Oligarşi (4); Statüko(16); Darbe Anayasası (6); Ergenekon (6); Özgürlük (12); Demokratik Açılım (2); Demokrasi/Demokratik (52).
Zaman	Anayasa (140); Anayasa Mahkemesi (22); Referandum (221); 12 Eylül (80); Darbe[ciler] (57); Miting (7); Evet (188); Yetmez ama Evet (7); Hayır (108); Boykot (31); HSYK (33); AK Parti (38); CHP (97); MHP (91); BDP (49); Başbakan Erdoğan (158); Kılıçdaroğlu (32); Bahçeli (19); Selahattin Demirtaş (9); Demokrasi (35); Ergenekon (5); Statüko (8); K. Evren (6); Değişme/Değişiklik (56); Vesayet (19); Öcalan (12); Özgürlük (12); PKK (25).

Yeniçağ	Anayasa (41); Anayasa Mahkemesi (15); Referandum (98); 12 Eylül (36); Evet (143); Hayır (122); Boykot (9); HSYK (5); AKP (153); CHP (74); MHP (23); BDP (14); Başbakan Erdoğan (200); Recep Bey (24); Kılıçdaroğlu (121); Bahçeli (57); Deniz Baykal (23); Cindoruk (30); Özerklik (8); Gazi ve Şehit Yakınları (9); Değişiklik (26); BOP (9); Bölücülük/Bölünme (16); PKK (8).
----------------	---

Tablo-3: Gazetelerde 1-13 Eylül Tarihleri Arasında Referandum Sürecine İlişkin Haberlerde En Çok Tekrarlanan Kelimeler ve Sıklıkları

Gazetelerde referandum sürecine ilişkin haberlerde sık tekrarlanan kelimelere bakıldığında, çoğu kelime ve kavramların ortak olduğu görülür. Buna göre, siyasi parti liderleri, partiler, referandum ve yapılan anayasal değişikliklere ilişkin eylemleri tanımlayan kelimelerin ortak olarak kullanıldığı görülmektedir. Tek başına kelimelerin bağlamından kopartılarak sayılması bir anlam ifade etmeyebilir. Ancak yine de gazeteler, seçtikleri bazı özel kelime ve sözcüklerle kendi ideolojik yönelimlerini ortaya koymaktadırlar.

Örneğin, *Evrensel Gazetesi*, diğer gazetelerle ortak olan kelimelerin dışında, diğer gazetelerin yer vermediği, EMEP (28), TKP (15) ÖDP (14) gibi sosyalist parti isimlerine; KESK (14), DİSK (10) gibi solcu sendikalara; TMMOB (7) gibi, AKP hükümetini eleştiren meslek odalarına; Halkevleri (10) gibi eleştirel oluşumlara; Aleviler (13) ve Kürtler (23) gibi genellikle eleştirel unsurların temelini oluşturan etnik ve dini topluluklara; Demokrasi (60), Eşitlik (26), Özgürlük (43) gibi kavramları İşçi (13) ve Emekçi (30)lerin çıkarları çerçevesinde değerlendirerek yapılan anayasa değişiklik referandumunu Yalan (24) ve Aldatmaca (16) gibi kavramlarla tanımlayarak temsil ettiği sosyalist ideolojiye uygun bir kavramsallaştırma yapmıştır.

Cumhuriyet Gazetesi, daha çok laiklik ve bölünmeye vurgu yapan bir kavramsallaştırmaya gitmiştir. Bunların başında, *Gülen Cemaati* (12), *MÜSİAD* (7) gibi dini referanslara göndermede bulunan örgütlü yapılara vurgu yaparak, hükümetle *Deniz Feneri* (5) ilişkisini kurmuş, AKP'nin cumhuriyetle ve onun kurumlarıyla *Hesaplaş* (10) tığını, anayasa değişikliğini gerçekleştirmek isteyen hükümetin *Baskı* (6), *Şantaj* (4) ve *Tehdit* (2) yöntemlerine başvurduğunu ve eğer bu değişiklik gerçekleşirse ülkenin *Bölüneceğini*(11) vurgulamıştır.

Kendilerini ana akım gazeteler olarak sunan gazetelerden *Hürriyet gazetesi*, *Değişme/Değişiklik* (37) ile *Demokrasi ve Demokratikleşme* (33)nin sağlanacağına vurgu yaparken; *Sabah gazetesi*, *statüko* (2) ile *hesaplaşmaya* (7) odaklanmış, yapılacak değişikliklerle *demokrasi* (63) ve *özgürlük*(14)lerin genişleyeceğini ve bu sayede *başörtüsü* (24) sorununun da çözüleceğini belirtmiştir. *Bugün Gazetesi*'ne göre, *Darbe Anayasası* (6)nda yapılacak *Değişiklik* (37) ile *Bürokratik Oligarşi* (4)nin kontrolündeki *Vesayet Rejimi* (14)'nin *Statüko*(16)su değişecek, *Demokrasi* (52) ve *Özgürlük* (12) gelişecek ve *Ergenekon* (6) gibi darbeci zihniyete sahip yapılardan hesap sorulabilecektir. *Zaman gazetesi*'ne göre de yapılacak [Anayasal] *Değişiklik* (56) ile *Statükocu* (8) *Vesayet*

(19) rejimi ortadan kalkacak yerine *Özgürlük* (12) ve *Demokrasi* (35) gelecek. Buna göre, merkezde yer alan ve hükümete yakın olan gazeteler hükümetin argümanlarını sıralayarak egemen ideolojiyi yeniden üretmişlerdir.

Radikal sağda konumlanan *Yeniçağ gazetesi* ise, seçtiği kelimelerle daha milliyetçi bir bilinç yaratmak üzere hareket etmektedir. Bu gazeteye göre, yapılan [Anayasa] *Değişiklikleri* (26), BOP (9)'un bir parçasıdır. Bunun sonucunda [Kürtlere] *Özerklik* (8) verilecek ve ülkenin *Bölünmesi* (16) sağlanacak. Bunu engellemek için gazete *Gazi ve Şehit Yakınlarına* (9) çağrıda bulunarak milliyetçi bir ideolojiyi yeniden üretmektedir.

Gazete haberlerinin, muhalefetten ziyade hükümetin görüş ve çıkarları doğrultusunda bir haber inşa ettiği görülmektedir. Medya gerçekliği yeniden üretmez onu tanımlar ve yeniden inşa eder (Hall, 1999:88). Bunun için de dile ve onun yapı taşları olan kelimelere baş vurur. İdeoloji ancak dil ve bilinç pratiği içerisinde işler. Çünkü ideoloji (anlam) dil aracılığıyla üretilir. Okuyucular/seçmenler de kendilerini dil sistemi içerisinde yerleştirerek düşünüp, anlayıp konuşabilirler (Hall, 1999a:216). Onun için gazeteler haberlerde kullandıkları dil ve imgeler aracılığıyla, okuyucuların yorumlama çerçevesi üzerinde denetim kurmaya çalışır. Çünkü yorumlama biçimleri okuyucunun nasıl düşüneceğini etkiler. Kullanılan terim, kavram ve kelimeler tarafsız değildir. Her bir ideoloji, aynı işaretleri ya da sesleri kullansa bile, kelimelere farklı anlamlar yükleyerek okuyucunun algısını inşa ederler (Schlesinger, 1994:36). Böylece gazeteler okuyuculara hem ne hakkında düşüneceklerini, hem de ne düşüneceklerini göstererek sosyopolitik dünya hakkında nasıl düşüneceklerini öğretir (Blumler, 1983:172).

II. Nitel Bulgular

A. Haberlerin Makro Yapısının Çözülmesi

Van Dijk (1988)'a göre medya haberlerinin yapısı, makro ve mikro olmak üzere iki düzeyde çözümlenir. Buna göre haberlerin ilk boyutu makro haber yapılarıdır. Makro haber yapıları da anlamsal (tematik) ve biçimsel (şematik) olarak kendi içerisinde ikiye ayrılır. Makro haber çözümlenmesinin ilk boyutu anlamsal yani tematik boyuttur.

Haberler bir olay hakkında tematik yapıların tanımlarından oluşur. Paragraflarda temalar ve konular hiyerarşik olarak düzenlenir. Olay içinde geçtiği tarihsel ve toplumsal bağlama yerleştirilir. Verilmek istenen temel konu çerçevesinde bir bütünlük oluşturulur. Böylece, haberin söyleminin dayandığı temel konu ortaya çıkmış olur. Haber metinlerindeki farklardan hareketle, gazetelerin söylemsel farklılıkları da ortaya çıkmaktadır. Paragraflar aslında belli bir konunun haber haline getirilirken gazeteler tarafından nasıl düzenlendiğini ve böylece egemen söylemin nasıl desteklendiğini gösterir (Van Dijk, 1988a:73).

A.a. Tematik Yapı

Van Dijk (1988)'a göre, Haberlerin makro yapısının bir parçası olarak "metnin tematik yapısı", "haber başlıkları", "spotlar", "haber giriş'i", giriş'in bir parçası olarak "haber paragraflarının ilk cümleleri" ve "fotoğraf"lardan oluşur. Buna göre 'makro yapı'nın ilk unsuru haber başlıklarıdır.

A.a.1. Haber Başlıkları

GAZETELER	HABER BAŞLIKLARI
Evrensel:	Paranın ve Yalanın Saltanatına Hayır! (11 Eylül 2010).
Cumhuriyet:	“Bağımlı Yargı Adalet Getirmez” (7 Eylül, 2010).
	[Başbakan] Yüksek yargıya yüklendi. Kirli tezgahlar hazırladılar (5 Eylül 2010).
Sabah	“Özgürlüğe Evet” (6 Eylül 2010).
Bugün	“Hayır Çıkarsa Ülke Kaybeder” (3 Eylül 2010).
Zaman :	“Anayasa Paketi Türkiye’ye Refah Getirecek” (3 Eylül 2010).
Yeni Çağ:	“Ürküten Ayrışma” (13 Eylül 2010).

Tablo-4: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerde Çıkan Haber Başlıklarından Örnekler

Haber başlıkları genellikle okuyucunun gazeteyi eline aldığı anda ilk dikkatini çeken unsurdur. Onun için, haber başlıklarının ilgi çekici ve olaya ilişkin en genel düzeyde bilgi verici olması gerekir. Başlıkta genellikle olayın kendisi, zaman ve mekan bütünlüğü çerçevesinde ve olayın tarafları ile birlikte yer alır. Zaman zaman bu unsurların hepsi haber başlığında yer alsa da genellikle başlıklar, haberin ana konusunu ya da temasını verir. Böylece okuyucu daha başlıktan itibaren haberin ideolojik kuruluşunun içine çekilir. Van Dijk(1988a:74-5)’ın genel yaklaşımında belirttiği gibi haberler aslında ideolojik önermeler bütünüdür. Bu bağlamda haberlerin başlığı da bu önermelerin ilk ayağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla haber başlıklarında öncelikle genel bir önerme sunulur. Bu önerme, enformasyonun tamamını vermemekle birlikte eksik de olsa bütünsel bir bilgiye tekabül eder ve genelleştirilmiş bir dünya görüşü oluşturmanın ilk adımıdır. Bu bağlamda, aslında haberler ve onun ilk adımı olarak haber başlıkları, kişilere ve olaylara dayalı olarak kurgusal bir olay anlatmaktadır.

Buna göre, referandum sürecine ilişkin gazetelerdeki başlıklara bakıldığında, *Evrensel* gazetesinin “Paranın ve Yalanın Saltanatına Hayır” diyerek sermaye karşıtı bir ideolojiye vurgu yaptığını; *Cumhuriyet* gazetesinin “Bağımlı Yargı Adalet Getirmez” başlığıyla, AKP’nin kendisine bağımlı bir yargı yaratma çabasını ön plana çıkardığı; *Hürriyet* gazetesi, “[Başbakan] Yüksek yargıya yüklendi. Kirli tezgahlar hazırladılar” başlığına yer vererek, Yüksek yargının kirli tezgah içinde olduğunu ve bu nedenle yapısının değişmesi yönündeki hükümetin temel argümanını desteklediği; *Sabah Gazetesi*’nin, “Özgürlüğe Evet” diyerek ülkede özgürlük olmadığını ve anayasal değişikliğin ülkeye özgürlük getireceğini belirttiği; *Bugün* gazetesinin “Hayır Çıkarsa Ülke Kaybeder” başlığıyla, okuyucuları hayır çıkmaması için uyardığı; *Zaman* gazetesinin, “Anayasa

Paketi Türkiye'ye Refah Getirecek" başlığıyla, değişiklik konusunda okuyuculara umut dağıttığı; *Yeniçağ* gazetesinin, "Ürküten Ayrışma" başlığı ile seçim sonuçlarının ülkede yarattığı ayrışma ve bölünmeye dikkat çektiği görülmektedir.

Buna göre, hükümet karşıtı ("Hayır"cı kamp -Evrensel, Cumhuriyet ve Yeniçağ) ve hükümet yanlısı gazetelerin ("Evet"çi kamp -Hürriyet, Sabah, Bugün, Zaman), kendi ideolojik konumlanmalarına göre (farklı gerekçelerle de olsa) ideolojik tavırlarını açıkça ortaya koydukları görülmektedir. Her bir gazete, evet ya da hayır çıkması ya da çıkmaması durumunda toplumun ne kazanacağını ya da ne kaybedeceğini vurgulayacak şekilde açık bir ideolojik tavır sergilemişlerdir. Görüldüğü gibi incelenen gazeteler, haber başlıklarında uzun bir olayın özetini sunmaktadır Böylece, her bir gazetenin, bütünsel bir yaklaşımdan ziyade haberlerin bir parçası olarak bilgiyi eksilterek verdiği, bunun da sanki gerçeğin tamamıymış gibi sunulduğu görülmektedir. Haberlerin makro yapılarının bir parçasını da, haber başlıklarından sonra haber spotları oluşturmaktadır.

A.a. 2. 1. Haber Spotları

GAZETELER	HABER SPOTLARI
Evrensel:	AKP Darbeyle Hesaplaşamaz (10 Eylül 2010).
Cumhuriyet	'Pişman Olacaklar': Baykal, paket geçerse 'evet'çilerin tehlikeyi gördükten sonra 'ben zaten oy vermedim' diyeceklerini söyledi (10 Eylül 2010).
Hürriyet	Başbakan'dan Yargıtay'a 'zaman aşımı' suçlaması (8 Eylül 2010).
Sabah	'Evet'le Ekonomi Sıçrar: atv'de 'Gündem Özel'e konuk olan Başbakan Erdoğan, referandumdan 'Hayır' çıkması halinde küresel sermayenin gelmeyeceği söyledi (10 Eylül 2010).
Bugün:	"Herkes Fişini Görecek: Anayasa değişikliği paketinin kabul edilmesi halinde her vatandaş devletin kendisiyle ilgili yaptığı fişlemeyi öğrenme hakkına sahip olacak" (Bugün, 11 Eylül 2010).
Zaman :	"Referandum, milletin vesayete dur deyip dememe meselesidir" (1 Eylül 2010).
Yeni Çağ:	"Cumhuriyet Tehlikede: 'Evet' diyen iyi düşünsün" (9 Eylül 2010).

Tablo-5: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerde Çıkan Haber Spotları'ndan Örnekler

Haber spotları genellikle haberin başlığına göre biraz daha çok detay bilgiye yer verir. Bu bağlamda, haber spotları da haber metinlerinin bir nevi özetidir. Okuyucuyu yakalayan haber başlıkları, spotlarla okuyucuyu biraz daha metnin içine çeker. Daha genel bir özet olan başlıktan sonra, haber spotları daha detaylı ve özel bilgilere geçişin bir halkasıdır. Haber spotlarına bakıldığında, *Evrensel* gazetesinin, “AKP Darbeyle Hesaplaşamaz” spotuyla, hükümetin referanduma ilişkin en önemli argümanı olan, “12 Eylül’le hesaplaşılacağı” yönündeki iddiasını eleştirdiği; *Cumhuriyet* gazetesinin ‘Pişman Olacaklar’: Baykal, paket geçerse ‘evet’çilerin tehlikeyi gördükten sonra ‘ben zaten oy vermedim’ diyeceklerini söyledi” spotuyla, referandumun yaratacağı tehlikeye dikkat çektiği; *Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazetelerinin yine hükümetin görüşlerini destekleyecek şekilde spot hazırladıkları görülmektedir. *Hürriyet* gazetesi, başbakanın yargıda zaman aşımı konusundaki eleştirisini spota çıkarırken, okuyucularına, yapılacak değişikliklerle bu sorunun aşılacağı mesajını vermektedir. *Sabah* gazetesi, “‘Evet’le Ekonomi Sıçrar: atv’de ‘Gündem Özel’e konuk olan Başbakan Erdoğan, referandumdan ‘Hayır’ çıkması halinde küresel sermayenin gelmeyeceği söyledi” şeklindeki Başbakan’ın ifadelerine yer vererek, evet çıkması halinde elde edilecek kazanımlar ve hayır çıkması halinde kayıplara vurgu yapmaktadır. *Bugün gazetesi*, “Herkes Fişini Görecek” şeklindeki spotuyla anayasa değişikliği ile yönetimin daha da demokratikleşeceğine ve şeffaflaşacağına vurgu yapmaktadır. *Zaman gazetesi*, “Referandum, milletin vesayete dur deyip dememe meselesidir” spotuyla, mevcut sistemin bir vesayet rejimi olduğunu ve anayasa değişikliği ile bu vesayetin ortadan kalkacağını ve artık milletin kendi kendisini yöneteceğine vurgu yapmaktadır. *Yeniçağ gazetesi*, “Cumhuriyet Tehlikede: ‘Evet’ diyen iyi düşünsün” şeklindeki spotuyla, değişikliklerin Cumhuriyeti tehlikeye düşüreceğini belirterek, referandumda ‘evet’ diyecek olanlara ‘iyi düşünmeleri’ konusunda çağrıda bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi gazetelerin ideolojik tercihleri, haber spotlarına da yansımaktadır. *Evrensel*, *Cumhuriyet* ve *Yeniçağ* gazeteleri hayır oyu verilmesi için kendi gerekçelerini yaratırlarken, *Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazeteleri hükümetin argümanlarını destekleyerek ‘Evet’ çıkması halinde vatandaşın elde edeceği kazanımlara vurgu yapmaktadırlar. Burada gazeteler özetle haber spotları aracılığıyla seçmen-okuyucuyu etkilemek için evet ya da hayır oyu vermeleri yönünde gerekçe yaratmaktadır. Dolayısıyla spotlar gazetenin ideolojik yaklaşımının ortaya çıkarılması için önemlidir.

Haber spotları, haberin girişi için bir ara aşamadır. Spotları asıl haber metni takip eder ve bu metnin ilk giriş cümleleri de okuyucunun ideolojik olarak yönlendirilmesinde önemlidir.

A.a. 2. Giriş Cümleleri

	GİRİŞ CÜMLELLERİ
Evrensel:	AKP'nin içi boş 'demokratikleşme' iddialarıyla gündeme getirdiği anayasa değişikliği için, yine AKP'nin devasa 'evet' reklamlarının gölgesinde yarın sandığa gidiliyor (11 Eylül 2010).
Cumhuriyet:	ÇYDD Genel Başkanı Aysel Çelikel: "Referanduma Sunulan Anayasa Değişikliklerinin yargıya ilişkin hükümlerinin ülkemizde yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını ortadan kaldıracak yargıyı siyasi iktidarın yargısı haline getirecek nitelikte olduğu için 'hayır'" (1 Eylül 2010).
Hürriyet	Mersin mitinginde konuşan Başbakan Erdoğan, "Yüksek yargı mensupları arasındaki telefon konuşmaları internete düştü. Ne tür çirkin planlar kurulduğunu, ne tür kirli tezgahlar hazırlandığını gördünüz mü? Hayır çıksın diye İmralı ile ittifak kurmayı konuşuyorlar" dedi (5 Eylül 2010).
Sabah	Referandum sonucunun ekonomiyi etkileyeceğini belirten başbakan Erdoğan, "Evet çıkması halinde ekonomi beklenen sızramayı yapacak" (10 Eylül 2010).
Bugün	"Başbakan Erdoğan, referandumdan hayır çıkarsa Türkiye'nin demokrasi mücadelesinin zarar göreceğini söyledi. 'Ülke ekonomik açıdan güvenini ve istikrarını kaybeder' dedi" (3 Eylül 2010).
Zaman	"Türkiye 12 Eylül'de darbe anayasasında önemli değişiklikler yapan paketi onaylayacak" (10 Eylül 2010)
Yeniçağ	Kürdistan Referandumu: MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Konya Mitinginde 'Hükümetin gerçek niyeti; terör örgütü PKK'ya yeni yol haritaları çizen 'bağımsız Kürdistan' devletinin kuruluşuna hukuki zemin hazırlayan bir Anayasa hazırlamak' dedi ve her ilde farklı konuşan Başbakan'a ağır eleştiriler yöneltti (6 Eylül 2010).

Tablo-6: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerde Çıkan Haberlerin Giriş Cümleleri'nden Örnekler

Gazete haberlerinde giriş cümleleri, haber metninin ideolojik olarak kurulmasında önemlidir. Çünkü giriş cümleleri, gazetenin temel yaklaşımının gerekçelendirildiği argümanları sunar. Daha sonra gelecek argümanlar girişin üzerine kurulacağı ve giriş cümlesini destekleyeceği için önemlidir. Gazeteler giriş cümlelerinde kendi yaklaşımlarının gerekçesini sunarak okuyucunun olayları bu gerekçeye dayalı olarak anlamlandırmasını sağlar.

Gazetelerin Giriş cümlelerine bakıldığında, *Evrensel* gazetesinin, “anayasa değişikliğinin içinin boş olduğunu ve seçmenlerin büyük siyasal reklam kampanyalarıyla yönlendirildiğine dikkat çekerek, seçmenlere “bu yönlendirmeye kanmamaları” yönünde mesaj verdiği; *Cumhuriyet* gazetesinin, “yapılan değişikliklerin amacının bağımsız yargıyı ortadan kaldırarak hükümetin kendi denetiminde bir yargı kurmaya çalıştığına” dikkat çektiği; *Hürriyet* gazetesinin, yapılan anayasal değişiklikleri meşrulaştırmak için “başbakanın yüksek yargı organları üyelerine yönelik eleştirilerine” yer verdiği; *Sabah Gazetesi*’nin, ‘referandumda evet çıkması halinde ekonomide yaşanacak gelişmeleri’ ön plana çıkardığı; *Bugün* gazetesinin, Referandumda “hayır” çıkması halinde, ülkenin demokratikleşme yolunda neleri kaybedeceğine vurgu yaptığı; *Zaman* gazetesinin, referandumla darbe anayasasının önemli oranda değiştirileceğini vurguladığı; *Yeniçağ* gazetesinin, “değişikliklerle ülkenin Güneydoğu’sunda bağımsız bir ‘Kürdistan’ devleti kurulmasının hukuki zeminin oluşturulacağı” yönündeki milliyetçi görüşleri ön plana çıkardığı görülmektedir.

Gazeteler haber girişlerinde anlattıkları olayın öncelikle bir özetini, ana olayın kendisini, habere konu olan ana temayı ve haber yapılan konuyla ilgili olarak gazetenin genel ve temel bakışını vermesi açısından önemlidir (Özer, 2000:84). Buna göre *Evrensel*, *Cumhuriyet* ve *Yeniçağ* gazetelerinin farklı, ancak kendi dünya görüşleriyle uyumlu gerekçelere dayanarak “hayır” argümanını destekleyecek tarzda; buna karşılık, *Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazetelerinin de hükümetin “evet” kampanyasını destekleyecek tarzda argümanlarla olayı haber haline getirdikleri, daha doğrusu haberlerin giriş cümlelerini bu yönde oluşturdukları görülmektedir.

b.Haberlerin Şematik Yapısı

Haberler bir olay hakkında tematik yapıların tanımlarından oluşur. Paragraflarda temalar ve konular hiyerarşik olarak düzenlenir. Olay içinde geçtiği tarihsel ve toplumsal bağlama yerleştirilir. Verilmek istenen temel konu çerçevesinde bir bütünlük oluşturulur. Böylece haberin söyleminin dayandığı temel konu ortaya çıkmış olur. Haber metinlerindeki farklardan hareketle, gazetelerin söylemsel farklılıkları da ortaya çıkmaktadır. Paragraflar aslında belli bir konunun haber haline getirilirken gazeteler tarafından nasıl düzenlendiğini ve böylece egemen söylemin nasıl desteklendiğini gösterir (Van Dijk, 1988a:73).

Haberlerin şematik yapısına bakıldığında ise, her haberde bir başlık, bir spot, haber metni ve fotoğraftan oluşan bir yapı olduğu görülmektedir. Şematik açıdan bütün

gazetelerin gazeteciliğin rutin pratikleri gereği benzer şematik özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Bütün gazeteler, haber yaparken önce bir durum saptaması yapmakta, buna ilişkin ana olayı vermekte ve sonuçlar çıkarmaktadır. [Evrensel ve Cumhuriyet gazetesi hariç] gazetelerin hiç birisinin art alan bilgisine ve bağlama yer vermedikleri görülmüştür. Gerçi gazeteler 12 Eylül askeri darbesi ve sonrasında yaşanan işkence vs gibi olaylara göndermede bulunsalar da, bunu gerçek anlamda tarihsel ve toplumsal bağlamına, güç ve iktidar ilişkilerine yerleştirerek yapmamışlardır. Bu anlamda, özellikle ana-akım ve sağcı gazetelerin yeterince art alan bilgisine yer vermedikleri ve tarihsel bağlam kurmadıkları görülmüştür.

Gazetelerin olayları nasıl yorumladıklarının anlaşılmasında, başvuru olan haber kaynakları son derece önemlidir. İncelenen bütün gazeteler haberleri kendi görevlendirdikleri muhabirler aracılığıyla izlemişlerdir. Burada muhabirler aynı zamanda olayın tanığıdır. Olayı takip etmiş ve haber haline getirmişlerdir. Gazeteler ve görevlendirdikleri muhabirler, daha çok gazetenin çıkarları ve buna bağlı ideolojik konumlanışları çerçevesinde olayı haber haline getirmişlerdir. Muhabirler, kendi izlenimlerinin yanında, habere inandırıcılık kazandırmak için belirli kişilerin görüşlerine başvurmuşlardır. Bu bağlamda *Evrensel* gazetesi, EMEP, ÖDP, TKP gibi sosyalist partilerin, KESK, DİSK, TMMOB. Halkevleri, Kürt ve Alevi dernekleri gibi kuruluşların temsilcilerinin görüşlerine yer vermiştir. *Cumhuriyet* gazetesi, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, eski Genel Başkan Deniz Baykal, Hüsamettin Cindoruk gibi, kampanyaya hayır diyen siyasetçilerle, eski YARSAV Başkanı Ömer Faruk Eminağaoğlu ve yeni başkan Emine Ülker Tarhan gibi hukukçuların, akademisyenlerin ve bazı sendikacıların görüşlerine başvurmuştur.

Hürriyet, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazetelerinin daha çok Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bakanlar, AKP'li milletvekilleri ile daha önce başka siyasal yapılarda yer almış, ancak seçimlerde 'Evet' veya 'Yetmez ama Evet' kampanyası çerçevesinde açıklamalarda bulunan (örn, Evet vereceğini açıklayan eski ülkücü Ramiz Ongun, eski savcı Reşat Petek vb) kişilerin ve yine evet diyen Hak-İş sendikasının (Salim Uslu gibi) temsilcilerinin görüşlerine yer vermiştir.

Yeni Çağ gazetesi ise, daha çok ideolojik olarak yakın olduğu MHP'nin seçim kampanyasını takip etmiş, Genel Başkan Devlet Bahçeli'nin ve önde gelen ülkücülerin ve milliyetçilerin görüşlerine yer vermiştir.

Buna göre, *Evrensel*, *Cumhuriyet* ve *Yeniçağ* gazetelerinin kullandıkları haber kaynaklarına bakarak, referandum sürecine eleştirel bir tarzda yaklaştıkları, buna karşılık, *Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazetelerinin hükümetin görüşlerine uygun kaynaklarla hükümetin ya da evet diyen kuruluşların argümanlarını destekleyecek şekilde haber kaynakları kullandıkları görülmüştür.

Bu anlamda gazetelerin ideolojilerinin/söylemlerinin ortaya çıkarılmasını sağlayan temel göstergelerden birisi de, olayın taraflarının gazetelerdeki sunumudur.

b.2. Tarafların Sunumu

GAZETELER	TARAFLARIN Sunumu
Evrensel	Sendikacılar, Akademisyenler, Gazeteciler ... Hayır Diyor: Ankara’da akademisyen, emek örgütleri, binlerce üyesi olan kamu emekçileri, gazeteci ve işçi sendikaları AKP’nin “demokrasi ve özgürlükler artacak” propagandasının yalandan ibaret olduğunu anlamak için hükümetin sekiz yıllık icraatlarına bakmanın yeterli olacağını bildirdi. Halka AKP saldırganlığını durdurmak için referandumda ‘hayır’ deme çağrıları yapıldı (8 Eylül 2010).
Cumhuriyet	Ülkenin yarısını suçladı: Başbakan, 12 Eylül ruhunu daha da pekiştiren pakete ‘hayır’ diyenlerin darbeci olduğunu ileri sürdü. “Hayır” çıkarsa ekonominin kötüye gideceği tehdidinde bulunan ‘bitaraf olan bertaraf olur’ diyerek sivil örgütlere baskı uygulayan Başbakan Erdoğan, şimdi de kutuplaşmayı zirveye taşıdı. Anayasa değişikliklerine karşı çıkan yurttaşları ‘darbeci’ olarak nitelendiren Erdoğan, “Referandumda ‘hayır’ diyenler bana göre darbe anayasasını savunduklarına göre darbecidir” görüşünü dile getirdi (Cumhuriyet, 9 Eylül 2010).
Hürriyet	[Başbakan Erdoğan] “Biz Anayasa değişikliği için CHP ve MHP’ye gittik, kapağını bile açmadan reddettiler. Bunların derdi üzüm yemek değil bağcıyı dövmek. Ama bu bağcıya ancak millet dayak atabilir” (6 Eylül 2010).
Sabah	‘Tanka selam verirsiniz’. Başbakan Erdoğan Şanlıurfa’da Kılıçdaroğlu’nun sözlerini eleştirdi. Erdoğan, CHP liderinin “Darbe olursa tankın önünde dururum” açıklaması için şöyle dedi: “Bu anayasanın önünde tank olanlar hiçbir tankın önünde duramazlar. Olsa olsa selam verirsiniz. Siz özgürlüklerin önüne mayın döşediniz” (7 Eylül 2010).

Bugün	Milletin Darbesi: ... Halk askeri vesayete karşı demokratik darbe yaptı.... Darbe heveslilerinin hevesleri kursağında kalacaktır. Üstünlerin hukuku olmayacak . Yargı ideolojik bataktan kurtulacak” (13 Eylül 2010).
Zaman	“Darbeciler o gün halkın onurunu yere serdi” (12 Eylül 2010).
Yeniçağ	Türkiye Bölündü: Anayasa değişikliği referandumu milleti böldü. ‘Evet’ ve ‘Hayır’ cephelerinin yanı sıra bölünmenin bir başka boyutunu da BDP’nin boykotu oluşturdu (13 Eylül, 2010).

Tablo-7: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerde Çıkan Haberlerde Tarafların Sunumuna ve Yorumlarına İlişkin Örnekler

Gazetelerin tarafları nasıl sunduklarına bakıldığında, *Evrensel* gazetesinin, tarafları emekçiler, emek örgütleri ve emek karşıtları olarak sunduğu, AKP ve “Evet”çi kampın emek karşıtı olduğu ve yapılan reklam ve propaganda ile emekçileri yönlendirdiği, buna karşılık emek örgütlerinin durumun farkında olduğu ve hayır çağrısı yaptığı belirtilmektedir. *Cumhuriyet* gazetesi, başbakanın ülkeyi darbeciler ve demokratlar olarak böldüğüne dikkat çekmekte ve yapılan bu tasnifi eleştirmektedir. *Hürriyet Gazetesi*’nin, başbakanın açıklamalarına dayanarak ülkenin demokratikleşmesini isteyen hükümet ve onu engelleyen muhalefet karşıtlığı içinde tarafları sunduğu; *Sabah* gazetesinin de başbakanın beyanatlarına dayanarak hükümeti darbe karşıtı ve özgürleşmeci, buna karşılık muhalefeti darbeci olarak yansıttığı; *Bugün* gazetesinin darbeciler ve halk/millet karşıtlığı içerisinde, vesayet sahiplerini darbeci ve onlara direnen halk/millet karşıtlığı içerisinde sunduğu; *Zaman* gazetesinin de darbeciler ve halk karşıtlığına vurgu yaptığı; *Yeniçağ* gazetesinin ise hükümetin referandum yaparak toplumu ‘evet’çi, ‘hayır’cı ve ‘boykot’çu şekilde üçe böldüğü yönündeki vurgusu dikkat çekmektedir.

Buna göre, CHP sahildekilerin partisi, AKP, Anadolu’nun partisi, BDP, Kürtlerin Partisi şeklinde siyasal bir kamplaşma doğmuştur. Başbakan’ın, “Bitaraf olan bertaraf olur”, “Hayır diyenler darbecidir”; “Hayır diyenin ya aklından bir zoru vardır ya da vatan sevgisiyle ilgili bir sıkıntısı”. “Yargıda dedelerden [Burada adalet eski bakanlarından Seyfi Oktay’ı kastetmiştir] talimat alma devri bitti” sözleri de bunda etkili olmuştur (Batum, 2010:9) Kamplaştırıcı bir yaklaşımla “biz ve onlar” ayrılığı yaratılarak seçmenlerin kendilerini ideolojik olarak konumlandırılmaları sağlanmaktadır. Zaman, Bugün, Sabah ve Hürriyet gazeteleri başbakanın bu ayrıştırıcı üslubunu destekler tarzda (ya da en azından eleştirmeden) yayın yapmaktadırlar. Özellikle Cumhuriyet ve

Yeniçağ, ayrıştırıcı ve bölücü olarak değerlendirdikleri bu yaklaşıma eleştirel şekilde yaklaşmışlardır. Evrensel gazetesi de ideolojik yönelimi gereği emekçiler ve emekçi karşıtlığı şeklinde sınıfsal ayrıma ve karşıtlığa vurgu yapmaktadır.

Medya söyleminin oluşturulmasının bir unsuru da bireylerin, toplumsal grupların, sınıfların ve azınlıkların temsil edilme biçimidir (Van Dijk, 1993). Buna göre, egemen ideoloji ve söylem genellikle biz ve onlar karşıtlığına dayalı olarak kurulur. İktidarlar ya da egemenler, kendi egemenliklerine karşı muhalefet eden ve direnen kişi, grup ve örgütleri sapkın ve güvenilmez olarak sunarak onları gözden düşürürler. Böylece egemenler, kendilerini meşru hale getirirler. Referandum sürecine ilişkin haberlerde de Hürriyet, Sabah, Bugün ve Zaman gazetelerinden oluşan ana akım medyanın AKP tarafından yaratılan [meşru ve doğru] “biz” (demokrat, baskıya ve vesayet rejimine direnen, toplumsal refahı artırmaya çalışan, Sünni, evet diyen, vatansever, akıllı vs) ve [sapkın ve yanlış] “onlar” (anti demokrat, baskıcı, vesayet rejiminden yana, toplumun gelişmesine ve zenginleşmesine karşı olan, Alevi, hayır diyen, vatanını sevmeyen, akılsız) şeklindeki anlayışı söylemsel olarak yeniden ürettikleri görülmektedir. Buna göre medya neyin normal neyin sapkın olduğunu tanımlamaktadır. Medya egemenleri ve ayrıcalıklı konumda olanları sıklıkla güçlü konumda gösterirken, muhalifleri marjinalize ederek önemsizleştirir. Marjinalize olanlar aynı zamanda toplumsal uzlaşının dışında konumlandırılarak değersizleştirilir (Shoemaker ve Reese, 1996:46-7).

Bu yaklaşım, aynı zamanda neyin/kimin ahlaki ya da gayri ahlaki olduğunun ipuçlarını da vermektedir. Böylece, iktidarın kendisine atfettiği olumlu değerler üzerinden bir toplumsal uzlaş sağlanmaktadır. Bu anlayışta egemenleri temsil eden “biz” kavramsallaştırması her türlü müspet çağrışımın taşıyıcısı olarak kurulurken, onlar olarak kurulan muhalif güçler her türlü menfi değerın taşıyıcısı haline gelir. Böylece güç ve iktidardan yoksun olan muhalifler, söylem mücadelesinde bir kez daha dezavantajlı hale gelir. Bu anlamda, dilin sadece fikirleri taşıyan yansız bir araç olmadığı, iktidar ilişkileri tarafından dilin egemen fikir, düşünce ve söylemleri taşıyacak şekilde biçimlendirildiği görülmektedir.

Haber yapımında kullanılan kelime, cümle, haber başlığı ve haber spotlarında verilmek istenen düşüncelere bütünsel olarak bakıldığında, incelenen gazetelerin her birinin genel söylemi ortaya çıkmaktadır. Söylem, temel argümanlardan ve bunları destekleyen görüş ve öneriler yardımıyla oluşturulur.

1.2. Metnin Bütünü (Genel Söylemsel Düzey):

GAZETELER	METNİN BÜTÜNÜ (GENEL SÖYLEM)
Zaman Bugün Sabah Hürriyet	<p>Söylem-1-(Evetçi Kamp): Bu kampta başta hükümeti oluşturan AKP olmak üzere, BBP, Saadet Partisi ve HAK-Par yer almaktadır. Bunların görüşüne göre, 1982 Anayasası bir darbe anayasasıdır. Demokrasinin ve Avrupa Birliğine girme yolunda demokratikleşme çabalarının önünde bir engeldir. Bu durum, küresel sermayenin Türkiye’ye gelmesini ve gelişmemizi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu anayasayı savunanlar statükocu ve darbe anayasasının savunucuları, darbeci zihniyetin sahipleridir. Eğer halk referandumda “evet” derse darbe anayasası değişmiş olacak ve bunun sonucunda demokrasi gelişecek ve halk özgürleşip zenginleşecek. Dolayısıyla, bu anayasa değişiklik paketi ile [eğer evet çıkarsa] bütün sorunlar çözülecek. Hayır çıkarsa, darbeci zihniyet statükocu yapıyı sürdürecektir ve böylece demokrasi ve ekonomi geriye gidecek ve halk daha da yoksullaşacaktır.</p> <p>Söylem-1’in Özü: Anayasa değişikliği demokrasiyi geliştirecek ve böylece toplumsal refahın artmasını sağlayacaktır.</p>
E v r e n s e l, Cumhuriyet Yeniçağ	<p>Söylem II- (Hayırcı Kamp): Bu kampta yer alan CHP, MHP, DP, İP, TKP, gibi siyasi partilerin savunduğu “Hayır”cı cephenin gerekçesi, AKP’nin gizli bir siyasal gündemi olduğu ve yapacağı Anayasa değişikliği ile kendi denetiminde olmayan Yüksek yargıyı ele geçirerek özellikle Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın (Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu) yapısını değiştirerek yargıyı da kendi denetimine alarak daha otokratik ve baskıcı bir rejim kuracağı savı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, AKP’nin gerçekleştirmeyi düşündüğü çalışmaların Anayasa Mahkemesinden ve yüksek yargıdan dönmemesi için o kurumların yapısını değiştirmeye yönelik bir faaliyet olduğu ve böylece özü itibarıyla bir Amerikan projesi olan ılımlı İslam ve BOP’un (Büyük Ortadoğu Projesi) hayata geçirilmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılacağı (Zileli, 2010) yönündeki argümana vurgu yapılmaktadır.</p> <p>Söylem-II’nin Özü: Yürütme yargıyı kendini bağlamak istiyor. Bu açıdan AKP sistemi değiştirecek, bunun için gizli bir gündemi var, kendi önünde engel olarak gördüğü “bağımsız” yargının yapısını değiştirmek istiyor.</p> <p>Bu kampta, Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetesi ile kısmen Evrensel gazeteleri yer almaktadır. Ancak her üç gazetenin kendi ideolojik kodlarına göre farklı gerekçeleri vardır.</p>

(Kısmen) Evrensel	<p>Söylem III- (Boykotçu Kamp): Siyasal yaşamda BDP tarafından temsil edilen ve daha çok Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinin Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu yerleşim birimlerinde referandum seçmenlerce, BDP'nin çağrısı üzerine, boykot edilmiştir. “Boykot”çu cephe olarak kavramsallaştırılan bu grubun söylem düzeyindeki yaklaşımı şöyledir.</p> <p>Boykotçu Söylem-III: “[BDP olarak] Bizim [ve temsil ettiğimiz kitlenin] demokratikleşme yönünde birtakım taleplerimiz ve beklentilerimiz vardır. Bu referandumla, seçim barajı % 10'dan aşağı çekilmemiştir ve “Kürt sorunu” konusunda bir reform yapılmamaktadır (Sönmez, 2010:13). Dolayısıyla, mevcut anayasa değişiklik paketinde bizim beklentilerimiz yönünde bir değişiklik olmadığı için referandumu boykot ediyoruz”.</p> <p>Söylem-III'ün Özü: “Anayasa değişikliklerinde bizim taleplerimiz yer almıyor. Dolayısıyla Referandum bizi ilgilendirmez, onun için referandumu boykot ediyoruz”.</p>
----------------------	--

Tablo-8: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerde Çıkan Haberlerin Söylemi

Referandum sonucunda, başta hükümet olan AKP, SP, BBP ve Hak-Par tarafından desteklenen evet oyları % 58, CHP, MHP, DP, DSP, BTP, İP, TKP, tarafından desteklenen hayır oyları % 42 oranında gerçekleşti. BDP ise kendi seçmenine referandumu boykot çağrısında bulundu ve büyük oranda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin belli bölgelerinde referanduma katılım oranı oldukça düşük düzeyde gerçekleşti. Türkiye genelinde ise referanduma katılım % 77 olarak gerçekleşti (Zaman, 13 Eylül 2010).

Buna göre, referandumda evetçi, hayırcı ve boykotçu olmak üzere üç cephenin olduğu görülmektedir. Daha ziyade “Kürt’lerin” partisi olduğu iddia edilen BDP referandumu boykot ederken, diğer siyasi görüşler “evet” ya da “hayır” şeklinde kutuplaşmışlardır. Referandum da daha çok serbest piyasacı ve İslamcı ya da Türk İslam sentezi olarak kavramsallaştırılabilecek neo-muhafazakar partiler ve gruplar evet derken, ulusalcı, milliyetçi ve solcu gruplar referandumda hayır cephesini oluşturmuşlardır. Evet cephesini ve hükümetin argümanlarını söylemsel olarak destekleyen gazetelere bakıldığında bu kampta başta *Zaman*, *Bugün*, *Sabah* ve kısmen de olsa *Hürriyet* gazeteleri yer almaktadır. Cumhuriyet, Yeniçağ ve Evrensel gazeteleri ideolojik ve söylemsel olarak “hayır”cı kampı desteklemişlerdir. Evrensel gazetesinde “hayır” oyu verilmesi yönünde bir anlayış egemen olmakla birlikte, Kürtlerin “boykot” söylemine de bu gazete duyarsız kalmamıştır.

Gazetelerin, 12 Eylül referandum sürecini haber yaparken benimsedikleri söylemsel düzeye bakıldığında, ana akım gazetelerin (*Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün*, *Zaman*) hükümetin/iktidarın söylemini benimsediği ve haberlerini bu söylem doğrultusunda inşa ettiği görülmektedir. Gazetelerin söylemleriyle toplumsal güç ve bağlam ilişkilerine bakıldığında, iktidarın haber söylemlerini biçimlendirdiği görülmektedir. Bu biçimlendirmede ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinin ve buna bağlı ideolojik

yönelimlerin belirleyici olduğu söylenebilir. Örneğin, hükümeti kuran siyasal parti olan AKP, Hürriyet, Sabah, Bugün ve Zaman gazetelerine siyasal propaganda süresince neredeyse her gün tam sayfa 'evet' çağrısı yapan ilanlar vermiştir. Ayrıca ana akım gazetelerin iç sayfalarında egemen ekonomik grupların reklam ve ilanlarının yoğun bir şekilde yer aldıkları ilk bakışta göze çarpmaktadır. Buna karşılık Cumhuriyet gazetesine ise CHP tarafından 'hayır' ilanları verilmiştir. Evrensel ve Yeniçağ gazetelerinde ise bu tip ilanlara rastlanmamıştır.

Gazete haberlerinin içeriğini oluşturan egemen ideoloji ya da söylem, toplumsal eşitsizlikleri (egemenlerin ya da iktidar sahiplerinin kendi konumlarını) sürdürmeye yarayan dünya görüşleri ve pratikleri harekete geçiren organize edilmiş inanç setleri (Wooffitt, 2006: 140), sosyal bir boşlukta gerçekleşmez. Mesajların o şekilde oluşmasını sağlayan iktidar ilişkileridir. Bu anlamda iktidar sahipleri ekonomik, siyasal, kültürel ve sembolik kaynaklar üzerindeki egemenlikleri sayesinde kendi ayrıcalıklı konumlarını sürdürecektir şekilde ideolojik yeniden üretimin koşullarını oluşturmaktadırlar. Buna göre AKP, sahip olduğu ekonomik ve siyasal koşullar sayesinde referandum sürecinde ana akım medyada kendi söyleminin haber formatında yeniden üretimini sağlamıştır. Yani haber yapımında kullanılan dil bile iktidar ve güç ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Buna göre medya içerikleri bir güç ve iktidar mücadelesi alanıdır ve kaynakları kontrol edenlerin kendi egemenliklerini kurma ihtimalleri bu kaynaklardan dışlananlara (örneğin, muhalefete) göre daha fazladır. Egemenlik altında bulunanların söylemsel mücadeleye katılmaları sınırlandırılmaktadır.

Tuen A. Van Dijk'a göre (1993), [medya içeriklerinin söylemi], içeriğin üretildiği, toplumsal bağlamdaki güç ve iktidar ilişkilerini yansıtır. Sembolik bir söylemsel form olan medya ile iktidar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Kaldı ki medya iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır. Hükümetler ya da egemen siyasal aktörler medyayı etkin bir şekilde kullanarak kendi egemenliklerini kurarlar. Bu anlamda iletişimsel içerikler, egemen söylemin kurulmasını sağlarlar. Referandum sürecine ilişkin haberlerin bütünsel söylem yapılarına bakıldığında, referandum sürecinde hayır oyu kullanacak olanların darbeci, demokrasi ve refah karşıtı olarak kurulması, AKP'nin söylemine uygun bir toplumsal uzlaşımın yaratılmasını sağlamıştır. AKP, sadece bir parti değil, toplumdaki yeni egemen sınıf olan muhafazakar sermaye bloğunun yani egemen sınıfın bir temsilcisidir. Dolayısıyla referandumla aslında kendinden önceki iktidar yapısının yerleşik hukuk anlayışını değiştirerek kendisinin ve temsil ettiği bloğun gücünü pekiştirmeye çalışmaktadır. Eski güç sahiplerinin askeri vesayete dayanan, seçkinci, anti demokratik ve baskıcı bir güç bloğu olarak tanımlanması, AKP'nin bu güçlere karşı mücadele eden vesayet karşıtı, demokratik, seçkinci olmayan (yani halkın temsilcisi) ve demokratik bir hükümet olduğu söyleminin topluma yayılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Van Dijk'ın yukarıda anılan yaklaşımına dayalı olarak haberlerin makro yapıları, egemen söylemin kurulmasını sağlayan ve tartışmanın nasıl ortaya konulacağını belirleyen yapısal unsurlardır. Buna göre metin yapıları, egemen argümanlar ve onları destekleyecek iddiaların sistemli bir şekilde örülmesi ile gerçekleşir. Türkiye'deki ana akım medya incelendiğinde referandum sürecine ilişkin haberler bağlamında Van Dijk'ın bu iddiasının doğrulandığı görülmektedir.

B.Haberlerin Mikro Yapısı

Van Dijk (1988)'a göre, haberlerin “mikro yapıları”na bakıldığında, bu yapıların hem metni oluşturan cümlelerin dilbilimi açısından (gramer) cümlelerin aktif/pasif ve basit/karmaşık olma durumlarına göre hem de anlamsal bakımdan incelenmesidir. Anlamın yaratılmasında cümle içinde ve birbirini takip eden cümleler arasında kurulan nedensellik, işlevsellik ilişkileri ve yapılan referanslar önemlidir. Bunun yanında kullanılan kelimeler, haberi desteklemek için kullanılan fotoğraflar gibi habere inandırıcılık kazandıran tanıklar ve somut bilgiler de, haberin mikro yapısının analizinde kullanılmaktadır.

a. Gramer Yapılarının Çözümlemesi

Gramer yapılarının analizinde ilk unsur, kurulan cümlelerin aktif ya da pasif olmasının incelenmesidir. Çünkü cümlenin aktif olması, dilsel açıdan özneye güç atfedildiğini gösterir. Eğer özne gizlenmek ya da güçsüz düşürülmek isteniyorsa, özne gizlenir ve cümle pasif yapılı. İncelenen gazete haberlerinde gazetelerin genellikle kendi destekledikleri ideolojik görüşü aktif cümlelerle vurguladıkları görülmektedir.

Örneğin,

...emekten yana siyasi partiler, emek ve meslek örgütleri işçiler, memurlar, “Hayır Mitingi’nde” buluştular (Evrensel, 6 Eylül 2010).

Hükümet kendine bağlı HSYK için şimdiden kolları sıvadı (Cumhuriyet, 11 Eylül 2011).

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu: “Referandumdan evet çıkacağından eminim” (Hürriyet, 11 Eylül 2010).

Başbakan Erdoğan, “Biz ileri demokrasiye geçiyoruz” (Sabah, 10 Eylül 2010).

Cümle yapılarına bakıldığında zaman zaman karmaşık cümleler kurulsa da genellikle gazeteler tarafından anlaşılabilirlik düzeyi yüksek basit cümleler tercih edilmektedir. Evrensel ve Cumhuriyet gibi solda yer alan gazetelerde daha karmaşık cümleler yer almasına karşın Hürriyet, Sabah, Bugün, Zaman ve Yeniçağ gazetelerinde daha basit cümlelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Haber metinlerinin egemen söylemi oluşturmada başvurdukları önemli unsurlardan birisi de haberin içsel tutarlılığıdır. Bunu sağlamak için de metni oluşturan cümleler arasında ya nedensellik ilişkisi ya işlevsel ilişki kurulur ya da referanslara başvurulur. Bu bağlamda, incelenen bütün gazetelerin kendi içerisinde tutarlı olarak ileri sürdükleri argümanları destekleyecek şekilde haber metnini oluşturdukları görülür.

Başbakan Erdoğan, “[İleri demokrasiyle birlikte] ekonomi de ileri ekonomiye geçecek. ‘Hayır’” oyu küresel sermayenin girişini erteler” dedi (Sabah, 10 Eylül 2010).

Başbakan Erdoğan, “Evet çıkmazsa yarıdan ürken yabancı sermaye gelmez” (Bugün, 3 Eylül 2010).

Milliyetçi oylara göz diken Erdoğan’ın maskesini Diyarbakır mitinginde yapacağı

konuşma düşürecek (Yeniçağ, 3 Eylül 2010).

Örneklerde de görüldüğü üzere, haber cümleleri birbirini takip eden argümanlar arasında nedensellik ilişkisi kurmaktadır. Yeniçağ'daki haberde de görüleceği üzere, mantıksal çıkarım için Başbakan'ın Diyarbakır'da yapacağı konuşmaya referans yapılmaktadır.

Mikro yapının önemli unsurlarından birisi de gazetelerin haber yaparken kullandıkları kelimelerin seçimidir. Kelimeler de gazetelerin söylemlerinin anlaşılması için önemlidir.

b. Seçilen Kelimeler

Kelimeler, içerik [ve] söylem analizinde kullanılan en küçük birimdir. Her kelime aynı zamanda bir ideolojik semboldür. Belli kelimelerin belli sıklıkta kullanılması, gazetelerin ideolojik yaklaşımlarının temel kodlarını oluşturmaktadır. Bir dizi temel sembollerin sıklığı, gazetelerin ideolojik konumlanışlarını açıkça ortaya koymaktadır (Berelson, 1984:136-37). Örneğin, *Evensel* gazetesinde “işçi, emekçi”, *Cumhuriyet* gazetesinde “baskı”, “şantaj”, “tehdit”, *Hürriyet* gazetesinde, “demokrasi/demokratikleşme”, *Sabah* gazetesinde “statüko ile hesaplaşma”, *Bugün Gazetesi* 'nde “darbe anayasası”, *Zaman* gazetesinde “vesayet”, *Yeniçağ* gazetesindeki “bölünme” gibi kavramlar doğrudan gazetelerin ideolojilerinin ipuçlarıdır. Bu kavramların her birisi ideolojik konumlanışı tanımlamak için ikili karşıtlıklar içerisinde işler. Yani gazeteler, kendi konumlarını, düşmanlarını ya da karşıtlarını tanımlayarak ortaya koyar ya da tam tersi önce karşıtlarını tanımlayarak kendi ideolojik konumunu belirtir (Krippendorf, 1980). Böylece gazetelerin siyasal söylemi ortaya çıkar. Örneğin, “emekçi/kapitalist” (*Evensel*); “Bölücü/vatansever” (*Yeniçağ*); “vesayetçi/özgürlükçü” (*Zaman*, *Sabah*, *Bugün*, *Hürriyet*) şeklinde. İncelenen gazetelerin yaklaşımı bu durumu doğrulamaktadır.

Seçilen kelimeler, doğrudan olayların tarafı olan kişi ve kurumların tanımlanmasını ve yaftalanmasını [da] içerir. *Evensel* gazetesi “aldatmaca” kelimesini kullanarak AKP'nin işçi sınıfını aldattığını ve hükümetin “aldatıcı” olduğunu; *Cumhuriyet* ve *Yeniçağ* gazeteleri “bölünme” kelimesini kullanarak hükümetin “bölücü” olduğunu; *Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazeteleri ise hayır diyenler için “statüko” ve “statükocu” kavramlarını kullanırken AKP için “demokratikleşme” ve “demokratikleştirici”, “vesayet rejimiyle mücadele” ve “mücadeleci” tanımlamalarını kullanarak kendi söylemlerinin ipuçlarını vermişlerdir.

d. Haberin Retoriği : Van Dijk (1988)'a göre, Retorik habere gerçeklik ve inandırıcılık katan unsurlardır. Olayın gerçek olduğunun kanıtı olan kişi, olay, yer, zaman ve tarihler ve kullanılan fotoğraflar haberde inandırıcılığı sağlayan unsurlardır. Bu açıdan haberlerde kullanılan fotoğraflar ve fotoğraf altı yazılar, haberin inandırıcılığında [retoriğinde] önemlidir. Yukarıda nicel bulgular kısmında gösterildiği üzere, incelenen gazetelerin hepsinin haberde inandırıcılığı sağlamak üzere, fotoğraf unsuruna yoğun bir şekilde başvurdukları görülmektedir. Bu anlamda, resim altı yazılar da fotoğrafla birlikte haberin inandırıcılığını artırmaya yönelik ve resimlere ilişkin açıklamaların yapıldığı yardımcı unsurlardandır.

1. Fotoğraf Kullanımı ve Resim Altı Yazılar

GAZETELER	RESİM ALTI YAZILARI
Evrensel	Timsah Gözyaşlarıymış: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 20 Temmuz tarihli grup toplantısında, 12 Eylül sonrasında idam edilenleri anlatırken göz yaşlarını tutamamıştı. Erdoğan, konuşmasında Necdet Adalı'dan bahsetmiş, Adalı için yazılmış olan ve Ahmet Kaya'nın seslendirdiği Şafak Türküsü'nü okumuştur. Erdoğan idam edilen Mustafa Pehlivanoglu'nun annesi ve babasına yazdığı mektubu okurken göz yaşlarını tutamamıştı (3 Eylül 2010).
Cumhuriyet	Baykal: "Evet ülkeyi karpuz gibi ikiye böler" (10 Eylül, 2010).
Hürriyet	Erdoğan, Ankara'da AK Parti'ye katılanların rozetlerini taktı (5 Eylül 2010).
Sabah	'Hayır Çıkarsa Travma Olur'. Başbakan Erdoğan, TV 8'de "Sandıktan hayır çıkarsa dünyanın sonu değil. Ancak demokrasi ciddi bir travma geçirir. Ekonomide de ciddi bir travma olur. Çünkü ekonomide prangalarla çalışıyoruz" (3 Eylül 2010).
Bugün	"Evet çıkarsa çeteler bitecek: Kanaltürk'e konuk olan Erdoğan, referandumdan 'evet' çıkmasının çetelerle mücadelede önemli kırılma noktası olacağını söyledi. YARSAV'ın çıkışları ve Yargıtay'daki ses kayıtlarını eleştiren Erdoğan, YARSAV'dan sonra bir de çeteler var. Müşterek çalışıyor. 'Evet' çıkarsa çetelerin biteceğini biliyorlar" dedi (3 Eylül 2010).
Zaman	"Kralların değil, kuralların hukuku için evet bekliyoruz. Başbakan halka şöyle seslendi: "Kralların değil, kuralların hukuku için 'evet' bekliyoruz. 12 Eylül'de çocuklarınızın geleceğini oylayacaksınız. Statükoyla geleceğiniz arasında tercih yapacaksınız. Sizden Türkiye için evet demenizi bekliyorum" (1 Eylül 2010).
Yeniçağ	'Gerekirse papaz elbisesi dahi giyerim' diyen başbakan Erdoğan, Papa heykeli önünde AB'ye teslimiyet zaptını imzalamış, Yahudilerin madalya verdiği ilk Müslüman lider olmuştu (1 Eylül 2010).

Tablo-9: 1-13 Eylül 2010 Tarihleri Arasında Gazetelerde Çıkan Resim Altı Yazılarından Örnekler

Metinler sadece yazılı materyallerden oluşmaz, habercilikte kullanılan görsel işitsel materyaller de birer metindir. Çünkü görüntüsel göstergeler de anlam yaratma sürecinin bir parçasıdır. Bu bağlamda resimler, haberleri destekleyen en önemli araçlardır. Resimler ve resim altı yazılar egemen söylemin oluşmasına hizmet ederler (Barker, 2008:11). Resim altı yazılarına bakıldığında, *Evensel* gazetesinin, Başbakan'ın 12 Eylül'de idam edilenleri anarken döktüğü gözyaşlarının timsah gözyaşları olduğu ve referandumda oy kullanacak 12 Eylül mağdurlarından herkesi etkilemeye yönelik bir davranış olduğuna dikkat çektiği; *Cumhuriyet* gazetesinin referandumun ülkeyi böleceği yönündeki CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal'ın demecine yer verdiği; *Hürriyet* gazetesinin, Başbakan'ın kendi partisine katılanlara rozet taktığı yönündeki bilgiye yer vererek AKP'nin yoğun ilgi gördüğü düşüncesini yarattığı; *Sabah* gazetesinin, 'Hayır' çıkması halinde demokrasinin ve ekonominin travma yaşayacağı şeklindeki Başbakan'ın açıklamalarına vurgu yaptığı; *Bugün Gazetesi*'nin, ülkede çeteler olduğunu hatta bunların [yüksek] yargıyı bile kontrol ettikleri, evet çıkması halinde ülkedeki çetelerin biteceği yönündeki Başbakan'ın demecine yer verdiği; *Zaman* gazetesinin ise referandumla statükonun değişeceği, halkın kendi hukuk kurallarını kendi yapacağı ve böylece gelecek nesillerin önünün açılacağı şeklindeki Başbakan'ın açıklamalarını verdiği; *Yeniçağ* gazetesinin ise, Başbakan'ın gerekirse 'papaz elbisesi giyeceği' yönündeki açıklamasına dayanarak Başbakan'ın AB ve Yahudiler tarafından desteklendiğine vurgu yaparak referandumda hayır denilmesi için bunları gerekçe göstermekte ve AB ve Yahudi karşıtlığına vurgu yapan milliyetçi bir ideolojiyi ön plana çıkardığı görülmektedir.

"Haber" olgusunun kendisi politik bir faaliyettir. Çünkü olayları ve olguları politik olarak tanımlar, ancak medya hükümet ve diğer toplumsal kurumlara göre ikincil tanımlayıcı konumundadır. Çünkü olaylara ilişkin tanımlamayı önce diğer kuruluşlar ve politik kişiler yapar. Medya onların tanım ve açıklamalarına dayanarak ideolojik bir inşa gerçekleştirir. Böylece medya, seçimle gelen ve halkın temsilcisi olan hükümetin açıklamalarını kullanarak kamuoyunun sesi olma ve kamuoyunun terim, kavram ve deyimlerini kullanarak uzlaşım bakış açısının güçlendirilmesini sağlayarak egemen ideolojiyi yeniden üretmektedir. (Woollacott, 1982:109). *Hürriyet*, *Sabah*, *Bugün* ve *Zaman* gazetelerinin resim altı yazılarında daha çok AKP'nin mitinglerinin resimlerine ve dolayısıyla da Başbakan'ın açıklamalarına dayandığı görülmektedir. Buna karşın *Evensel* ve *Yeniçağ* gazeteleri daha çok kendi yaklaşımlarını ön plana çıkarırken *Cumhuriyet* gazetesi, CHP eski lideri Deniz Baykal'ın açıklamalarına yer vermiştir. Bu durumda yapılan ideolojik mücadelede ana-akım medya olarak değerlendirilebilecek medyanın hükümetin [Başbakan'ın] açıklamalarını doğru ve meşru ilan ettiği görülmektedir. Bu durumda hükümete karşı eleştirel olan gazetelerin dezavantajlı bir konumda olduğu söylenebilir. Çünkü, Van Dijk (1999:345)'ın da belirttiği gibi, gazeteler iktidar seçkinlerinin çıkarına olan enformasyonu seçerek yayarken, onların aleyhine olan enformasyonu görmezden gelerek iletişimsel süreçlerin egemenlerin çıkarına tarafgir olmasını sağla[yabili]r.

2.İnandırıcı Bilgiler: Kanıtlar ve Tanıklar

Van Dijk (1988)'a göre, haber metinleri, belli bir muhabirin izlenimleri ve bu izlenimleri kanıtlamak için çektiği fotoğraflardan ve zaman zaman görüşlerine başvurduğu tanıklardan oluşur. İlk tanık muhabirin kendisidir. İkinci tanık kamera ve fotoğraflardır. İncelenen haber metinlerinin hepsinde de tanık olarak muhabirin yaptığı habere, olayın doğruluğunu göstermek için fotoğraflara ve zaman zaman da görüşlerini aldıkları tanıklara dayandıkları görülmektedir. Bu bağlamda her gazetenin kendi ideolojik duruşuna uygun açıklama yapan kişilerin [siyasetçi, sendikacı, hukukçu, akademisyen, meslek kuruluşları temsilcileri vb] görüşlerine başvurdukları görülmektedir. Örneğin, “Yargıçlar ve Savcılar Birliği Başkanı Emine Ülker Tarhan, anayasa değişikliği paketi oylanmadan Adalet Bakanlığı'nın HSYK'ye birinci sınıf hakim ve savcı kontenjanından seçilecek üyeler için çalışma başlattığını bildirdi” (Cumhuriyet 11 Eylül 2010). Ya da “Referandumda sayılı günler kala Başbakan Erdoğan'dan çok önemli uyarılar geldi” (Bugün, 3 Eylül 2010) gibi. Böylece gazeteler kendi ideolojik yönelimlerine göre farklı tanıkların/tafaların görüşlerine başvurumaktadırlar. Ayrıca referandum sürecinde miting yapılan yer isimleri (örn, Miting için Ağrı'ya giden Erdoğan uçakta ...) (Bugün, 3 Eylül 2010) ya da Emekten yana siyasi partiler, Ankara'daki “hayır mitinginde buluştular” (Evrensel, 6 Eylül 2010) ya da miting düzenleyen parti (AKP, CHP, MHP, BDP gibi) ve lider (R. Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli, Selahattin Demirtaş) isimlerine ya da miting tarihlerine ve günlerine (6 Eylül ya da geçtiğimiz cumartesi) yer vererek haberde gerçeklik duygusu yaratmaya çalıştıkları görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 2002 yılında iktidara geldikten sonra, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi için demokratikleşme ve uyum çalışmaları başlığı altında yeni pek çok yasal ve anayasal değişiklik yapmıştır. Bu çalışmalardan en önemli boyutlarından birisi de 12 Eylül darbesinin 30. yıldönümünde yani 12 Eylül 2010 Pazar günü 1982 anayasasının 26 maddesinin halkoylaması sonucu değiştirilmesidir. Böyle bir olay, Türkiye'deki yazılı basın için önemli bir haber konusudur. Bu bağlamda Türkiye'de farklı mülkiyet ilişkileri ve ideolojik konumlarına göre gazeteler (Evrensel, Cumhuriyet, Hürriyet, Sabah, Bugün, Zaman ve Yeniçağ), bu olayı farklı ideolojik kodlarla okuyucularına duyurmuşlardır. Adı geçen gazetelerin 1-13 Eylül 2010 tarihleri arasında ilk sayfalarında yer alan haberlerin ideolojik içerik/söylem analizi tekniği ile incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara göre, haberler, haberlere konu olan siyasal duruşlara (Evet/Hayır/Boykot) göre ideolojik olarak biçimlenmiştir. Bu duruşlara göre haberleri sunan gazeteler, duruşlarını hayır veren, evet veren ya da boykot eden siyasal yaklaşımların argümanlarına göre meşrulaştırmışlardır. Bu konuda Türkiye'deki İslamcı sağcı basınla liberal gazetelerin (ki bu incelemede seçilen Zaman, Bugün, Sabah ve Hürriyet), ideolojik anlamda bir ittifak içinde hareket ettikleri ve anayasa değişikliği için yapılan referandumda evet oyu verilmesi yönünde bir ideolojik duruş sergiledikleri ve haberleri bu bağlamda yansıttıkları görülmektedir. Bu gazetelerin hepsi aynı sertlikte ve

kararlılıkta olmasa da ideolojik olarak hükümetin ve referandumda evet denilmesi için çalışan muhafazakar ve liberal kanadın argümanlarına dayanarak haberlerinin söylemini oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Türkiye’de seçkinlerin (ordu, yargı, üniversiteler vb) vesayeti altında bir rejim var. Bu rejim statükocu ve değişime karşı dirençlidir. AKP, Avrupa Birliği’ne uyum süreci ile birlikte bu yapıyı değiştirmekte ve halkın talepleri doğrultusunda daha demokratik bir rejim kurmaktadır. Böylece Türkiye değişmekte ve Avrupa Birliği’nin hukuk normlarına uygun daha evrensel ve insancıl bir hukuk sistemine kavuşmaktadır. Bunun sonucunda Türkiye’ye, özelleştirmeler neticesinde, daha çok küresel sermaye akışı olacak, böylece ülke hem zenginleşecek hem de demokratikleşmiş olacağı için halk daha mutlu yaşayacaktır. Buna göre, AKP, zaten Ergenekon davası ile de ülkedeki derin devleti çözmekte ve tasfiye etmekte böylece daha şeffaf bir yönetim anlayışı getirmektedir. Çünkü Türkiye’deki baskıcı rejimin sebebi bu darbeci/diktacı zihniyettir. Hatta liberaller mevcut değişikliği bile yetersiz bularak, “Yetmez ama evet!” diyerek bu değişimi desteklemişlerdir.

Buna karşılık Evrensel, Cumhuriyet ve Yeniçağ gazeteleri de kendi ideolojik konumlanışlarına göre farklı gerekçelerle “hayır” argümanını destekleyecek tarzda haber yapmışlardır. Ancak referandum sonucunda evet oylarının daha fazla olması ve anayasanın bazı maddelerinin hükümetin istediği yönde değiştirilmesiyle, hükümetin söyleminin ve onu destekleyen gazetelerin söylemlerinin topluma egemen olduğu görülmektedir.

Gazetelerin, AKP tarafından yapılan yasal/anayasal düzenleme ve değişiklikleri yaygınlaştırmak için vatandaşın rızasını üretecek şekilde referandum sürecine ilişkin haber yaptığı görülmüştür. Böylece, medyanın siyasal ve kültürel pratiklerinin bir parçasını oluşturan haberler aracılığıyla egemen sınıfın çıkarları gerçekleştirilmiştir. Buna göre, medyanın ürettiği egemen söylem/ideoloji, toplumsal gerçekliklerin çıkarlara bağlı olarak yeniden inşa edilmesi sürecidir (Van Dijk, 1999:339-40).

Bu süreçteki söylemsel mücadele aslında söylemin kurallarını ve terimlerini denetlemek için verilen bir mücadeledir. Söylem mücadelesi, muhaliflerle özellikle açıktan ideolojik çatışmaya girmek yerine kendi alternatiflerini toplumsal olarak değersizleştirerek, /itibarsızlaştırarak (örneğin, darbeci, vesayet rejimi taraftarı, demokrasi ve refah düşmanı gibi) ve gözden düşürerek gerçekleştirilir (Jameson, 2001:167-68). Çünkü hükümet ve devlet yetkililerinin beyanat ve açıklamaları, konumları gereği, egemen medya tarafından doğru ve inandırıcı kabul edilir. Resmi açıklamalara dayanan haberlerin nesnel olduğu anlayışı egemendir. Buna göre egemen medya eleştirel açıklamalarda bulunan kaynaklara atıf yapmaz, onların ifadelerine itibar etmez. Böylece ana akım medyada daha çok resmi kaynakların [ki burada başbakandır] egemen olduğu, alternatif görüş ve düşüncelerin ya okuyucu/izleyiciye ulaşamadığı ya da eleştirel yayın organlarıyla sınırlı bir okuyucuya ulaştığı bir yapı ortaya çıkar (Herman ve Chomsky, 1988:5). Böylece egemen basın statükonun savunusunu yapar, muhafazakar görüşleri ve kendi çıkarına hizmet eden ideolojileri topluma yayar (Rosengren, 1983:185).

Kaynakça

- Adaklı, Gülseren (2006). *Türkiye’de Medya Endüstrisi*. Ankara: Ütopya.
- Althusser, Louis (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çeviren: Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki.
- Avcı, Nabi (1990). *Enformatik Cehalet*. 2. Baskı. Ankara: Rehber.
- Barker, Chris (2008). *Cultural Studies: Theory & Practice*. 3rd Edition. London: Sage.
- Batum, Süheyl (2010). “Sözden Yazıya: Taraf ve Tarafsızlık”. *Cumhuriyet*. 6 Eylül.
- Berelson, Bernard (1984). *Content Analysis*. 2nd Edition. New York: Hafner Press.
- Berger, Arthur Asa (1998). *Media Research Techniques*. London: Sage.
- Blumler, Jay G. (1983). “Communication and Democracy: The Crisis Beyond and the Ferment Within. Ferment in the Field. *Journal of Communication*. (Summer). 166-173.
- Bulut, Selda ve Yaylagül, Levent (2004). “Türkiye’deki Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişisine Yönelik Haberler”. *İletişim*. Sayı:19. Bahar-Kış. 119-143.
- Curran, James (1999). “Kitle İletişim Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası”. *Medya, İktidar, İdeoloji* (içerisinde). Der. ve Çev.: M. Küçük. Ankara: Ark. 397-435.
- Dennis, Everette E. and Merrill, John C. (2002). *Media Debates: Great Issues for the Digital Age*. 3rd Edition. Belmont-Wadsworth: Thomson Learning.
- Erdoğan, İrfan (1998). *SPSS Kullanım Örnekleriyle Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemi*. Ankara: Emel.
- Erdoğan, İrfan (1995). *Amerika: İkinci Vatanda Düşler ve Gerçekler*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Fejes, Fred (1999). “Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri: Yok Olan İzleyici Sorunu”. *Medya, İktidar, İdeoloji* (içerisinde). Der. ve Çev.: M. Küçük. Ankara: Ark. 309-329.
- Garnham, Nicholas (2000). *Emancipation, the Media, and the Modernity: Arguments about the Media and Social Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Gans, Herbert J. (1983). “News Media, News Policy and Democracy: Research for the Future”. Ferment in the Field. *Journal of Communication*. (Summer). 174-184.
- Geray, Haluk (2004). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gramsci, Antonio (1997). *Hapishane Defterleri*. Çeviren: Adnan Cemgil. 3. Baskı. İstanbul: Belge.
- Grandi, Roberto (1983). “The Limitations of the Sociological Approach: Alternatives from Italian Communications Research”. Ferment in the Field. *Journal of Communication*. Summer. 53-58.
- Hall, Stuart (1999). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü”. *Medya, İktidar, İdeoloji* (içinde). Der. ve Çev.: M. Küçük. Ankara: Ark. 77-126.

- Hall, Stuart (1999a). “Kültür, Medya ve İdeolojik Etki”. *Medya, İktidar, İdeoloji* (içinde). Der. ve Çev.: M. Küçük. Ankara: Ark. 199-243.
- Hall, Stuart (1980). “Encoding and Decoding in the Television Discourse”. (in) *Culture, Media, Language*. Eds.: S. Hall at al. London: Hutchinson.
- Herman, Edward and Chomsky, Noam (1988). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon.
- Jameson, Frederick (2001). “Fiilen Var olan Marksizm Üzerine Beş Tez”. *Marksizm ve Postmodern Gündem* (içinde). Der.: E. M. Wood ve J. B. Foster. Çev.: A. Fethi. Ankara: Ütopya. 164-176.
- Kaya, Raşit (2009). *İktidar Yumağı: Medya, Sermaye, Devlet*. Ankara: İmge.
- Kaya, Raşit (2001). “Televizyon: Medyanın Amiral Gemisi ya da Globalleşmenin Taşıyıcısı”. *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1999: Mahmut Tali Öngören’e Armağan*. Ankara: A. Ü. Basımevi. 199-206.
- Krippendorf, Klaus (1980). *Content Analysis: An Introduction its Methodology*. London: Sage Publications.
- Mattelart, Armand (1983). “Technology, Culture, and Communication: Research and Policies in France”. *Ferment in the Field. Journal of Communication*. Summer. 59-73.
- McQuail, Dennis (1994). *Mass Communication Theory An Introduction*. London: Sage.
- Mcnally, David (2001). “Dil, Tarih ve Sınıf Mücadelesi”. *Marksizm ve Postmodern Gündem* (içinde). Der.: Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster. Çeviren: Ahmet Fethi. Ankara: Ütopya. 39-60.
- Mutlu, Erol (2001). “Televizyonu Düşünmek”. *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1999: Mahmut Tali Öngören’e Armağan*. Ankara: A. Ü. Basımevi. 219-226.
- O’Shaughnessy, Michael and Stadler, Jane (2008). *Media and Society*. 4th Edition. New York: Oxford University Press.
- Önkibar, Sabahattin (2011). “Medyasız Muhalefet”. <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=17997> Erişim: 26 Nisan (2011)
- Özer, Ömer (2000). “Haberde Egemen Söylemin Yeniden Üretilmesi”. *Kİ (Kültür ve İletişim Dergisi)*. Yaz . 3 (2). 75-97.
- Pool, Ithiel de Sola (1955). *Trends in Content Analysis*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rosengren, Karl Erik (1983). “Communication Research: One Paradigm or Four?”. *Ferment in the Field. Journal of Communication*. Summer. 185-207.
- Rosengren, K. E. (Ed.) (1981). *Advances in Content Analysis*. Beverly Hills: Sage.
- Schlesinger, Philip (1994). *Medya, Devlet ve Ulus: Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlik*. Çev.: M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı.
- Shoemaker, Pamela J., and Reese, Stephen D. (1996). *Mediating the Message: Theories of Influences on Mass Media Content*. New York: Longman Publishers.
- Sholle, David J. (1999). “İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye”. *Medya, İktidar, İdeoloji*. Der. ve Çev.: M. Küçük. Ankara: Ark. 267-307.

- Slack, Jennifer Darly and Allor, Martin (1983). "The Political and Epistemological Constituent of Critical Communication Research". (in) *Journal of Communication: Ferment in the Field*. Summer. 208-218.
- Sönmez, Mustafa (2010). "Para-Meta-Para: 'Yetmez Ama Evet'çiler Kimlerdir? ' ' ". *Cumhuriyet*. 10 Eylül.
- Sönmez, Mustafa (2010a). *Medya, Kültür, Para ve İstanbul İktidarı*. İstanbul: Yordam.
- Sönmez, Mustafa (2004). *Filler ve Çimen: Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti Doğan Savaşı*. III. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Turan, Ömer (2009). "22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinin Gazetelere Yansması". *Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Van Dijk, Tuen A. (1999). "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları". *Medya, İktidar, İdeoloji* (içinde). Der. ve Çev.: Mehmet Küçük. Ankara: Ark. 331-395.
- Van Dijk, Tuen A. (1993). "Principles of Critical Discourse Analysis". *Discourse and Society*. Issue: 4. 249-283.
- Van Dijk, Tuen A. (1988). *News as Discourse*. London: Lawrance Erlbaum.
- Van Dijk, Tuen A. (1988a). *News Analysis*. London: Lawrance Erlbaum.
- Wooffitt, Robin (2006). *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comperative and Critical Introduction*. London: Sage.
- Woollacott, Janet (1982). "Messages and Meanings". *Culture, Society and the Media*. Eds.: Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran, Janet Woollacott. London and New York: Methuen.
- Yanardağ, Merdan (2011). "Palavrayı Bitiren Belge ve Savcı Öz Olayı". [http://: haber.sol.org.tr/yazarlar/merdan-yanardag/palavrayi-bitiren-belge-ve-savci-oz-olayi-40945](http://haber.sol.org.tr/yazarlar/merdan-yanardag/palavrayi-bitiren-belge-ve-savci-oz-olayi-40945) Erişim: 25 Mart (2011)
- Zileli, Ümit (2010). "Düz Çizgi: Bin Kere Hayır!..". *Cumhuriyet*. 9 Eylül.

Özet

12 EYLÜL 2010 REFERANDUM SÜRECİNİN TÜRKİYE'DEKİ YAZILI BASINDA SUNUMU

Bu incelemede, 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandumun siyasal kampanya sürecinin Türkiye'deki yazılı basında nasıl sunulduğu araştırılmıştır. 1-13 Eylül tarihleri arasında, gazetelerin ilk sayfalarında, referanduma ilişkin yer verdikleri haberler içerik ve söylem analizi tekniği ile incelenmiştir. Türkiye'deki gazeteleri temsilen Evrensel (radikal/sosyalist sol), Cumhuriyet (sosyal demokrat/Kemalist sol), Hürriyet (ana-akım), Sabah (ana-akım), Bugün (ana-akım), Zaman (İslamcı) ve Yeniçağ (aşırı-sağ milliyetçi) gazeteleri seçilmiştir. Gazetelerin içeriğini belirleyen ekonomi politik yapı ve bunun belirlediği ideolojik yönelim olduğu varsayımından hareketle yapılan incelemede Evrensel, Cumhuriyet ve Yeniçağ gazetelerinin referandum sürecinde hükümete karşı eleştirel bir tutum takındıkları ve referandumda hayır oyu verilmesi yönünde haber yaptıkları, ancak her bir gazetenin kendi ideolojik yönelimine göre farklı gerekçelerle ve ideolojik kodlarla haber yaptıkları görülmüştür. Buna göre, Evrensel gazetesinin, işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda yeni anayasanın işçi sınıfına ne getirdiğine/getirmediğine baktığı, Cumhuriyet gazetesinin referandumla Yüksek yargının ve dolayısıyla Cumhuriyetin yapısının değiştirileceği gerekçesiyle Kemalist bir bakış açısıyla konuya yaklaştığı ve Yeniçağ gazetesinin referandum sonucunda ülkenin bölüneceği ve "Kürdistan"ın kurulma yolunun açılacağı gibi milliyetçi bir gerekçeyle hayır kampında yer aldığı; buna karşılık, Hürriyet, Sabah, Bugün ve Zaman gazetelerinin hükümetin argümanları çerçevesinde ülkede vesayet rejimi olduğu, anayasal değişikliklerle ülkenin daha da demokratikleşeceği ve böylece ülkeye daha çok sermaye girerek ülkenin kalkınacağı ve refahın artacağı yönündeki egemen ideolojiyi destekleyici tarzda haber yaptıkları görülmüştür. Böylece haber üretiminde belirleyici olanın ekonomi-politik bağlam ve buna bağlı ideolojik yönelim olduğu yönündeki temel varsayım da doğrulanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Türk Basını, 12 Eylül Referandumu, İçerik ve Söylem Analizi.

Abstract

THE PRESENTATION OF SEPTEMBER 12 (2010) REFERENDUM PROCESS IN THE TURKISH PRESS

In this study, the way the political campaign process of referendum, held on September 12 (2010), was represented in the Turkish press is analyzed. From 1 to 13 September, the news about the referendum in the newspapers is analyzed through the technique of content and discourse analysis. Evrensel (a sample of radical left), Cumhuriyet (a sample of central

left), Hürriyet/ Sabah/ Bugün (three samples of the mainstream newspapers), Zaman (a sample of pro-Islamist press) and Yeniçağ (a sample of ultra-right nationalist movement) were chosen as a sample of Turkish press. This study is based on the assumption that the content of newspapers are determined by the context of political economy of the conditions in which they operate, and their ideological orientations. Accordingly Evrensel, Cumhuriyet, and Yeniçağ have a critical standpoint towards the government's approach and in their news texts they advice to their reader to vote for "No" in the referendum poll. But three newspapers, mentioned above, have different ideological rationale in their news texts in accordance with their ideological orientations. Accordingly, daily Evrensel, the sample of radical left, took the position in the news texts about the referendum process in accordance with the interest of labour class. Daily Cumhuriyet, the sample of left of the center or Kemalist left, focused on the changes in the structure of supreme court and the ideological changes in the structure of Turkish Republic, which constitutional amendment will bring. Daily Yeniçağ with an ultra-nationalist reflex, claims in the news texts that as a result of referendum poll the country would be divided and free Kurdistan would be announced in the South-east part of Turkey. In contrary to these critical standpoint, daily Hürriyet, daily Sabah, daily Bugün (three samples of mainsream newspapers in Turkey) and (pro-Islamist) daily Zaman supported the arguments of government that in the country there was a military guardianship and with the referendum, the country would be more democratic and as a result of democratization, the amount of foreign capital in the country would increase which would result in a rise in prosperity. Accordingly, the last four newspapers mentioned above, supported and reproduced the dominant discourse of the government. To sum up, the assumption that the context of political economy of press, which directs the ideological orientation of the newspaper, determine the content and discourse of newspapers, was confirmed.

Key Words: The Turkish Press, the Referendum of September 12 (2010), content and discourse analysis

TÜRKÇE DEYİMLER SÖZLÜKLERİNE ALINMIŞ, DEYİM OLMAYAN KİMİ SÖZ ÖBEKLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Necmi Akyalın *

Kökleri tarihin bilinmeyen derinliklerine kadar uzanan köklü ve eski bir dil olan Türkçemizde kullanılagelen deyimler, söz varlığımız açısından önemli bir yere sahiptir. Dilimizin ilk yazılı belgelerinden olan Orhon Yazıtlarına bakıldığında; **adak kamşat-** Şaşırtmak, yanlış hareket etmek. **ot sub kıl-** Birilerini ateş ve su gibi birbirlerine düşman etmek..... gibi birçok deyimle karşılaşmaktadır. Bu da bize göstermektedir ki deyimler yüzyıllar öncesinden günümüze değin dilimizin söz varlığında yaşamaktadır. Böylesi önemli söz öbeklerine ilişkin özelliklerin net bir biçimde ortaya konulması, var olan karışıklığın ortadan kaldırılması açısından son derece önemli olsa gerek. Çünkü son dönemlerde hazırlanan sözlüklerde deyim olmayan birçok söz öbeğiyle karşılaşmaktadır. Bu, deyimlerimizle ilgili hem sayısal hem de yapısal olarak yanlışlık ve karışıklıklara neden olan bir sorundur.

Deyim kavramı dilimizde şöyle tanımlanmaktadır:

“Bir kavramı, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümece.” (Aksoy, 1988: 52)

“Genellikle gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımı daha güzel ve etkileyici yapan, toplum tarafından ortak olarak benimsenen kalıplaşmış sözlere deyim denir.” (Hengirmen, 2007:7)

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

“En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazi anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş.” (Parlatır, 2008:1)

“Çekici, çarpıcı, yoğun bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış söz öbeklerine deyim denir.” (Bilgin, 2002: 57)

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir.” (Türkçe Sözlük, 1983)

“En az iki kelimeden oluşan, bu kelimelerin büyük ölçüde mecazlı bir anlatımla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbı, tabir.” (Albayrak, 2009: 16)

“Anlatıma akıcılık, çekicilik katan çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu.” (Püsküllüoğlu, 1995:7)

Çeşitli kaynaklardan alınan deyim tanımlarından sonra, bu açıklama ve tanımları da kapsayacak; ancak sınırların daha belirginleştirildiği şöyle bir tanım ortaya konulmuştur:

Deyimler, düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamın dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir.

Kalıplaşarak özel bir anlatımı yansıtan bu sözlerin dile getirdiği anlam, deyim öbeğini oluşturan sözcüklerin bütün (gerçek, yan, mecaz, terim, argo) anlamlarından ayrı olarak farklılaşmış bir anlamda kullanılır. Örneğin, “**sinekten yağ çıkarmak**” olmayacak yerlerden bile çıkar elde etmeye çalışmak, çok ince hesaplarla hareket etmek anlamında bir deyimdir. Bu deyim sinek, yağ ve çıkarmak sözcükleri oluşturmaktadır. Ancak deyim anlamına bakıldığında, bu üç sözcüğün anlamlarının ne gerçek, ne yan ne mecaz, ne terim, ne argo anlamlar boyutunda deyime herhangi bir yansıması söz konusudur. Bir kişi konuşurken karşısındakine “arkadaş sen de sineğin yağını çıkarıyorsun” dediğinde kimse bu kişinin eline bir sinek alarak sinekteki yağları ayıklamaya çalıştığını düşünmez. Bu söz ile söz konusu kişinin çok ince hesaplar yaptığının, küçük çıkarları düşündüğünün anlatılmak istendiği dilimizin ana dili konuşurlarınca kolayca anlaşılır. Deyimlerimizin tamamı için geçerli olan bu durum karşımıza çıkan bir söz öbeğinin deyim mi yoksa farklı bir söz öbeği mi olduğunun belirlenebilmesi açısından son derece önemli bir ölçüttür. Çünkü bir söz öbeğinin deyim boyutuna geçip geçmediğinin belirlenebilmesinde anlam çok önemlidir. Şöyle ki, bir kişi berbere saçını sakalını kestirmek için gittiğinde berber kendisine, burnundaki kıllar çok uzamış onları cımbızla alayım mı dese; söz konusu kişi de hayır alma, ben burnumdan kıl aldır mıyorum dese bu konuşmadan anlaşılacak olan şudur: Adam berber tarafından burnundaki kıllardan birkaç tanesinin cımbızla çekilerek çıkarılmasını istemiyor. Buradaki konuşmada geçen burnumdan kıl aldır mıyorum söz öbeğinin/tümcesinin anlamı, gerçek anlamdır. Öbeği

oluşturan sözcükler ve bir bütün olarak öbek sözlük anlamı bağlamında gerçek anlam boyutunun dışına çıkmamaktadır. Yani burun, yüzümüzde bulunan soluma ve koklama organı; kıl, deri yüzeyindeki ipliksi uzantı; almak da bir şeyi elle veya bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Ancak birisi için adam çok gururlu, kendine laf söyletmez, inatçıdır anlamına gelecek bir biçimde, o burnundan kıl aldırılmaz denildiğinde söz öbeği artık deyim olmuştur. Çünkü burada, söz öbeğini oluşturulan sözcükler de öbeğin tamamı da gerçek anlam boyutundan ayrılmış ve tamamen farklı bir anlam boyutuna geçmiş, değişmece/mecaz anlam kazanmıştır. Böylesi bir anlam değişimi ve dönüşümü geçirmedeği sürece bir söz öbeğinin deyim olması mümkün değildir.

Bir söz öbeğinin, deyim olabilmesi için öylesi bir anlam boyutuna geçmesi gerekir ki, artık o anlam boyutunu deyimler sözlüğü dışındaki sözlüklerde bulamamalıyız. Yani Türkçe Sözlüklere bakıldığında deyim olan bir söz öbeğini oluşturulan sözcüklerin tek tek bütün (gerçek, yan, mecaz, terim, argo) anlamlarını aşan, farklı boyutta bir anlamın ortaya çıkmış olması gereklidir. **“Etekleri zil çalmak”** deyiminin artık ne etekle ne zil çalmakla bir ilgisi vardır. Aynı şekilde **“Hamama gider kurna beğenmez düğüne gider zurna beğenmez”** deyiminde de hiçbir şeyi beğenmeyen bir kişinin durumu anlatılmaktadır. Gerçekte kişi ne hamama ne de düğüne gitmekte, ne de kişinin zurna veya kurnayla ilgisi bulunmaktadır.

Bu bağlamda Türkçe Deyimler Sözlüklerine alınan birçok yapının deyim olmadığı ve bir söz öbeği, kalıp yapının deyim olabilmesi için taşınması gerektiği nitelikler ele alınan örnekler ile aşağıdaki maddelerde irdelenmiştir.

Türkçe deyimler sözlüğü olarak yayımlanmış yapıtlara bakıldığında özellikle iki sözcükten oluşmuş deyimlerde/söz öbeklerinde sorunların daha çok olduğu gözlenmektedir. Örneğin;

1- Eylem öbekleri: Kimi deyimler sözlüklerine eylem öbeği olan bazı söz öbekleri deyim diye alınmıştır örneğin; **“özen göstermek:** “Özenle yapmak, iyi olması için çok dikkat etmek” (Aksoy, 1988). “Bir şeyi özenerek elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak, itina etmek” (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>). Bir işi özenerek, elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak. (Parlatır, 2008). Bir şeyin en iyi olabilmesi için dikkat etmek, çalışmak, emek vermek. (Hengirmen, 2007).

Bu söz öbeği yukarıdaki sözlüklerde olduğu gibi birçok sözlükte deyim olarak alınmıştır. Bu söz öbeğinin deyim olabilmesi için söz öbeğini oluşturulan sözcüklerin sözlük anlamından, yani gerçek anlamından ayrı anlama gelecek biçimde deyim boyutuna geçmesi gerekmektedir. Oysaki öbeği oluşturulan sözcüklerden özen sözcüğünün sözlük anlamına bakacak olursak;

Özen: “Bir işin elden geldiğince iyi olmasına çabalama, özenme, itina, ihtimam.” (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde bir açıklamayla karşıla-

şırız. Kaldı ki bu açıklama sözcüğün gerçek anlamına ilişkindir. Deyim kabul edilerek sözlüklere alınmış olan özen göstermek söz öbeğinin anlamı da “bir şeyi özenerek elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak, itina etmek” verilmektedir. Bu anlam gerçek anlamla aynıdır. Bu durumda da bu söz öbeği deyim değil, eylem öbeğidir. Bu öbeğin deyim olabilmesi için gerçek anlamının tamamen dışında bir boyuta geçerek değişik bir kavramı, durumu ifade eder olması gerekmektedir. Deyimler sözlüklerinde yüzlercesine rastlayabileceğimiz böylesi örneklerden biri de şöyledir:

aday a. 1. Bir görev, bir iş için kendini ileri süren veya başkaları tarafından ileri sürülen kimse: “*Babası da beni damat adayı olarak görüyordu.*” -M. Yesari. 2. Bir iş için yetiştirilmekte, eğitilmekte olan kimse, namzet: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan adayları, on gün içinde Başkanlık Divanına bildirilir.*” -Anayasa. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

göstermek (-e, nsz) Yapmasını söylemek, görevlendirmek: *Size ne iş gösterdiler?* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **aday göstermek** bir iş veya bir görev için birini aday olarak belirlemek, namzet göstermek: “*Siyasi parti grupları Başkanlık için aday gösteremezler.*” -Anayasa. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

aday göstermek: Bir iş veya görev için yapılacak seçime birini aday olarak belirlemek. (Parlatır, 2008)

Yukarıya alınmış olan aday göstermek söz/eylem öbeği aday ve göstermek sözcüklerinden oluşmuştur. **Aday** sözcüğünün TDK genel ağdan alınan tanımı; “Bir görev, bir iş için kendini ileri süren veya başkaları tarafından ileri sürülen kimse ve bir iş için yetiştirilmekte, eğitilmekte olan kimse, namzet” olarak verilmektedir. **Göstermek** sözcüğü de “Yapmasını söylemek, görevlendirmek” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu iki sözcükten oluşan öbeğin sözlük anlamları bağlamında anlamı olsa olsa bir kişiyi, bir iş veya görev için aday olarak belirlemek; ona böylesi bir görevi vermek, biçiminde olur.

Prof. Dr. İsmail Parlatır ve TDK tarafından hazırlanmış sözlüklerde deyim olarak verilmiş yukarıdaki **aday göstermek**, söz öbeklerinin anlamlarına bakıldığında Prof. Dr. İsmail Parlatır **aday göstermek:** Bir iş veya görev için yapılacak seçime birini aday olarak belirlemek. TDK’de ise **aday göstermek:** Bir iş veya bir görev için birini aday olarak belirlemek, namzet göstermek biçiminde aynı anlama gelecek açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Yukarıya verilen aday ve göstermek sözcüklerinin sözlükteki gerçek anlamlarından sonra aday göstermek söz/eylem öbeğinin bu anlamlar, yani gerçek anlamlar boyutunda söz öbeği olarak da anlamı olsa olsa “Bir kişiyi, bir iş veya görev için aday olarak belirlemek; ona böylesi bir görevi vermek” olur denebilir. TDK ve Prof. Dr. İsmail Parlatır tarafından hazırlanmış deyimler sözlüklerindeki deyim anlamı diye

verilen anlamlara baktığımızda hemen hemen aynı gerçek anlam boyutundaki “Bir iş veya görev için yapılacak seçime birini aday olarak belirlemek; Bir iş veya bir görev için birini aday olarak belirlemek, namzet göstermek.” anlamlarıyla “Bir kişiyi, bir iş veya görev için aday olarak belirlemek; ona böylesi bir görevi vermek” anlamlarına bakıldığında gerçek anlam boyutunda herhangi bir farkın olmadığı açıkça görülmektedir. Oysaki bu çalışmanın deyim tanımının yapıldığı giriş bölümünde; bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için anlamsal bağlamda farklı bir boyutta algılanacak bir biçimde, öbeği oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarından farklı bir anlam boyutuna geçmeleri gerektiği örnekleriyle söylenmiş ve bir söz öbeğinin, ancak böylesi bir anlam değişmecesiyle deyim olabileceği açıklanmıştır. Bu açıklamalar bağlamında, yukarıdaki anlamlarıyla aday göstermek söz öbeğinin deyim olması mümkün değildir. Çünkü bu söz öbeği sözlük/gerçek anlamı dışında herhangi bir anlam ifade edememektedir. Bu söz öbeği, gerçek anlamı ortaya koyan bir eylem öbeğidir. Deyimler sözlüklerinde karşılaşılan ve aşağıya örnekleri verilen böylesi anlamsal bakımdan deyim mantığından uzak söz öbeklerinin yeri deyimler sözlükleri olmamalıdır.

Aşağıya (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>) sayfasından alınan

§ **anlayış göstermek** istenilen veya söylenen bir şeyi hoşgörüyle karşılamak: “Yaşamı her yönden yalnızlığa yaslanmış olan bu kadına tek çocuğun bile anlayış gösterdiğini sanmam.” -A. Kutlu. Deyim

anlayış göstermek: İstenilen bir şeyi veya söylenen bir sözü hoşgörüyle karşılamak. (Prof. Dr. İsmail Parlatır, Deyimler Sözlüğü)

§ **başarı göstermek** başarmak: “Arandığı, fikri sorulduğu, başarı kazandığı da oluyordu.” -R. H. Karay. Deyim

§ **cesaret göstermek** yürekli davranmak. Deyim

§ **çaba göstermek** bir işi başarmak için çalışmak, uğraşmak, gayret göstermek: “Onu kurtarabilmek için olmayacak şeylere saldırmak derecesinde bir çaba gösteriyorsunuz.” -H. R. Gürpınar. Deyim

§ **etkisini göstermek** etkisini ortaya koymak, belli etmek. Deyim

§ **gayret göstermek** çaba harcamak, başarmak için çalışmak: “Azar azar fakat ısrarlı bir gayret göstermeye başladı.” -P. Safa. Deyim

§ **gerekeç göstermek** gerektirici sebep ve doküman ileri sürmek. Deyim

§ **hüner göstermek** 1) beceriklilik ortaya koymak; 2) herkesin yapamayacağı bir işi yapmak. Deyim

§ **ilgi göstermek** ilgisini esirgememek, belli etmek: “Eski gardiyan boş gözlerle bakıyor, en küçük bir ilgi göstermiyordu.” -O. Kemal. Deyim

§ **metanet göstermek** kötü bir duruma katlanmak, dayanmak. Deyim

§ **misal göstermek** örnek vermek: “Çocuklarıma beni misal gösterdiğini, ağız kulaklarıma vararak öteden beriden işitiyordum.” -R. N. Güntekin. Deyim

§ **nezaket göstermek** davranışlarda nazik olmak: “Galiba beni tanımış olacak, ondan sonra biraz fazla nezaket göstermek istedi.” -M. Ş. Esendal. Deyim

§ **saygı göstermek** saymak, değer vermek: “Kendilerine büyük saygı gösterdim ve imdatlarına muhtaç olduğumu belirttim.” -N. F. Kısakürek. Deyim

§ **telaş göstermek** telaşını belli etmek: “Polisle ben konuşurum, siz telaş göstermeyin.” -H. E. Adivar. Deyim

§ **titizlik göstermek** titizlenmek. Deyim

yapıların aynı mantıkla değerlendirilerek deyim olarak kabul edilip deyimler sözlüklerine alınması doğru bir yol değildir. Çünkü bu söz öbekleri gerçek anlamın dışına çıkamamaktadır. Örneklerin alındığı TDK'nin sayfasında yüzlercesine rastlanılan bu türden örneklerin birçoğuyla yukarıda adları anılan piyasadaki deyimler sözlüklerinde de karşılaşılmaktadır. Bunun gibi;

adı anılmak: Anılmak, hatırlanmak. (Saraçbaşı, 2010)

adı anılmak (Sinan, 2010)

§ **adı geçmek:** anılmak, söz konusu olmak, ismi geçmek: “Necip Fazıl, adı geçen iki şiirden birer bölüm okudu.” -A. Kabaklı. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

adı geçmek: 1. Söz konusu olmak, anılmak. 2. Adı yazılmak (Saraçbaşı, 2010)

adı verilmek: Bir ad takılmak. (Saraçbaşı, 2010)

adı verilmek: (Sinan, 2001)

Bu söz öbeklerine baktığımızda ilk örnek “**Adı anılmak**”tır. **Ad** sözcüğü TDK Türkçe Sözlükte (I) a. 1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam: *Çocuk, kedi, ağaç, düşünce, iyilik, Ahmet, Ertuğrul birer addır.* 2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu. 3. *db.* Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim. **Anılmak** sözcüğü de Anma işine konu olmak, hatırlanmak: “*Oğlakçı köyünün Kerem Dede diye anılan beyaz sakallı, güzel yüzlü âşık bir şairi varmış.*” -H. E. Adivar. Biçiminde açıklanmaktadır. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde tanımlanmaktadır, bu doğrultuda;

Adı anılmak yapısının anlamı da yine sözlük anlamının dışına çıkamadan, bir kişinin adını hatırlamak, adını söyleyerek onu anmak biçiminde açıklanabilir. Doğaldır ki bu haliyle de bu öbek sözlük anlamıyla kullanılmış bir birleşik eylem öbeğidir. Aynı durum adı geçmek, adı verilmek ve benzeri yüzlerce hatta daha çok söz/eylem öbeği için de geçerlidir. Bu bağlamda böylesi yapıların deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bundan dolayı bu ve benzeri özellikteki söz öbekleri deyimler sözlüklerine alınmamalıdır.

Böylesi bir sorun; ancak yukarıda bir söz öbeğinin anlamsal olarak nasıl deyim olabileceğine ilişkin yapılan açıklamalar ölçütü doğrultusunda ortadan kaldırılabilir. Örneğin;

§ **diş göstermek** güçlü olduğunu, saldırıya geçebileceğini durumuyla belli etmek, tehdit etmek. Deyim

§ **gününü göstermek** tehdit yollu cezalandırmak. Deyim

§ **kapıyı göstermek** kovmak, uzaklaştırmak. Deyim

§ **kulağı ters taraftan göstermek** kolay yolu varken bir işi daha zor ve uzun yollar kullanarak yapmak: “*Tahkike mahkike, kulağı ters taraftan göstermeye ne lüzum var?*” -S. M. Alus. Deyim

§ **turnak göstermek** korkutmak, gözdağı vermek. Deyim

Yukarıya alınan beş adet söz öbeğinde ise artık gerçek anlam boyutundan farklı bir boyuta geçerek öbek olarak değişmece/mecaz anlamında kullanılmaktadır. Böylesi yapılar anlamsal ve yapısal olarak deyim boyutunda değerlendirilmelidir. Eğer anlamsal olarak söz konusu edildiği türden bir değişim yoksa söz öbeğinin deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olamaz.

2- Aynı şekilde, etmek, olmak, eylemek, kılmak vb yardımcı eylemleri ile oluşturulan öbeklerdeki birinci sözcüğün mecaz, yan ve benzetme anlamları öbeğin deyim olduğu izlenimi yaratmakta ve araştırmacıları yanıltabilmektedir. Örneğin aforoz sözcüğüne Türkçe sözlükten bakıldığında *a. din b. 1. Hıristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası: “Manastırdan kaçalı, papanın aforozuna uğrayalı on beş yıl oluyor.”* -H. E. Adıvar. 2. *mec. Darılıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde bir anlamlarla karşılaşılmaktadır. Aforoz etmek söz/eylem öbeği: kilise birliğinden çıkarmak gerçek anlamının yanında; Türkçe sözlüklerdeki mecaz anlamıyla yani, darılıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama anlamında da kullanılabilir. Böylesi bir kullanım için de deyim diyemeyiz. Burada aforoz sözcüğünün mecaz anlamı söz konusudur. Oysaki deyim öbeği, öbek olarak değişmece/mecaz anlam boyutuna geçmekle deyim özelliği kazanmaktadır. Yani

§ **bir çuval inciri berbat etmek** düzelmekte olan bir durumu yersiz, yanlış davranışlarla bozmak: “*Bir çuval inciri berbat etmişlerin süklüm püklümlüğüyle müfettişin yanına çıktı.*” -O. Kemal. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

denildiğinde artık burada söz öbeğinin tamamında bir deyimleşme söz konusudur. Berbat etmek söz/eylem öbeği her ne kadar gerçek anlamında kullanılıyormuş gibi görünse de bir çuval inciri söz öbeğiyle bütünleşerek incirleri berbat etme değişmeceli kullanımıyla birlikte oluşturulan söz öbeğinin bütününde değişmece/mecaz anlam boyutuna geçmiştir. Zaten söz öbeklerinin deyimleşmesi de böylesi bir anlam boyutunda gerçekleşmektedir, yoksa karşımıza çıkan her eylem öbeğine deyim deme durumu söz konusu olur, bu da konunun karmaşıklaşmasına neden olur. Aynı şekilde

§ **arazi olmak** 1) sıvışmak; 2) işten kaçmak. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

söz/eylem öbeği de öbek olarak sıvışmak, işten kaçmak değişmece/mecaz anlamıyla deyim boyutuna geçmiştir.

Ancak aşağıya, olmak ve benzeri yardımcı eylemleriyle verilen örnekler için deyimleşme söz konusu değildir. Çünkü olmak yardımcı eylemiyle oluşmuş kirada olmak, oydaş olmak, arka olmak, baş olmak, davacı olmak ve benzeri söz/eylem öbeklerindeki anlam gerçek anlam boyutundadır. Aynı durum kılmak, eylemek yardımcı eylemleriyle oluşturulmuş gerekli kılmak, hükümsüz kılmak, karar kılmak, yararlı kılmak, yetkili kılmak veya hatır eylemek, hata eylemek söz/eylem öbekleri için de geçerlidir. Aşağıya sayfasında deyim olarak alınmış örnekler (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>) adresinden elde edilmiştir.

§ **aforoz etmek** 1) kilise birliğinden çıkarmak: “*Aforoz edilmiş, kiliseden kovulmuş.*” -N. F. Kısakürek. 2) *meç.* darılıp biriyle konuşmamak, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırmak, toplum dışılmak: “*Siz kendi milletiniz için bunun yarısını söyleyin, milletin çoğunluğu sizi hemen aforoz eder.*” -H. Taner. Deyim

aforoz Rum. *a. din b.* 1. Hıristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası: “*Manastırdan kaçalı, papanın aforozuna uğrayalı on beş yıl oluyor.*” -H. E. Adıvar. 2. *meç.* Darılıp biriyle konuşmama, ilgiyi kesip kendinden uzaklaştırma, toplum dışılama. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **akıllılık etmek** 1) yerinde ve uygun davranmak; 2) uyanık davranmak. Deyim
akıllılık, -ği *a.* Akıllı olma durumu, uyanıklık. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **akılsızlık- akılsızlık etmek** düşüncesiz ve yersiz davranmak. Deyim.

akılsızlık, -ği *a.* 1. Akılsız olma durumu. 2. Akılsızca yapılan iş veya davranış: “*Akılsızlığından düşmüştü bu hâllere.*” -A. Kulin. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **ar etmek** utanmak. Deyim

ar Ar. **آر** (II) *a.* Utanma, utanç duyma: “*Kınamazlar güzel sevse yiğidi / Güzel sevmek koç yiğide ar değil*” -Karacaoğlan. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(bir şeyi) garanti etmek** 1) o şeyle ilgili olarak güvence vermek; 2) bir işin gerçekleşmesi için gerekli önlemleri almak. Deyim

garanti Fr. *garantie a.* 1. Güvence: “*Hatice'nin garantisi altında işini yürütmekten başka bir şeye bakmıyordu.*” -T. Buğra. 2. *z.f.* Kesinlikle, kesin olarak, ne olursa olsun: “*Bunlar polis olamazlardı, garanti Maria'ya bir kötülük yapacaklardı.*” -A. Ümit. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(bir şeyi) hazır etmek** Hemen kullanabilecek duruma getirmek. Deyim

hazır Ar. **هَازِر** *sf.* 1. Bir iş yapmak için gereken her şeyi tamamlamış olan, anık, amade, müheyya. 2. Belli bir işe yarayacak, kullanılacak bir duruma getirilmiş: *Yemek hazır, buyurun.* 3. Belirli bir biçimde yapılmış olarak satılan, alıcı bekleyen, **ismarlama** karşısı: *Hazır elbise. Hazır ayakkabı.* 4. *z.f.* Bir işi yapmak için gereken her şey tamam-

lanmış olarak: “İçindeki her şeyle birlikte dünyayı fethetmeye artık kendilerini hazır hissediyorlardı.” -İ. O. Anar. 5. zf. Bu fırsattan yararlanarak: “Hazır çıkmışken yağ ile pirinç alayım.” -R. N. Güntekin. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(bir şeyi) imza etmek** imzalamak: “Bir haftaya kalmayacak, bizim delegeler sulhu imza edecekler.” -Ö. Seyfettin. Deyim

imza Ar. imoʿʿ a. (imza:) 1. Bir kimsenin herhangi bir belgeyi yazdığını veya onayladığını belirtmek için her zaman aynı biçimde kullandığı işaret: “Hatıra defterlerimizi onlara uzatarak el yazılarını, imzalarını rica ettik.” -H. S. Tanrıöver. 2. İmzalama işi. 3. mec. Herhangi bir alanda ün yapmış kimse: *Dergi en ünlü imzalara yer veriyor.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) iltimas etmek (geçmek)** kayırmak, korumak: “Sanırım ki öğretmenler bana iltimas geçiyorlardı.” -A. Erhat. Deyim

iltimas Ar. iltimʿs a. (iltima:sı) 1. Haksız yere, yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma: “Onun için buraya kabul edilişimde bir iltimas seziyordum, buysa beni yerin dibine geçiriyordu.” -O. Kemal. 2. mec. Birine herhangi bir konuda öncelik ve ayrıcalık tanıma: “Şimdi bir de tavsiyeden iltimastan bahsediyorlar.” -N. Hikmet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) oyun etmek** kurnazlıkla birini aldatmak: “Kendisine oyun ettim diye, benden kuşkulandığı hâlde gene bana başvuruyor.” -O. C. Kaygılı. Deyim

oyun 10. mec. Hile, düzen, desise, entrika: “Atatürk hiçbir zaman onların oyununa kanmış değildir.” -H. Taner. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) uşaklık etmek** 1) bir kimseye hizmet veya kulluk etmek; 2) mec. kendi çıkarı için yasal veya ahlaki olmasa bile başkasının her dediğini yapmak zorunda olmak. Deyim

uşaklık, -ğı a. 1. Uşak olma durumu: “Uşaklık, ayvazlık istihkakın yokken bu rüt-beye gelmişsin.” -N. Kemal. 2. mec. Birinin, kendi öz saygısı pahasına başkasına yaptığı hizmet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **borç etmek (yapmak)** borçlanmak: “Altlarında şilte, dolaplarında eşya kalmadı ama kimseye de borç yapmadılar.” -P. Safa. “Babasından bir şey koparamadığı zaman borç ediyor, sonra ona ödetiyordu.” -H. R. Gürpınar. Deyim

borç, -cu a. 1. Geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey: “Vaktim yok, bana para bul, şu borcu ödeyeyim, söz verdim.” -P. Safa. 2. mec. Birine karşı bir şeyi yerine getirme yükümlülüğü, vecibe: “Mektubunda diyorsun ki gel gayri / Vatan borcu biter bitmez ordayım” -B. S. Erdoğan. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **emanet bırakmak (etmek, vermek)** bir şeyi veya bir kimseyi birine veya bir yere bir süreliğine bırakmak: “Çocuğu annesine emanet etmeyecek, kendisi bakacaktır.” -A. Kutlu. Deyim

emanet Ar. emʿnet a. (ema:net) 1. Birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişiye korunması gereken eşya, kimse vb., inam, vedia: “Emaneti olanlar burada her va-

kit bunlarla ilgilenecek bir çırak bulurlar.” -S. Birsal. 2. Bir kimse ile birine gönderilen şey: *İstanbul'dan getirdiğim emanetinizi akşam benden alınız.* 3. Eşyanın ücret karşılığı geçici bir süre bırakıldığı yer. 4. Can, ruh: *Allah emanetini alsın da kurtulayım.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **emniyet etmek** güvenmek: *“Hele emniyet ettiğim birkaç uyanık arkadaşla bulunduğum zaman bülbül gibi ötüyordum.”* -R. N. Güntekin. Deyim

emniyet Ar. emniyyet a. 1. Güvenlik: *“Kendi vatandaşlarının ırz, mal, can emniyeti hakkında teminat istiyorlar.”* -E. E. Talu. 2. Güven, inanma, itimat: *“Paris'teki hemşehriler bana büyük bir sevgi ve emniyetle kucaklarını açmışlardı.”* -R. N. Güntekin. 3. Polis işleri. 4. Güvenlik işlerinin yürütüldüğü yer: *Emniyet müdürlüğü.* 5. Bir araçta güven sağlayıcı parça.

(Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **hata etmek (eylemek, işlemek)** yanlışlık yapmak, yanılığa düşmek: *“Batıla alkış tutanların karşısına geçip hata eylediğimi yeni yeni öğrenmiş bulunuyorum.”* -S. Ayverdi. Deyim

hayır dua a. din b. Bir kimsenin iyiliğini isteyen dua: *“Arkalarından bakan gülümsemem hayır duan oldu onlara.”* -A. N. Asya. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **kötülük etmek (yapmak)** kötü davranmak, zarar vermek: *“Kötülük edeni öldürür veya ayetlerin emrettiği cezalardan birini verir.”* -F. R. Atay. Deyim

kötülük, -ğü a. 1. Kötü olma durumu, kemlik, şer: *“Bunun için iyilerle kötülere, iyilikle kötülüğü ayırt edebilmek lazım.”* -N. F. Kısakürek. 2. Zarar verecek davranış veya söz: *“Hiç çare yok, bu tüller yırtılacak ve bütün korkunçluğuyla kötülük ateşi çıkarılacaktır ortaya.”* -Ç. Altan. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **sipariş etmek** bir şeyin yapılmasını veya bir şeyin gönderilmesini istemek, ısmarlamak. Deyim

sipariş Far. sipariş a. (sipa:riş) 1. Bir şeyin yapılmasını, gönderilmesini, getirilmesini isteme, ısmarlama. 2. Yapılması ısmarlanan şey: *“Bütün bu siparişleri bir ayrı deftere kaydetmeyi unutmazmış.”* -A. Ş. Hisar. 3. esk. Birinin kendi maaşından kesilerek başkasına gönderdiği, ödediği aylık para: *Bu kadının oğlundan 300 lira siparişi vardır.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **telefon etmek (açmak)** birini telefonla aramak ve bir şey söylemek: *“Siz gelmeyin, ben telefon eder, gelirim.”* -A. H. Tanpınar.

telefon Fr. téléphone a. 1. Konuşmaları ileten ve yansıtan düzenek. 2. Birbirinden uzakta bulunan kişilerin konuşmasını sağlayan aygıt: *“Mesela hep aynı saatlerde telefon çalardı.”* -E. Şafak. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **ziyaret etmek** 1) birini görmeye gitmek: *“Sporcular da birbirlerini sık sık ziyaret etsinler.”* -N. Hikmet. 2) bir yeri görmeye gitmek. Deyim

ziyaret Ar. ziyāret a. (ziya:ret) 1. Birini görmeye, biriyle görüşmeye gitme,

görüşme: “Haftada iki gece ziyaretine giderdik.” -H. F. Ozansoy. 2. Bir yeri görmeye gitme. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **akıllı olmak** gerçeklere uygun davranmak: “Mesut olmak için akıllı olmak kifayet eder, baht, talih bunlar boş şeydir!” -M. Ş. Esenal. Deyim

akıllı *sf.* 1. Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan, akil. 2. *ünl.* Karşısındakini küçümseme amacıyla söylenen bir söz. 3. *alay* Uyanık geçinen: *Akıllıya bak, bu işten kendisine bir pay çıkarmak istiyor.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **alabora olmak** 1) tekne, sandal vb. deniz araçları devrilip ters dönmek: “Kapitan, gemiyi ağzına kadar doldurmuş, gemi yan yatmış, bir deniz çalkantısıyla alabora olmuş.” -N. Hikmet. 2) *mec.* işler altüst olmak. Deyim

alabora *İt.* albor a. (*alabo'ra*) *den.* 1. Geminin yan yatması. 2. Bir serenin yatay durumdan düşey duruma getirilmesi. 3. Selamlamak için filika küreklerinin yukarıya kaldırılması. 4. Balığı toplamak için dalyan ağının yukarıya alınması. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **arka olmak** maddi veya manevi yönden destek olmak. Deyim

arka *a.* 1. Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters yanı, **ön** karşıtı: “Evin arkasında dekorlar boyarlardı.” -A. Ağaoğlu. 2. Bir şeyin sırt durumunda olan yüzeyi: Çocuğun arkası ağrıyormuş. 3. Geri kalan bölüm: *Masalın arkası. Yazının arkası.* 4. Art, peş. 5. Otururken sırtın dayandığı yer: “Otomobile bindiğimiz zaman başını arkaya yaslamış, gözlerini yummuştu.” -T. Buğra. 6. İnsanın vücudu, bedeni: “Arkasında beli kemerli, dar, şık bir pardösü vardı.” -R. H. Karay. 7. *sf.* Arkada olan, arkada bulunan. 8. *mec.* Kayıran, destekleyen: “Memur olmak için büyük bir arka gerek.” -H. R. Gürpınar. 9. *mec.* Geçmiş, geride kalmış zaman: “Bütün gözler arkaya, maziye çevrilmişti.” -Y. K. Beyatlı. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **baş olmak** 1) küçük bir işte de olsa başta olmak, sözü dinlenir bir kimse olmak; 2) önde gelmek, lider olmak: “Hep baş olmaya bakarız ve olduktan sonra nasihat veririz.” -B. Felek. Deyim

baş (I) *a.* 1. *anat.* İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser: “Sağ elinin çevik bir hareketiyle başındaki tülbendi çekip aldı.” -N. Cumalı. 2. Bir topluluğu yöneten kimse: “Cumhurbaşkanı devletin başıdır.” -Anayasa. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) kasti olmak** ona karşı kötülük etmek, zarar verme isteği beslemek: *Bana kasti mi var?* Deyim

kasıt, -stı *Ar.* @a'd *a.* 1. Amaç, istek, maksat: “Benim durumumdan kasıt, günbegün artış kaydeden içki tüketimimdi.” -E. Şafak. 2. Öldürme, yaralama veya zarar vermek isteme, kötü niyet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birinin, bir şeyin) tiryakisi olmak** bir şeye veya birine çok düşkün olmak: “Artık birbirimizin tiryakisi olmuşuk.” -Y. Z. Ortaç. “Açık söyleyeyim, ben parasızlığın

tiryakisi bile oldum.” -P. Safa. Deyim

tiryaki Ar. tiryakî³ *sf.* (*tiryaki:ki:*) 1. Afyon, tütün, kahve, çay vb. keyif veren maddelere alışmış olan (kimse): “*Tiryaki değildi ama aklına estikçe içiyordu.*” -Ç. Altan. 2. *mec.* Bir şeye çok alışmış, kendine huy edinmiş: “*Belki de ha bire yenilmekte olduğu için zaten öfkesi burnunda bir altmışaltı tiryakisi.*” -H. Taner. 3. *a. tiy.* Karagöz oyununda yaşlı ve afyon içmeye alışmış kimse. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birinin) iltiması olmak** arkası, kayırcısı olmak. Deyim

iltimas Ar. iltimâs *a.* (*iltima:sı*) 1. Haksız yere, yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma: “*Onun için buraya kabul edilişimde bir iltimas seziyordum, buysa beni yerin dibine geçiriyordu.*” -O. Kemal. 2. *mec.* Birine herhangi bir konuda öncelik ve ayrıcalık tanıma: “*Şimdi bir de tavsiyeden iltimastan bahsediyorlar.*” -N. Hikmet. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birinin) kanlısı olmak** Birinin katili olmak: “*Ananın kanlısı olmak, ölünceye kadar ateşten gömlek giymektir.*” -Y. Kemal. Deyim

kanlı *sf.* 1. Kan bulaşmış: “*Öldürdüğü güzele ağlayan bu katilin / Elleri kanlı fakat gözyaşları temizdi*” -E. B. Koryürek. 2. Kanı olan. 3. Kan dökülmesine neden olan: “*Bu savaş çok kanlı olacak, beyler.*” -T. Buğra. 4. İsteyerek kan dökmüş olan (kimse), hunriz, katil. 5. Kanlanmış olan: *Kanlı göz.* 6. *a.* Kan davasında taraf olan kimse: “*Oğlumun kanlısı Abbas kâfiri değil, oğlumun kanlısı Esme'dir.*” -Y. Kemal. 7. *tıp* Kanı yoğun olan, demevi: *Kanlı adam.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **çocuk olmak** Çocuklaşmak. Deyim

çocuk, -ğu 6. *mec.* Büyüklere yakışmayacak daha çok küçüklerin yapabileceği gibi davranan kimse: *Otuz yaşında ama hâlâ çocuk.* 7. *mec.* Belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **darmadağın olmak** 1) dağınık ve karışık duruma gelmek: “*Gözlerinin sürmesi akmış, saçları darmadağın olmuştu.*” -Y. K. Karaosmanoğlu. 2) *mec.* kötü bir biçimde dövülmek. Deyim

darmadağın *sf.* (*da'rmadağın*) Çok dağınık ve karışık, darmadağınık, tarumar. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **davacı olmak** Dava etmek. Deyim

davacı *a. huk.* Dava eden kimse, savlayıcı, müddei: “*Davacının iddialarında hiçbir delil yoktu.*” -N. F. Kısakürek. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **dert olmak (kesilmek)** bir kimse veya olay sıkıntı vermek: “*Artık açıkça mahallenin başına dert olmaya başlamış.*” -Y. N. Nayır. “*Nereden buraya gelmiş, âlemin başına dert kesilmişti.*” -R. H. Karay. Deyim

dert, -di Far. derd *a.* 1. Üzüntü: “*Gündüz ya bir yere sokulup uyur ya sessiz sedasız sokaklarda dolaşır. Fakat akşam oldu mu derdi teper.*” -H. E. Adivar. 2. Hastalık: “*Hastayım derdime verem diyorlar.*” -F. N. Çamlıbel. 3. Ağrı. 4. *mec.* Sorun, kaygı: “*Ne var ki dert evin satılması ile bitmeyecekti.*” -T. Buğra. 5. *hfk.* Ur: *Boynunda dert çıkmış.* (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **destek olmak** Güç sağlamak, yardımcı olmak: “*Böyle zor bir zamanda, birbirinizi kırmak yerine destek olmalısınız.*” -A. Ümit. Deyim

destek, -ği Far. destek 6. *mec.* Maddi ve manevi yardımcı, dayanak: “*Kızardı, söylenirdi ama gene de tek desteği oydu hayatta.*” -O. Hançerlioğlu. 7. *mec.* Yardım. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **faydalı olmak** Yararlı olmak: “*Şu seyyahlar İstanbul’a faydalı oluyorlar mı bilmem ama bana zararları dokundu.*” -N. Hikmet. Deyim

faydalı *sf.* Yararlı: “*Çok faydalı bir şeyi anlatmak istiyorum.*” -N. F. Kısakürek. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **ısrarlı olmak** Düşüncesinde, kararında direnmek. Deyim

ısrarlı *sf.* 1. Tekrarlanarak yapılan: “*Florinalı Nâzım’ın ısrarlı davetini kıramamış, evine gitmişti.*” -Y. Z. Ortaç. 2. *zf.* Üsteleyerek: “*İsrarlı davranırsa canından olacaktı.*” -A. Kulin. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **kirada olmak** Kira karşılığında verilmiş olmak. Deyim

kira Ar. kir^۴ a. (*kira:*) 1. Bir konutun, bir mülkün veya taşıt gibi herhangi bir şeyin belli bir bedel karşılığında, bir süre için sahibi tarafından başkasına verilmesi, icar: “*Eski kirayı yükseltiyorum, isterseniz gidin mahkemeye.*” -Ç. Altan. 2. Bu biçimde tutulan bir şey için karşılık olarak ödenen para: “*Kira ile aldım, zaten bu yüzden de geciktim ya!*” -R. H. Karay. 3. Bu biçimde tutulan taşınmaz: “*O zamana kadar kira köşelerinde sürünmekten bir tat, bin feryat, türlü sıkıntılara giriftar olmuşken...*” -H. Z. Uşaklıgil. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **oydaş olmak** aynı düşüncede, aynı inançta olmak: “*Benimle oydaş olmayan başka gazeteci.*” -F. R. Atay. Deyim

oydaş a. Aynı düşüncede, aynı inançta olan, aynı düşünceyi savunanlardan her biri, düşüncesiz, fikirdeş. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **sünnet olmak** Sünnet edilmek. Deyim

sünnet Ar. sunnet a. 1. *din b.* Hz. Muhammed’in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz. 2. Erkek çocukta, erkeklik organının ucundaki derinin çepeçevre kesilmesi. 3. Sünnet düğünü. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **yoksun olmak** Belli bir şeye, sahip olamamak: “*Kadın konularında sağduyudan hayli yoksun oluşu kaltımsaldı.*” -R. Erduran. Deyim

yoksun *sf.* Belli bir şeyden kendisinde olmayan, belli bir şeyin yokluğunu çeken, mahrum. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **hata etmek (eylemek, işlemek)** Yanlışlık yapmak, yanlışlığa düşmek: “*Batula alkış tutanların karşısına geçip hata eylediğimi yeni yeni öğrenmiş bulunuyorum.*” -S. Ayverdi. Deyim

§ **hatır eylemek** Hatırlamak: “*Benim Orhan isminde bir tanıdığım olmadığından, başka bir nam altında bir nankörü hatır eylemiş olsan bile...*” -P. Safa. Deyim

§ **gerekli kılmak** İcap ettirmek. Deyim

§ **hükümsüz kılmak** Yürürlükten kaldırmak, iptal etmek. Deyim

§ **karar kılmak** Birçok şeyi deneyip birini seçmek: “*Tekrar masa başına dönmekten zevkli bir iş bulamayacağımda karar kıldım.*” -F. R. Atay. Deyim

§ **yararlı kılmak** Fayda sağlayan ve üretken duruma getirmek: “*Devlet özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirler alır.*” -Anayasa. Deyim

§ **yetkili kılmak** Yetkisini kullanma imkânını vermek: “*Fakat kendileri gelmeden önce, bir küçük pürüzü gidermek konusunda da yetkili kıldılar.*” -N. Hikmet. Deyim

§ **zorunlu kılmak** Mecbur etmek. Deyim

Fakat bu örneklerin hiçbirinin deyim mantığıyla bağdaşmadığı açıktır.

3- Türkçe sözlüklere bakıldığında kimi sözcüklerin gerçek, mecaz veya yan anlamlarının açıklamada verildiği, yani sözcüğün bu sözlük anlamlarıyla sözlüklerde sunulduğu görülmektedir. Ancak böylesi sözcükler mecaz veya yan anlamlarıyla aldıkları ad veya eylem olan sözcüklerle oluşturdukları söz öbeğiyle tekrar deyimler sözlüklerine de deyim olarak alınmaktadır. Bu türden söz öbeklerinde aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi birinci sözcük yan veya mecaz ya da gerçek anlamlarıyla öbekteki ikinci sözcüğün ya sıfatı/önadı ya zarfı/belirteci durumundadır. Sözlüğe bakıldığında acı sözcüğü madde başında şöyle açıklanmaktadır.

acı a. 1. Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, **tatlı** karşıtı: *Acıyı sever.* 2. *sf.* Tadı bu nitelikte olan: “*Acı kahvesini yudumluyordu.*” -T. Buğra. 3. Herhangi bir dış etken dolayısıyla duyulan rahatsızlık, ızdırap: “*Omuzlarına kadar vücudun derisini haşlayan bayıltıcı yanma acısı ve dehşeti çok sürmedi.*” -P. Safa. 4. *meç.* Ölüm, yangın, deprem vb. olayların yarattığı üzüntü, keder, elem: “*İnsan, ölümün acısını en çok günün iki uzak saatinde hissetmektedir.*” -Y. Z. Ortaç. 5. *sf.* Çarpıcı, göz alıcı (renk): “*Sıcak iklimlerde bu mevsim tek renktedir, sadece acı yeşildir.*” -R. H. Karay. 6. *sf. meç.* Keskin, hoşla gitmeyen, şiddetli: “*Acı poyraz kuvvetle esiyordu.*” -O. Kemal. 7. *sf. meç.* Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

Bu açıklamanın 6. maddesinde sözcüğün mecaz anlamı keskin, hoşla gitmeyen, şiddetli biçiminde verilmiştir. “*Acı poyraz kuvvetle esiyordu.*” -O. Kemal. Bu anlam bir de tanıkla desteklenmiştir. Tanıktaki acı poyraz söz öbeğindeki acı, keskin, şiddetli mecaz anlamıyla poyraz sözcüğünün sıfatıdır. Böylesi bir yapının, söz öbeği olarak deyim mantığıyla örtüşmediği açıktır. Çünkü bir öbeğin deyim olabilmesi için öbeği oluşturan sözcüklerin sözlük anlamının dışında bir boyuta geçmesi farklı bir anlamı yansıtması gerekmektedir. Oysaki buradaki öbek poyraz rüzgarının şiddetli, keskin olmasının ötesine geçememektedir. Aynı şekilde;

acı soğuk söz öbeği

acı soğuk: çok soğuk, ayaz, çın ayaz (Parlatır, 2008)

acı soğuk: insanın canını acıtan çok keskin soğuk (Hengirmen, 2007)

acı soğuk: çok üşütücü, eli yüzü sızlatıcı, içe işleyen soğuk (Saraçbaşı, 2010)

acı soğuk: çok üşütücü, eli, yüzü incitici, keskin soğuk (Aksoy, 1988)

açıklamalarıyla söz konusu yapıtlarda deyim olarak değerlendirilmiştir. Verilen

anlamlara bakıldığında acı sözcüğünün yukarıya alınan Türkçe sözlükteki mecaz anlam ile örtüştüğü ve soğğun sıfatı durumunda olduğu açıktır. Böylesi bir anlam ile bu söz öbeğinin deyim olması söz konusu değildir. Bu öbekte acı sözcüğünün soğuk sözcüğünün sıfatı olmaktan başka bir görevi bulunmamaktadır. Her ne kadar mecaz anlamlı bir sözcük kullanılmış olsa da bu yapı sıfat tamlamasından öteye gidememektedir ve yeri deyimler sözlüğü değildir.

Aynı şekilde “acı çığlık, acı dil, acı feryat, acı fren, acı gelmek, acı kuvvet, acı söylemek, acı söz, acı şikayet” (Sinan, 2001) yapıları da deyim olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu öbeklerin de yukarıdaki açıklamalara bakıldığında deyim olmadığı açıktır. Acı söylemek birleşik eylem öbeğindeki anlam da acı sözcüğünün mecaz anlamı olan kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü anlamlarından öteye gidememektedir. Dolayısıyla da deyim değildir. Zaten acı sözcüğünün Türkçe sözlükteki anlamında söz konusu anlam vardır. O zaman aynı anlamdaki bu yapı birleşik eylem öbeğidir. Yukarıda verilen örneklerin hiçbirisi deyim olmadığı gibi bunlara benzer, aynı yapıdaki tüm söz öbekleri de deyim olamaz. Bundan dolayı böylesi yapılar deyimler sözlüklerine alınmamalıdır.

4- Kimi söz öbekleri deyimler sözlüklerinde gerçek anlamlarında kullanılmalara karşın deyimmiş gibi değerlendirilmektedir. Örneğin;

göz kırpmak söz öbeği (birleşik eylem)

§ **göz kırpmak** 1) göz kapağını kapayıp açmak: “Hem gülüyor hem sık sık bana kaçamak bakışlarla bakıyor, muziplikle göz kırıyor.” -A. Ağaoğlu. 2) başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için, benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak: “İki sahilde pencerelerden damla damla taşan ışıklar güzel aydedeye göz kırpmakta yıldızlarla rekabet ediyor sanılır.” -A. H. Müftüoğlu. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

göz kırpmak: 1. Göz kapağını kapatıp açmak. 2. Başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için, benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak. ayağa kalkmak (Parlatır, 2008)

göz kırpmak: 1) Gözünü açıp kapamak. **2)** Birine söylediklerinin doğru olmadığını gözlerini açıp kapatarak anlatmak. (Hengirmen, 2007)

göz kırpmak: Göz açıp kapayarak işaret vermek. (Saraçbaşı, 2010)

göz kırpmak: 1) Göz kapağını kapayıp açmak **2)** Başkasına söylediklerinin doğru olmadığını işaretle anlatmak için benimsediği kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak. (Aksoy, 1988)

Bir söz öbeğinin deyim olup olmadığına bağlam içerisindeki anlamı göz önüne alınarak karar verilmelidir. Örneğin göz kırpmak öbeği yukarıya verilen anlamlarıyla gerçek anlamın dışına çıkamamaktadır ve bu haliyle de deyim olamaz. Burada ölçüt iki sözcükten oluşan bu öbeğin gerçek anlamdan uzaklaşmış olup olmadığı ve farklı bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı olmalıdır. Şöyle ki: Aynı yapı bir yere, kişi veya

kuruluşa göz kırpmak; olumlu ileti verecek biçimde konuşmak, duruş göstermek deyim anlamıyla kullanıldığında artık ne gözün ne de kırpmanın gerçek, mecaz veya yan anlamından söz edilebilir. Bağlam içinde bu öbek “Ali Fenerbahçe’ye göz kırıyor” biçiminde karşımıza çıkarsa deyimdir. Çünkü belli ki Ali adlı sporcuyla birçok takım istemektedir. Ancak Ali’nin gönlü Fenerbahçe Spor Kulübü’ndedir ve bunu konuşma, davranış ve duruşuyla belli etmektedir. İşte bu belli edişi “göz kırpmak” söz öbeği de deyim olarak anlatılmaktadır ve gerçek anlam ile hiçbir ilgisi de yoktur. Bunun gibi postu sermek, takla atmak, ayağa kalkmak ve benzeri söz öbekleri için de durum aynıdır. Bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için söz öbeği olarak içindeki sözcüklerin gerçek, yan veya mecaz anlamlarının dışında farklı, özel bir anlam ifade etmesi gerekir. Göz boyamak söz öbeğinde olduğu gibi. Kadın berberi ablamın gözünü boyuyor dediğimizde anlatılmak istenen berberin makyaj yaptığı ve göze boya sürdüğüdür. Ancak kocası ablamın gözünü boyamasını beceriyor, yaptığı yanlışlar konusunda hiç açık vermiyor dendiğinde artık bu söz öbeği deyim boyutuna geçmiştir. Çünkü ne göz ne de boyamak gerçek, yan veya mecaz anlamındadır. Bu söz kalıbı/öbek artık özel bir anlatım aracı boyutuna geçmiş ve deyim olmuştur. Bu türden söz öbeklerinin deyimler sözlüklerine alınması doğru bir yöntem değildir. Bu ve benzeri tüm yapılar yukarıdaki mantıkla değerlendirilerek deyimler sözlüklerinden çıkarılmalıdır.

5- Doğan Aksan akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli gibi sözcüklerin deyim sayılması gerektiğini (Aksan, 1984:38) söylemiş; hatta “tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla deyim olabileceği” (Aksan, 1984:37) görüşünü deyim tanımında ortaya atmıştır. Bu görüşü Mehmet Hengirmen “tek sözcükten oluşan deyimler de vardır. Ancak bunların sayısı çok azdır: akşamcı, bacaksız, çirkef, gedikli, gözde, fırlama, iblis, ipsiz, kaçık, kaşarlanmış, mikrop, pişkin, sulu, yağcı, yüzüz” gibi diyerek desteklemiştir. (Hengirmen, 2007:10) Ancak Hengirmen böyle demesine karşın söz konusu yapıları aynı çalışmasının sözlük kısmına yansıtmamıştır. Bu konuda Ömer Asım Aksoy da önceleri benzer yapıları (tek sözcük) deyim sayarken daha sonra; tek sözcüklerden deyim olmaz; çünkü sözde, gözde gibi sözcüklerin mecaz anlamlı kullanımlar (Aksoy, 1984: 4-6) olduğunu söyleyerek bu görüşünden vazgeçmiştir. Bu türden sözcüklerin sözlük anlamlarına bakıldığında, zaten bu sözcüklerin deyim gibi algılanmasına neden olan yan veya mecaz anlamları; örneğin akşamcı: akşamları içki içen, kaşarlanmak: hoş gitmeyen bir harekete veya bir işe alışarak artık ondan üzüntü duymaz olmak. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>) biçiminde verilmiştir. Bundan dolayı yukarıda örnekleri verilen veya benzeri tek sözcüklerin deyim olması söz konusu değildir.

6- Kimi sözcükler; Türkçe sözlükte argo anlamlarıyla aşağıdaki örneklerde olduğu gibi verilmektedir.

§ **bozum olmak** *argo* utanmak, utanacak duruma düşmek, mahcup olmak. Deyim(Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

bozum *a.* Bozulma işi, utangaçlık, mahcupluk. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

bozum olmak Utanılacak şekilde kötü duruma düşmek (Hengirmen, 2007)

bozum olmak Söz ya da davranışı iyi karşılanmadığından utanacak duruma düşmek. (Aksoy, 1988)

bozum olmak Utanmak, küçük düşmek, mahcup olmak (Saraçbaşı, 2010)

§ **fit olmak** *argo* ödeşmek, razı olmak: “*Kilosunun fiyatına bir fakir ailenin bir hafta fit olduğu çilekler ne çirkin şeylerdir.*” -S. F. Abasıyanık. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

§ **volta atmak** *argo* bir aşağı bir yukarı dolaşmak: “Çaylarını içtikten sonra Şifa ile Moda arasında üç aşağı beş yukarı volta atmak üzere davranırlar.” -S. Birsnel. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

volta İt. volta *a. (vo'la) den.* 1. Bir halatı bir yere bir kez dolama veya babalara yöntemince sarma. 2. Zincirin demire veya iki zincirin birbirine dolanması. 3. Geminin rüzgâra karşı gidebilmek için sağa sola zikzak yapması. 4. *argo* Sürekli aşağı yukarı gidip gelme, yürüme, dolaşma. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **(birine) madik atmak (etmek veya oynamak)** *argo* dolap çevirmek, hile yapmak. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

madik, -ği Erm. *a.* 1. Miskete fiske vurarak oynanan zıpzıp oyunu. 2. *argo* Dolap, hile: “*Gazetecilerin pintiliklerinden, kitapçıların madiklerinden uzak ve serbest yaşayorum.*” -H. R. Gürpınar. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **martaval atmak (okumak)** inanılmayacak sözler söylemek, yalan söylemek. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

martaval *argo* yalan, uydurma söz, palavra: “Dünkü yazdıklarının bütün martaval olduğunu bugün itiraf etmez misin?” -H. R. Gürpınar. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

Aynı sözcüklerin yanına getirilen atmak, olmak gibi eylemlerle oluşturulan öbeğin anlamı sözcüğün tek başınayken verilen anlamından farklı bir anlama gelmemekte, hatta hemen hemen aynı anlamda açıklanmaktadır. Yukarıya alınan örneklerin tamamına tüm sözlüklerden örnek verilmemiştir. Ancak deyimler sözlüklerinin hepsinde bu tür *argo* söz öbekleri deyim olarak değerlendirilmiştir. Sözlük anlamının dışına çıkılamayan, yani deyim boyutuna geçemeyen bu türden *argo* yapıların da deyim olamayacağı açıktır; bundan dolayı da böylesi söz/eylem öbeklerinin deyim kabul edilerek deyimler sözlüklerine alınmaları doğru bir yaklaşım değildir.

Ancak, ağzına sıçmak, içine etmek, bok/boku yemek, çulu/çuvalı deldirmek, ense yapmak, göt altına gitmek, kafa ütölemek, nalları dikmek, papazı bulmak, serin gelmek, taşak geçmek ve benzeri öbekler *argo* biçiminde deyimlerdir. Çünkü bu öbekleri oluşturan sözcüklerin Türkçe sözlükteki gerçek, *argo*, yan, mecaz veya benzetme anlamlarıyla bir ilgileri yoktur. Bundan dolayı da yöntem olarak *argo* sözcüklerle oluşturulmuş

bu türden öbeklerin deyim olup olmadıkları konusunda böylesi bir ölçüt doğrultusunda ayırım yöntemi izlenerek deyimler sözlüklerine alınmaları sorunun çözümü açısından önemli bir yoldur.

7- Ömer Asım Aksoy “Deyimlerin bir türü de ikilemelerdir” (Aksoy, 1988: 507) diyerek yinelemeler (ağır ağır, yavaş yavaş vb.) dışındaki ikileme öbeklerini deyim kabul etmiştir. Mehmet Hengirmen ise “abuk sabuk, apar topar, mırın kırın gibi ikileme öbeklerini, öbekteki sözcüklerin (birinin ya da tamamının) anlamlarının olmamasından dolayı deyim olamayacaklarını; ikileme öbeğini oluşturan sözcüklerden birinin anlamı varsa (açık seçik, bet beniz delik deşik, yorgun argın, soy sop) bu ikilemenin deyim olarak kabul edilebileceğini” (Hengirmen, 2007: 30) söylemektedir.

Tüm ikilemelerin deyim olarak değerlendirilmesi görüşü, yukarıda da dile getirilen deyim mantığıyla bağdaşır bir durum değildir. Çünkü “açık seçik, aç açık, kaba saba, süs püs, özenip bezenmek”

açık, -ğı 11. sf. Kolay anlaşılır, vazih: “*Açık konuşma zamanının artık geldiğine kani idim.*” -R. N. Güntekin. 12. sf. Gizliliği olmayan, olduğu gibi görünen: *Bu adamın her işi açıktır.* 16. zf. Belirgin bir biçimde: “*İnsan mağlubiyetini bu kadar açık kabul eder mi?*” -M. Yesari. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

açık seçik: Çok açık ve belirli olarak (Aksoy, 1988)

açık seçik: Açıkça, açık olarak, gizli olmadan (Parlatır, 2008)

açık seçik: Çok kolay anlaşılır, belirgin (Hengirmen, 2007)

açık seçik: Çok belli, çok belirgin (Saraçbaşı, 2010)

örneklerden de açıkça görüleceği üzere açık sözcüğünün anlamı ile açık seçik ikileme öbeğinin herhangi bir anlam farkı yoktur. Burada yalnızca ikilemelerin söz konusu anlamı genişleterek sağladığı pekiştirme görevlerinden kaynaklı olarak açık yerine çok açık denilmektedir. Bu da bu söz öbeğinin gerçek anlamdan deyim anlamı boyutuna geçmesine yetmez. Yani bu söz öbeği deyim anlamlı bir öbek değildir, gerçek anlam ile bu öbeğin anlam farkı yalnızca pekiştirmeden kaynaklanan farktır, o da açıklamada çok sözcüğüyle belirtilmektedir. Benzeri durum aşağıdaki diğer örnekler için de geçerlidir. TDK'nin Türkçe Sözlük'ünden alınan sözcüklerin açıklamalarıyla ilgili bazı maddeleri, fazla yer tutmaması amacıyla konunun özünü etkilemesi bakımından önemli görülmeyen bölümlerine (örneğin, **kaba** sözcüğünün 2. 4. ve 5. açıklama maddeleri) bu çalışmada yer verilmemiştir.

kaba sf. 1. Özensiz, gelişigüzel yapılmış, zevksiz, sakil, **ince** karşıtı: “*Cebinden kaba fil dişi saplı bir de çakı çıkardı.*” -Ö. Seyfettin. 3. Terbiyesiz, görgüsü kıt, nezaketsiz (kimse): “*Kaba, hantal, şivesiz bir sürü adamlar kafesinin önüne toplanırlar.*” -R. H. Karay.. 6. mec. Terbiyeye, inceliğe aykırı, çirkin, kötü: “*Çocuklardan biri ağzından çok fena, çok kaba bir şey kaçırdı.*” -O. C. Kaygılı. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

kaba saba: 1. Görgüsüz kimse. 2. Özensiz, gelişigüzel yapılan iş. (Saraçbaşı, 2010)

süs a. 1. Süslemeye, süslenmeye yarayan şey, bezek, süs püs. 2. Süsleme veya

süslenme işi: *Süse düşkün*. 3. Anlamı zenginleştiren edebiyat sanatı: *Divan şiiri süse önem vermiştir*. 4. *meç*. Güzellik veren, güzelleştiren şey: “*Kitabı bir süs kabul etmek, kültür görgüsüzlüğünün en somut örneğini oluşturur.*” -T. Dursun K. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

süs püs: Süs. (Saraçbaşı, 2010)

süsleyip püslemek: Özenle süslemek (Parlatır, 2008)

süsleyip püslemek Göze çarpacak kadar süslemek. (Aksoy, 1988)

özenmek 2. (*nsz*) Bir şeyi yaparken elden geldiğince iyi yapmaya çabalamak, bir şeye büyük dikkat ve ilgi göstermek, itina etmek: “*Dünya güzelliği sendedir mevcut / Hususi özenmiş yaratmış mabut*” -Âşık Veysel. (Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

§ **özenip bezenmek** bir işi ayrıntılarına varıncaya değin büyük bir özenle ve titizlikle yapmak. Deyim (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>)

İkilemeyi oluşturan sözcüklerden birincilerin sözlük anlamları ile ikileme öbeğinin anlamı arasında belirgin bir farkın olmadığı yukarıya Türkçe Sözlük'ten alınan açıklamalarda da açıkça görülmektedir. Böyle, sözlük anlamının dışına çıkamamış, yani anlamsal olarak deyim boyutuna geçememiş ikilemelerin deyim olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bunlar, gerçek anlamları biraz daha genişleterek pekiştirme boyutunda ikileme biçimindeki söz öbekleridir. Pekişmiş bir gerçek anlam da yine gerçek anlam boyutudur ve deyim mantığına uymaz. Çünkü bir söz öbeğinin deyimleşebilmesi için ağzında bakla ıslanmamak, mercimeği fırına vermek söz öbeklerindeki gibi gerçek anlamın çok uzağında değişmece/mecaz bir anlam boyutuna geçmesi gerekir. Bundan dolayıdır ki her ikileme öbeğine deyim denilemez. Ancak ağzında bakla ıslanmamak, mercimeği fırına vermek söz öbeklerindeki anlam değişmesi benzeri bir değişmenin yaşandığı söz öbekleri için deyim olabilme söz konusudur. İkilemelerin bir araya toplandığı ve açıklamalarının yapıldığı sözlükte/sözlüklerde ikileme söz öbeklerinin anlamları verilmiştir. (Akyalçın, 2007) İkilemelerde, ikilemeyi oluşturan söz öbeğindeki sözcüklerin pekiştirme amaçlı daha geniş; ama gerçek anlamla aynı doğrultudaki anlamı söz konusuysa; bu öbeğin eylemlerle cart curt etmek, abuk sabuk konuşmak veya abuk sabuk iş gibi adlarla kullanılması durumu değiştirmemektedir. Çünkü abuk sabuk veya cart curt ikileme öbeğinin anlamı aynı doğrultuda ikileme sözlüğünde bulunmaktadır. Burada yalnızca öbek eylemle kullanılarak ikileme ile eylem öbeği veya adla kullanılarak ikileme ile sıfat öbeği ve benzerleri oluşturulmuş olmaktadır. Deyim öbeklerinin anlamsal boyutu ise buradakinden çok farklıdır. Bundan dolayıdır ki ikilemelerden deyim oluşturulabilmesi ikilemenin anlamsal işlevi göz önüne alındığında mümkün değildir. İkilemeler pekiştirme, pekiştirmeyi de sözcüklerin sözlük anlamları boyutunda (çatır çutur..... gibi yansımalar veya aganigi naganigi ve benzeri uydurma, anlamı belirgin değilmiş gibi görünen ikilemeler için de durum farklı değildir.) sağlama işlevli yapılardır. Ancak bu anlamsal işlevin dışında kullanılabilecek ikileme söz öbeği/öbeklerinin deyim olabilmesi söz konusudur. Deyimler sözlüklerine alınacak ikileme öbeklerinde böyle bir

seçimin yapılması, sözlüğe gerçek deyimlerin alınabilmesi açısından önemlidir. Yoksa yukarıda da örnekleriyle açıklandığı gibi aynı anlamı pekiştiren söz öbekleri deyim olarak değerlendirilmiş olur, böylesi bir yaklaşımın da sağlıklı bir durum olamayacağı açıktır.

SONUÇ

Bu çalışmanın bütününde deyimler sözlüklerinde deyim olarak ele alınmış söz öbekleri yedi ana başlık altında (aslında bu ana başlıkların sayısı bu kadarla da sınırlı olmamasına karşın makale sınırlarını aşma kaygısıyla yedi ana başlıkla sınırlandırma yoluna gidilmiştir.) ele alınarak irdelenmiştir. Örneklerle desteklenerek yapılan değerlendirmelerde de açıkça görüldüğü gibi; bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için en az iki sözcükten oluşması (bu sayı dokuzaya kadar çıkabilmektedir) ve bu söz öbeklerinin bir bütün olarak düşünülerek anlamlandırılması, bu anlamın da öbeği oluşturan sözcüklerin sözlük anlamlarından (gerçek, mecaz, yan, terim, argo) başka/özel bir anlam yani deyim anlamı boyutuna geçmesi gerektiği açıklanmıştır. Yukarıdaki açıklama ve örneklerden başka bir örnek olan “bıyığını balta kesmemek” deyiminde konuyu somutlaştıracak olursak: Hiç kimseden korkmayacak denli ekonomik ve sosyal gücü olmak; elinde bulundurduğu üstünlük ve güçlülüğünün gururu içinde olmak, anlamına gelen bu deyim oluşturan bıyık, balta ve kesmek sözcüklerinin artık, bu söz öbeğinde gerçek anlamlarından sıyrılarak başka bir anlam boyutuna yani deyim anlamı boyutuna geçtiği açıkça görülmektedir. Yukarıda örneklerde de anlatıldığı ve bu örnekte de görüldüğü gibi bir söz öbeğinin deyimleşebilmesi için söz öbeğini oluşturan sözcüklerin oluşturulan öbek bütünü/bağlamı içerisinde gerçek, mecaz, yan, terim ve argo anlamlarından sıyrılarak özel bir anlam boyutu olan deyim anlamı boyutuna geçmesi gerekmektedir. Eğer ki bir söz öbeği bu özelliği göstermiyorsa o söz öbeğinin deyim olarak adlandırılması pek sağlıklı ve doğru bir yol değildir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1984), Her Yönüyle Dil 3, TDK Yayınları, Ankara
- Aksoy, Ömer Asım (1988), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Aksoy, Ömer Asım (1984) Tek sözcükten deyim var mı?, Çağdaş Eleştiri, İstanbul.
- Akyalçın, Necmi (2007), Türkçe İnkilemeler Sözlüğü Tanıklı, Anı Yayınevi, Ankara.
- Albayrak, Nurettin (2009), Türkiye Türkçesinde ATASÖZLERİ, Kapı yayınları, İstanbul.
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK, <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>, 21 Mayıs 2009 günü Kars'ta düzenlenen II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda kullanıma açılmıştır.
- Bilgin, Muhittin (2002) Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, 2. Baskı. Anı Yayınları, Ankara.
- Büyük Türkçe Sözlük TDK, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Hengirmen, Mehmet (2007) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2, Engin Yayınevi, Ankara.
- Parlatır, Prof. Dr. İsmail (2008) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995) Türkçe Deyimler Sözlüğü, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010) Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I.II, YKY, İstanbul.
- Sinan, Dr. Ahmet Turan (2001) Türkçenin Deyim Varlığı, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya.
- Türkçe Sözlük (1983), TDK, Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara.

ÖZET

TÜRKÇE DEYİMLER SÖZLÜKLERİNE ALINMIŞ, DEYİM OLMAYAN KİMİ SÖZ ÖBEKLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Türkçemizde kullanılan deyimler ele alınmakta, bu bağlamda bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için hangi özellikleri taşıması gerektiği irdelenmektedir. Yayımlanmış olan Türkçe Deyimler Sözlüklerinden örnekler seçilerek yapılan değerlendirmeler yedi başlık altında toplanmıştır. Burada amaç deyimler sözlüklerinde, deyim olarak ileri sürülen pek çok söz öbeğinin aslında deyim olmadığını ortaya koyarak bir söz öbeğinin deyim olabilmesi için hangi nitelikleri taşıması gerektiğini örnekleriyle ve açıklamalarıyla ortaya koymak ve deyimlerimizle ilgili olarak karşımıza çıkan karışıklıkların ortadan kaldırılmasına katkılar sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Deyim, söz öbeği, mecaz anlam.

Abstract

**AN ASSESMENT ABOUT SOME PHRASES WHICH ARE NOT IDIOM BUT
ARE LOCATED IN TURKISH IDIOM DICTIONARIES**

In this study, the idioms used in Turkish are analyzed, and in this respect what kinds of features that prepositional phrases must have to form idioms are examined. Evaluations, which have been prepared through the words chosen from Turkish Idioms Dictionaries, are given under seven subtitles. The main purpose of this study is to be able to prove that many phrases which are reckoned as idioms are not actually idioms and to illustrate what kinds of characteristics that prepositional phrases must have to form idioms with examples and commentary. Through this process, this study aims to contribute to the removal of some confusion that is coincided about idioms in Turkish.

Key words: Idioms, prepositional phrases, figurative meaning.

İSPANYA'DAN BİR KARA ROMAN: PLENILUNIO

Nil Ünsal*

XX. yüzyılın sonları ve XXI. yüzyılın ilk on yılında İspanya'da polisiye romanlara gösterilen ilgi büyük bir ivme kazandı. Hem yazarlar hem de okurlar tarafından yeğlenen bu türün neden bu kadar tutulduğu sorusuna, hiç kuşkusuz çağdaş İspanyol yazını tarihinde “popüler yazın” ve “ciddi yazın” arasındaki bölünmeye/kırılmaya bağlı olduğu şeklinde yanıt vermek olasıdır. İspanya'da *cambio* ve *transición* yani toplumsal – siyasal değişim ve demokratik düzene geçiş ve sonrası dönemde polisiye türün hiç de yadsınmayacak denli bir artış göstermesinin diğer nedenleri arasında, hoşça zaman geçirmek için okunan ideal bir eğlencelik tür, toplumsal ve siyasal eleştiri yapmak için çok uygun bir araç ve 60'lı yılların deneysel romanının etkisinin azalmasından sonra, yeni bir anlatı türünün keşfedilmesi yolunda yeni bir olanak diyerek bir sıralama yapılabilir. İspanya'da bazı yazın eleştirmenleri İspanyol polisiye romanlarının daha çok Hammett ve Chandler çizgisindeki kara romanlara daha yakın olduğu konusunda görüş bildirirken, diktatörlükten demokratikleşmeye geçiş süreci içinde ülkenin toplumsal-siyasal durumunun, 20'li ve 30'lu yılların Amerikan toplumunun sosyoekonomik koşulları ile bir koşutluk oluşturduğu noktasına vurgu yaparlar. Her ne kadar İspanya 1955-75 yılları arasında ortalama %8'lik bir büyüme hızına kavuşmuşsa da, bu özgürlüksüz bir ekonomik gelişmedir. Ekonomide görülen bu hızlı gelişim ülkeyi toplumsal ve kültürel bağlamda değiştirir ve İspanyol halkı bundan böyle demokrasi ve özgürlük düşüncesine tamamen odaklanmış olur. İşte o andan iti-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF, İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

baren artık İspanya'nın toplumsal yapısı hızla değişmeye başlar; yurtdışına düzenlenen turlarda büyük bir patlama olur, İspanyollar geri dönüşlerinde yanlarında muzır yayınları ve yasak kitapları getirirler. Franco döneminin o sıkı ahlak anlayışından da artık eser kalmaz, “yurtdışından gelen bu eğilime kulaklarını tıkamayan kadın, ‘İspanyol kadını’ adını hak etmez(...)”(Işık, 2005: 218) diyenlere inat kadınlar mini etekle dolaşmaya başlarlar, hatta doğum kontrol haplarından ve serbest aşktan söz etmek bile olasıdır. Her türlü serbestliğin önünü kesmek için girişilen tüm bastırma eylemleri artık yanıt vermez duruma gelir, bir kere ok yaydan çıkmıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde durum daha da vahimleşir. 1973 yılında Franco’ya bağlılığı ile tanınan Amiral Carrero Blanco yeni hükümetin başına geçerse de, ETA’nın üstlendiği bir suikast sonucunda yaşamını yitirir. 1974 yılında Arias Navarro’nun kurduğu hükümetin işi çok zordur; ülke toplumsal ve siyasal açıdan ağır bir bunalımın pençesinde ve terör hızla tırmanmaktadır. Herkes gergin, herkes kaygılıdır ve kimse sonunun ne olacağını bilmez durumdadır. İşte İspanya’da kara roman bu temeller üzerine kurulur ve giderek yaygınlaşır. Manuel Vázquez Montalbán (1939-2003), Andreu Martín (1949), Juan Madrid (1947), Jorge Martínez Reverte (1948), Francisco González Ledesma (1927), Eduardo Mendoza (1943) ve Antonio Muñoz Molina (1956) gibi İspanyol polisiyesine/kara romanına can veren yazarlar, Franco sonrası İspanyası’nın tedirginliğini, kaotik atmosferini yansıtmak için polisiye türü bir araç olarak kullanmışlardır, çünkü sanatlı bir polisiye roman toplumsal eleştiriyi olanaklı kılan en önemli yazınsal türlerdendir. Hiç kuşkusuz İspanyol polisiye roman yazarları yukarıda adlarını sıraladığımız kişilerle sınırlı değildir, ancak sözü geçen bu yazarları ortak paydada buluşturan en önemli özellik, hepsinin polisiye türü sanatlı polisiyeye dönüştürerek yazın bilimi açısından kayda değer bir adım atmış olmalarıdır. Günümüz İspanyası’nın en önemli polisiye roman yazarlarından biri olan Andreu Martín, kara roman türüne şu yorumu getiriyor: “Saldırının olduğu kadar savunmanın da türüdür. O halde, bizimki gibi rekabet gücü olan bir toplumda, gerçekte en iyi yazınsal türdür” (27).

1956 yılı Úbeda (Jaén) doğumlu yazar Antonio Muñoz Molina Granada Üniversitesi Sanat Tarihi bölümü mezunudur. Eğitimini tamamlar tamamlamaz askerlik görevini yapmak için Bask Bölgesi’ne gider. Terör tehdidi altında olan bu yerde yaşamak ona büyük bir deneyim kazandıracak ve ileride yazacağı iki yapıtında, *Ardor Guerrero* ve *Plenilunio*’nun kurgusunda bundan yararlanacaktır. İlk romanı *Beatus Ille* 1986’da yayımlanır, 1987 yılında *El Invierno en Lisboa* adlı romanıyla Premio de la Crítica ve Premio Nacional de Narrativa, 1991 yılında *El Jinete Polaco* başlıklı romanıyla Premio Planeta ve Premio Nacional de Narrativa ödülleri alır. Çağdaş İspanyol yazımının en iyi yazarlarından biri olan A. M. Molina 1996 yılında Real Academia Española’ya üye olarak seçilir. Adı geçen yapıtların dışında yazara ait olan diğer romanları arasında *Beltenebros* (1989)(1), *Los Misterios de Madrid* (1992), *El Dueño del Secreto* (1994), *El Invierno en Lisboa*, *Ventanas de Manhattan* ya da *El Viento de la Luna* (1997) ve 2009 yılında yayımlanan ve yazın eleştirmenlerinin “son on yılın en iyi kitabı” olarak kabul

ettikleri son romanı *La Noche de los Tiempos* vardır.

Valencia Üniversitesi tarih profesörlerinden Julio Serna'ya verdiği bir röportajda, Antonio Muñoz Molina *Plenilunio*'nun türü hakkında şu bilgileri veriyor: “*Plenilunio* hakkında ilk ipuçlarını (...) 1987’de elde ettim. Bir Amerikan gazetesinde, korkunç bir cinayetle suçlanan temiz yüzlü birinin basılmış fotoğrafı dikkati(mi) çekti... beni çok etkiledi. Böylece yüz hatlarının, ama en çok da bakışların/gözlerin kötü birinin vicdanını ele verip vermeyeceğini kendi kendi(me) sorgulama noktasına geldi(m)”.(2)

ETA eylemlerinin çok fazla artış gösterdiği bir dönemde Bask Bölgesi’nde (Bilbao’da) uzunca bir süre korku ve tehdit altında yaşamını sürdürmeye çalışan adını bilmediğimiz bir polis müfettişi tayinle, ilk gençlik yıllarını bir Cizvit okulunda yatılı olarak geçirdiği güney kentine gelir. Bilbao’da arayıp bulamadığı huzuru ve güveni burada bulacağını düşünmektedir. Uzun yıllar boyu terör kaynaklı ölümlere ve acılara tanık olarak yaşaması ve bir de eşiyile aralarındaki ilişkinin giderek kopma noktasına gelmesi sonucunda, müfettiş son derece mutsuz ve kuşkucu biri olup çıkar. Huzur bulacağını sandığı bu yerde onu bir başka vahşet beklemektedir. İlk edinilen izlenimlere göre normal bir yaşam sürdüren, ancak dengesiz olabileceği varsayılan biri, dolunayın çıktığı gecelerde kız çocuklarına, hayat kadınlarına tecavüz edip onları öldürmektedir. Olay üzerinde araştırmalar yapılırken, okuyucu bu arada polis müfettişine çok yakın olan kişileri tanıma olanağını elde eder: Adını bilmediğimiz karısı, öğretmen Susana Grey, Peder Orduña, adli tıp doktoru Ferreras ve katil. Kurguda ikinci planda kalan, ancak dozu iyi ayarlanmış bir eylemin çok ötesinde okuyucunun ilgisi, başarısızlığa uğrayarak düş kırıklıkları yaşayan, ömürleri yıkıntılarla sarsılan, yenik düşmüş insanların yaşamlarına çekilmektedir. Müfettiş artık bütün zamanını ve gücünü bu cinayetleri aydınlatmak için harcayacak, insanların bakışlarından/gözlerinden yararlanarak katili bulma umuduyla ve hiç kuşkusuz bir polis uyanıklığı ve açık göz lülüğüyle cinayetleri durduracaktır. Bu cinayet öyküsünün tam karşı kutbunda yer alan bir aşk öyküsü de vardır. Kendisinden yirmi yaş küçük bir öğretmene aşık olması, müfettişin dünyasına biraz olsun renk kattığı gibi, yaşama yeniden tutunması için de bir neden olur. Ancak derinlere gömülü olduğunu sandığı terör gelip yine onu bulacak ve yine bir ETA saldırısının kurbanı olacaktır.

Antonio Muñoz Molina, diğer yapıtlarında olduğu gibi, *Plenilunio*’da da alışılmış polisiye roman kalıplarının dışına çıkar; adı geçen romanın kurgusunda, kişilerinde ve üslubunda kalıplar aşılmıştır, ancak polisiye romanların sürükleyicilik ögesi başarıyla korunmuştur. *Plenilunio*’nun adsız polis müfettişi, aklının ve onca yıl edindiği deneyimlerinin gücüyle cinayetleri çözmeyi daha en baştan garanti eden, toplumun vicdanını rahatlatan biri değildir. Romanda yer alan diğer kişiler gibi o da yaşamdan çok fazla beklentisi olmayan, sıradan bir insandır. Yaşamın zorluklarıyla savaşırken çoğu kez yenilgiye uğramış, böylece sağa sola savrulmuş insanların portresidir romanın kişileri. Örneğin, Bilbao’da yaşadığı zor günlerin ardından, bir de karısının ruhsal sorunlarıyla uğraşan, yaşam sevinci kalmayan polis müfettişi; yaşamsal bir düş kırıklığına uğrayan

ve aile bağları açısından oldukça şanssız sayılabilecek katil: yaşamı boyunca hedeflediği ülküsüne bir türlü ulaşmayı beceremeyen ve başkaları tarafından unutulduğuna inandığı için kendini mutsuz ve yaralı duyumsayan Peder Orduña; yapayalnız bir çevrede, dünyanın orta yerinde tek başına kalmış izleniminde olan ve bunun yanında bir de aşık olduğu Susana tarafından reddedilince yaşama küsen adli tıp hekimi Ferreras ve son olarak evliliğinde büyük bir düş kırıklığı yaşayıp, çocuğundan ayrılmak zorunda kalan Susana... Roman kişilerine bakıldığında hepsinin öyle ya da böyle yaşamın tokadını yediğini görüyoruz, ancak bu kişiler, içinde buldukları açmazın üstesinden gelmek için de hiçbir çaba göstermiyorlar, biri dışında, Susana... Kendini daha mutlu bir ortama götürecektir, etrafındaki sis perdesini aralayacak kökten kararlar almakta cesurca davranan biri. Polis müfettişi ile olan ilişkisinde kararlı davranan, yeni bir yaşama merhaba demek için Madrid'e gitmekte ayak direyen, azimli bir kadın. Ancak tüm bu olumsuzluklara karşın romanın her türlü düşünceye açık olan sonu, şaşırtmacaya yönelmiş bir aykırı kanı niteliğinde. Yapıtın son sayfalarına ulaşıldığında okuyucunun kafasında yarattığı son, roman kişileri açısından kendilerine açılmış yeni bir kapının aralandığı varsayımı; öyle ki okuyucunun tatsız, yavan, sıradan bir yaşam da olsa, Polis müfettişi ve Susana arasındaki ilişkinin, her ikisine dair yaşamların düze çıkması için bir çözüm olabileceğini düşünmesi. Katilin tinsel profili açısından edinilen en son izlenimin, vicdan azabıyla iman ederek yaptığı açıklamadaki samimiyeti olduğunu söylemek olasıdır. Son olarak Ferreras'ın, yüzeysel de olsa, mutluluğudur en son akıllarda kalan.

Plenilunio'da adı geçen kişileri incelediğimizde, herkesin suçlunun bulunması yolunda önemli çabalar sağlarken, içinde yaşadıkları dönemin İspanyol toplumunun panoramasını çizmekte olduklarının ayrımına varırız. Her birinin cinayetle ilgili düşüncelerini belirttiği bölümlere dikkat ettiğimizde ise, dönemin İspanyol toplumuna ve psikolojisine ayna tutulduğunu görürüz. Şimdi polis müfettişinden başlayarak romanda adı geçen kişilere hep birlikte bir göz atalım:

Romanda ilk ilgiyi çeken nokta polis müfettişinin adının anılmaması ve fiziksel yapısı hakkında bilgi verilmemesi. Yalnızca müfettişin orta yaşlarda, kır saçlı ve giyiminin, tayin edildiği kuzey bölgesinden daha çok güneye, yeni gittiği yere daha uygun olduğu bilgisini ediniyoruz okuduğumuz pasajlardan. Müfettişi olağanüstü kılan hiçbir özelliği yok, üstün yeteneklere sahip biri değil, çok kültürlü olduğu da söylenemez. Müfettiş herhangi biri gibi; aşk sorunlarıyla boğuşan, yaşadığı olumsuzluklar nedeniyle yaşamı altüst olan, içki ve sigaraya düşkün ve sıklıkla geneleve giden normal/sıradan biridir. Bu duruma gelmesinin en önemli nedenlerinden biri Bask Bölgesi'nde yaşadığı sarsıcı durum ve bu olayların bir türlü üstesinden gelemeyen ve psikolojik sorunlarla boğuşan eşidir. Gençlik yıllarının geçtiği yerde yeniden yaşamını düzene sokmak isterse de bunu başaramaz. Daha düzenli ve bir o kadar da çileli diyebileceğimiz yeni yaşamında karşılaştığı Susana Grey'le aşkı yeniden keşfeder. Ancak eşinin ruhsal sorunlar yaşamasından kendini sorumlu tutması, geçmişiyle bağlarını tamamen koparmasına engel olmaktadır.

Romanın sonunun açık olduğunu daha önce belirtmiştik. Buna bağlı olarak müfettiş ve Susana'nın yaşamış oldukları bu yasak ilişki, nasıl sonlanacağı belirli olmayan, ucu açık bir yoruma bırakılır.

Müfettişin iş yaşamına geldiğimizde, onu vicdanlı ve işine düşkün bir polis olarak tanırız. Tutku derecesinde kendini adadığı bu son görevinin tüm sorumluluklarını tek başına üstlenir. Bir insana özgü tüm davranışlarının/tutumlarının insani boyutunu, sıradaki ikinci kurbanla, küçük kızla olan ilişkisinde gözlemleriz. Sonuç olarak, bir kara roman soruşturucusunun tüm özellikleri müfettişin kişiliğinde bütünleştirilerek okuyucuya yansıtılmaktadır, yani zor bir yaşamın sonucunda ruhsal durumu tamamen bozulmuş, geçmişini kökünden söküp atma isteğiyle yanıp tutuşan ve vahşi bir cinayeti çözüme kavuşturmak için büyük bir tutkuyla olayın peşine düşen biridir polis müfettişi.

Müfettişin karşı kutbunda yer alan katilin de adını bilmiyoruz. Polisiye romanlardan alışık olduğumuz gibi burada da, özellikle ilk bölümlerde, kuşku olarak görülen kişinin bilgileri tam olarak verilmez. Yalnızca suçlunun kötü birisi olduğunun gözlerine yansıyabileceği vurgusu yapılmaktadır. Daha sonra, ilerleyen bölümlerde, katil hakkında daha somut bilgilere kavuşuyoruz. Katil gençten biri, esmer, bir elinde yarası var, eli bir şekilde kesilmiş ve ellerini sürekli kullanarak yaptığı bir işi var. Bu sınırlı bilgiler kitabın 12. bölümüne kadar sürer ve okuyucu bu bölümde birdenbire bir sürprizle karşılaşır. Yazar, aynı bölümde, katilin adını vermeden onun davranış biçimi ve düşüncelerinden söz ederek katili yakından tanımamız için bir adım atar. Bu yolla katili daha yakından tanıma olanağını elde eder ve onun işkenceye maruz kalmış, cinsel organının küçüklüğünden dolayı komplekse kapılmış, cinsel iktidarsızlığının sonucunda çeşitli düş kırıklıkları yaşamış, önemli saymadığı bir işi olduğundan ve yoksul bir aileden geldiğinden olacak aşağılık duygusuna sahip biri olduğunun ayırımına varırız. Fiziksel özellikleri içinde en çok ön plana çıkan da ellerinin çok iri, tırnaklarının kirli ve kırık, en önemli ipucu olarak da giysisine sinmiş, dünyayı tutan bir balık kokusudur. Antonio Muñoz Molina katilin fiziksel profilinin yanı sıra onun etik değerler konusunda da kusurlarını/zaaflarını ortaya dökmektedir. Katil her şeyden önce ailesini sevmez, onları aşağı görür, pornografik filmler izlemeyi alışkanlık haline getirmiştir, içinde yaşadığı topluma, cinselliğe, ailelere ve her iş grubuna karşı büyük bir nefret beslemektedir. Normal bir cinsel yaşamı olmadığından, bu yöndeki arayışlarını hayat kadınlarına ve küçük kız çocuklarına yönelterek onları vahşice katletmektedir.

Gelelim müfettişin sevgilisi Susana Grey'e... Genç kadın cinayete kurban giden küçük kız Fátima'nın öğretmenidir. Ancak kurgu içindeki yeri oldukça önemlidir, çünkü o romandaki aşk kurgusu içinde odak kişiliktir. Susana'nın doyumsuzluğu yaşamdan hoşnutsuzluğu; evlilikleri süresince asla mutlu olamadığı bir adamdan, doğduğu ve çok sevdiği Madrid'den kopuşundan ve en önemlisi de oğlunun onu seçeceği yerde babasını yeğleyerek onunla yaşamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Sorunların üzerine cesurca giden, yenilgiyi kabullenmeyen bir yapısı vardır, çünkü mutluluğu hak ettiğine inan-

makta ve onu elde edebilmek adına kararlı bir şekilde savaşımaktadır. Pasajlar arasında Susana'yı edebiyattan ve müzikten çok zevk alan, oldukça kültürlü biri olarak tanıyoruz. Aynı zamanda genç kadın aklıyla ve olaylar karşısında duyarlılığıyla ve bir o kadar da duygusal yönüyle öne çıkar.

Peder Orduña... Yapıt içindeki rolü/işlevi oldukça önemlidir. Müfettişin eski hocası ve Cizvit Okulu'nun en yaşlı rahibi Peder Orduña, Franco döneminden demokrasiye geçiş sürecini anlamamızı sağlayan, o döneme ışık tutan, bunun yanında yaşamını Hıristiyanlıkla komünizmin birlikteliğini sağlamaya adanmış biridir. Diktatörlük döneminin son on yılını simgeleyen önemli bir figürdür. Ne ki Peder, yeni yaşam düzeninin beraberinde getirdiği gerçekler karşısında tüm ideallerini yitirmiştir ve yeni kurulan toplum düzeni içinde artık bir yerinin ve öneminin olmadığı/olamayacağı düşüncesindedir. Bundan başka Peder Orduña'nın anılarını dinlerken okuyucu polis müfettişinin çocuklukta başlayan yaşam öyküsüne de tanık olur.

Adli tabip Ferreras'ın olay örgüsü içindeki yeri yukarıda işlevlerini açıkladığımız kişilerden daha az değildir. Ferreras, her şeyden önce adli tıpta ölümler ve kızlara yapılan saldırılar hakkında gerekli ve doğru bilgileri sağlayan/sunan kişidir. Konuşmayı pek sevmeyen, suskunluğu yeğleyen, sürekli düşünceli haliyle tanıdığımız, içedönük polis müfettişinin tam aksine, Ferreras canlıdır, neşelidir, atılgandır ve gevezenin biridir. Bu dedikoducu kişilik sayesinde biz, Susana Grey'in yaşamına tanık oluruz, çünkü genç kadının kocası Ferreras'ın en iyi arkadaşlarından biridir ve çiftin öyküsüne yakından tanıktır.

Polis müfettişinin karısının roman dokusu içindeki yeri ve önemi yalnızlık konusuna vurgu yapmayı sağlamasında yatar. Müfettişin evli olmasına karşın yaşamda kendini yalnız hissetmesi karısıyla yaptığı diyaloglar içinde gizlidir. Geçmişte eşyle arasında sorunlar olduğunu gören, ancak buna bir çözüm bulmaktansa kulak arkası eden, mutsuz bir kadın portresi çizmektedir. Tehdit altında yaşamının zorlukları bir de aile içindeki huzursuzlukla birleşince, kadın ağır psikolojik sorunlar yaşamaya başlar. Karısının ağır bir bunalımın içinde olmasından kendini sorumlu tutan müfettiş, ondan ayrılmayı, evliliğini bitirmeyi göze alamaz. Susana'yla kurduğu yeni yaşamına devam edebilmesi ve mutluluğa erişebilmesi için aradaki tek engel eşidir, ne ki bunu karısına söyleyecek cesaret yoktur polis müfettişinde.

Fátima, cinayete kurban giden küçük kız... Polis müfettişi onu yalnızca öğretmenin tanıklığından ve çocuğun evindeki fotoğraflardan ve video görüntülerinden tanımaktadır. Yoksul bir ailenin kızıdır ve sınıfının en iyi öğrencilerindedir. Çocuğun katil tarafından kaçırılmasını ve başına gelen trajik olayı okuyan herkes, kendi kaderi de olabilecek böylesine korkunç bir sondan kaçmanın olanak dışı olduğunun ayrımına varmaktadır.

Fátima'yla aynı kaderi paylaşmak üzereyken şans eseri katilin elinden kurtulan Paula adlı çocuk, müfettişin de yardımıyla karşılaştığı bu trajik olayın etkisinden kurtulma-

yı başarır. Müfettişle aralarında kurulan yakın dostluk, sevgi bağı, polis müfettişinin o katı gibi görünen yüreğiyle ve sert görünümüyle tam bir tezat oluşturur.

Her ne kadar roman işlenmiş bir cinayetin sarmalında katilin bulunması için verilen savaşımı öykülüyor gibi görünse de, bölümden bölüme geçen okuyucu başka konu öbekleriyle de karşılaşır. Antonio Muñoz Molina bu romanında, toplumu yakından ilgilendiren temel sorunları dile getirirken, okuyucuyu, yaşanan/yaşanması olası bu tür olayların perspektifinden bakarak etik bağlamda düşünmeye davet ediyor. Toplumu tehdit eden bu sorunlar öbeğinin başında şiddet/vahşet, kötülük, günümüz toplumunda eksikliğini duyduğumuz dayanışma/yardımlaşma yoksunluğu ve kitle iletişim araçlarının insanların yaşamları üzerindeki olumlu-olumsuz etkileri.

Plenilunio'da şiddet konusu iki düzlem üzerine kurgulanmıştır. İlki çocuklara yönelik cinsel istismardır. Romanda tacize uğrayan yalnız Fátima ve Paula değildir. Müfettişten olayı öğrenen Peder Orduña'nın, yatılı okulda bulunduğu sırada tecavüze uğrayan ve cinayete kurban giden çocuklardan birinin öyküsünü anlattığı bölümde, tanrısal konumda bulunan yazar anlatıcının hiçbir yorum yapmaksızın, tamamen objektif bakış açısıyla anlattığı olaylar üzerine düşünmek ve yorumlamak okuyucuya bırakılır. Aslında içinde yaşanan modern toplumların bir gerçeği olan bu türden istismarları reddetmek/yok saymak ya da hafife almak ne kadar doğrudur?

İkincisi, ETA'nın gerçekleştirdiği şiddet eylemleridir. Bu eylemler salt silahların kullanılması ve bombalarla sınırlı değildir. Şiddet özel yaşamlara kadar girmekte, evlere kadar giren tehditler/tehdit telefonları insanları huzursuz etmektedir. Polis müfettişinin karısı işte bir başka şiddetin kurbanlarından biridir; hem yuvasının temelleri sarsılmakta hem de ruh sağlığı giderek bozulmaktadır.

Bir diğer konu öbeği ise kötülük ve onun yüze/göze yansımasıdır. Romanın çıkış noktasını oluşturan ilk tümcede, polis müfettişinin sokaklarda gezerek kötülüğü yüzüne, bakışlarına sinmiş, yansımış birini aradığına tanık oluruz: “Gece gündüz bir bakış arayarak kenti arşınlayıp duruyordu. Başka şeyler yapmaya niyetlense de veya yapıyor gibi görünse de başka bir şeyle ilgilenmiyor, yalnızca bakıyor, ...yüzleri ve bakışları izliyordu. ...Müfettiş ...cinayete ait izlerin kazındığı gözleri...suçu ele verecek gözbebeklerini arıyordu”(Plenilunio 8). Gözlere, yüze bakmasını ona Peder Orduña salık vermişti; ona göre böylesine vahşi bir cinayeti işleyen kişinin içindeki kötülük mutlaka yüzüne yansırı, “...yüzüne kazınmış kötülüğü taşımak zorunda(ydı)...”(40). Bu konuda Peder Orduña gibi düşünmez müfettiş; en çok aranan teröristlerin “ciddi ve soğukkanlı” bakışlarını gözünün önüne getirir; katili yakaladığında ise bu konuda haklı olduğunu kanıtlar.

Günümüz toplumlarının en büyük sorunlarından biri olan bireyler arasındaki dayanışma yoksunluğu, üçüncü konu öbeğidir. Modern toplumda insanlar birbirlerine öylesine yabancılaşmıştır ki, aynı apartmanda oturan komşular bile birbirini tanımaz duruma gelmişler ya da olaya karışırsa başına kötü bir şeyin geleceği korkusuyla bu türden vahşet olaylarına duyarsız kalmayı yeğlemişlerdir. Örneğin katil, iki kız çocuğuyla uzun bir

yolu katederek parka kadar gelmiş, cinayeti işledikten sonra üzerinde kan lekeleriyle dolmuş, saldırılarından sonra tam bir sinir bozukluğuyla civarda gezinmiştir, ancak bütün bunlar hiç kimsenin ilgisini çekmemiş ya da kimsede kuşku uyandırmamıştır. Romanda hem ETA'nın gerçekleştirdiği bütün suçlar hem de katilin işlediği akıl almaz cinayetler bir yerde insanların kayıtsızlığını belgeler niteliktedir. Modern toplum yapısında insancıl olmak artık neredeyse “saf olmakla” eşanlama gelmektedir. Yapıtta bu önemli konuya değinilerek bireylerin çevrede olup bitene karşı daha dikkatli, duyarlı olmaları gerektiği, dayanışmanın yaşamsal bir değeri olduğu iletisi verilmektedir.

Susana'nın roman içindeki işlevi aşk konusunu vurgular gibi görünse de, genç kadının kişiliğinde İspanyol kadınının 1970'lerde başlayan bağımsızlık savaşı simgelenmektedir. *Plenilunio*'da yer alan bütün kadınlardan daha ayrıksı bir konumdadır genç öğretmen. Daha önce de belirttiğimiz gibi edebiyata, müziğe düşkün, son derece kültürlü, kendini sürekli geliştirme çabası içinde olan bir kadındır. Cesurdur, bozulan evliliğinin ardından, hiç tanımadığı, yabancı olduğu bir yerde tek başına çocuğunu yetiştirme yürekliliğini gösterir. Yazgısına boyun eğmiş, geri adım atmış, zayıf kadın figürlerin karşısına dimdik dikilmiştir. Geçmişine sünger çekmiş, geleceğini yeniden kurma ve tek başına yerden ayağa kalkıp, yenilgiyi kabullenmek yerine ileriye, geleceğine umutla bakma yolunu seçmiştir. Genç öğretmen, diktatörlük dönemindeki İspanyol kadınıyla demokratikleşmeye geçiş sürecindeki kadınlar arasındaki ayrıma dikkat çekme işlevini üstlenmiştir. Aslında İspanyol İç Savaşı'nda kaybeden kadınlardır ve savaş sonrası diktatörlük döneminde de tutuculuk dalgasına direnemeyip toplum yaşamından tamamen uzaklaşan da onlardır, her şeyden ellerini çekerek evlerine kapanırlar. Batılı kadınlar gibi yaşamaları, giyinip kuşanmaları, kişiliklerini geliştirebilmeleri, evden dışarı çıkıp yeniden toplum yaşamına katılabilmeleri için hem çok çaba harcamak hem de uzunca bir süre beklemek zorunda kalacaklardır. İspanyol kadınının bu sancılı geçişini anlatmak görevi Susana'ya aittir.

Romanı bir bütün olarak ele aldığımızda, *Plenilunio*'nun bir kara roman olduğunu söyleyebiliriz. Yapıtta her ne kadar vahşice işlenmiş cinayetlerin faili aranıyor, katilin bulunması için çaba harcanıyorsa da, bu eylemler zinciri yüzeyde kalmaktadır. Buz dağının görünen yüzünün altında, derinlerde kalanın ne/nasıl/neden olduğunu anlamamızı sağlayacak gerekli verilerin/ipuçlarının toplanmasıyla birlikte, toplumsal ve psikolojik bir eleştiri yapabilmemiz söz konusudur. Antonio Muñoz Molina'nın polis müfettişini tanıdıkça okuyucu huzursuzluk duyar, olayı çözüme ulaştırıp ulaştıramayacağı konusunda tedirgin olur, ama bir yanıyla da, kendi vicdanını rahatlatması için, müfettişe inanmak, katili yakalayıp adalete teslim etmesi için ona güven duymak istemektedir. Molina'nın polis müfettişi çok boyutlu insandır, o artık bir tip değil, bir karakterdir ve yazarın bu romanı sanatlı polisiyenin diğer örnekleri arasında yer almayı hak etmektedir.

NOTLAR

1. Adı geçen romanla ilgili olarak bkz. “Güzel Karanlık’ın Zaman ve Polisiye Kurgusu”, Fakülte Dergisi, Cilt 39, Sayı 1-2, Ankara, 1999, ss. 267-279.
2. Röportajla ilgili olarak bkz. www.ojosdepapel.com

KAYNAKÇA

1. Işık, Gül. *İspanya: Bir Başka Avrupa*. İstanbul: **Metis Yayınları**, 2005.
2. Martín, Andreu. *Género negro, género claro*. **El Urogallo** 9-10 (1987): 27-28.
3. Molina, Antonio Muñoz. *Plenilunio*. Madrid: **Grupo Santillana Ediciones Alfaguara**, 2006.

ÖZET

İSPANYA’DAN BİR KARA ROMAN: *PLENILUNIO*

Antonio Muñoz Molina’nın 1997 yılında yazdığı *Plenilunio (Dolunay)* gerilim dozu yüksek, şiddetin yanı sıra merhamet ve sevecenlik duygularına da yer veren bir roman. Bu kara roman, vahşeti güzel bir aşk öyküsüyle harmanlayarak anlatıyorsa da, temelde vurgulanmak istenen toplumsal ve bireysel adaletsizlik sarmalında sıkışıp kalmış insanların görüntüsüdür. Bu güçlü romanda, diktatörlükten demokrasiye geçiş döneminde İspanyol toplumunun genel panoraması entrika, serüven ve aşk kurgusuyla yansıtılır. Antonio Muñoz Molina’nın kitabı toplumu yakından ilgilendiren önemli sorunlara içtenlikle parmak basar ve yazarın bu konudaki derin duyarlılığı bize modern İspanyol toplumunu anlama/tanımaya olanağını sunar.

Anahtar kelimeler: İspanyol yazını, Antonio Muñoz Molina, kara roman, *Plenilunio*.

Abstract

A HARD BOILED NOVEL FROM SPAIN: *PLENILUNIO*

Plenilunio (The Full Moon) written by the Spanish writer Antonio Muñoz Molina in 1997, has an electrical narration full of tension, rage and tenderness. This hard boiled novel juxtaposes the violence with a moving love story detailing the plight of people trapped in the conflict and the tragic social and human injustices they suffer. This powerful novel offers us a world of intrigue, adventure and love in the era of Spanish transition to democracy. Antonio Muñoz Molina’s book has a sense of melancholy and a preoccupation with social issues. His deep reflections on issues of social significance offer an important insight into the modern society of Spain.

Key words: Spanish literature, Antonio Muñoz Molina, hard boiled novel, *Plenilunio*.

KLASİK GİTAR İÇİN YAPILMIŞ TÜRKÜ DÜZENLEMELERİNDE VE BESTELERDE BAĞLAMA ÇALIM TEKNİKLERİ

Tolgahan Çoğulu*

Giriş

Türkiye’de 1970’li yılların sonundan itibaren klasik gitarın üniversitelerde eğitiminin verilmeye başlanmasıyla, klasik gitar repertuarı için ‘Doğu-Batı sentezi’ kategorisinde değerlendirilebilecek eserler verilmeye başlanmış ve 1980-2010 döneminde bu eserlerin olduğu bir klasik gitar repertuarı oluşmuştur. Bu eserler iki kategoride incelenebilir: yerel ezgi düzenlemeleri ve Doğu-Batı sentezini temel alan özgün besteler. Bu iki kategori, Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla bir kültür politikası haline gelen yerel ezgilerin klasik Batı müziği kuralları çerçevesinde armonize edilmesiyle ve sentez temelli özgün besteler üretilmesiyle ortaya çıkan eserlerin klasik gitar müziğindeki yansımalarıdır (Gökalp, 1923).

Bu eserlerde genellikle ana vurgu noktası, halk ezgilerinin armonize edilmesindeki yaklaşım, halk ezgilerinin Batı formlarına uyarlanması ve halk ezgilerinin klasik gitar teknikleriyle buluşturulması olmuştur. Anadolu halk müziğinde bağlamanın yaygın bir şekilde kullanılması, klasik gitar ve bağlamanın saplı lavta çalgı ailesine mensup olmaları ile ortak çalım tekniklerine sahip olmaları gibi etkenler sonucunda da klasik gitar repertuarındaki bu eserlerde birçok bağlama çalım tekniğine rastlanmaktadır (Hornbstel, 1914:553-590).

* Dr. Araştırma Görevlisi, İTÜ Dr. Erol Üçer Müzik İleri Araştırmalar Merkezi

Bu makalenin amacı, klasik gitar repertuarında kullanılan bağlama çalım tekniklerini belirli bir sınıflandırma yaparak incelemektir. Bunun için öncelikle bağlama çalım teknikleri incelenmiştir. Klasik gitar repertuarındaki yerel ezgi düzenlemeleri ve Doğu-Batı sentezini temel alan özgün besteler taranmış ve bağlama çalım tekniklerinin bu eserlerdeki kullanımları tespit edilip, eserlerdeki ilgili bölümler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bağlama Çalım Teknikleri

Bağlama eğitiminin 1970'li yıllardan itibaren konservatuvarlarda, derneklere ve dersanelerde yaygınlaşmasıyla, bağlama eğitimi sistematikleşmeye başlamış ve birçok metot yazılmıştır. 1980'li yıllardan sonra, Hasret Gültekin, Erdal Erzincan, Erol Parlak, Arif Sağ gibi sanatçılar geleneksel bağlama çalım tekniklerinden biri olan el ile çalma tekniğini geliştirip bağlamanın çalım olanaklarını genişletmişlerdir.

Bağlama çalım teknikleri, üç başlıkta incelenebilir: sol el teknikleri, tezene teknikleri ve el ile çalma teknikleri. Bağlama çalım tekniklerinin ayrıntılı bir şekilde sınıflandırılması aşağıda gösterilmiştir (Çoğulu, 2010):

- Sol El Teknikleri
  - Süslemeler (Vurma, Çekme, Süsleme Kombinasyonları)
  - Kıstırma
  - Vibrato
  - Glisando
- Tezene Teknikleri
  - Temel Tezene Teknikleri (Aşağı Vuruş, Yukarı Vuruş, Vuruş Kombinasyonları)
  - Ritmik Tezene Kalıpları (Takma Tezene, Çırpma, Çiftleme, Hoplatma, Serpme, Çiftlemeli Takma, Sıyirtma, Tarama)
- El ile Çalma Teknikleri (Parlak, 2000)
  - Pençe/Şelpe Teknikleri (Geleneksel ve Çağdaş Pençe/Şelpe Teknikleri)
  - Tel Çekme Teknikleri
  - Parmak Vurma Teknikleri

Klasik Gitar için Yapılmış Türkü Düzenlemelerinde ve Bestelerde Bağlama Çalım Teknikleri

Klasik gitar repertuarında bağlama sol el tekniklerinden süslemeler, tezene tekniklerinden temel tezene teknikleri ve bazı ritmik tezene kalıpları, ve el ile çalma tekniklerinden pençe/şelpe teknikleri ve parmak vurma teknikleri bulunmaktadır.

Bazı bağlama teknikleri bağlama çalgısına has teknikler olduğu için klasik gitar repertuarında bulunmamaktadır. Örneğin, kısırtma tekniği bağlamadaki çift veya üç telden oluşan tel gruplarında yapılan bir tekniktir. Klasik gitarda, altı adet tek tel bulunduğu için bu tekniği klasik gitara uyarlamak mümkün değildir. Glisando, vibrato, tel çekme gibi bazı teknikler, iki çalgıda da benzerdir. Bu nedenle bu teknikler makalede incelenmemiştir.

Süslemeler

Bağlama süslemeleri olan vurma, çekme ve süsleme kombinasyonları, klasik gitar repertuarında yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Süslemeler, Rönesans döneminden beri klasik gitar repertuarında çeşitli biçimleriyle varolmaktadır. İki çalgıda birçok ortak süsleme vardır. Ancak bazı bağlama süslemeleri, klasik gitardakilerden farklıdır ve klasik gitar repertuarında kullanılmaktadır.

Bağlamada, özellikle kara düzende, ezgiler tek tel üzerinde çalınır ve bunun sonucunda sol elin yatay hareketi önem kazanır. Yatay harekette ezgiler çalınırken ve inici/çıkıcı dizilerde birçok süsleme yapılır. Klasik gitarda ise genellikle ezgilerin ve dizilerin parmaklandırılması iki ya da üç tele yayılıp, dikey hareket tercih edilir. Bağlamanın yatay hareketinde ezgiler çalınırken, vurma süslemesi genellikle 'çarpma' olarak adlandırılmaktadır. Bağlamanın yatay hareketindeki çarpımlar klasik gitar repertuarında bulunmaktadır.

Örneğin, Behzat Cem Güneç'in üç gitar için yaptığı 'Çay Elinden Öteye' düzenlemesinde çıkıcı ve inici dizilerde birçok çarpma süslemesi kullanılmıştır. Örnek 1'de, birinci ve üçüncü gitarlarda çıkıcı ve inici dizilerde çarpımlar bulunmaktadır.

141

Örnek 1: Behzat Cem Güneç'in 'Çay Elinden Öteye' düzenlemesi, 141-150 arası ölçüler.

Bekir Küçükay, bestelediği ‘Anadolu Süiti’nin dördüncü bölümü olan ‘Halay’da, çarpma süslemesini ‘arpej sel süsleme*’ olarak kullanmıştır. İki ayrı tele dağıtılan notalar ile küçük ikili armonik aralığı duyumu yaratılmıştır (Örnek 2).

Örnek 2: Bekir Küçükay’ın ‘Anadolu Süiti’ eseri, ‘Halay’ bölümü, giriş.

Bağlama süsleme kombinasyonları da klasik gitar repertuarında farklı şekillerde bulunmaktadır. Örneğin, Carlo Domeniconi’nin Aşık Veysel’in ‘Uzun İnce Bir Yoldayım’ türküsü üzerine yazdığı tema ve varyasyonların, 3. ve 5. varyasyonlarında ve final bölümünde çarpma ve çekme süslemeleri, arpej sel süsleme olarak kullanılmıştır. Örnek 3’te, 2. ve 3. ölçülerde bu süslemeler mevcuttur.

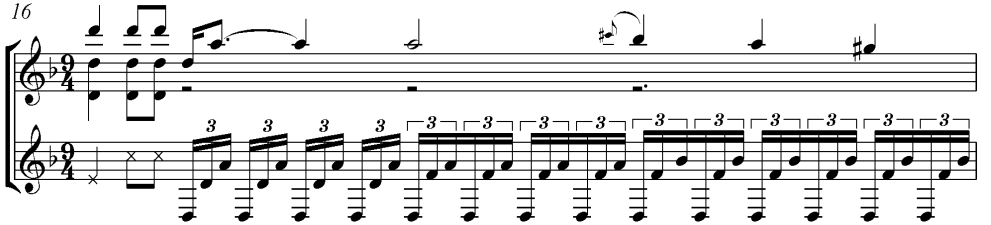
Örnek 3: Carlo Domeniconi’nin ‘Uzun İnce Bir Yoldayım’ düzenlemesi, 3. varyasyon, 1-3 arası ölçüler.

Cem Duruöz’ün ‘Sarı Gelin’ düzenlemesinde, çarpma süslemesi iki telde çalınmıştır. Duruöz, çarpmalarda bağ kullanmamıştır (Örnek 4).

Örnek 4: Cem Duruöz’ün ‘Sarı Gelin’ düzenlemesi, 8. ölçüden bir bölüm.

Bağlamada kullanılan çekme süslemesi, klasik gitar çekme tekniğiyle benzerdir. Ancak bağlamadaki geniş aralıktaki çekme tekniğine klasik gitarda fazla rastlanmaz. Örneğin, Kağan Korad ve Cihat Aşkın’ın iki gitar için düzenlediği ‘Ferahi Zeybeği’ türküsünde, Anadolu halk ezgilerinde sık sık rastlanan artık ikili aralıkta çekme kullanılmıştır. Örnek 5’te, birinci gitar partisininin 7. vuruşunda bu teknik kullanılmıştır.

Örnek 5: Kağan Korad ve Cihat Aşkın’ın ‘Ferahi Zeybeği’ düzenlemesi, 16. ölçü.

* Cross-string ornament.

Bağlama süsleme kombinasyonu olan triller ve kromatik vurma/çekmeler yerel ezgi düzenlemelerinde ve bestelerde sık sık kullanılmaktadır. Örneğin, Ricardo Moyano'nun Aşık Veysel'in 'Kara Toprak' türküsü için yaptığı düzenlemenin giriş bölümünde bu teknikler mevcuttur (Örnek 6).

The musical score for Ricardo Moyano's 'Kara Toprak' arrangement is written in 2/4 time with a tempo of approximately 126 beats per minute. It features a complex rhythmic and melodic structure. The score is divided into three systems. The first system includes a treble clef, a key signature of three sharps (F#, C#, G#), and a tempo marking of '♩ = 126 circa'. The music starts with a series of eighth notes, followed by a trill (tr) and a chromatic run. The second system continues with more trills and chromatic runs, including a triplet of eighth notes. The third system concludes with a final trill and a chromatic run. The score is marked with 'rubato e lasciare sonare' and includes various performance instructions like 'tr' and '3'.

Örnek 6: Ricardo Moyano'nun 'Kara Toprak' düzenlemesi, giriş.

Bağlama trilleri aynı zamanda arpejisel süsleme olarak da kullanılabilir. Zekeriya Kaptan, Ali Ekber Çiçek'in 'Haydar Haydar' türküsü için yaptığı düzenlemede, 8. ölçünün son vuruşunda bu tekniği kullanmıştır (Örnek 7).

The musical score for Zekeriya Kaptan's 'Haydar Haydar' arrangement is written in 8/8 time. It shows a specific rhythmic pattern in the 8th measure, which is marked with a '5' and a '0'. The score is divided into two systems. The first system includes a treble clef, a key signature of one flat (F), and a tempo marking of '♩ = 10'. The music starts with a series of eighth notes, followed by a trill (tr) and a chromatic run. The second system continues with more trills and chromatic runs, including a triplet of eighth notes. The score is marked with '5', '0', and '4(4)5'.

Örnek 7: Zekeriya Kaptan'ın 'Haydar Haydar' düzenlemesi, 8. ölçü.

Örnek 7'de diğer bir karakteristik bağlama süslemesi de, 1. vuruş son 16'lık notadaki 'gecikmiş çekme' dir.

Ertuğrul Bayraktar'ın 'Ham Meyva' düzenlemesinde birçok bağlama süsleme kombinasyonu kullanılmıştır. Örnek 8'de vurma ve çekme çeşitlendirmeleri bulunmaktadır.

The musical score for Ertuğrul Bayraktar's 'Ham Meyva' arrangement is written in 2/4 time. It shows a specific rhythmic pattern in the 1st measure, which is marked with a '3'. The score is divided into two systems. The first system includes a treble clef, a key signature of one flat (F), and a tempo marking of '♩ = 10'. The music starts with a series of eighth notes, followed by a trill (tr) and a chromatic run. The second system continues with more trills and chromatic runs, including a triplet of eighth notes. The score is marked with '3'.

Örnek 8: Ertuğrul Bayraktar'ın 'Ham Meyva' düzenlemesinden bir bölüm.

Bağlamada noktalı ritimlerle yapılan vurmalar, yaygın bir süsleme tekniğidir. Ertuğ Korkmaz, 'Yalan Dünya' düzenlemesinde bu tekniği hem glisando ile hem de vurma ile kullanmıştır (Örnek 9).

Örnek 9: Ertuğ Korkmaz'ın 'Yalan Dünya' düzenlemesinden bir bölüm.

Mutlu Torun'un 'İzmir Zeybeği' düzenlemesinde ise, glisando ve vurma kombinasyonları kullanılmıştır (Örnek 10).

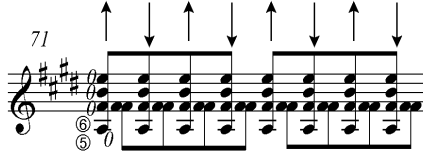

Örnek 10: Mutlu Torun'un 'İzmir Zeybeği' düzenlemesi, 3. ölçüden bir bölüm.

Temel Tezene Teknikleri ve Geleneksel Pençe/Şelpe Teknikleri

Temel tezene tekniklerinde ve geleneksel pençe/şelpe tekniklerinde bulunan aşağı ve yukarı vuruşlar ve bu vuruşların kombinasyonları klasik gitar repertuarında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu tekniklerin bir kısmı, klasik gitar teknikleriyle benzerdir. Diğer bir kısmı, flamenko gitar sağ el tekniği olan *rasgueado* ile taklit edilmektedir. Bir kısmı için de yeni teknikler yaratılmıştır.

Aşağı ve yukarı vuruşlar için, Ricardo Moyano'nun Aşık Veysel'in 'Kara Toprak' türküsü için yaptığı düzenlemenin son bölümü örnek verilebilir. Bu bölümde ezgi 5. ve 6. tellerde, aşağı ve yukarı vuruşlarla çalınmıştır. Bu çalım tarzı, bağlamada ezgiyi 1. telden çalarken, 2. ve 3. telleri pedal ses olarak kullanma şeklinin klasik gitardaki bir taklididir (Örnek 11).

Örnek 11: Ricardo Moyano'nun 'Kara Toprak' düzenlemesi, 71. ölçü.

Mutlu Torun'un 'İzmir Zeybeği' düzenlemesinde, 16'lık nota gruplarının sonunda yukarı vuruşlar kullanılmıştır (Örnek 12).

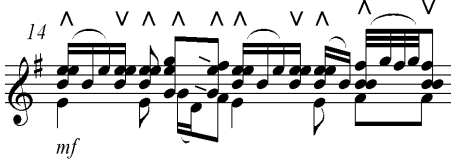
Örnek 12: Mutlu Torun'un 'İzmir Zeybeği' düzenlemesi, 3. ölçüden bir bölüm.

Aşağı ve yukarı vuruşların, vurma ve çekme süslemeleriyle birlikte kullanılması bağlamada karakteristik bir tekniktir. Bekir Küçükay'ın klasik gitar ve ses için yaptığı 'Ardıç' düzenlemesinde, 2. ölçünün son üç vuruşunda aşağı vuruşlardan sonra vurma süslemesi yapılmıştır (Örnek 13).

Örnek 13: Bekir Küçükay'ın 'Ardıç' düzenlemesi, 1. ve 2. ölçü.

Gilbert Biberian'ın Ali Ekber Çiçek'in 'Haydar Haydar' türküsü için yaptığı düzenlemede, birçok aşağı ve yukarı vuruş, vurma ve çekmelerle beraber kullanılmıştır (Örnek 14).

Örnek 14: Gilbert Biberian'ın 'Haydar Haydar' düzenlemesi, 14. ölçü.

Biberian aynı düzenlemede, 27. ölçünün son vuruşunda yukarı vuruşu 'm' parmağı ile yapmıştır. Bu tekniğe, klasik gitarda nadiren rastlanmaktadır (Örnek 15).

Örnek 15: Gilbert Biberian'ın 'Haydar Haydar' düzenlemesi, 27. ölçü.

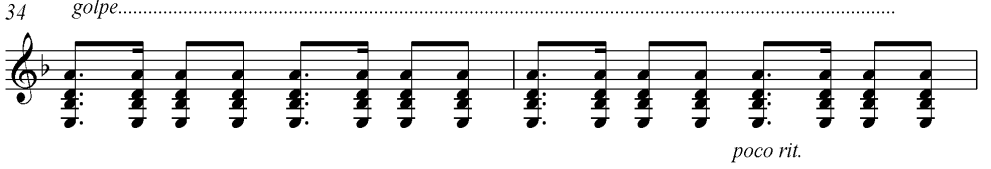
Bağlamadaki sürekli vuruşlar klasik gitar repertuarında genellikle flamenko *rasgueado* tekniğiyle yapılmaktadır*. Örneğin, Kağan Korad ve Cihat Aşkın'ın 'Ferahî Zeybeği' düzenlemesinde, 37. ölçü 5. vuruşta 'e', 'a', 'm' ve 'i' parmaklarıyla bu teknik uygulanmıştır (Örnek 16).

Örnek 16: Kağan Korad ve Cihat Aşkın'ın 'Ferahî Zeybeği' düzenlemesi, 37. ölçü.

* Bağlamadaki sürekli vuruşlara 'tremolo' da denmektedir.

Bağlamada tezene ile ya da parmak ile çalarken, bağlamanın ses kutusuna vurulması yaygın bir tekniktir. Klasik gitar repertuarında bu teknik, genellikle flamenko gitar tekniği olan *golpe* kullanılarak yapılır. Örneğin, Ertuğrul Bayraktar'ın 'Halay' düzenlemesinin 34. ve 35. ölçülerinde bu teknik kullanılmıştır (Örnek 17).

Örnek 17: Ertuğrul Bayraktar'ın 'Halay' düzenlemesi, 34. ölçü.

Ritmik Tezene Kalıpları

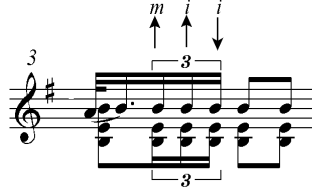
Bağlamada kullanılan ritmik tezene kalıpları, klasik gitar repertuarında yaygın olarak kullanılmamıştır. En çok kullanılan kalıp, zeybek türkülerinde bulunan çırpma ve çiftleme kalıplarıdır. Tablo 1'de klasik gitar repertuarındaki zeybek düzenlemelerinin listesi verilmiştir.

Tablo 1: Klasik gitar repertuarında zeybek düzenlemeleri.

Düzenleyen	Türkü Adı
Kağan Korad and Cihat Aşkın	Ferahi Zeybeği
Mutlu Torun	İzmir Zeybeği, Yağcılar Zeybeği
Bekir Küçükay	Ardıçtandır Kuyuların Kovası
Melih Güzel	Yörük Efe, Tavas Zeybeği, Ankara Zeybeği
Hasan Cihat Örtter	Çökertme
Sefa Yeprem	İzmir'in Kavakları

Bu eserlerin bazılarında çiftleme kalıpları taklit edilmiştir. Örneğin, Mutlu Torun'un 'İzmir Zeybeği' düzenlemesinde çiftleme kalıbı, aşağı ve yukarı vuruşlarla uygulanmıştır (Örnek 18).

Örnek 18: Mutlu Torun'un 'İzmir Zeybeği' düzenlemesi, 3. ölçüden bir bölüm.

Mutlu Torun'un 'Yağcılar Zeybeği' düzenlemesinde ise çiftleme kalıbı, *rasgueado* tekniği ile kullanılmıştır (Örnek 19).

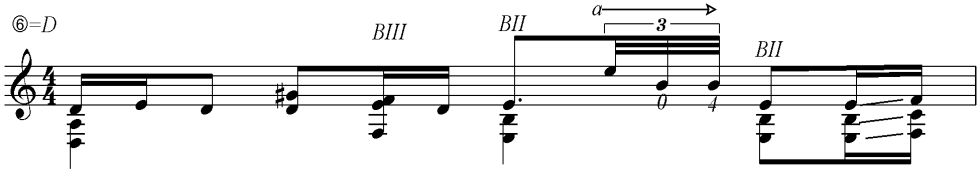
Örnek 19: Mutlu Torun'un 'Yağcılar Zeybeği' düzenlemesi, 1. ölçüden bir bölüm.

Hasan Cihat Örtter'in 'Çökertme' düzenlemesinde ise çiftleme kalıbındaki vuruşlar tek tel üzerinde yapılmıştır (Örnek 20).

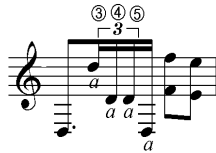
Örnek 20: Hasan Cihat Örtter'in 'Çökertme' düzenlemesinden bir bölüm.

Klasik gitar repertuarında sıyirtma kalıbı da kullanılmıştır. Bekir Küçükay'ın Neşet Ertaş'ın 'Zülûf Dökülmüş Yüze' türküsü için yaptığı düzenlemede sıyirtma kalıbı, 'a' parmağıyla taklit edilmiştir. Bu teknik, flamenko gitardaki *arrastre* tekniğine benzemektedir. Örnek 21'de, 3. ve 4. vuruşlarda sıyirtma kalıbı vardır.

Örnek 21: Bekir Küçükay'ın 'Zülûf Dökülmüş Yüze' düzenlemesi, giriş.

Hasan Cihat Örtter'in Ali Ekber Çiçek'in 'Haydar Haydar' türküsü için yaptığı düzenlemede de sıyirtma kalıbı bulunmaktadır. Bu örnekte de 'a' parmağı ile bu kalıp çalınmıştır (Örnek 22).

Örnek 22: Hasan Cihat Örtter'in 'Haydar Haydar' düzenlemesinden bir bölüm.

Hasan Cihat Örtter'in 'Ankara Misket' düzenlemesinde ise takma tezene kalıbı kullanılmıştır. Örtter, çekme süslemesiyle bu kalıbı gitara uyarlamıştır (Örnek 23).

Örnek 23: Hasan Cihat Örtter'in 'Ankara Misket' düzenlemesi, giriş.

Parmak Vurma Teknikleri

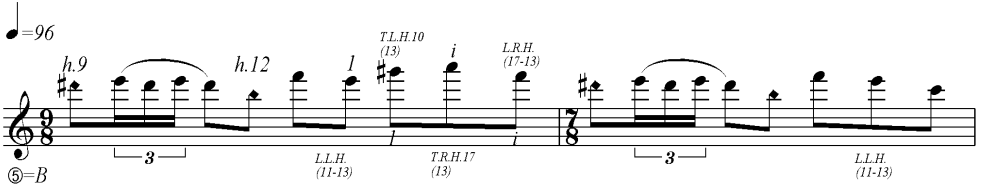
Bağlama parmak vurma teknikleri, pençe/şelpe teknikleriyle birleşerek bağlamada yeni bir çalım tarzı yaratmıştır. 2000'li yıllarla birlikte klasik gitaristler ve besteciler, bu teknikleri klasik gitara uyarlamaya başlamıştır. Parmak vurma teknikleri, tek sesli bir biçimde elektro gitarda yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Klasik gitar repertuarında, hem elektro gitar parmak vurma teknikleri hem de bağlama parmak vurma teknikleri bulunmaktadır. Parmak vurma tekniklerinin standart bir notasyonu yoktur. Her gitarist ya da besteci kendi sembollerini ve açıklamalarını kullanmaktadır.

Hasan Cihat Örtter'in 'Allı Turnam' düzenlemesinde, elektro gitar parmak vurma tekniğinin klasik gitardaki uyarlaması kullanılmıştır. Örnek 24'te, 4. tel üzerinde bu teknik uygulanmıştır.

Örnek 24: Hasan Cihat Örtter'in 'Allı Turnam' düzenlemesinden bir bölüm.

Bir diğer örnek Ceyhun Şaklar'ın 'Folk Fantasy' isimli bestesidir. Eser, parmak vurma tekniklerinin kullanıldığı bir pasajla başlar (Örnek 25).

Örnek 25: Ceyhun Şaklar'ın 'Folk Fantasy' bestesi, giriş.

Şaklar, iki gitar ve orkestra için yazdığı 'Konçertant Fantazi' isimli bestesinde de parmak vurma tekniklerini kullanmıştır (Örnek 26).

Örnek 26: Ceyhun Şaklar'ın 'Konçertant Fantazi' bestesi, 282. ölçü.

Mustafa Tınç, iki gitar için bestelediği ‘İki Elin Sesi’ eserinde, çok sesli bağlama parmak vurma teknikleri kullanmıştır. 223. ölçüde parmak vurma glisandosı, 236. ölçüde iki ses elde etmek için sağ ve sol el parmak vurma ve 237. ölçüde iki ses elde etmek için sağ el çekme kullanılmıştır (Örnek 27).

Örnek 27: Mustafa Tınç’ın ‘İki Elin Sesi’ bestesi, 221-237. ölçüler arası bölüm.

Tolgahan Çoğulu’nun ‘Kız Bahçende Gül Var Mı’ düzenlemesinin girişinde de bağlama parmak vurma teknikleri klasik gitara uyarlanmıştır. Örnek 28’de, iki ses parmak vurma ve çekme, iki ses parmak vurma glisandosı ve üç ses elde etmek için parmak çekme kullanılmıştır.

Örnek 28: Tolgahan Çoğulu’nun ‘Kız Bahçende Gül Var Mı’ düzenlemesi, giriş.

Tolghan oğulu'nun ayarlanabilir mikrotonal gitar için yaptığı 'Fidayda' düzenlemesinde ise parmak vurma teknikleriyle ses kutusunun üstüne vurup, vurmali efekt çıkarma tekniği beraber kullanılmıştır (Örnek 29).

Örnek 29: Tolghan oğulu'nun 'Fidayda' düzenlemesi, 57. ölçü.

Sonuç

Bağlama ve klasik gitar, özellikle geç 20. yüzyıldan itibaren birbirlerinin alım tekniklerini etkilemiş iki çalgıdır. İki çalgıda da günümüzde birbirlerinden uyarlanmış ağdaş teknikler mevcuttur. Bu tekniklere klasik gitar repertuarında, yerel ezgi düzenlemelerinde ve bestelerde rastlanmaktadır. Bu eserlerde, bağlama sol el tekniklerinden süslemeler, sağ el tekniklerinden temel tezene teknikleri, geleneksel pençe/şelpe teknikleri, ritmik tezene kalıpları ve el ile çalma tekniklerinden parmak vurma teknikleri bulunmaktadır. Bağlamanın diğer teknikleri olan ritmik tezene kalıpları, ağdaş pençe/şelpe teknikleri ve parmak vurma tekniklerinden bazılarına az rastlanmıştır, bazıları ise hiç kullanılmamıştır. Bu tekniklerin ayrıntılı bir şekilde incelenip, klasik gitar için yapılan düzenlemelerde ve bestelerde kullanılması hem klasik gitara yeni teknikler kazandıracak, hem de ağdaş klasik gitar repertuarına yeni eserler ekleyecektir.

Kaynaklar

- Gökalp, Z. (1923), *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Milli İçtimaiyat Kitabhanesi.
- Hornbostel, E. M. ve Sachs, C. (1914), "Systematik der Musikinstrumente" *Zeitschrift für Ethnologie*, 46, s. 553-590.
- Çoğulu, T (2013), *The Adaptation of Bağlama Techniques into Classical Guitar Performance*, İTÜ Doktora Tezi
- Parlak, E. (2000), *Türkiye'de El ile (şelpe) Bağlama alma Geleneği ve alış Teknikleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

ÖZET

KLASİK GİTAR İÇİN YAPILMIŞ TÜRKÜ DÜZENLEMELERİNDE VE BESTELERDE BAĞLAMA ÇALIM TEKNİKLERİ

Bu makalede, klasik gitar için yapılmış beste ve düzenlemelerde bağlama çalım tekniklerinin etkileri araştırılmaktadır. Türkiye’de 1970’lerin sonlarından itibaren klasik gitarın akademik olarak eğitiminin verilmeye başlanmasıyla, klasik gitar için birçok beste ve yerel ezgi düzenlemeleri yapılmıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmında, bağlama çalım tekniklerinden etkilenilmiştir. Makalede, bu eserlerdeki bağlama çalım teknikleri; sol el teknikleri, tezene teknikleri ve el ile çalma teknikleri olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Klasik Gitar, Bağlama, Çalım Teknikleri

Abstract

THE TECHNIQUES OF PLAYING BAGLAMA IN COMPOSITIONS AND THE REGULATIONS OF FOLK SONGS WHICH ARE DONE FOR GUITAR

In this article, the impact of *bağlama* performance techniques on compositions and arrangements made so far in the classical guitar literature are discussed. With the introduction of the classical guitar into the academic institutions of Turkey in the late 1970s, one can observe many compositions and folk song arrangements embodying characteristics of an ‘East-West synthesis’ that make use of *bağlama* performance techniques. *Bağlama* performance techniques in these works are categorized under three headings; left hand techniques, tezene techniques and finger playing techniques.

Key word: Classical Guitar, bağlama, playback techniques

YUSUF VE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN EPİZOT TAHLİLİ VE MOTİF YAPISI

Okan Alay*

1. GİRİŞ

Yusuf ve Züleyha hikâyesi, kaynağı Tevrat ve Kur'an'a dayanan bir kıssa olarak hem mesnevi hem de anlatmaya dayalı bir halk hikâyesi olarak yüzyıllardır anlatılagelen bir edebi üründür.

Kur'an-ı Kerim'de hikâyelerin en güzeli “*ahsen'ül-kasas*” olarak adlandırılan ve divan edebiyatında birçok şairin mesnevisine konu olan Yusuf peygamberin kıssası diğer İslam coğrafyalarında olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da geçmişten günümüze yeniden yazılıp anlatılarak gelmiştir. Kur'an'da anlatılan kıssa mesnevilerde kurgulanarak adeta yer, zaman, olay ve kişiler bakımından yeniden oluşturulmuştur. Oradan da halk arasında gittikçe yaygınlaşarak bir halk hikâyesi olarak başlı başına halk muhayyilesinde yeni baştan yaratılarak daha farklı bir anlatı metnine dönüştürülmüştür.

Bu yazımızda bir halk hikâyesi ve mesnevi olarak dört anlatı metnini örnek olarak bu metinler düzleminde “Yusuf ve Züleyha” hikâyesinin varyantları ve epizot tahlili üzerinde durularak hikâyelerde geçen şiirler ve motifleri tespit etmeye çalıştık.

2. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN KAYNAĞI

Kaynağını Yusuf ile Zeliha kıssasından alan bu hikâye gerek dünya edebiyatında gerekse de İslam edebiyatı ve özelde Türk edebiyatında çokça işlenmiştir.

Yusuf kıssasının kutsal kaynakları Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'dir. Kıssa Tevrat'ta, Tekvin bölümünün yirmi babında bütün teferruatıyla anlatılmakta, sonra, Kur'an-ı Kerim'in 12. sûresi olan 111 ayetlik Yusuf sûresinin ilk 104 ayetinde geçmekte ve

* Öğrt. Gör. Hacettepe Üniversitesi, Dil Öğrt. ve Uyg. Arşt. Merkezi-Ankara

Kur'an'ın ifadesiyle "Ahsenü'l-Kasas" (Hikâyelerin en güzeli) olarak adlandırılmaktadır. (Kadioğlu, 2009: 12)

Kıssada bütün insanlığı ilgilendiren temel değerler; doğruluk, iffet, sabır, sadakat gibi niteliklerin çokça yer alması bu anlatının dünyanın pek çok yerinde kendisine yaşam alanı bulmasına zemin hazırlamıştır.

Yusuf peygamberin hayatı her çağda insanların dikkatini çeken bir olaylar zinciri ve ibret verici bir hikâyedir (Ertaylan, 1948; Johns, 1981; West, 1983, aktaran; Öztürk, 2005, 46.). Eski İbrani edebiyatından Yunan ve Mısır edebiyatlarına da geçen bu hikâyeye çeşitli dönemlerde dünya edebiyatçılarına ilham kaynağı olmuştur (Ettinghausen, 1999; Kugel, 1994; Yohannan, 1968, aktaran; Öztürk, 2005, 46).

Yusuf ve Züleyha kıssası Anadolu coğrafyasında da pek çok şair ve yazarın eserlerine konu olmuş; bu hususta çok sayıda mesnevi yazılmıştır. Bunlardan birkaçını sayarsak; Ali (13.yy), Şeyyat Hamza (13.yy), Sule Fakih (14. yy), Erzurumlu Darir (14.yy), Hamdullah Hamdi (öl. 1503), Kemâl Paşazade (öl. 1582), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582)... (Kadioğlu, 2009: 13). Yüze yakın Yusuf ve Züleyha mesnevileri arasında çalışmamızda yer verdiğimiz Diyarbakırlı Ahmedi'nin (öl. 1761) ve Mela Mehemed Elî Hûnî'nin mesnevileri de önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bu mesneviler aracılığıyla Yusuf Suresi'ndeki anlatı genişletilmiştir, bu genişleme gözle görülür bir şekilde yeni anlatıda anlamsal bir dönüşüme neden olmuştur. (Özay, 2009: 13) Böylece anlatı çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olmakla beraber, edebiyat geleneğimizde var olan diğer çift kahramanlı aşk ve halk anlatılarında olduğu gibi ilk bakışta birbirlerine ölesiyeye âşık olan ve aşkları genellikle temiz ve iffetli olan bir kadınla erkeğin hikâyesi gibi değildir. Anlatı iki aşkın efsaneleşmesini sağlayan imkânsız ve yasak aşkı barındırır. (İçli, 2009: 199)

Anlatı her bir şairin kalemiyle yeniden yaratılarak geçmişten bugüne gelirken aynı şekilde sözlü bir anlatı olarak meddahların ve âşıkların diliyle halk hikâyesi formuyla yeniden oluşturulmakta; mekan, kişi, olay örgüsü, epizot gibi birçok unsur bakımından değişim dönüşüme uğrayarak halkın muhayyilesinde adeta yeniden yaratılmaktadır. Bunu en bariz şekilde çalışmamızda da yer verdiğimiz Behçet Mahir anlatmasında görmek mümkündür.

3. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN VARYANTLARI VE EPİZOT TAHLİLİ

Yusuf ve Züleyha hikâyesinin burada *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi* (Öztürk, 2001), *Diyarbakırlı Ahmedi'nin Yûsufu Züleyha Mesnevisi* (Kadioğlu, 2009), *Mela Mehemed Elî Hûnî'nin Heketey Yusuf û Zelîxa'sı* (Elî Hûnî, 2004) yazma metinleriyle meddah *Behçet Mahir*'in sözlü olarak anlattığı *Yusuf ile Züleyha* anlatması (Sakaoğlu vd., 1999: 154-181) varyantları birlikte ele alınarak bu metinlerin mukayeseli olarak epizot tahlili üzerinde durulacaktır.

Halk hikâyelerini değişik metotlar ve bakış açılarıyla incelemek mümkün olsa da genellikle bir halk hikâyesi a)epizotlarına göre, b)motiflerine göre olmak üzere iki şekilde incelenebilir. (Alptekin, 2005: 87)

Burada Ali Berat Alptekin'in Kirmanşah Hikâyesi adlı kitabında hikâyeye

uyguladığı epizot tahlilini (Alptekin, 1999: 53-68) esas alarak dört metnimizi aşağıdaki epizotlara göre inceledik:

1. Kahramanın ailesi ve doğumu
2. Kahramanın yetişmesi ve tahsili
3. Kahramanın âşık olması
4. Kahramanın sevgili ile karşılaşması
5. Kahramanın gurbete çıkması
6. Sevgilinin bir başkası ile evlendirilmek istenmesi ve kahramanın bunlardan haberdar olması
7. Kahramanın memleketine dönüşü
8. Sonuç

3.1. Kahramanın Ailesi ve Doğumu

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi Kur'an kaynaklı bir anlatıya sahip olduğu için gerek olay örgüsü gerekse de hikâyede yer alan kişiler bakımından diğer birçok Yusuf ve Züleyha mesnevisiyle paralellik arz etmektedir. Bu mesnevide Yusuf, Kenan ilinde Yakub'un ikinci eşinden olup on bir kardeşin en küçüğüdür. Babasının kendisine olan düşkünlüğü ve şahsında beliren olumlu özelliklerden dolayı diğer kardeşleri ona karşı hainlik içindedir.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi'nde Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinden farklı olarak ilk doksan yedi beyitte kahramanın babası Yakub peygamberden bahsedilmektedir. Yusuf'un ikinci eşinden olduğu, on bir kardeş oldukları, Yusuf'un doğumuyla birlikte Yakub'un çok sevindiği, onun üzerine titrediği görülmektedir.

Mela Mehemmed Elî Hûnî'nin Yusuf û Zeliha mesnevisinde Yusuf, Kenan ülkesinde Yakub'un oğlu olup on kardeşi vardır. Yakub çocukları içinde en çok Yusuf'u sevdiği için diğer kardeşleri onu kıskanırlar. Hikâyede Yusuf'un doğumuyla ilgili bir bilgi verilmeyip on iki yaşında olduğu bir zamanda babasına gördüğü rüyayı anlattığı bölümde onun çocukluğuna dair bilgiler verilmiştir.

Behçet Mahir anlatmasında Yusuf, Kenan ilinin peygamberi Yakub'un en küçük oğlunun en küçüğüdür. Hazreti Yakub Yusuf'u çok sevdiği için diğer dört kardeşi onu kıskanmaktadır. Dört hain kardeş ona bir tuzak kurarak onu kuyuya atarlar. Kahramanın doğumuna dair bir bilgiye ise hikâyede rastlanılmamaktadır. Ancak Yusuf ve Züleyha'dan bahsedilirken, Cenab-ı Allah güzelliği erkeklerde Yusuf'a, kadınlarda ise Züleyha'ya vermiştir denilerek kahramanların olağanüstü bir güzelliğe sahip oldukları belirtilmiştir.

3.2. Kahramanın Yetişmesi ve Tahsili

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde kahramanın yetiştirilmesinde babası Yakub'un rolü oldukça önemlidir. Peygamber Yakub çok sevdiği Yusuf'u küçük yaşlardan itibaren doğruluk, iffet ve ismet nitelikleriyle yetiştirmeye dikkat eder. Ancak babasının Yusuf'a olan düşkünlüğü ve Yusuf'un dikkat çeken olumlu özelliklerinden dolayı ağabeyleri ona karşı kıskançlık ve ihanet içindedir. Sonunda ağabeylerinin ihanetiyle babası Yakub'tan uzaklaştırıldığı için tahsili yarıda kesilir.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi'nde giriş "Hikâyet-i Ya'kub 'aleyhi's-selâm" başlığı altında kahramanın ailesinden söz edilirken aynı zamanda Yusuf'un güzelliğinin yanında onun terbiyesinde, yetiştirilmesinde babasının ne kadar önemli bir etkisi olduğu anlatılmıştır. Ancak yine de düzenli bir tahsil gördüğüne dair kesin bilgiler verilmemektedir.

Mela Mehemed Elî Hûnî yazmasında Yakub'un çocuklarının eğitime verdiği önem belirtilirken özellikle Yusuf'u kendi terbiyesiyle yetiştirmeye azami derecede dikkat ettiği görülmektedir. Yusuf diğer kardeşleri içinde ahlaki değerleri ve huyunun güzelliğiyle öne çıkmaktadır. Düzenli tahsil görme ortamı Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasıyla son bulur.

Behçet Mahir anlatmasında kahramanın yetişmesi hususunda Yakub peygamber oğulları içinde en çok Yusuf'u sevdiği, onun yetişmesinde, terbiyesinde özel bir çaba gösterdiği görülmektedir. Ancak diğer dört kardeşi kahramanı kıskandığı için Yusuf'u bir kuyuya atarak babaları Yakub'tan uzaklaştırırlar. Her ne kadar Yusuf'un düzenli bir medrese tahsili gördüğünden söz edilmese de babasının onun eğitiminde önemli bir rolü olduğu görülmektedir.

3.3. Kahramanın Âşık Olması

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'un Züleyha'ya âşık olması aslında beşinci epizottan sonra "gurbete çıkma" hadisesinden sonra görülür. Öncesinde Yusuf'un bir kervan tarafından Mısır'a köle olarak satılmasıyla birlikte Yusuf ve Züleyha birbirlerini görür. Ancak Züleyha, Yusuf'u bu karşılaşmadan çok önce gördüğü rüyadan beri sevmekte, hatta bu yüzden onu rüyasındaki kişi sanarak eşiyile evlenmiştir. Bu ilk görüşten sonra Züleyha'nın aşkı gittikçe alevlense de Yusuf'tan aşkına karşılık alamaz. Karşılıklı aşk ancak metnin sonunda Züleyha'nın Müslüman olmasıyla vuku bulur.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde kahramanın sevgiliye âşık olması yine Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinde olduğu gibi beşinci epizotta "gurbete çıkma" hadisesinden sonra görülür. Kardeşlerinin Yusuf'u bir kuyuya atmalarından sonra bir kervanın onu bulup Mısır'a köle olarak satması ve orada Züleyha'yı görmesiyle karşılaşma başlar; ancak aşk yine sonuç epizodunda görülmektedir.

Mela Mehemed Elî Hûnî yazmasında da kendisinden önce gelen iki mesnevide olduğu gibi kahramanın sevgiliye âşık olması "gurbete çıkma" hadisesinden sonra görülür. Burada da Yusuf'un Mısır'a Zeliha'nın eşine, Aziz Kıtîr'e köle olarak satılmasıyla birlikte Yusuf ve Zeliha birbirlerini görür. Zeliha ilk görüşte ona âşık olsa da Yusuf'tan aşkına karşılık alamaz. Karşılıklı aşk ancak metnin sonunda gerçekleşir.

Behçet Mahir anlatmasında diğer birçok halk hikâyesindeki epizot sıralamasından farklı olarak kahramanın âşık olması epizodu memleketindeyken vuku bulmamakta, aksine beşinci epizotta yani "gurbete çıkma" hadisesinden sonraki aşamalarda, hikayenin sonunda gerçekleşmektedir. Yusuf, Mısır'a Züleyha'nın kocasına köle olarak satılınca birbirlerini görürler; ikilinin birbirlerine âşık olup evlenmeleri ise ancak Hızır elinden bade içerek mümkün olmaktadır:

Züleyha, Yusuf'un âşkından perişan bir hale düşüp gözleri kör olur ve güzelliği

kaybolur. Yusuf da Züleyha'nın Hak dinini kabul etmemesinde dolayı onun aşkına karşılık vermez. Ancak Züleyha'nın duaları kabul olunca Hazreti Hızır Züleyha'nın gözlerinin açılmasına yardımcı olarak "Yusuf'un aşkına diyerek" üç bade verir. Aynı şekilde Yusuf'a da "Züleyha'nın aşkına" diyerek bade verir. Böylece iki sevgili birbirine kavuşur.

3.4. Kahramanın Sevgili ile Karşılaşması

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında gurbete çıkma epizodu henüz on iki yaşında olan Yusuf'un kardeşleri tarafından gezintiye çıkarılma bahanesiyle bir kuyuya atılması ve bir kervanın onu kuyudan çıkarıp Kenan ilinden Mısır'a götürmesi hadisesinde görülür. Burada da gerek Behçet Mahir anlatmasındaki gibi gerekse de diğer mesnevilerdeki gibi kahramanın âşık olması olayından önce gerçekleşmekte ve sonraki epizotlarda bir daha gurbete çıkma epizoduna rastlanılmamaktadır.

Behçet Mahir anlatmasında diğer varyantlarda olduğu gibi memleketindeyken henüz çocuk yaştadır ve ne sevgiliyle karşılaşmıştır, ne de onun aşkı için gurbete çıkması gerekmektedir. Gurbete çıkma hikâyede Yusuf'un hain kardeşleri tarafından bir kuyuya atılması ve sonrasında da onun bir kervan tarafından bulunarak Mısır'a götürülmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu epizot, kahraman henüz âşık olmadan önce gerçekleşmekte ve sonraki epizotlarda bir daha gurbete çıkma epizoduna rastlanılmamaktadır. Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'un bir kervan tarafından Mısır'a Züleyha'nın eşine köle olarak satılmasıyla birlikte Yusuf Züleyha'yla karşılaşır. Her ne kadar Züleyha bu karşılaşmadan önce de Yusuf'u sevse de Yusuf'un bundan haberi yoktur. Züleyha ona meyletse de efendisine ihanet etmek istemeyen Yusuf ona karşılık vermez. İki sevgili ancak hikâyenin sonunda meşru bir şekilde evlendikten sonra birbirlerine kavuşur.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf köle olarak Züleyha'nın kocası Melik Reyyân'a köle olarak satılınca orada sarayda Züleyha ile karşılaşır. Ancak öncesinde sevgili üç kez rüyasında Yusuf'u görmüş ve o zamandan beri ona âşık olmuştur.

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında da yine iki sevgilin karşılaşması Yusuf'un Aziz Kıtır'ın evine köle olarak satılması neticesinde orada Aziz'in eşi Zeliha'yı görmesiyle başlar.

Behçet Mahir anlatmasında bir kervan tarafından Mısır'da köle olarak satılan Yusuf'u aynı zamanda Züleyha'nın kocası olan Mısır kralı alır. Kahraman ve sevgili ilk kez burada karşılaşır, Züleyha ilk görüşte ona âşık olsa da diğer varyantlarda olduğu gibi burada da Yusuf hemen ona âşık olmaz, ancak birçok engelden sonra karşılıklı aşk gerçekleşebilmektedir.

3.5. Kahramanın Gurbete Çıkması

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'un gurbete çıkması pek çok halk hikâyesinde olduğu gibi sevgiliyle olan münasebetinden ve çoğunlukla kızın ailesinin de buna rıza göstermemesinden dolayı zorunlu olarak gerçekleşen bir gurbete çıkma hadisesinden çok farklıdır. Zira burada kahraman henüz çocuk denecek

bir yaşta hain kardeşlerinin onu babalarından kıskanmaları neticesinde bir kuyuya atılarak ölüme terk edilmek istenmiştir. Sonrasında ise bir kervanın onu bulup Mısır'a köle olarak götürüp satmasıyla bir nevi gurbete çıkma epizodu gerçekleşmektedir.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde yine Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinde olduğu gibi pek çok halk hikâyesinde gördüğümüz iki sevgilinin aşkına ailelerin rıza göstermemesi sonucu vuku bulan bir "gurbete çıkma" epizoduna rastlanmamaktadır. Burada da çocuk yaşta olan kahraman, kardeşlerinin ihanetiyle gelişen bir dizi gelişmeden sonra Mısır'a köle olarak satılarak gurbetle tanışmaktadır.

3.6. Sevgilinin Bir Başkası ile Evlendirilmek İstenmesi ve Kahramanın Bunlardan Haberdar Olması

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Züleyha evliyken Yusuf'la karşılaştığı için sevgilinin biriyle zorla evlendirilme epizoduna bu anlatıda rastlanılmamaktadır.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisiyle Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında da aynı şekilde Zeliha Mısırlı Azizle evli olduğu için bu epizoda bu metinlerde de rastlanılmamaktadır.

Behçet Mahir anlatmasında da mesnevilerde olduğu gibi Züleyha Mısır kralıyla evli olduğu için bu epizoda bu metinde de rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla ne sevgili bir başkasıyla evlendirilmeye çalışılmakta, ne de kahraman bunun için bir mücadele içindedir. Kralın ölümünden sonra Hak dini kabul eden Züleyha Hazreti Hızır'ın ona ve Yusuf'a sunduğu badeleri içerek birbirlerine kavuşurlar.

3.7. Kahramanın Memleketine Dönüşü

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Behçet Mahir anlatmasından farklı ancak diğer mesnevilerle ise benzer bir şekilde Yusuf, Mısır'a köle olarak satıldıktan sonra Mısır'da kalır. Orada hazineden sorumlu sultan olur. Züleyha'yla evlenip babası Yakub'a ve kardeşlerine kavuşsa da bir daha Kenan ülkesine dönmez, Mısır'da yaşamına devam eder.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde diğer iki mesnevide olduğu gibi Yusuf köle olarak satıldığı Mısır'a sultan olmuş ve Züleyha'yla da evlenmiştir. Babası Yakub ve kardeşlerini Mısır'da ağırlasa da kendisi artık Kenan ülkesine dönmez.

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında da Hamdullah Hamdi'nin mesnevisindeki gibi Yusuf Züleyha'ya ve ailesine kavuştuktan sonra da Mısır'da kalmaya devam eder. Memleketi Kenan'a dönmez.

Behçet Mahir anlatmasında Yusuf Züleyha'ya evlenir, sonrasında üç kardeşi ve babası Yakub'a kavuşur. Babasını Mısır'da ağırladıktan sonra kırk birinci günde eşi Züleyha'yla birlikte memleketi Kenan iline döner.

3.8. Sonuç

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'a ulaşmak için her türlü yola başvuran Züleyha, putunu kırarak Müslüman olduktan sonra Yusuf'a ulaşabilir. Çektiği acılardan dolayı çirkinleşen Züleyha, Yusuf'un duası ile güzelleşir ve sonunda

iki sevgili evlenir. Yusuf, babası Yakub ve kardeşlerine de kavuşur, ancak memleketine dönmeyip Mısır'da yaşamaya devam eder.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi'nde sonuç epizodunda Yusuf Mısır'da sultandır. Züleyha kocasının ölümünden sonra;

“Putı atdum bâtil imiş kamusu

Sana döndüm Yûsuf'un ey Tengrisi” (No: 1679) (Kadıoğlu, 2009: 30)

diyerek Müslüman olur, Yusuf'un duasıyla eski güzelliğine kavuşur. İki sevgili evlenir. Efraîm ve Menşa adında iki çocukları olur. Yusuf hem ailesine, hem de Züleyha'ya kavuşur.

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında;

“Rabbim kıldı beni peygamber kurtarıp hapsten eyledi rehber

Mısır ilinde kıldı beni server, gelin de görün Yusuf-ı Kenanı“

beytinden anlaşılacağı gibi Yusuf Mısır'da varlıklı ve itibarlıdır. Zeliha'nın kocası öldükten sonra Zeliha Müslüman olur, Yusuf ve Zeliha evlenir. Ancak bu varyantta Behçet Mahir anlatmasından farklı olarak Yusuf, Kenan iline dönmeyip Mısır'da yaşamına devam eder.

Behçet Mahir anlatmasında hikâye mutlu bir sonla biterken; Yusuf sevgilisi Züleyha'ya kavuşur, ardından ailesiyle birlikte Kenan iline dönerek orada babası ve kardeşleriyle yaşamına devam eder.

4. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNDEKİ ŞİİRLER

Yusuf ve Züleyha anlatısı divan edebiyatında mesnevi, halk edebiyatında ise halk hikâyesi olarak oluşturulmuştur. Bilindiği gibi halk hikâyeleri, nazım-nesir karışık ve çoğunlukla sözlü olarak anlatılan bir türken, mesneviler ise beyitler halinde ve aruzla yazılan uzun manzumeler olarak dönemin bir nevi hikâye ve roman ihtiyacını karşılayan bir edebi türdür.

Bu çalışmamızda yer verdiğimiz mesneviler başlı başına bir manzum eser olduğu için her bir mesnevinin şiirleri üzerinde uzun uzadıya durmak yerine bu eserlerin kaç beyitten oluştuğu, hangi tarihte yazıldıkları, dil ve anlatım ve vezin olarak birbirlerinden ne gibi yönlerden ayrıldıkları hususlarını kısaca belirteceğiz.

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha mesnevisi 6278 beyitten oluşup 1491–92 tarihinde yazılmıştır. Eserden bahseden pek çok eleştirmene göre Anadolu sahasında bu konuda yazılmış eserlerin en iyisi denilmektedir. Şiirlerde kullanılan dil 16. yy Osmanlıcası olup sanatlı, zengin bir dille yazılmıştır. Şiirlerde lirik bir söylemle oluşturulmuş ahenkli mısralar, ilginç betimlemeler dikkatten kaçmamaktadır.

Mesnevide geçen beyitlerden örnek olması açısından Zeliha'nın putlarını kırıp tövbe ettiğine dair bir bölüm:

“Eyledi pare pare ol sanemi

Dilde bir pare sakın oldı gamı (5445)

Nefsüme çok cefalar eylemişem

Büte tapup hatalar eylemişem (5454)

Yarlığa ol hataları ya Rab

Kıl vefa al cefaları ya Rab. “ (5455)

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi ise 18. yy.da kaleme alınmıştır. Eser aruz vezninin fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla toplam 2590 beyitten oluşmakta olup sade, anlaşılır bir dille yazılmıştır.

Ahmedî'nin bu eserinde mesnevilerde genellikle Anadolu sahasında görülen nadir bir uygulama ile eserdeki tekdüzeliği, sıkıcılığı ortadan kaldırmak için çok sayıda değişik şiir türlerinden örneklerle de yer verdiği görülmektedir. Yusuf û Züleyha, mesnevi nazım şekli dışında yer yer gazel, kaside, muhammes gibi nazım şekillerini de ihtiva eder. Eserde Züleyha ağzından söylenmiş, biri sekiz (601-698), diğeri altı beyit (982-987) iki gazel; altı bentlik bir muhammes; üç bentlik koşma -şarkı türünde bir şiir ile, kaside başlığı altında Hz. Yakub ağzından söylenmiş dört beyitlik bir kıt'a vardır. (Kadioğlu, 2009: 9)

Mesnevide giriş kısmında şairin Kenan ilini ve Yakub'u anlattığına dair bir bölüm:

*"Mısr ilinde var durur Ken 'an ili
Anda mesken kılmış enbiyâ velî (4)
Ol Nebî Ya 'kub olur di orada
On iki oğul ana virdü Huda (5)
Hazret-i Ya 'kub sever gayet katı
Gayrı evladından at"tuk Yusufî (14)"*

Mela Mehemed Elî Hûnî'nin mesnevisi ise 1892'de yazılmıştır. Şairi 134 beyitlik mesnevisinin sonunda kendi ifadesiyle Kur'anı Kerim'in sure-i celfle-i Yusuf aleyhiselamın "ahsenü'l-kesas" fıkrası sırrıyla Hazret-i Yusuf ile Züleyha hikâyelerini Kürtçe (Zazaca) manzum olarak kaleme aldığını söyler. Bu mesnevide de özellikle Züleyha'nın betimlendiği beyitlerdeki dil ve ahenk özellikleri gözden kaçmamaktadır.

Mesnevide Kürtçe'nin Zazaca diyalektiğinden çeviri olarak Zeliha'dan bahs olunan bir bölüm:

*"Bu dünya bir çark-ı felektir, Zeliha ela gözlü dilberdir
Sanırsın bir huri melektir, gel de gör Yusuf-ı Kenanî'yi (29)
Zeliha kendin pek süsledi, güzelce kokular süründü
Geldi içeri kapıyı kitledi, gel de gör Yusuf-ı Kenanî'yi. (30) "*

Bu üç mesneviden soma çalışmamızda yer verdiğimiz tek sözlü halk hikâyesi metni ise Erzurumlu ünlü meddah Behçet Mahir'in anlattığı Yusuf ile Züleyha anlatmasıdır. Bu hikâye bir halk hikâyesi olduğu için gerek kurgusu, gerek dili, gerekse de ihtiva ettiği şiir bakımından manzum olarak yazılan mesnevilerden farklıdır. Genellikle nazım-nesir olarak anlatılan halk hikâyeleri konu olarak saz şairi diyebileceğimiz âşıkların hikâyesi değilse, ya da söyleyenin şiir ezberleme alanındaki yetersizliğinden dolayı ortalama bir halk hikâyesinin içinde barındırması gereken şiirlerin zamanla unutulmasıyla birlikte gittikçe şiir bakımından zayıflamaya, salt bir düzyazıya dönüştüğü görülmektedir.

Behçet Mahir anlatması da bu açıdan diğer halk hikâyelerine göre (Arzu ile Kamber, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre) şiir bakımından zayıf olup üç yerde kısa şiir örneklerine yer verilmiştir. Bunlardan ilki hikâyeye ara verirken asıl konunun dışına çıkılarak on birli hece ölçüsüyle söylenen iki dörtlükten oluşan şiirdir:

*"Gönül gel aldanma fani dünyaya,
Fani dünya, bir kimseye galmadı.*

Sadri İskender'e, Rüstem'e, Zal'a

Ali kimi bir aslana galmadi.

Bu dünyada edaletlik var idi

Deryadan semadan haber alirdi,

Gurtlar guşlar divanuna gelirdi,

Davudoğli Süleyman'a galmadi.” (Sakaoğlu vd, 1993:156)

İkinci şiir örneği ise “Aldi bahalım ki, burada Hazreti Yagub, Yusuf’un aşğina, evlâd acısına ne diyor” ifadesiyle doğrudan konuyla ilgili olarak anlatılan on birli hece ölçüsüyle yazılan şiirdir:

“Yusuf’un başına böhtan ettiler,

Gurdun guşun üzerine ağıtar,

Getti de gelmedi bir evlâd deyü

Âğla Yakub ağla Yusuf’un deyü,

Getti de gelmedi bir evlâd deyü” (Sakaoğlu vd, 1995:158)

Anlatmadaki son şiir örneği ise yine ilk örnekte odluğu gibi hikâyeye ara verilirken doğrudan konuyla ilgili olmayıp okuyucuya nasihat vermeyi amaçlayan iki dörtlükten mürekkep bir şiirdir:

Seyr eyle bu dünyaya,

Fani dünya bir kimseye galmadi

Sebri İskender'e, Rüstem'e, Zal'a,

Ali kimin bir aslana galmadi.

Bin deveyi bir ağçıye güderdi,

Bin bir defa Hagga zikir ederdi,

Yemen ellerinde deve güderdi,

Veysel gibi bir çobana galmadi.” (Sakaoğlu vd, 1995:173)

5. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNDEKİ MOTİFLER

Edebiyatta motif kavramıyla ilgili olarak değişik görüşler ileri sürülmüş, tanımlar yapılmıştır. Genellikle “hikâye etmenin en küçük unsuru” olarak tanımlansa da bu tanımın belirsizliği göz önünde bulundurularak ayrıca bu hikâye etmenin bir motif olabilmesi için en başta olayda ve tabii ki kahramanlarda bir olağanüstülüğün olması gerekmektedir. Formüle olmuş ifadeler ve sayılar da motif olarak kabul edilebilir. (Alptekin, 1999: 84)

Bu bölümde Ali Berat Alptekin’in “Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı” (Alptekin, 2005: 290-360) adlı kitabından ve onun Stith Thompson’un *Motif Index of Folk-Literature* adlı eserinden tespit ettiği motiflerden de yararlanarak numarasını tespit ettiğimiz motifleri hangi metinde geçmişse ilgili motifin sonuna o metnin adı yazılarak gösterilecektir.

Motif araştırmasında metinleri incelememizdeki sıraya göre yazar veya anlatıcısının adlarını kısaltarak vereceğiz:

Hamdullah Hamdi Mesnevisi: HH

Diyarbakırlı Ahmedî Mesnevisi: DA

Mela Mehemmed Elî Hûnî Mesnevisi: MM

Behçet Mahir Anlatması: BH.

Her dört metne bakıldığında en çok motifin Behçet Mahir anlatmasında görüldüğü, mesnevilerde ise bu motiflerin nispeten daha az oldukları görülmektedir. Özellikle masallara uygulanarak ortaya çıkan motiflerin doğaldır ki bir halk hikâyesinde masala göre daha zayıf ve yine aynı şekilde bir halk hikâyesi de manzum olarak yazılan mesnevilere göre motif bakımından daha zengin olabilir.

Bu çalışmamızda dört metnin motif yapısını çıkardığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

- C-Yasakla ilgili motifler: 1
- F-Harikuladeliklerle ilgili motifler:2
- H-İmtihanlarla ilgili motifler: 1
- K-Aldatmalarla ilgili motifler: 2
- L-Kaderin ters dönmesi ile ilgili motifler: 1
- M-Geleceğin tayini ile ilgili motifler: 2
- N-Şans ve kaderle ilgili motifler: 1
- P-Cemiyetle ilgili motifler: 7
- Q-Mükâfat ve cezalarla ilgili motifler: 1
- R-Esrirler ve kaçaklarla ilgili motifler: 2
- T-Evlilikle ilgili motifler: 3
- V-Dinle ilgili motifler: 4
- Z-Çeşitli motif gruplarıyla ilgili motifler: 3

Görüldüğü gibi en A'dan Z'ye toplam 23 motif grubundan toplam 13 motif grubuna rastlanılmıştır. Toplam 30 motifin yer aldığı bu çalışmada en çok motifin P (Cemiyet): 7, V (din):4; T (Evlilik):3; Z (çeşitli motif grupları; formüller vs.): 3, F (Harikuladelikler): 2 olduğunu; A (Mitolojik motifler), B (Hayvanlar), D (sihir), E (Ölüm), G (Devler), S (Anormal zulümler), X (Mizah) gibi motiflere ise hiç rastlanılmadığı tespit edilmiştir.

Şimdi de tespit ettiğimiz motifleri *Motif of Index'e* göre verelim:

C 755. Bir işi muayyen bir zamanda yerine getirme

Mısır sultanına anlattığı rüyaya göre Yusuf, ülkenin yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık çekeceğini ama kendisinin bunu bu belirlenen sürede çözebileceğini söyler.(HH, DA, MM)

F 575.1. Harikulade güzellikte kadın

Allah güzelliği, erkeklerde Yusuf'a; hanımlarda da Züleyha'ya vermiştir. (BM)

Kadınlar, Yusuf'un güzelliği karşısında salatalık yerine parmaklarını keserler.

(BM, HH, DA)

F 1063. Realist rüya

Mısır padişahı, bir rüya görerek yakında öleceğini, yerine gelecek olan padişahın dünyayı aydımlatacağını öğrenir. (BM)

H 11.1. Baştan geçeni hikâye etme

Yusuf başından geçenleri Züleyha'ya anlatır. (BM, FİH)

K 2210. İftiralar

Züleyha kendisine karşılık vermeyince Yusuf'a iftira atarak, onu zindana hapsedirir. (HH, DA, MM) K 2211. Hain erkek kardeşler

Yusuf u kiskanan kardeşleri, onu hile ile bir kuyuya atarlar. (BM, HH, DA, MM)

L 111.1. Gurbete gidiş ve dönüş

Hızır, Hz. Yakub'un dört oğlu buğday getirmek için Mısır'a giderler. (BM)

Hızır, Hz. Yakub'un on oğlu buğday getirmek için Mısır'a gider. (HH, DA, MM) M 300.

Kerametler

Azrail, Hz. Yakub'a Yusuf'un ölmediğini haber verir. (BM)

Hızır, Hz. Hızır, Züleyha'nın gözlerini açarak onu on sekiz yaşında bir genç kız haline getirir. (BM)

Hızır, Hz. Yakub, Yusuf'un gönderdiği mektubu alınca oğlunun kokusunu hisseder.

(BM, HH, DA) M 361. Geleceği önceden takdir edilen kahraman.

Gördüğü bir rüya ile Mısır padişahı, yakında öleceğini ve yerine gelecek olanın dünyayı aydınlatacağını öğrenir. (BM)

Hızır, Yusuf, Mısır sultanının rüyasını yorumlayarak kıtlık yılları olacağını, ileride kendisinin Mısır'a sultan olacağını bilir. (HH, DA, MM)

M 130. Şans ve kaderin değişmesi.

Kuşun başına konmasıyla köle olan Yusuf, padişah olur.

P 10. Padişah Yusuf köle olarak Mısır kralına-sultanına-padişahına satılır. (BM, HH, DA, MM)

P 150. Zengin adamlar.

Kuyunun kenarına gelen bezirgân, köpeğin kuyuya ekmek atmasıyla, orada bir canlı olduğunu anlar ve Yusuf'u kurtarır. (BM)

P 233. Baba ve oğlu Hz. Yakub, oğlu Yusuf'u daha çok sevmektedir. (BM, HH, DA, MM) Yusuf'un daveti üzerine Hz. Yakub Mısır'a gelir, baba oğul sarmaş dolaş olurlar. (BM, HH, DA, MM)

P 251. Erkek kardeşler.

Yusuf kardeşleri ile barışır. (BM, HH, DA, MM)

P 251.6 Çeşitli erkek kardeşler.

Hızır, Hz. Yakub'un beş oğlu vardır. (BM) Hızır, Hz. Yakub'un on bir oğlu vardır. (HH, DA, MM)

P412. Çobanlık.

Kuyunun başına gelen çobanın verdiği ekmekleri köpek kuyudaki Yusuf'a atar. (BM)

P 414. Avcılık

Kardeşleri Yusuf'u ava götürerek kuyuya atarlar. (BM, HH, DA, MM)

Q 112. Krallık vererek mükâfatlandırma.

Mısır kralı öldükten sonra halk kırk kuş uçurarak kendilerine kral seçerler. (BM)

R 40. Esirlerin kapatıldığı yerler Hain kardeşler Yusuf'u bir kuyuya atarlar. (BM, HH, DA, MM)

R 41.3. Zindana hapsedme

Yusuf Mısır'da uğradığı iftira sonucu zindana atılır. (BM, HH, DA, MM)

T 10. Âşık olma.

Bade içtikten sonra Yusuf ile Züleyha birbirlerine âşık olurlar. (BM)

T 15. İlk görüşte âşık olma.

Züleyha Yusuf'u görür görmez ona âşık olur. (BM, HH, DA, MM)

- T.... Bade içme.
Hazreti Hızır, Yusuf'un aşkına Züleyha'ya; Züleyha'nın aşkına da Yusuf'a üç bade verir. (BM)
- V50. Dua.
Züleyha Yusuf'un kendisini alması için dua eder. (BM, HH, DA)
Yusuf'un duaları neticesinde Züleyha eski güzelliğine kavuşur. (HH, DA)
- V200. Dinî yardımcılar.
Kenan ilinin peygamberi Hz. Yakub'tur. (BM, HH, DA, MM)
Azrail, Allah'ın yardımıyla Yusuf'un ölmediğini Hz. Yakub'a haber verir. (BM)
- V206. Hazreti Hızır.
Hazreti Hızır, Yusuf ve Züleyha'ya bade içirerek onların birbirlerine aşık olmasını sağlar. (BM)
- V .... Hak dinine davet.
Yusuf, Züleyha'yı Hak dinine davet eder. (BM, HH, DA, MM)
- Z 71.1. Formilistik sayı: 3
Kral seçimi için üç defa kuş uçurulur. (BM)
- Yusuf'un kardeşleri üç defa Mısır'a buğday almaya giderler. (BM, HH, DA, MM)
- Z 71.12. Formilistik sayı: 40
Yusuf kırk gün babasını ağırlar, kırk birinci gün Züleyha'yı da alarak Kenan iline gider. (BM)
- Z 101. Ölüm sembolü kanlı gömlek.
Hain kardeşler Yusuf'u kuyuya attıktan sonra Hz. Yakub'un yanına gelerek Yusuf'un öldüğünü kanlı gömleğiyle anlatırlar. (BM, HH, DA, MM)

6. SONUÇ

Bu çalışmamızda kaynağını Tevrat, Kur'an gibi kutsal kitaplardan alan ve yüzyıllar boyunca gerek dünya edebiyatında gerek İslam coğrafyası edebiyatlarında sıkça işlenen *Yusuf ile Züleyha hikâyesi*, bizim edebiyatımızda yazılı olarak mesnevilerde, sözlü olarak ise halk hikâyesi olarak işlenmiştir.

Burada üç mesnevi ve bir sözlü halk hikâyesi metnini inceleyerek metinlerde geçen şiirleri tespit ettik, ayrıca her bir metnin karşılıklı olarak epizot tahlilini yaparak motif yapısını belirledik. Görüldü ki hemen her metinde genel sırası bakımından epizotlar aynı olmakla birlikte yer yer bir metindeki epizot diğer bir metinde zayıflayabilmektedir. Motif yapısında ise sözlü anlatmaya dayalı halk hikâyesi olarak yer verdiğimiz Behçet Mahir anlatmasının motif bakımından mesnevilere göre daha zengin olduğu, ancak yer verdiği şiirler bakımından ise daha fakir olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak Yusuf ile Züleyha hikâyesi gerek halk hikâyesi olarak gerek bir mesnevi olarak yüzyıllardır edebiyat ve kültür hayatımızda oldukça önemli bir anlatı metni olarak varlığını sürdürmekte, benzeri diğer halk hikâyesi ve mesnevilerle birlikte epizot ve motifleriyle araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

7. KAYNAKLAR

- Alptekin, Ali Berat (1999), Kirmanşah Hikâyesi, Ankara: Akçağ Yayınları
----- (2005), Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Ankara: Akçağ Yayınları.
Elî Hûnî, Mela Mehemed (2004), Heketey Yusuf û Zelixa, İstanbul: Vate Yayınları.
İçli, Ahmet (2009) “*Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu* “ **Ekev Akademi Dergisi**, Bahar 2009, S.39, ss. 189-200.
Kadioğlu, İdris (2009), Diyarbakırlı Ahmedî-Yusuf u Züleyha, (İnceleme, metin, dizin, sözlük), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Özay, Yeliz (2009), “*Metinler arasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana-Metinsel Dönüşümler*”, **Milli Folklor**, Güz 2009, S.83, ss.6-18.
Öztürk, Zehra (2001), Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi, Harvard Üniversitesi yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
..... (2005), “*On Beşinci yüzyıl Şairlerinden Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi 'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisinde İşlenen Değerler* “, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 3 (10), 41-72.
Sakaoğlu, Saim, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu, Esmâ Şimşek (1999), Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Özet

YUSUF VE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN EPİZOT TAHLİLİ VE MOTİF YAPISI

Kaynağını Tevrat ve Kur'an'dan alan Yusuf ve Züleyha hikâyesi hem mesnevi hem de bir halk hikâyesi olarak yüzyıllardır anlatıla gelmiştir. Bu kıssa, mesnevilerde kurgulanarak adeta yer, zaman, olay ve kişiler bakımından yeniden oluşturulmuştur. Sonra halk arasında gittikçe yaygınlaşarak bir halk hikâyesi olarak başlı başına adeta yeni baştan yaratılıp farklı bir metne dönüştürülmüştür.

Bu çalışmamızda bir halk hikâyesi ve üç mesnevi olmak üzere dört anlatı metnini örnek olarak bu metinler düzleminde “Yusuf ve Züleyha” hikâyesinin varyantları ve epizot tahlili üzerinde durularak hikâyelerde geçen şiirler ve motifleri tespit etmeye çalıştık. Görüldü ki hemen her metinde genel sırası bakımından epizotlar aynı olmakla birlikte bazen bir metindeki epizot diğer bir metinde zayıflayabilmektedir. Motif yapısında ise sözlü anlatmaya dayalı halk hikâyesinin motif bakımından diğer üç esere göre daha zengin olduğu, ancak yer verdiği şiirler bakımından ise daha fakir olduğu müşahede edilmiştir.

Sonuç olarak Yusuf ile Züleyha hikâyesi halen gerek halk hikâyesi olarak gerek bir mesnevi olarak yüzyıllardır edebiyat ve kültür hayatımızda oldukça önemli bir anlatı metni olarak varlığını sürdürmekte, epizot ve motifleriyle araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Folklor, halk hikâyeleri, mesnevi, Yusuf ve Züleyha, epizot tahlili, motif yapısı.

Abstract

EPISODIC ANALYSIS OF THE TALE OF YUSUF AND ZULEYHA AND ITS PATTERN STRUCTURE

Based on the Torah and Quran, the tale of Yusuf and Züleyha has been told both as a mathnawi and folk tale for centuries. The tale was recreated in terms of place, plot and characters through being reedited in mathnawis. Then, it spread among people and as a folk tale, it changed completely as if it had been a different text. In this study, taking four narrations – a folk tale and three mathnawis- as examples and analyzing the variations and episodes of the tale “Yusuf and Zülayha”, we tried to find out poems and patterns in the tales. It has been understood that although episodes are told almost in the same order in each text, an episode may get weaker in a text, while it is stronger in another variation. As for patterns, it is found out that based on oral narration, the folk tale is richer in terms of pattern than the other three mathnawis, but poorer in poetry. In conclusion, as a folk tale and mathnawi, the tale of Yusuf and Züleyha still exists as an important text in our literary and cultural life, and still draws attention of researchers because of its episodes and patterns.

Key words: Folklore, folk tales, mathnawi, Yusuf and Zülayha, episodic analysis, pattern structure.

GELENEKSEL KADIN GIYİMİ KESİM TEKNIĞİNDE MODANIN ETKİSİ

Yüksel Şahin*

GİRİŞ

Bu makalede, 19. Yüzyılda Batı modalarının geleneksel kadın giyimine etkilerine değinilerek, kesim ve dikimde bunların uygulanması için geliştirilen yöntemler ele alınmaktadır.

Çalışmanın bulgusu gelenekselden moda olana geçişte, giysilerin bir geçiş dönemi yaşamış olduğudur. Bulgu, alan araştırmalarında başvurulan teknik çizim yöntemi ile elde edilmiştir. Batılılaşma dönemi giysilerinde görülen form ve biçim değişikliklerini doğrudan ve en gerçekçi bir şekilde anlamamıza yardımcı olan teknik çizim yönteminde; giysilerin bire bir kalıpları çıkartılmakta ve 5/1 ölçeğinde küçültülmektedir.

Geleneksel giysilerin dikiş kalıplarının çıkartılmasında başvurulan bu teknik kumaşlar, kesim-biçim yöntemleri ve geleneksel giyim kültürü hakkında bilgi edinilmesini sağlayan olanaklar sunmaktadır.

Geleneksel kültürün maddi ve manevi yanlarıyla bir bütün halinde ele alınması gerektiğini belirten Sürür'e göre; geleneksel giyim aslında "geleneksel kültürün" bir parçasıdır (1983: 5). Buna göre geleneksel yaşam biçimlerini sürdüren topluluklar doğal olarak giyim tarzlarını da sürdürmüşlerdir. Bu nedenle de geleneksel giysiler fazla bir değişime uğramadan yüzyıllardır değişmeyen bir "biçim" anlayışında olmuşlardır.

Ancak, endüstri devriminin getirdiği yenilikler özellikle tekstil üretiminde hızlı

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Moda ve Tekstil Tasarım Bölümü,

teknolojik olanaklar sununca değişim kaçınılmaz olmuştur. El ile üretime karşılık çok daha fazla seçenek sunan ve birbirinden cazip tasarımlarla pazar oluşturan Batı tekstilleri ve yeni modalar merakla talep edilmiştir. Ülkemizde 19. Yüzyıldan itibaren talep edilen moda, geleneksel giyim tarzları üzerinde oldukça etkili olmuştur (Şahin, 2010).

Başka bir yaşam kültürünün izlerini taşıyan modalara uygun giysiler terziler tarafından dikilmişlerdir. Giysiler ilk başlarda geleneksel öğretilerde giyinen kadınların merak ve ilgilerine uygun hale getirilmek için yeni “icat”larla yorumlanmışlardır. Teknik çizim verileri bu “icat”ları göstermektedir. Geleneksel terzilerin, giysilere müdahaleleri olarak yorumladığımız “icat”larda, ayrıca müşterinin, ailesinin, çevresinin ve toplumsal öğretilerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Söz gelimi giysilerin darlığı, belin ve basen kavisinin ortaya çıkması, saçların topuz yapılmasını gerektiren yaka kesimleri, çanta kullanma gerekliliği vb. birçok yeni davranış biçimi o dönem kadınları için farklı ve cesur girişimlerdir. Yeni modaların önerdiği vücuda oturan “kup”lu giysi, aynı zamanda “provalı giysi” anlamına da gelmektedir. Geleneksel terziler, kumaşı biçerken kişinin ölçülerini alarak kesip biçtiklerinden bu yeni kesim biçim ve dikiş tekniği onlar için oldukça farklıdır. Bir kumaşı üç boyutlu hale dönüştürmek anlamına gelen “kup”lu kesimde; kumaş kesilip dikildikten sonra beden üzerinde prova yapılmakta ve bir forma kavuşmaktadır. Bu süreç, geleneksel tarzda kesim ve dikim yapan terziler için zor olmuş olmalıdır. Müşteri için ise farklılık, prova aşamasında ortaya çıkmaktadır. Terzi, öğrendiği veya öğrenmeye çalıştığı “kup”lu kesimi, geleneksel öğretilerde yetişmiş bir kişi üzerinde deneyimleyerek prova etmekte, hataları görmeye çalışmaktadır. Müşteri, aynada kendi bedenine bakmakta ve o dönem için yabancı olunan kesim anlayışının silüetini kavramaya çalışmaktadır*. Modaya uygun giysileri, bu giyim tarzına alışkın olmayan beden ve algılarıyla örtüştürmeye çalışan kadınlar, dönemin moda-magazin dergilerini takip ederek moda giysiler ve tavırlardan haberdar olmuşlardır**.

Geleneksel kadın giysileri genel olarak üçetek entari, kaftan, şalvar, önlük, cepken, yelek vb. giysi parçalarından oluşmaktadır. Yapılmış olan teknik çizim çalışmaları bu giysilerin, hemen hemen birbirine çok benzer bir anlayışta kesilip biçildiğini göstermektedir. “Geometrik kesim” anlayışı adını verdiğimiz bu kesimde bütün parçalar, kare, dörtgen, üçgen ve daireden oluşmaktadır (Şahin, 2004; 197). Belirlediğimiz “geometrik” kesim ve dikiş anlayışı, Türklerin tespit edilebilen en eski giysi örneklerinde de görülmektedir (Sevin 1990: 5). Dar enli tezgâhlarda dokunan kumaşların ziyan edilmemesi için başvurulduğu düşünülen bu kesimde, giysinin temel parçalarının yanı sıra kol, kol altı ve kol oyuğu, göğüs, sırt bombeleri ve kalçada da küçük geometrik parçalardan faydalanılır. Kol hareketi için kol altına “kuş”, kalça genişliğini sağlamak

* Burada silüet ten kasıt, giysinin hatlarıdır. Kuplu giysi bedende nasıl durmalıdır? Şu anda prova edilen giysinin duruşu (ve bedeninin) doğru mu yoksa yanlış mıdır?

** Dönemin dergileri kadınlara ayrıca günlük yaşam, sağlık, beslenme, görgü kuralları, çocuk bakımı vb. konularda bilgiler vermekte ve öneriler sunmaktadır.

içinse “*yen*” ya da “*peş*” adı verilen üçgen parçalar dikilir (Şahin, 2004). Ayrıca şalvar ağındaki kare veya üçgen parça ve bel büzgüsü, bu geniş giyeceğin içinde rahat hareket olanağı tanımaktadır. “*Peş*”li kesim adı da verilen geometrik kesim günümüzde kısmen yaşamaktadır. Bu kesim, 19. Yüzyılda Batılılar tarafından oryantalist bir ilgi ile karşılansa da yüzyıl başlarında yerini yavaş yavaş “*kup*”lu kesim tekniğine bırakmıştır (Mahir, 1998–99: 70).

Kuplu kesimle dikilmiş giysiler doğal olarak öncelikle, Osmanlı Sarayı ve yakın çevresinde yaygınlaşmıştır. Örneğin, takma kollu, önü kapalı boy entarileri, kuyruklu etekler ve kumaşlar Batı etkisini tam olarak yansıtmıştır. Bu dönemde, geleneksel “*peş*”li kesimden farklı olarak ölçüler alınmış, giyecek kişinin üstüne göre dikim yapılmıştır. Giderek yerleşen “*kup*”lu kesim anlayışıyla, bluzlar balenle bele oturtulmuş, takma kabarıkkollar kullanılmıştır. Etekler evaze kesimli, parçalı ve uzun ya da kısa kuyruklu yapılmıştır (Görünür 1998–99: 101). Giysilerdeki pililer, bele oturan şalvarlar, korsajlı kısa ceketler tipik Batı etkileri olarak belirmiştir (Tezcan 1998-99: 83). Azınlık terzileri alışkın oldukları bu kesimlerde zorlanmamışlardır. Ancak modaların yaygınlaşması ile Türk kadınları tarafından da talep edilen bu giysileri diken terziler bir miktar bocalama yaşamışlardır. Türk kadınlarının geleneksel öğretilerine uyuşmayan bu giysilerin uygun hale getirilmesi için ya terziler ya da kadınlar modellere müdahale ederek hibrit bir moda yaratmışlardır.

Gerek kuplu kesim tekniklerini henüz bilmeyen terzilerin gerekse kadınların “icat” ettikleri çözüm önerileri bu hibrit yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Bugün müzelerde ve saha araştırmalarında ulaşılabilen giysilerde bu türden rahatsız uygulamalar gözlemlenebilmektedir*. Söz gelimi, kuplu kesimde pratik bir çözüm önerisi olan “pens”in benimsenmesi ve uygulanması kolaylıkla olmamıştır. Pens uygulamaya geçişte plise ve kırmalar bir çözüm önerisi olarak yaygın bir biçimde kullanılmış ve göğüs, sırt yuvarlağının rahatlığı sağlanmıştır. Üst beden giysilerinde kuplu parçalar yerine de uzun pensler uygulanmak istenmiştir. Ancak pensin beli kavrayan doğası hemen kavranamamıştır. Bunun yerine üst beden giysilerinde robalı kesim yapılarak göğüs, bel ve basen arasındaki kavisli bölge, uzun pli kırmalarla rahatlatılmıştır.

Batılılaşmanın kadın modasına etkileri sadece kesim- dikim anlayışında değil aynı zamanda giysilerin süslenmesinde kullanılan malzeme, motif ve kompozisyonlarda da görülmüştür. Kadınlar, bu giysileri geleneksel işlemlerle süslediği gibi Avrupa dantel ve sutaşı gibi malzemelerden yararlanarak süslemişlerdir. Tezcan’a göre giysilerde kullanılan parlak yıldızlı geniş harçlar, sutaşları gibi malzemeler belirgin Batılılaşma etkileridir (1998-99: 83). Çevreleri oyalı, harçlı üçetekler ise gelenekselliğini korumuş, on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar aynı biçimde kesilmiş ve dikilmiştir. Entarilerde yeni bir moda olarak ortaya çıkan bindallılar, ağır dival nakış işlemleriyle dönemin süsleme

* Türk İslam Eserleri Müzesi Batılılaşma Dönemi giysileri ve ayrıca Ankara, Konya, Antalya, Samsun, Kastamonu Müzeleri Etnografya Seksiyonlarında bulunan giysiler.

anlayışına uygun motiflerle bezenmişlerdir. Titiz nakış işçiliği bakımından dikkat çeken örnekler olarak beliren Bindallı kadife entarilerin kesim ve dikimi ise aynı temiz işçiliğe sahip değildir. Batı modalarına uygun önü kapalı boy entarisi olan Bindallıları değerli kılan unsur, yine modaaya uygun motiflerle yapılmış nakışlarıdır.

SONUÇ

Giyim modasındaki değişimleri takip eden kadınlar bu giysileri önceleri özel alanda kullanmışlar dışarıya çıkarken sırtlarına bir şey alma gereği duymuşlardır. Yeni modalar giysiye biçim verebilmek için “kup”lu kesim tekniğini zorunlu kılmıştır. 19. Yüzyıl sonu ve 20.y başlarında İstanbul’da bulunan terzilerin bir kısmı azınlıklara hizmet veren terziler olduklarından Batı modalarını uygulamada sorun yaşamamışlardır. Ancak geleneksel dikiş yapan terziler, geleneksel öğretilerinden gelen kesim, dikim anlayışlarından bir anda kurtulamamış ve müşterilerinin istekleri doğrultusunda yeni çözüm önerileri hibrit modeller yaratarak, giysilerin biçim değiştirmesinde bir geçiş dönemi yaşanmasına neden olmuşlardır.

KAYNAKLAR

- Görünür Lale (1998- 99), “Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonunda 19.Yüzyıl Kadın Kıyafetleri- Anıların Aynasında Moda”, *P Dergisi*, S: 12.
- Mahir Banu (1998- 99), “Abdullah Buhari’nin Minyatürlerinde 18.Yüzyıl Osmanlı Kadın Modası”, *P Dergisi*, 12. Sayı.
- Sevin, Nurettin (1990) *On üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Ankara, K.B. Yayınları.
- Sürür, Ayten (1983), *Ege Bölgesi Kadın Kıyafetleri*, İstanbul, Akbank Yayınları.
- Şahin, Yüksel (2004) , “Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kaftanın Dikiş Kalıpları ve Anadolu Giysileriyle Benzerlikleri”, *Folklor/ Edebiyat*, Ankara, Başkent Matbaası.
- , (2010), “Tasarım Açısından Geleneksel Kadın Giyiminde Bel Aksesuarları ve Günümüz Moda Tasarımlarında Folklorik Öğeler”, 4T Konferansı, 13- 14 Mayıs 2010, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi 4T Tasarım Tarihi Topluluğu, Nesneyi Okumak Konferansı, İzmir.
- Tezcan, Hülya(1998-99), “Batılılaşma Döneminde Saray Kadınının Modası”, İstanbul, *P Dergisi*.

ÖZET

GELENEKSEL KADIN GIYİMİ KESİM TEKNİĞİNDE MODANIN ETKİSİ

Bu makalede Batılılaşma sürecinde geleneksel kadın giyiminde kullanılan kesim tekniğinin Batı modalarının etkisi ile uğradığı değişim ele alınmaktadır. Makalede geometrik kesimden, “kup”lu kesim tekniğine geçerken geliştirilen bazı uygulamaların hibrit bir sonuç doğurduğuna değinilerek, giysilerin biçim değiştirmesinde bir geçiş dönemi yaşandığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Geometrik kesim, biçim, yen, peş, kuplu kesim.

Abstract

THE EFFECTS OF FASHION IN THE CUTTING TECHNIQUE OF
TRADITIONAL WOMAN’S CLOTHING

This article will describe conventional and modern cutting techniques on woman wear. Conventional geometric cutting techniques and “coupe” cutting techniques will be compared.

Conventional geometric cutting techniques, suffered by the change in effect with the West fashions, will be discussed. As a result of this, change will be discussed that has led to a hybrid result of some applications developed. We will focus on the format change of garments that are experiencing a transition period.

Key words: Geometric cutting technique, form, wristband, gore, coupe.

ÇOK YÖNLÜ BİR FİKİR ADAMININ GEÇMİŞE BAKIŞI: SABAHATTİN EYUBOĞLU VE TARİH

Ümüt Akagündüz*
Seval Yinilmez Akagündüz**

Giriş

Düşünsel yaşama çeşitli etkilerde bulunan fikir adamları, çevrelerini değiştirip dönüştürerek soluk aldıkları çağın farkındalığının içselleştirilmesini sağlarlar. Geçmişin, şimdinin ve geleceğin izini sürmek, evrensel ölçütler kadar yerel ölçütlerin de farkında olmak, pragmatiklikten uzak tuttuğu fikirlerini toplumsal yaşamda var etmeye çalışmak, olumlu ve olumsuz anlamda nesnelce eleştirebilmek ya da eleştirilebilmeye izin vermek, tek bir alanla sınırlı kalmayarak pek çok alanı zihninde işleyerek kendince uygun kalıpların içine sokup, onun realitesini sonuna kadar savunmak; bunlar Sabahattin Eyuboğlu ve benzer düşünürlerin temel özellikleridir. Çalışmamızda işte bu özelliklerden yola çıkarak ülkemizde daha çok çevirileri ve edebi yönleri ile tanınan ama bunların içine tarihi, folkloru ve felsefeyi de belli bir düşünsel perspektif dâhilinde katabilen bir fikir adamının tarih tasarımını ve geçmiş algısını, süreli yayınlarda çıkmış metinlerinden yararlanarak çözümlemeye çalışacağız.

Tarihi yapının düşünceler olduğu eğilimi Ranke ile başlamış, Collingwood ise bunu en üst aşamaya ulaştırmıştır. Collingwood'a göre tarihçi için önemli olan salt olaydan ziyade o olayın meydana gelmesini sağlayan düşünsel birikimdir. Zihninde yeniden canlandırdıklarıyla dönemin düşünsel birikimine hâkim olan tarihçi, siyasal yapının gelişimini takip ederek geçmişi anlamlandırmaya çalışır.(Collingwood, 1996, s. 257). Bu eksende daha çok siyasi ideolojiler ile iç içe olan düşünce tarihi, zengin kaynaklara

* Araş. Gör. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

** Araş. Gör. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

sahip bir alandır. Uzun yıllar şiyasi olay ve olguların açığa çıkartılabilmesi kaygısıyla sınırlanan bu alan, bir yandan tarihsel bağlamda fikir adamlarının irdelenmesi, bir yandan da kolektif zihniyetin ve kültürün araştırılmasıyla farklılaşmaya başlamıştır (Tosh, 2005, s. 78,98-99). Özellikle özgün düşünürlerin ortaklaşa tutumlar ve sağduyular ışığında geniş yığınların düşündüklerinin tarihini değerlendirmesi kültür ve kolektif zihniyet çalışmalarının günümüzde merkezi bir konuma oturmasını sağlamıştır (Burke, 2005, s. 89). Elbette ki düşünce tarihinin yeni değerlendirme metotlarının kolektif zihniyet paralelinde sadece antropolojik tabanlı olduğu düşünülmemelidir. Bir kısım tarihçi ve sosyal bilimci nesnellik tabanlı sorunlara rağmen psikolojiden yararlanarak, kitlelerden ziyade fikir adamlarının düşünsel altyapısını ortaya çıkartmaya çalışmışlardır; ama nesnellik üstüne yaşanan metodolojik bunalımın yarattığı anakronizm psikoloji- tarih ortaklığına net bir darbe indirerek, bu iki alanın birlikteliğini tartışmalı hale getirmiştir (Tosh, 2005, s. 83-84; Burke, 2005, s. 111-114). Anlaşılacağı üzere düşüncenin etkileri, sonuçları ve kapsamının ne olduğu sorunsalı tarih ile farklı disiplinler arasında hem başarılı hem de başarısız ortaklıklar yaratmıştır.

Peki, bu noktada tarihçi herhangi bir fikri veya o fikri yaratan kişiyi nasıl irdelemelidir? Özellikle iletişim araçlarının 19. yüzyılın ortalarında hızlanan gelişimi paralelinde kaynaklarda yaşanan dönüşüm, düşünürlerin fikirlerinin aydınlatılmasını sağlayan hammaddelerin niceliğini ve niteliğini artırmıştır. Ortaçağ ya da İlkçağ tarihi uzmanlarının yaşadıkları kaynak sıkıntısını Yakınçağ tarihçilerin, bilginin yoğun üretimi ve yayılımı nedeniyle yaşamaması, tarih çalışmalarında kalitenin tartışıldığı bir artışa yol açmış, bu da hammadde bolluğu içinde analiz yapabilme ve yorumlama yeteneğini ön plana çıkartmıştır.

Rankeci tarih anlayışının Annales Okulu, Marksizm, Frankfurt Okulu ve Post-modernizm gibi akımlarla kırılması, “tarih bir bilim midir, yoksa edebiyat mıdır?” sorusunu tekrar gündeme taşıyarak yanında çeşitli sorgulamalar getirmiştir. Ancak sorgulamaların boyutu ve sınırlılıkları ne olursa olsun önemli olan edebiyatta olsa bilim de olsa geçmişin nasıl değerlendirileceğidir (İggers, 2007, s. 9-10). Gelişen farklı disiplinlerin özellikle antropoloji, sosyoloji ve iktisadın tarih metodolojisini dönüştürmesi, tarihin aktarılmasında, çözümlenmeyi ön plana çıkartarak, Rankeci tarih anlayışında yer edinen tarihi olduğu gibi gösterme dürtüsünün, kolay olmadığını belirginleştirmiştir. Elbette ki doğrudan verilerek belgelerin objektifliği savunulabilir; ama unutulmaması gereken nesnellik paralelinde bilimselliği sağladığı iddia edilen birinci el kaynakların da yazanının zihninde kırıldığıdır (Tosh, 2005, s. 35). Yani tarih başlangıcından itibaren bir yorumlamaya tabidir. Geçmişini dini argümanlar ekseninde sonlu olarak değerlendiren anlayıştan, devlet kontrollü milliyetçi tarih anlayışına geçiş, tarihi hem bir disiplin haline getirmiş hem de onun keskin bir yorumlamasını yaparak geniş kitleleri devre dışı bırakıp ulus-devleti mitleştirmiştir. (İggers, 2007, s. 23-25).

Demek ki tarihin metodolojik tartışmasının odak noktası hammaddedir. Çünkü kaynak fazlalığı nedeniyle seçilen ya da hiç seçilemeden kaynak eksikliği sebebiyle kabul edilmek zorunda olan hammadde tarihsel birikimin kitaplardaki ve zihinlerdeki yansımalarını yaratmıştır. Burada şu soruyu sorabiliriz “Ortaya saçılmış durumda olan

hammaddeyi nasıl kullanabiliriz?”. İşte burada iş tarihçiye düşmektedir. Tarihçi dağınk kaynakların hepsini toplayarak, karşılaştırarak güçlü ve zayıf yönleri tespit ederek, olay ve olguları değerlendirmeli, nesnellüğünün kesin bir nesnellığe sahip olamayacağını farkında olarak korumaya çalışmalı ya da bir başka deyişle elinden geldiğince nesnel olmalıdır (Tosh, 2005, s. 66-68). Hem düşünür hem de tarihçi, geçmişi kırdıklarından nesnellüğün sınırlılığı gün gibi ortadır. Bir de bu sürece günümüzün bakış açısıyla geçmişi anlamlandırma eklendiğinde tarihin sorunlu durumu iyice netleşir (Carr, 2009, s. 29). Fikir adamları irdelendiğinde ise sıkıntı daha da artmaktadır. Onların zihni her an değişim ve dönüşüm dinamiklerini değerlendirme üstüne kurulduğundan, fikirleri içinde buldukları dönemin koşullarıyla çözümlenmelidir. Düşünürü eleştirirken onun birkaç görüşünü ya da yazısını ele almak, bunları da bugünün çıkarlarına uygun olumlu ya da olumsuz eleştiriye tabi tutmak etik değildir. Tarihçinin görevi, geçmişi sevmek veya kendisini geçmişten kurtarmak değil, bugünü anlayabilmek için onun üstünde çalışmaktır. Yani tarihçi, geçmişin yansımalarını şimdiyi anlatırken kullanmalı, şimdiyi ise geçmişe yansıtmalıdır (Carr, 2009, s. 30). En basitinden tarihi bir eseri ele aldığımızda öncelikle o eseri yazanı tanımamız gerekir; çünkü eserin ne demek istediği eserin kendisinde saklı olduğu kadar yazarın yaşam dünyasında da saklıdır (Carr, 2009, s. 26). Bu yüzden de ideolojik istismara uğramaksızın eseri ve düşünürü kendi dönemi içinde çözümlenmelidir. İdeolojik istismara dayanan anakronizm de bu hususta riskli olabilir. İcat edilmiş mitler, tarihi işlevinden oldukça uzaklaştıracağından resmileştirilmiş toplumsal geçmişin nesnellığe verdiği zararın farkında olmak en doğrusudur (Hobsbawm, 1999, s. 14,19).

Siyasal ve toplumsal gelişmeler ve dönüşümlerden hareket etmek aydının zihniyetine biçim vererek geçmişin takibini süreli yayınlardaki denemeler, eleştiriler, incelemeler ve köşe yazıları vasıtasıyla kolaylaştırmaktadır. Ancak düşünürün fikirlerinin toplumsal ve siyasal farklılaşmasını değerlendirirken Sanayi Devrimi öncesi ve sonrasındaki değerler ve gelişmelerle oluşturulan modern dünya kriterlerine dikkat edilmelidir. Eric Hobsbawm'ın toplumsal tarih çalışmalarına yönelik yaptığı gruplama makalemizi yazarken işimize yarayabilir. Onun gruplarından bir tanesi modernleşme ve sanayileşme gibi dönüşümlerin incelenmesi üstüne kuruludur. Özellikle modernleşme, Türkiye gibi Batılı değerlere sonradan uyum sağlamaya çalışan ülkelerin anlaşılmasında belirleyicidir. Uluslaşma sürecinde süreli yayımların işlevi devlet ekseninde bilgiyi üretmek ve yaymak olmuş, fikir adamları da bu sürece katkılarda bulunmuşlardır. Bu nedenle düşünürleri, bıraktıkları izlerle beraber tarihsel bir perspektifle incelemek dönüşümlerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Sabahattin Eyuboğlu gibi fikir adamlarının kültüre verdikleri önem ise sadece edebiyat ya da felsefe ekseninde fikirlerin daha görünür hale getirilmesini değil kolektif zihniyetin unsurlarının da irdelenebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle düşünürlerin zihnini nesnellikten uzaklaşmaksızın analiz etmeye çalışabilmek geçmişin anlaşılmasında bizlere yardımcı olabilir.

Çalışmamızın niteliğini artırabilmek ve tarihsel dönemlendirmeyi eksiksiz verebilmek için düşünürün, denemelerini ve eleştirilerini yorumlamak ve bunlardaki fikrîsel dönüşüm ile süreklilikleri, tarihsel koşullar ekseninde tespit etmek dikkat edeceğimiz noktadır. Bu yüzden yazıların ne zaman, hangi dergilerde kaleme alındıkları

önemlidir. Yazarın tarihe bakış açısını değerlendirdiğimiz yazıları genellikle dönemin edebiyat ve zihniyet üstüne kurgulanmış dergilerinde çıkmıştır. Bu nedenle herhangi bir tarih dergisinde yayımlanmış bir yazısı söz konusu değildir. Doğrudan doğruya tarih üstüne yazılmış deneme sayısı da fazla değildir. Ancak metinlerin çoğunda geçmişten yararlanılmış, hatta farklı bir tarih tasarımı bile dönemin belirgin bir akımı çerçevesinde dillendirilmiştir.

Çok Yönlü Bir Fikir Adamının Hayat Hikâyesi:

Doğu ile Batı uygarlıkları arasındaki farklılıkların evrenselliği, ulusallığı ve yerelliği, Türk dilinin, edebiyatının ve tarihinin Anadolu ve halk eksenli özgünlüğü, 1908’de doğup 1973’te ölen incelediğimiz fikir adamının düşünsel özellikleridir (Anday, 1973, s. 89). Anadolu kültürünün renklerini ve tatlarını, özveriyle anlamaya ve anlatmaya çalışan Sabahattin Eyuboğlu, halkının ve köylüsünün gözüyle etrafına bakarak görüşlerini şekillendirmiş, bu kültüre zarar verdiğini düşündüğü softaları, kara aydınları ve para babalarını eleştirmiştir (Rifat, 1999, s. 226; Yavuz, 1973, s. 121). 1928’de Trabzon Lisesi’ni bitirdikten sonra yükseköğrenimini Fransa da tamamlayan Eyuboğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde doçentlik, Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliği, Talim-Terbiye Kurulu üyeliği, Hasanoğlan Köy Enstitüsü’nde öğretmenlik, Tercüme Bürosu’nda çevirmenlik, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde ise sanat tarihi okutmanlığı yapmıştır (Necatigil, 1980, s. 147). Aslında bu iş tecrübesinden de anlaşılacağı üzere Eyuboğlu, teorik kaygılar kadar pratik kaygılarla da hareket etmiş, el işçiliğinden kafa işçiliğine uzanan bir eğitim sürecini savunmuştur (Günyol, 1973, s. 49).

Eyuboğlu’nun çeşitli dergilerde yazdığı denemeleri ve incelemeleri 1961’de basılan *Mavi ve Kara*, ölümünden bir yıl sonra 1974’te yayımlanan *Sanat Üzerine Denemeler* ile 1981’de Azra Erhat’ın derlediği *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler* adlı kitaplarda toplanmıştır. Eyuboğlu hakkında yapılan çalışmaların önemli bir kısmında, bu kitaplarda bulunan metinler kullanılmış, ancak tarihsel sürecin işleyişi yüzeysel değerlendirilmiştir. Hâlbuki fikirler zamanın süzgecinde gelişir ya da değişir, bu nedenle fikirlerin toplumsal ve siyasal gelişmelerden etkilenmeksizin yol aldıklarını söyleyebilmek mümkün değildir. İşte tarihsel süreci çözümlenebilmek için de zamanın ne tür değişiklikler yarattığının takip edilmesini sağlayan kaynaklara hâkim olunmalı ve bu kaynakların hangi tarihte, hangi süreli yayınlarda basıldıkları tespit edilmelidir. Adı geçen derleme çalışmalarında bölük pörçük de olsa Eyuboğlu’nun çalışmalarının nerede, ne zaman yayımlandığı hakkında veriler bulunmaktadır. Ancak eksiksiz bir tespit için makalemizin içeriği çerçevesinde Eyuboğlu’nun geçmişe bakışını ortaya çıkaran denemelerinin, eleştirilerinin ve incelemelerinin tam bir tasnifi yapılmalıdır.

Eyuboğlu *Ağaç, Akşam, İmece, İnsan, Kültür Haftası, Tan, Tıpta Yenilikler, Ufuklar, Ulus, Ülkü, Varlık, Yaprak, Yeditepe ve Yeni Ufuklar* adlı süreli yayınlarda yazılar kaleme almıştır. 1930–1973 yılları arasında süren bu uzun soluklu yazım sürecini çözümlerken 1953 yılını merkeze alarak dergiler ekseninde bir dönemlendirme yapılabilir. 1933–1939 arası *Tan* ve *İnsan*’da yazdığı yılları 1940–1953 arası *Yaprak* yoğunlukta olmak üzere

İnsan, *Varlık ve Akşam*'da yazdığı yılları kapsamaktadır. 1953 yılını dönüm noktası olarak almamızın nedeniyse bundan sonraki yazılarının çoğunluğunun *Yeni Ufuklar*[□] dergisinde çıkmasıdır. Aslında Eyuboğlu'nun yazılarının çoğunda edebi ve sanatsal temalar yoğunluktadır. Ama bu temaların içine dönemin siyasal ve sosyal yaşamından etkilendikçe yedirilmiş bir felsefe ve tarih tasarımı bulunmaktadır. 1930'lu yıllarda yayımladığı yazıları İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümünde doçent olduğu dönem ekseninde edebi çalışmalarının merkezde olduğu yıllardır (Necatigil, 1980, s. 147). Hasanoğlu Köy Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptığı 1940–1947 yılları arası ise dergilerdeki yazın hayatının yavaşladığı, teorinin yerine pratiğin merkezileştiği, çevirilerinin hız kazandığı bir dönemdir. 1939'daki I. Neşriyat Kongresi sonrasında Nurullah Ataç ile birlikte Tercüme Bürosu'nda görevlendirilir ve düzenli bir çeviri etkinliğine başlar. II. Dünya Savaşı'nın belirsiz siyasal ve düşünsel ortamında devam eden bu çeviri faaliyeti Tercüme dergisinin yayımlanmasıyla somutlaşır. Ancak 1947'de çok partili sürece geçişte yaşanan değişimin Tercüme Bürosu'na da yansması Eyuboğlu ve arkadaşlarının buradan uzaklaştırılmalarıyla sonuçlanır. Aslında 1944'te Almanya ve İtalya'dan etkilenen ırkçı yazarlara takınılan tavır, 1946 sonrasında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin odağında sol görüşlü yazarlara da takınılmıştır. (Özkırmımlı, 1995, s. 226). 1947–1948 yılları arasında *Varlık*'ta Paris Mektupları adıyla seri halinde yayımladığı gözlemleri, hem sanat hem felsefe hem de tarih hakkında doyurucu bilgiler vererek dergiler eksenli kısırlığını bir nebze de olsa azaltmıştır. Türkiye'ye döndükten hemen sonra ise 1949–1950 arasında yayımlanan *Yaprak* ona ve çevresindekilere yeni bir soluk getirmiştir. 1951–1960 arasında *Yeni Ufuklar* dergisinde tekrar yoğun bir yazın faaliyetine başlamış, bu yıllarda da önceki yıllarda olduğu gibi edebi değeri olan inceleme, deneme ve eleştirilere önem vermiştir. İşin açıkçası dönemin havası da biraz böyle olmasını gerektirmiş, aydınların Demokrat Parti'nin ilk yıllarında sessiz kalmayı tercih etmesi, pek çoğunu edebi çalışmalara yönlendirip, özellikle sosyal konulardan uzak durmalarına sebep olmuştur (Kayalı, 2005a, s. 150). 1954'te Forum dergisiyle bu durum değişmiş, Demokrat Parti iktidarının tavrını sertleştirmesi aydınların da seslerini yükseltmelerine yol açmıştır. Zaten Aralık 1956'da yayımladığı *Bizim Anadolu*, Mart 1958'de yayımladığı *Mavi ve Kara* ile *Haziran* 1958'de yayımladığı *Kara Aydınlık* denemeleri de 1950'li yılların sonunda ileriki dönemin Eyuboğlu'nu belirginleştiren işaretler olmuştur. *Bizim Anadolu*'da Mavi Anadolucu tavrını, *Mavi ve Kara*'da para babaları karşısında gerçek kaynak olan halkı, *Kara Aydınlık*'ta ise softanın gücüne güç katan kendi çıkarını her şeyin üstünde tutan aydınları anlatmıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin düşünsel atmosferi önceki yıllara göre çok daha keskin bir değişim ile karşı karşıya kaldı. Açıkçası bir nevi Rönesans yaşandı. Özellikle Marksizm'in kabul görmesi iktisadi öncelikli bilim dallarından birisi haline getirerek sosyal bilimlere matematikselleştirdi. Daha mekanik bir belirleyicilikle toplum gerçeklikleri tahlil edilmeye başladı (Kayalı, 2005c, s. 50-56; Kayalı, 2005b, s. 3-4). Artık 1950'lerde kabul edilen Türkiye'nin sınıfsız olduğuna yönelik kanaat değişmeye başlamış, aydınların azımsanamayacak bir kısmı Türkiye'nin sınıfsallığına atıfta bulunarak metinlerini bu çerçevede kaleme alıp, kültürel konulardan uzaklaşmıştır (Kayalı, 2005a, s. 152). Ekim 1960'ta Milli Birlik Komitesi tarafından alınan kararla 147 öğretim üyesi tembel,

yeteneksiz ve reform düşmanı oldukları gerekçesiyle kurumlarından uzaklaştırılmışlardır (Ahmad 1976, s.225). Uzaklaştırılanlar arasında Eyuboğlu da bulunmaktadır. Dönemin 27 Mayıs'a sıcak bakan aydınları için bu olay, sert tepki gösterilmesine sebep olmuş, Mart 1962'ye kadar bu akademisyenler görevlerine dönememişlerdir (Zürcher, 1995, s.354). İşte Eyuboğlu'nun yazılarında bundan sonraki süreçte belirgin bir sertleşme başlamış, edebi metinlerin yanında geçmişi, bugünü konu edinen zengin içerikli düşünsel metinler daha fazla konu edilmeye başlamıştır. Dönemin aydın profilini etkileyen sol düşünce onun metinlerine de yansımış, bağımsız karakterli düşünürlerin çevirilerine yönelmiştir. Vedat Günyol ile birlikte 1963 yılında 1760–1797 yılları arasında yaşayan Gracchus Babeuf'un *Devrim Yazıları* adlı kitabını çevirmeleri Türk düşünce tarihinin en ilginç olaylarından birisiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Asılmadan bir hafta önce Talat Aydemir'in *Devrim Yazıları*'nı okuduktan sonra aldığı notların basın eline geçmesi kitabın toplattırılmasına, Türk Edebiyatçılar Birliği'nin bu duruma tepki göstermesine, çevirmenlerinin ise yargılanmalarına yol açmıştır (Günyol, 1994, s.114). Babeuf Davası Eyuboğlu ve Günyol'un aklanmalarıyla sonuçlanır, dava sürecinde ve sonrasında Eyuboğlu, denemeleri ve eleştirilerinde fikirlerini daha da belirginleştirerek tepkisel tutumunu netleştirir. Halk, aydınlar, softalar, modernleşme, Köy Enstitüleri ve Mavi Anadoluculuk bu yıllar arasında üstünde durduğu öncelikli konulardır. Özellikle *Yeni Ufuklar* dergisinde yayımlanan yazılarında bu kavramların seyrini takip edebilmek mümkündür. 1970 sonrasında da Eyuboğlu'nun yazdıklarının niteliğinde bir farklılık söz konusu olmamıştır. Aksine Eyuboğlu mevcut tavrını daha da sertleştirerek çalışmalarında hissettirmiş, bu da onun Azra Erhat, Vedat Günyol, Magdi Rufer ve Tilda Gökçeli ile birlikte 12 Mart'ın havasına uygun bir tutuklamayla karşılaşmasına yol açmış, dört ay hapis yattıktan sonra arkadaşlarıyla beraber serbest bırakılmıştır (Özdemir, 2002, s.232).

Sabahattin Eyuboğlu'nun Tarihe ve Geçmişe Yaklaşımı:

Düşünürümüzün, fikirlerini temellendirmeye başlamadan önce her dönem yazdığı metinlere yansıyan Hümanizma'ya dair bilgi vermek makalemizin gidişatı açısından yararlı olacaktır. Aslında bir Rönesans simgesi olan Hümanizma, geçmişten günümüze sık sık gündeme getirilerek hem somut hem de soyut anlamlarda tartışılmıştır. Ortaçağın sonlarından beridir tartışılan Hümanizma, yok olan insani yetilerin geliştirildiği ve Antik Yunan ekseninde yeni yorumların yapıldığı bir felsefedir (Abbagnano 1976, 763). Skolâstik felsefeye tepki olan Hümanizma, tarihsel süreçte insanın yaratıcı ve özgür bir şekilde ilerlemesini sağlayabilmek ve modern insanın yeni yaşam anlayışını ve duygusunu dile getirebilmek amacıyla atılan insan merkezli adımların toplamıdır. Yani insanın aklını etkin kılabilmesidir. (Hançerlioğlu 1993, 106, Tanilli 2006, 83). Öyle ki doğaya dönüşle birlikte Hümanizma'nın altyapısında rol oynayan rasyonalizm ve bilimsellik, bireyin yaratıcı ve ahlaki gelişimini öte dünyadan ziyade bu dünyada açığa çıkartır (Cevizci 2003, 188). Zaten doğadaki bu dönüşümselliği nedeniyle, her dönem farklı algılanmalar ile karşı karşıya kalan Hümanizma, Rönesans'ta yaratıcı ve süper güç olan Tanrı'ya saldırmış, 19. yüzyılda ise Darwinizm'i ateizm ve gnostizme yaklaştırmıştır (Honderich 1995, 375-376). Eyuboğlu'nun fikirlerini değerlendirirken

Hümanizma'nın soyutlamalarını ve somutlamalarını gözden kaçırmak anakronizme düşülmesine sebep olabilir. Bu nedenle geçmişe bakışı ekseninde düşünür hakkında anlatacağımız Mavi Anadoluçuluk, Halk, Batılılaşma, Köy Enstitüleri ve Tarih tanımı üstüne fikirlerinde mutlak surette unutulmaması gereken nokta Hümanizma'dır.

Eyuboğlu'nun geçmişe bakışı, tarih bilinci ile tarih bilgisi arasındaki ayrımı merkeze alıp kuru aktarımdan ziyade bilinçlendirici aktarıma dikkat çekmektedir. Aslında belirttiği açıkça tarihin işlevidir. Tarih ne işe yarar sorusuna Eyuboğlu'nun "bugünün insanını bilinçlendirmek" cevabını vereceğini söylememiz yanlış olmayacaktır (Eyuboğlu, 1938a, s.380-382). Antlaşmaların, savaşların, barışların anlatıldığı geniş kitleleri dışlayan Rankeci tarih anlayışından uzaktır Eyuboğlu'nun görüşleri. Devlet eksenli kuru tarih anlatımının yerine geçmişi yaşatan, kültüre odaklanan bir fikirler demeti vardır zihninde ve tarihsel olayları anlatırken de bu fikirler demetinden yararlanır. Tarih, onun zihninde bütünseldir ve anakronizme düşmeksizin her olay kendi döneminin koşullarında düşünsel birikiminden koparılmadan maddi ve manevi bütünlüğü ile değerlendirilmelidir. Ona göre Fuzuli'yi, Yunus Emre'yi ve Mimar Sinan'ı tanımaya çalışırken zamanlarının kültürel, siyasal, toplumsal koşullarına baktıktan sonra yeni dünyanın ruhuyla eski dünyanın ruhunu kaynaştıran bir anlatım izlenmelidir (Eyuboğlu, 1938a, s.382-383).

Her dönemin tarihe bakışının farkındalığından dolayı tarihte nesnellığın kolay olmadığını belirten Eyuboğlu, Don Kişot'u örnek göstererek bazılarının onu yaşlı ve çirkin, bazılarının ise yiğit ve yakışıklı hayal ettiğini söylemektedir. İsa'nın resimlerinde de aynı durum söz konusudur ona göre. Hem İsa hem de Don Kişot'ta yaşanan bu dönemsel çeşitliliğin nedeni ise dinsel düşünüş ile rasyonel düşünüşün dönüşümünde, çatışmasında aranmalıdır. İşte bu nedenle tarihte nesnellik sınırlıdır, çünkü düşünce onun boyutlarının, koşulların da değişimiyle belirlenmesine ve zihinde kırılmasına yol açar. Hayal ile gerçek, beden ile ruh arasındaki karmaşa da ona yön verir. Aslında bu, yaşayıp da günümüze gelen ve hâlâ günümüzde yaşayan değerlerin nesnellığe rağmen tarihin konusu olduğunu göstermektedir (Eyuboğlu, 1938a; İmzasız, 1955).

Zıtlıklar olmadan tarihin şekillenemeyeceğini de belirtmektedir Eyuboğlu. Tarihin ilerleme kaydederek geliştiğine inanan yazarımıza göre zıt kutuplar düşünsel birikimi, düşünsel birikim ise tarihin unsurlarını yaratmıştır. Zaten bu nedenle 20. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanan uluslaşma sayesinde imparatorlukların kalıpları özgür düşüncenin yarattığı zıtlıklarla kırılabilmiştir (Eyuboğlu, 1965b, s. 2). Geçmiş yeni yorumlamalar ve anlamlandırmalarla her zaman içinde barındıran bir biçim dünyası olarak kabul eden Eyuboğlu'na göre değişim ve gelişim sürecini belirleyen temel nokta, geçmiş bugüne kaynaştırırken geçmişin bugüne hâkim olmasının önüne geçmektir. (Eyuboğlu, 1938b; Eyuboğlu, 1949c, s. 1) Batıcı tavrı tarih görüşünde de kendisini gösteren Eyuboğlu, Avrupa'nın modern tarih görüşlerini almanın düşünce tarihimiz için yararlı olduğu sonucuna varmıştır (Eyuboğlu, 1938a, s.384-385). Anadoluçuluk ekseninde Türk tarihinden ziyade Türkiye tarihine; ama Türkiye tarihinde de öyle savaşları, barışları, sultanları anlatan bir tarihe değil binlerce köyün geçmişini aydınlatan herkesi kapsayan bir tarihe işaret etmektedir (İmzasız, 1955). Doğanın tarihsel gelişime yaptığı katkıları doğa kavramı üstüne yapılan felsefi tartışmalar ekseninde irdeleyişi de gözden kaçırılmamalıdır.

Antik dönemin doğa anlayışı Hristiyanlığın soyutlamasına karşı direnmiş, belli bir insan, dinin yeni kavramları ışığında ete kemiğe bürünmüştür. Tarihte var olan çıkarıcılık ve dostluk ise konu edildiği bir başka noktadır. Ona göre tarihin uç noktalarından birisidir dostluk. Çünkü çıkarıcılığın biçimlendirdiği uygarlık tarihinde gerçek dostluk, çıkarın olmadığı yerde filizlenmiştir. Dostlukla aristokratların çıkarıcılığına başkaldıran Burjuvazi, Fransız Devrimi sonrasında kendi çıkarıcılığını yaratıp, dostluğunun kaynaklarını kurularak baskıcı hale gelmiştir. Yani Eyuboğlu'na göre her devrim dostlukla başlayormuş gibi gözükse de çıkarıcılığın tutsaklığına yakalanma ihtimaliyle karşı karşıyadır. O yüzden iki insanın dost olmadığı yerde uygarlık da yoktur (Eyuboğlu, 1961b, s. 14-15). Eyuboğlu'nun dostlukla ilgili fikirleri bize felsefeye hâkimiyeti bağlamında Aristoteles'i hatırlatmaktadır. Nitekim Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinin 8. kitabında dostluğu iki insanın hiçbir çıkar gözetmeden bir arada bulunması olarak yorumlamakta ve bu düşüncesini de şöyle ifade etmektedir: “dostluk, doğuran için doğana karşı, doğan için de doğurana karşı doğal olarak var” (Aristoteles, 1997, s. 156). Aristoteles bir başka eseri olan *Politika*'da ise dostluk duygusunun içimizdeki sevme duygusundan çıkarsızca geldiğini belirtmektedir. (Aristoteles, 2006, s. 208). Tarih tekerrürden ibarettir sözü de Eyuboğlu'na göre yanlıştır. Değişim ve gelişim nedeniyle geçmişin aynen canlanamayacağını, geçmişteki olayların bugüne etki edip belli benzerliklere sahip olabileceğini; ama ancak değerlerin yeni dönemin bilinç ve anlayışı ile beslenerek yararlı hale getirilebileceğini söylemektedir (Eyuboğlu, 1943, s. 1). Eyuboğlu, tarih öğretiminin kalıpcılığını eleştirerek ezberciliğe de saldırılmakta ve Napolyon seferleri ezberletilirken neden-sonuç ilişkisinin sürekliliğini ortaya çıkartacak olan Fransa'nın gemi yapıcılığının dünyadaki etkileri nelerdir sorusuna benzer soruların sorulmadığına değinerek tarih kitaplarındaki kuru tarih bilgisinin atılmasının bir yandan zorluğuna bir yandan da gerekliliğine dikkat çekmektedir (Eyuboğlu, 1947-1948 Ağustos).

Tarih Tasarımında Mavi Anadoluçuluk, Batıcılık ve Halk Kavramları:

Kuru tarih bilgisinin geniş kitlelere yansıyan bir bilinçlendiricilikten uzak olduğunu iddia eden yazarımız, Anadolu'nun kültürel değerlerine odaklanan bir tarihçilik izlemiştir. Eyuboğlu'nun tarihçiliği ve ideolojik yaklaşımı üstüne yapılan eleştiriler daha çok Mavi Anadoluçuluk etrafında toplanmış, günümüz akademisyenlerinin bir kısmı, bu akım çerçevesinde yazdıklarının çözümlemesini yaparak tartışmaya açık bir birikim yaratmıştır. Bu birikimin sahiplerinden bazıları Mavi Anadoluçuluğu milliyetçiliğin ve şovenizmin Anadolu eksenli bir söylemi olarak görüp, Kemalizm'in farklı bir versiyonu olarak kodlamış. Bazıları ise daha nesnel yaklaşarak durumu aydınlatmaya çalışmıştır. Farklı kulvardan pek çok kişiyi yanına çeken Anadoluçuluk, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında kendisine yeni yurt arayan çevrelerin sarıldığı akımlardan birisi olmuştur. Cumhuriyet daha kurulmadan önce 1915'te Necip Türkçü, Turan fikrine karşı çıkarak Anadolu ve Rumeli eksenli bir milliyetçilik anlayışı dile getirmiş, Sırat-ı Müstakim dergisi ise Anadolu'da İslamcılığın ön plana çıkartılmasıyla birliğin sağlanabileceğini iddia etmiştir (Atabay, 2007, s. 515). Aynı süreçte Hilmi Ziya Ülken ile Mükrimin Halil Yinanç'ın 1919'da yazdıkları *Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri* adlı kitapsa Anadolu'nun bütünleştiriciliğine yapılan vurguyu artırmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla Batılılaşma

merkezi bir rol oynamaya başlamış, Nurettin Topçu ile Remzi Oğuz Arık'ın çabalarıyla muhafazakâr nitelikli Anadoluculuk, Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyuboğlu ve Azra Erhat'ın çabalarıyla ise laik nitelikli Anadoluculuk şekillenmiştir (Atabay, 2007, s. 518). Her iki Anadoluculuğun vurguladıklarının Batılılaşma ve Doğu-Batı tartışmaları eksenli bir içeriğe sahip oldukları söylenebilir; ama burada gözlerden ırak tutulmaması gereken husus, her ikisinin de yerlilikle, coğrafya arasında bağlantı kurmaları ve kültürün merkezi olarak Türkiye'yi göstermeleridir (Kayalı, 2005a, s. 143-144).

Laik nitelikli Anadoluculuğun yani Mavi Anadoluculuğun edebi, düşünsel ve tarihsel yapısının oluşumuna katkıda bulunan Eyuboğlu'nun denemelerinde akımın izlerini görebilmek mümkündür. Eyuboğlu'nun zihnine sirayet eden Batıcılık, Milliyetçilik, Hümanizma ve Halkçılık, Anadoluculuk etrafında toplanmıştır. Bu nedenle Mavi Anadoluculuğu bunlarda hareketle tarihsel koşulları da göz önünde bulundurarak nesnel bir tavırla değerlendirmelidir. Tabii burada Eyuboğlu'nun ve Mavi Anadolucuların yazdıklarının nesnel olduğunu söyleyecek değiliz. Aksine pek çoğunun yazdığı metin, duygusalılık taşımakta olup idealizmi hissettirmektedir. Eyuboğlu'nun Kemalizm'e yaklaşımı net bir şekilde Atatürk, Köy Enstitüleri ve Halk üstüne yazdığı metinlerde izlenebilmektedir; ama bunun idealizme ulaşan ezen-ezilen çelişkisini, mücadelesini içinde barındıran bir Kemalizm olduğu unutulmamalıdır. Mavi Anadoluculukta da aynı durum söz konusudur. Düşünürümüzün metinlerinin pek çok yerinde milliyetçiliğe aralanan kapı gözükmektedir, ama milliyetçilik kadar, Hümanizmaya ve halkçılığa da göz kırılmaktadır. Zaten Anadoluculuk söyleminin geliştiği, Anadoluculuk metinlerinin yaygınlaştığı yıllara baktığımızda Türkiye'deki fikrinsel atmosferin değiştiği ya da değişmek üzere olduğu bir dönemle karşılaşırız. Türkiye'de siyasal atmosferin sol düşünceye döndüğü, üniversiteden öğretim üyelerinin atıldığı ya da çevirileri nedeniyle düşünürlerin yargılandığı bir dönemdir bu. O yüzden Eyuboğlu'nun bu dönemde genelde yazdığı her türlü metnine özelden ise tarihsel bakış açısını görünür kılan metinlerine baktığımızda Tek Parti Dönemi'nin ideologlarının, çıkış olarak sosyalizme ışık yaktıklarını, Atatürkçülük ile sol mantaliteyi bütünleştirmeye çalıştıklarını görürüz. Eyuboğlu'nun Mavi Anadoluculuk içindeki tarih tasarımı da aynı süreçten etkilenmiş, açıkçası Orta Asya'dan uzak durup, Tek Parti Dönemi'nin İlkçağ Anadolu'sunu kendisine ölçüt olarak toplumu, halk ve Türklük kavramları üstünde bütünleştirmeye, kaynaştırmaya çalışmıştır. Din ise bu bütünleştiricilikte uzak tutulan kültürel değerdir. Aslında sadece din değil radikalleşmeye meyilli her eğilimin Anadolu'ya uygun olmadığı tepeden inme hiçbir şeyin Anadolu'ya hitap etmediği, bu topraklarda inançların ve etnik unsurların bütünleştiği belirtilmektedir Eyuboğlu'nun kaleminde. Bu nedenle Anadolu'da sürekli bir dindarlığın var olması da mümkün değildir (Eyuboğlu, 1960, s. 153-154).

Eyuboğlu, kültürümüzün çoğu unsurunu tek bir isim altında toplayarak hepsini Anadolu içinde eritiyordu. Tabii bunu yaparken Anadolu'yu Yunan uygarlığından Batı uygarlığından da ayırıyor, Batı'nın pek çok değerinin Anadolu'da olduğunu iddia ederek Batıcılığın Türkiye'de hâkim kılınmasını sağlayacak altyapıyı, bir Anadolu etnosantrizmi, şovenizmi yaratarak hazırlıyordu (Eyuboğlu, 1956b, s. 742-743). İlyada Destanı zaten onun zihninde bir Yunan destanı değil İyonya destanıdır, İyonya, ise

Anadolu'nun parçası olduğundan bu destan Anadolu'nun yani bizim destanımızdır. Aynı Anadolu'cu tavrı Atatürk'te de İlkçağ tarihinden yararlanarak kendini gösterir, Atatürk Anadolu'cu tavrıyla Hititler, Frigler hakkındaki çalışmaları desteklemiş, hatta Kurtuluş Savaşı'nda tıpkı Hektor'un Batı'dan gelen Akhilleus'a direnmesi gibi sömürgecilere karşı direnmiş, böylece Troya'nın sözcüsü haline gelmiştir (Eyuboğlu, 1962b, s. 3-4).

Eyuboğlu'nun Anadolu'culuk eksenli fikirlerinde nesnellığın olmadığı kesindir. Duygusal fikirlerinin gideceği yolu gördüğü üzere belirlemiştir. Ama her ne kadar bir duygusal bulunsun da her ne kadar nesnellikten uzaklaşılsa da buradaki temel amaç, Doğu ile Batı arasındaki tarihsel mücadelede Doğu'ya direnç noktaları kazandırmaktır. Anadolu'nun dış dünyaya karşı savunmacı bir refleksle savunulduğu doğrudur, ama bunun bir de Anadolu'nun iç siyasal tarihi ile ilgili kısmı vardır. Zengin-yoksul ayrımı kadar aydın-cahil ayrımına dikkat çeken Eyuboğlu, tarihte engelleyici olanın softalar olduğu kanaatine ulaşarak, insancılığının boyutlarını yansıtmakta; hatta Osmanlı'nın da İslam öncesi kültürel değerler ile bağlantı kurmaya çalıştığına dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın bir kolu Anadolu kültürünün zenginleştiriciliğinin farkındadır; ama öte dünyacı bakış buna izin vermediğinden akılcı bakış merkeze yerleşmemiş softanın zihniyeti etkin hale gelmiştir (Eyuboğlu, 1956b, s. 747-754). Kültürel yaşamımızın vazgeçilmez unsuru olan halk oyunları bile tarih boyunca bir zihniyet çatışmasının içinde kalmış, softalar bu oyunların etkilerini kırabilmek için çabalamışlardır (Eyuboğlu, 1961c, s. 9). Ona göre yakın tarihimiz, softalara karşı verilen savaş ve bu savaşta softalar karşısında alınan yenilginin tarihidir. Batılılaşmaya direnen softa, Batı'nın ayakta durmasını sağlayan bizden öğrendikleri değerleri tekrar bizim öğrenmemize izin vermemiştir (Eyuboğlu, 1959, s. 122). Kısacası Eyuboğlu, rasyonel değerlerden hareketle toplumsal yapının statik kalmasına sebep olan çevrelerin gücünü kırabilecek halk eksenli hümanist bir Anadolu bütünleştiriciliği istemekteydi.

Türk kavramına yaklaşımı aslında milliyetçiliğinin sınırlarını belirginleştirmektedir. Anadolu'yu merkeze alan Eyuboğlu'na göre bu topraklarda yaşayan bütün unsurları kültürel değerlerden özellikle de Türkçeden hareketle Türk adı altında toplayabiliriz (Eyuboğlu, 1965e, s. 6-7). Ancak milliyetçiliği kavramsal açıdan halkçılık ekseninde farklı bir tanımlamaya tabi tutarak etnik, mezhepsel bütün yapıların ezen-ezilen çelişkisi içinde halk olduklarını belirten Eyuboğlu, Hümanizmanın halka ve aydınlara yol gösterdiğini söylemektedir. Bu noktada Anadolu tarihine bakışını somutlaştırmanın halk oyunları olduğunu söyleyebiliriz. Halk oyunlarının değerlerini bu topraklarda aramak gerektiğini belirten Eyuboğlu'na göre, Anadolu uygarlıklarının binlerce yıllık kültürel birikimiyle oluşan bu oyunlar, kitlelerin sözcülüğünü yapmıştır. Bu oyunlar İslam öncesi Anadolu geleneğini yansıttığından onların kökeni hakkında Anadolu haricinde yerlere bakmak gereksizdir (Eyuboğlu, 1961c, s. 8-9). Anadolu'nun bütünleştiriciliğinin tarihsel kaynaşmalara ve ikiliklere yol açtığını da söylemekte olan Eyuboğlu, Nemrut Dağı'nda Kommagene Krallığı'ndan kalan heykellerdeki İlkçağ birikimine dikkat çeker. Bu heykellerde Hititler, Eski Yunan, Roma ve Pers kültürünün etkileri Anadolu'da bütünleşerek Anadolu'ya has bir biçim almış, Jüpiter ve Ahura Mazda Anadolu olmuşlardır (Eyuboğlu, 1961d, s. 8). Meryem'de de benzer tarihsel durum söz konusudur.

Anadolu'nun Kybele'si önce Artemis'e daha sonra ise Meryem'e dönüşmüş, Anadolu Hristiyanları İsa'yı ancak tanrısal bir ananın oğlu olduğu zaman benimsemişlerdir (Eyuboğlu, 1967a, s. 6; Eyuboğlu, 1961a, s. 76).

Eyuboğlu'nun Anadolu'ya bakış açısını tarihsel anlamda değerlendirdiğimizde Batı taraflılığı da göz ardı edilmemelidir. Batılılaşmak ama özde Batılılaşmanın kaçınılmazlığı fikirlerinin çoğu noktasında kendisini hissettirmiştir. Yüzeysel bir Batılılaşma değil Batı anlayışını tam olarak almayı hedefleyen bütüncül bir Batılılaşma söz konusudur. Tabii, Batı'nın iyi ve kötü değerleri arasında bir ayırım yapılarak sömürgeci Batı'dan ziyade yaratıcı Batı'ya öykünülmektedir. Türkiye'de Batılılaşma ve modernleşme kavramları dönüşümsel tarih çalışmaları bağlamında sık sık irdelenmiş, bu ikisinin yarattığı etkiler ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Eyuboğlu da modernleşme üstünde durmuş, modernleşmeye bakışıyla tamamen Batılılaşma kavramı etrafında örgütlenmiştir. Aslında hayata bakış açısı olan akılcılık ve bilimsellik onun Türkiye'de görmek istediği kolektif zihniyetin odak noktalarıdır. Bu nedenle de Atatürk ile başlayan devrimlerin modernleşmeye sağladığı katkıların ideoloğunu çevirileri, denemeleri ve eleştirileriyle yapmıştır. Tarih tasarımının arkasındaki akılcılık vurgusu da özellikle Batı ile Doğu zihniyetleri karşılaştırılırken açık hale gelmekte, bu sayede de net bir Batıcı tavır izlenebilmektedir. Batılılaşma ona göre iki yönü ile algılanmalıdır. Bunlardan ilki Batı'nın ekonomik zihniyetinin şekillendirdiği sömürgeciliğidir. Batı'nın ulusları sömürgeleştirdiği ve bu uluslardaki gelişimin önünde engel olduğu doğrudur; ama bir de Batı'nın evrensel yönü vardır. Ulusların esas olarak özen göstermeleri gereken yön de budur. Çünkü bu yöne has tarihsel, kültürel değerler, akılcılık, nesnellik ve bilimsellik etrafında kodlandıklarından Rönesans'tan beridir sürekli eleştiren insanın, yani gelişen uygarlıkların temel çıkışıdır. Zaten, Eyuboğlu da bu nedenle Batı kültürü ile emperyalizm arasında oluşturulan özdeşleşmeye Batı'nın evrensel ölçütlerini merkeze alarak karşı çıkıyordu (Eyuboğlu, 1965d, s. 4-5; Eyuboğlu, 1935). Batılılaşmayla gelen taklitçilik eleştirisi de onun gözünde gereksizdir. Çünkü uygarlık tarihinin önemli dönüm noktaları etkileşimle şekillendiğinden taklit ederek değişmeyen, gelişmeyen uygarlık bulunmamaktadır (Etkileme: son sayfalar). Modernleşme sürecini taklitçiliği nedeniyle eleştirenler tarihsel gerçekliğin farkına varmadan bu eleştirileri yapmamalıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın 19. yüzyılın ilerleme ülküsüne verdiği zarar nedeniyle manevi değerlerin ön plan çıkartılması ile bilimsellik ve akılcılığın etkisizleştirilmesi Eyuboğlu'nun karşı çıktığı hususlar olmuş, tarihsel süreçte Batı'nın batı olmasını sağlayan bilimsel özün zarara uğratılmasının ilerlemenin önüne geçeceği sonucuna varmıştır (Eyuboğlu, 1949a, s. 1).

Batı'yı Batı tarihinin bireyselliği bağlamında örneklerken Batı değerlerinin, düşünürlerinin, sanatçılarının arkasında geniş halk yığınlarının bulunduğunu belirtmeyi de unutmamalıdır. Batı'da bulunan pek çok gelişme halk yığınlarının tecrübelerinin toplamıdır (Eyuboğlu, 1962a, s. 8). Ezbercilik ise Doğu ile Batı arasındaki bilimsel gelişmelerin tarihsel tikanışını anlatırken kullandığı kavramdır. Yaratıcı olunamamasının tarihsel nedenini ezberciliğe dayandıran Eyuboğlu'na göre, Doğu kültürü ezberciliğe gittikçe kısırlaşmış, Batı kültürü ise ezbercilikten kurtuldukça gelişmiştir (Eyuboğlu, 1965c, s. 10). En derin düşüncelerin kaynakları Doğu'da olsa bile Batı'sız bu kaynakların pek işlevi yok derken ise açık bir şekilde Batı'nın öz değerlerinin Doğu'nun gelişiminde

zaruri olduğuna işaret etmiştir (Eyuboğlu, Mavi ve Kara, 1961, s. 138). Tiyatro ona göre Batı ile Doğu arasındaki tarihi zihinsel farklılığı aydınlatmaktadır. Avrupa düşüncesinde bir tiyatro içgüdüğü, bir sahne davranışı vardır. Tıpkı tiyatrodaki gibi yaşamı da bu dünyada yaşar. Doğu'da ise düşüncenin sınırlılığı nedeniyle hayat bir yanda gelişirken düşünce öte dünyada olduğundan yavan kalır. (Eyuboğlu, 1955a, s. 161-162) Fikirler için verilen mücadele onun zihninde Batı ile Doğu arasındaki ayrımı netleştirmektedir. Doğu ile Batı'da kitleler fikirlerini beyan ederken değişik yollar izlemişlerdir. Doğu'da susmak sanat haline getirilip, padişahına, beyine itaat eden birey her zaman makbul görülürken Batı'da özgür düşünce için mücadele etme kaygısı yaşama, devlete biçim vermiştir. Aslında bir tarafın fikirleri, mücadele ile oluşup, her seferinde verilen yeni mücadeleler ile değişirken diğer tarafın fikirleri bir kez mücadele ettikten sonra değişmeden statikleşmenin tuzağına düşmektedir. Zaten, Tanzimat'tan bu yanadır da Türkiye'de düşündüğünü söyleme ilkesine dayanan Batı zihniyeti, ona göre yerleştirilmeye çalışılmaktadır (Eyuboğlu, 1949b, s. 1; Eyuboğlu, 1965b, s. 1-3). Eyuboğlu'nun Batı üstüne bu yaklaşımlarını değerlendirirken, unutmamız gereken noktaysa net bir Batı hayranlığı olmasına rağmen bu Batı hayranlığını Anadolu'ya indirgeyerek Batı'yı Anadolu'yaştırmaya çalışmak kaygısıdır. Tarih, değişim ve modernleşme noktasında şu üçlü formülü öne sürmektedir. Geçmişimizi, topraklarımızda arayıp bulduğumuz her değeri, Eti, Yunan, Bizans, Selçuk, Osmanlı ne olursa olsun benimsemek. Eskiye sırtımızdan atıp düşüncemize ve bugünkü hayatımıza mal etmek, devam ettirmek değil yeniden yaşatmak. Eskinin sırtından geçinenlerin yeniyi boğmalarını önlemek (Eyuboğlu, 1954, s. 44).

Halk kavramının onun tarihçiliğinin esas unsuru olduğunu söylemek kanaatimizce yanlış olmayacaktır. Eyuboğlu'nun milliyetçiliğine şekil verende zaten halk kavramıdır. Halk üstüne yazılan metinlerin 1960 sonrasında yoğunlukla kaleme alınmasıysa, tarihsel koşullar ekseninde hiç de rastlantı değildir. O yılların düşünsel kompozisyonunda yaşanan dönüşümün Eyuboğlu gibi Köy Enstitüleri sürecine, hem teorik hem de pratik anlamda katılmış bir kişiyi etkilememesi söz konusu olamazdı. Ancak, burada Eyuboğlu Atatürkçülük ile bütünleşen bir etkileşimin temsilciliğini yapmaktadır. Aslında 1930'lu yılların kültürel anlamda oluşturduğu birikime Marksizm'den esintiler vererek Kemalizm'in altyapısına katkıda bulunmaktaydı. Halk onun gözünde Anadolu'nun tarihsel kültürel birlikteliğini içinde sindirmiş olan ama yine tarihsel gerçeklikler etrafında kara aydınlar, softalar ve para babaları tarafından sömürülendir. Yine halk, millet ya da ümmet kavramlarından ayrıdır. Çünkü millet ve ümmet kavramları belli dinsel ya da etniksel yapılara işaret ederken halk kavramı her türlü dinsel, etniksel unsurları kapsamaktadır (Eyuboğlu, 1964a, s. 8-10). Eyuboğlu'na göre tarihin büyük devletleri incelendiğinde bu devletlerin halktan yana oldukları için kuruldukları, halktan uzaklaştıkça da yıkıldıkları gözlemlenebilir. Zaten biraz da İbn-i Halduncu bir bakış açısıyla halkın ülkeyi kurduğunu, daha sonra elitlerin ortaya çıktığını, bu elitlerin zamanla zorbalıştığını, halkın da bu zorbalığa karşı çıkarak elitleri güçsüzleştirdiğini belirtmektedir (Eyuboğlu, 1965a;s.4-7, Eyuboğlu, 1963a, s.21-26). Mesela Pir Sultan Abdal, saray ile halkın kopukluğunu gösterdiğinden Arap ile İran kültürlerine duyulan

tepkiyi somutlaştırdığından ve en önemlisi de kültürel bir değer haline geldiğinden dikkat çekici bir tarihi örnektir (Eyuboğlu, 1971, s. 1-2). Shakespeare'e bakışı bile halk eksenli olan Eyuboğlu, onu yöneticilerin, kralların gerçek yüzünü gösteren sarayı ve soyluları net bir şekilde eleştiren, taca tahta değil insana saygısı olan bir sanatçı olarak tanımlamaktadır. (Eyuboğlu, 1964b, s. 10-11) Halkla iç içe olan İsa'nın öldükten sonra halktan uzaklaştırılması Katolik Kilisesi'nin elitleşmesi ise tarihin yönlendiriliş biçiminin niteliğini yansıtmaktadır (Eyuboğlu, 1965f, s. 2-3).

Köy Enstitülerini ise halk ile devlet arasındaki eğitim ilişkisini, Batılılaşma ve Mavi Anadoluculuğun somutlaştırılması bağlamında atılmış önemli bir adım olarak görür Eyuboğlu. Ona göre nüfusun büyük çoğunluğu olan halk aslında köylüdür, bu yüzden de onu düşünen, aydınlatan, zihniyetini değiştiren bir ortam gereklidir. Statik doğu zihniyetini, tarihin unutulmuşluğundan günümüzün yaratıcılığına çıkartacak olan Köy Enstitüleriyle, ezberci eğitim sona erecek, gerçekçi bir eğitim doğacaktı (Eyuboğlu, 1956a, s. 602). Aslında Enstitüler, köylüyü iç sömürgecinin, kara aydınının, softanın elinden kurtarıp, Anadolu'nun binlerce yıldır süren bağınazlığına çare olup bürokrasi ile bütünleşmiş Osmanlı mirasının gerçekçi bir tasfiyesine yol açabilecekti. Eyuboğlu'nun zihninde Köy Enstitüleri, evrensel batı değerleriyle benimsenen, Türkiye'nin gerçek aydınlarının yaratılmasını sağlayacak olan güçtür (Akagündüz, 2010, s. 70).

Atatürkçülük ile halk arasındaki ilişkiyi ise Eyuboğlu Atatürk'ü halklaştırarak çözümlenmektedir. Atatürk para babaları tarafından ezilen bütün Anadolu halkının atasıdır. İlerlemeci bir tarih anlayışıyla yazarımız Atatürk Devrimleri'nin halka hitap ettiği biçimlerini örneklendirerek devrimlerin kesinlikle aşağı ile yukarının birlikteliğinden meydana geldiğini belirtmektedir (Eyuboğlu, 1965e, s. 6-7; Eyuboğlu, 1963b, s. 4-5). Mustafa Kemal bu noktada ona göre Batı sömürgeciliğinin en büyük düşmanı Batı kültürünün ise izleyicisidir. Düşünüre göre Mustafa Kemal emperyalizmin kısılcacında kalan Osmanlı Devleti'nin ezilmişliğinin belleklerde yarattığı erozyonu durdurabilmek için geçmiş ile bağları koparttı yeni bir geçmiş yaratmaya çalıştı (Eyuboğlu, 1967b, s. 7-8). Eyuboğlu, 1930'lu yıllarda Atatürk'ün tarih ve dil alanlarından yaptığı çalışmalarını da olumlu olarak, bu çalışmaların ulus inşasının gerçekleştirilmesine yardımcı olduğunu belirtmekte; ama ırk merkezli değil kültür merkezli bir milliyetçiliğin benimsendiğini de hatırlatmaktadır (İmzasız, 1955, s. 4-5). Kültürel milliyetçiliğinin temel unsuru ise dil alanında yapılan devrimlerdir. Bu devrimler geçmiş ile kurulması beklenen köprünün hazırlayıcısıydılar. Halkın büyük çoğunluğu ile aydınlar arasındaki uçurumun sonlandırılıp milli kültürün oluşmasını sağlayacak olansa dilde birliktir (Eyuboğlu, 1973, s. 1-2).

Osmanlı Devleti'nin konumu Eyuboğlu'nun zihninde ikili bir kategorileştirmeye sahiptir. Bir tarafta iyi Osmanlı bir tarafta ise kötü Osmanlı söz konusudur. Ancak bu iyiliği ve kötülüğü belirleyen nokta, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dinamiklerini etkileyen son dönem Osmanlı imgesinden kaynaklanmaktadır. 1938 gibi erken bir tarihte yazdığı *Yeni Türk Sanatçısı ya da Frenkten Türk'e Dönüş* adlı metni, divan edebiyatına yaklaşımı ile bu durumu somutlaştırmaktadır. Hiçbir gelişmenin geçmişten kopuk olamayacağını belirten Eyuboğlu'na göre divan edebiyatını ve Osmanlıca'yı bir tarafa bırakarak günümüz edebiyatını anlayamayız. Hatta halk edebiyatı ile divan edebiyatı arasında yapılan ayırım da günümüzün

bakış açısından kaynaklanmaktadır. Yoksa bu iki edebiyatta aynı sürecin bütünselliğine dâhildir (Eyuboğlu,1938b). Düşünür, klasik dönem Osmanlı tarihine özellikle de Fatih dönemine olumlayıcı bir bakış açısı geliştirmiştir. Fatih dönemi onun zihninde Osmanlı Devleti'nin kültürel anlamda en zengin olduğu dönemdir. Hümanist, bütünleştirici bir lider olarak Fatih, Batı'daki gelişmelerin farkına vararak bunları kendi ülkesine yansıtmaya çalışmış, resim sanatına oldukça önem vererek pek çok İtalyan sanatçıyı İstanbul'a davet etmiştir. Eyuboğlu'na göre Rönesans'ın Ortaçağ Avrupası'nda gerçekleştirdiği din ve düşünce kalıplarını zorlama çabası, Osmanlı Devleti'ne de yansımış, ancak II. Beyazıt sonrasında Arap ve Fars kültürlerinin artan etkisi bu durumun ilerleyişini engellemiştir (İpşiroğlu&Eyuboğlu,1955, s. 139–140). *Eski İstanbul'da Bir Düğün* adlı denemesiyse tarihe bakışını sanat ve sosyal tarih açısından görünür kılmaktadır. 1582'de Üçüncü Murat, Osmanlı Devleti'nin gücünü diğer ülkelere gösterebilmek için oğluna kırk gün kırk gece süren bir sünnet düğünü yaptı. Eyuboğlu'na göre bu düğünün en önemli unsuru Nakkaş Osman'ın düğünü anlatmak için hazırladığı surnamedir. Bu surnamede düğün sırasında yaşananlar ince bir işçilikle minyatürlere kazınır. Düğün sırasında hiçbir olayın yaşanmaması Eyuboğlu'na göre, o zamanki Osmanlı disiplinin ve zihinsel bütünlüğünün sonucudur. Bu kendi içinde barışık tutarlı bir topluma işaret etmektedir. Nakkaş Osman'ın bu eseri gündelik Osmanlı yaşamını şakacı, uzlaştırıcı, gerçekçi anlatışıyla da farklılaşmaktadır. Eser, elitleri anlattığı kadar saçılan paraları toplayan dilencileri, zincirlere bağlı mahkûmları, etrafta dolanan aylakları ve delileri de anlatmaktadır. İşte Eyuboğlu'na göre klasik dönemin en yaratıcı eserlerinden birisi olan bu surname, tarihin liderlerin malından çok sanatçıların, düşünürlerin malı olduğunu Nakkaş Osman'ın değerinin liderlerden kat be kat daha fazla olduğunu göstermektedir (Eyuboğlu, 1974, s.472–477).

Sonuç

Tarih sadece siyasi konuları değil, gündelik yaşamın işleyişi çerçevesinde insani faaliyetlerin bulunduğu her şeyi irdeleyen ve analiz eden bilimselliği ve nesnelligi hâlâ tartışma konusu olan bir sosyal bilimdir. Tarihsel olayların ve olguların tarihinin elindeki hammaddenin biçimlendirilmesiyle aldığı şekil, metodolojisi üstünde kolay kolay sonlandırılmayacak bir buhran yaratmıştır. Geçmişin önce belgeyi yazanın daha sonra da o belgeyi alıp değerlendirenin zihninde kırılması, şimdinin düşünsel birikim ve yöntemlerinin üstünde tahakküm kurmasına sebep olmuş, bu da farklı tarih görüşlerinin farklı çevrelerin kontrollerinde merkezileşmesine yol açmıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında tarihçilikteki somut kırılma, geniş yığınların, kültürel ve gündelik değerlerin anlatımını farklılaştırmıştır. İşte, düşünce adamlarını değerlendirirken günümüz tarih metodolojisindeki gelişmeler ile dönüşümleri takip etmek gereklidir. Bunu yaparken tarihin dikkat etmek zorunda olduğu ana nokta hammadedir. Tarihinin çalışmasının anlatımı ve amacı paralelinde düşünürün kaleme aldığı metinlerin tamamını görmesi ve bunlar içinde yararlı olduğunu düşündüklerini seçerek yorumlaması gereklidir. Bu yorumlamayı yaparken olabildiğince nesnel davranmak ve şimdinin koşullarından ziyade fikir adamının yaşadığı yılların koşullarını göz önünde bulundurmaktır şarttır. İşte bu nedenle ihtiyaç duyulan her türlü materyali görmek yararlıdır. Sabahattin Eyuboğlu, hayat mücadelesi paralelinde

bizlere Cumhuriyet Tarihi'nin niteliğini süreli yayınlarda yazdığı metinlerle gösteren bir düşünürdür. Tek Parti Döneminin kültürel, bilimsel, edebi gelişmelerini içselleştirmiş olan düşünürümüz, Türkiye'de siyasal, toplumsal ve zihinsel anlamda yaşananlar ekseninde zengin bir fikri altyapı bırakmıştır. 1940'lı yıllarda Köy Enstitüleri ve Tercüme Bürosu tecrübeleriyle, bu toplumu ve Batı toplumunu yakından tanıyan Eyuboğlu, 1950'li yıllarda çoğu fikir adamı gibi sessiz kalmayı tercih etmiş, 1960'larda ise dönemin siyasal, toplumsal, düşünsel gelişmeleri etrafında biraz da başından geçenlerin etkisiyle, daha sistematik bir eleştirel tavır takınıp fikirlerini dile getirmiştir.

Düşünürümüzün tarih tasarımını belirleyen temel unsur bilinçlendirmedir. Kuru tarihi aktarımını işlevsiz olduğu için eleştiren Eyuboğlu, yaşayan ama yaşarken geçmişin değerlerini şimdide hâkim kılmaya çalışmayan bir tarih tasarımıyla bahsetmekte, şimdinin de geçmişin anlatımında baskın olmasını eleştirmektedir. Geçmiş, ona göre kendi koşulları içinde döneminin gelişmelerini gösterecek bir biçimde irdelenmeli; ama bu yapılırken kuru bilginin yani bir nevi ezberciliğin, bilincin önüne geçmesi engellenmelidir. Yine uygarlıkların ilerleyişinde zıtlıkların oynadığı rol de unutulmamalıdır. Düşünsel birikim, ona göre zıt kutupların unsurlarının önce çatışmaları çatıştıktan sonra ise bütünleşmeleriyle oluşmuştur. Eyuboğlu'nun görüşlerindeki tarihsel farkındalığı somutlaştıran kavram ise dostluktur. İki dostun olmadığı yerde uygarlığın olmadığını, uygarlığın çıkarıcılıkla biçimlendiğini, bu nedenle gerçek uygarlığın kurulamadığını belirtmektedir düşünürümüz.

Kültürel değerler onun tarih tasarımıyla odağındadır. Mavi Anadoluçuluk ise bu odağı soyut ve somut düzlemlerde biçimlendirip, tasarımı merkezine yerleşerek, tartışmalı bir düşünsel birikim yaratmaktadır. Gerçekten de Mavi Anadoluçuluk içinde şovenizm ve milliyetçilik eksenli bir yorumlama barındırmaktadır, ama bu yorumlamanın bütüncül analizi farklı yapıları da açığa çıkarmaktadır. En başta Eyuboğlu'nun zihninde milliyetçiliğin belirginleştiği net bir Atatürk imgesi vardır. Tek Partili yılların İlkçağ çalışmalarından ve Anadolu'nun kültürel değerlerinden yararlanılarak ulus-devlete farklı bir tarih tasarımı verilmeye çalışılmış, bu yapılırken de döneminin düşünsel akımlarından etkilenilmiştir. Hatta 27 Mayıs sonrasında militarizme yönelik bir övgü bile söz konusudur. Ancak tasarım Eyuboğlu bağlamında sadece bunlardan ibaret değildir. Eyuboğlu'nun tarih görüşünde de gördüğümüz üzere bir bilinçlendiricilik kaygısı geniş kitleleri ele alacak şekilde mevcuttur. En başta Hümanizma, Anadoluçuluğu farklılaştırmaktadır. Hümanizmanın arkasında bulunan rasyonalizm, doğacılık ve bilimsellik ise bu farklılığı somutlaştırmaktadır. Mavi Anadoluçuların ve Eyuboğlu'nun mantalitesinde biraz da Köy Enstitülerinin etkisiyle skolâstikleşmiş kitlelere insan ve halk oldukları gerçekliğini gösterip, bilinçlendirme kaygısı yatmaktadır. Bu sebeple Mavi Anadoluçulukta en başta Batı zihniyetinin Anadolu'nun kültürel ve tarihsel değerleriyle bütünleştirilmesi amaçlanmıştır. Eyuboğlu'nun Mavi Anadoluçuluk eksenli fikirlerinin nesnel olmadığı, belli bir duygusal yoğunluk taşıdığı da dikkat çeken bir başka husustur. Ancak duygusallık söz konusu olsa da takınılan idealist tavrın nedeni geri kalmış bir topluma direnç noktaları kazandırmaktadır. O yüzden de milliyetçilik kültürel perspektiften hareketle, İlkçağ birikiminin etkilerinin Anadolu etrafında

yeniden şekillendirilmesini amaçlamakta, kendi döneminin koşullarında daha ılımlı gözükmektedir. Tarih tasarımı sadece Hümanizmanın değil Batıcılık ve halk kavramlarının değerlendiriliş biçimi de gözden kaçırılmamalıdır. Anadolu'nun ancak kendisinden alınan bilimsel ve akılcı değerlerin tekrar kendisine mal edilmesiyle kalkınabileceğini savunan Eyuboğlu, bütüncül bir Batılılaşma istemektedir. Aslında Mavi Anadoluculukta görülen kaygı Batılılaşmada da söz konusudur. Bilimsel, rasyonel, yaşayan tarihinin sahip çıkan bir toplumun hayali mevcuttur. Tabii, Batı evrensel batı ve sömürgeci batı olmak üzere iki yönlüdür. Ona göre sömürgeci batı eleştirilmeli, evrensel batı ise arkasında saklı olan eleştirme kabiliyeti, düşünsel birikimi ve insancılığı ile birlikte alınmalıdır. Batı söz konusu olduğunda da Atatürk ön plana çıkmaktadır. Atatürk, sömürgeci batıya karşı mücadele ederken evrensel batının değerlerini ülkesinde hâkim kılmaya çalışmıştır. Aslında onun hayata bakış açısı olan akılcılık ve bilimsellik, Türkiye'de skolastik zihniyetten kurtulmuş kolektif bir zihniyet yaratabilirdi. Batı'nın tarihsel kişiliklerinin özellikle de bilim adamlarının ve sanatçıların oluşumunda ona göre geniş yığınların etkisi bulunmaktadır. Çünkü bu sanatçılar ve bilim adamları kendilerinden önceki sanatçı ve bilim adamlarının çabalarıyla ortaya çıkarak etraflarını dönüştürmüşlerdir. İşte, bunu gerçekleştirirken yaratıcılık belirleyici rol oynamış, halk ezberci kılındıkça kısırlaşmış, yaratıcı kılındıkça varsa var olmuştur. Her ne kadar bir Batı hayranlığı düşüncelerini etkilemişse de Batı, onun gözünde Anadolu'ya indirgenmiş, değerleri Anadolu'da var edilmiş olmaktadır.

Halk kavramı ise 1960'lı yıllarda düşünce dünyamızda etkin olan sol düşüncenin izlerini taşıyarak, döneminin düşünsel koşullarıyla Eyuboğlu'nun düşünsel perspektifini paralelleştirmektedir. Millet ve ümmet kavramlarını kabul etmeyen Eyuboğlu, Anadolu'da tarih boyunca sadece halkın olduğunu bu halkın da para babaları, softalar ve kara aydınlar tarafından sömürüldüğünü belirtmektedir. Açıkçası 1930'lu yılların kültürel birikimi Eyuboğlu'nun zihninde de sol mantalite ile Atatürkçülüğün bütünleştirilmesinin etkisi altındadır. Tarihte her zaman ezen ezilen çelişkisi bulunmuş, halktan yana oldukça büyük devletler kurulmuş, halktan uzaklaştıkça ise bu büyük devletler yıkılmışlardır. Sanat tarihi bağlamında Nakkaş Osman'ın surnamesine verdiği değer de bu noktada dikkat çekicidir. Eser ona göre sadece elitleri değil, onlar kadar gündelik yaşamın kaygısında var olmaya çalışan çevreleri de anlattığından döneminin hükümdarından çok kendisini yapanın tanınmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak Eyuboğlu'nun geçmişe yaklaşımının, içinde yaşadığı kültürden etkilendiğini, batı mantalitesinden değerler taşıdığını, kendi döneminin toplumsal ve siyasal gelişmelerini içselleştirdiğini söyleyebiliriz. Tarih, onun gözünde bugünün akılcı değerlerinin var olabilmesi için kuru aktarımdan ziyade bilinçlendirici aktarımı hedeflemeli, ezberden uzak bir tarih öğretimi zihinlerde hâkim kılınarak geçmişin olay ve olguları ilelemez amacına hizmet edecek bir şekilde yaşayan bilgi haline getirilmelidir.

Kaynakça

- Abbagnano, N. (1976). *Humanizm*. (N. Kale, Çev.) USA: The Free Press.
- Ahmad, F. (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi(1945-1971)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Akagündüz, Ü. (2010, Ekim). Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri. *Yeniden İmece* (28), s. 68-70.
- Akagündüz, Ü. (2010). Yeni Ufuklar Dergisinde Batılılaşma ve Aydın. *Folklor Edebiyat* , XVI (64), s. 65-87.
- Aktan, H. (2006, Aralık). Mavi Anadolu’nun Bilinmeyen Yüzü. *Nokta* (7), s. 20-25.
- Akyıldız, K. (2006). Mavi Anadoluçuluk. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (s. 465-481). içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Anday, M. C. (1973, Mart). Bir Düşünür. *Yeni Ufuklar* , XX (242), s. 89-90.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos’a Etik*. (S. Babür, Çev.) Ankara: Ayrac Yay.
- Aristoteles. (2006). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atabay, M. (2007). Anadoluçuluk. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (s. 515-532). içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Belge, M. (2009a). Halikarnas Balıkcısı ve Mavi Anadoluçuluk. *Edebiyat Üstüne Yazılar* (s. 274-279). içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Belge, M. (2009b). Mavi Anadolu Hümanizmi. *Edebiyat Üstüne Yazılar* (s. 280-287). içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Burke, P. (2002). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. (M. Küçük, Çev.) Ankara: Dağu-Batı Yay.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Carr, E. H. (2009). *Tarih Nedir*. (M. G. Gürtürk, Çev.) İstanbul: İletişim Yay.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Collingwood, R. G. (1996). *Tarih Tasarımı*. (K. Dinçer, Çev.) Ankara: Gündoğan Yay.
- Eyiboğlu, S. (1935, Mayıs). Don Kişot, Romaların Romanı. *Edebiyat* .
- Eyiboğlu, S. (1935, Mayıs 30). Tenkid Üzerine-1. *Tan* (38).
- Eyiboğlu, S. (1938a, Kasım 01). Yaşayan Mazi. *İnsan* , I (5),s.380-385.
- Eyuboğlu, S. (1938b, Nisan 15). Yeni Türk Sanatçısı Ya da Frenkten Türk’e Dönüş. *İnsan* , I (1),s.31-38
- Eyuboğlu, S. (1943, Mayıs 30). Sanatta Eski ve Yeni Sorunu. *Ulus* .
- Eyuboğlu, S. (1947-1948 Ağustos). Paris Mektupları. *Varlık* .
- Eyuboğlu, S. (1949a, Mart 01). İki Düşünce. *Yaprak* (5), s. 1.
- Eyuboğlu, S. (1949b, Mayıs 01). Susmak mı Söylemek mi? *Yaprak* (9), s. 1.

- Eyuboğlu, S. (1949c, Nisan 15). Eski-Yeni. *Yaprak* (8).s.1.
- Eyuboğlu, S. (1954, Temmuz). Gelenek ve Toplum Soruşturması. *Yeni Ufuklar* , III (26), s. 43-44.
- Eyuboğlu, S. (1955, Ekim). Tiyatro Üstüne. *Yeni Ufuklar* , IV (41), s. 161-167.
- Eyuboğlu, S. (1956a, Eylül). Köy Enstitüleri Üzerine. *Yeni Ufuklar* , V (52), s. 601-606.
- Eyuboğlu, S. (1956b, Aralık). Bizim Anadolu. *Yeni Ufuklar* , V (55), s. 742-756.
- Eyuboğlu, S. (1959). Cevap-I(Soruyoruz Softalık). *Yeni Ufuklar* , VIII (88-89), s. 122-123.
- Eyuboğlu, S. (1961). *Mavi ve Kara*. İstanbul: Ataç Yay.
- Eyuboğlu, S. (1960, Temmuz). Din Üstüne. *Yeni Ufuklar* , VIII (98), s. 153-156.
- Eyuboğlu, S. (1961a, Şubat). Anadolu'da Halk Hekimliği. *Tıpta Yenilikler* (6), s. 75-80.
- Eyuboğlu, S. (1961b, Temmuz). Dostluk. *Yeni Ufuklar* , X (110), s. 12-17.
- Eyuboğlu, S. (1961c, Ağustos). Halk Oyunları. *Yeni Ufuklar* , X (111), s. 8-12.
- Eyuboğlu, S. (1961d, Eylül). Nemrut Dağı. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* (236), s. 8-9.
- Eyuboğlu, S. (1962a, Mart). Devlet ve Temel Eğitim. *Yeni Ufuklar* , X (118), s. 7-10.
- Eyuboğlu, S. (1962b, Kasım). İlyada ve Anadolu. *Yeni Ufuklar* , XI (126), s. 1-7.
- Eyuboğlu, S. (1963a, Temmuz). Halka Güven. *Yeni Ufuklar* , XII (134), s. 21-26.
- Eyuboğlu, S. (1963b, Aralık). Atatürk ve Halk. *Yeni Ufuklar* , XII (139), s. 4-8.
- Eyuboğlu, S. (1964a, Şubat). Halk Kavramı Üstüne. *Yeni Ufuklar* , XIII (141), s. 8-11.
- Eyuboğlu, S. (1964b, Ekim). Shakespeare'e Saygı. *Yeni Ufuklar* , XIII (149), s. 9-15.
- Eyuboğlu, S. (1965a, Şubat). Halktan Yana. *Yeni Ufuklar* , XIII (153), s. 4-7.
- Eyuboğlu, S. (1965b, Mart). Düşünce Özgürlüğü. *Yeni Ufuklar* , XIII (154), s. 1-3.
- Eyuboğlu, S. (1965c, Nisan). Eğitim Üzerine. *Yeni Ufuklar* , XIII (155), s. 10-14.
- Eyuboğlu, S. (1965d, Ağustos). Gelişen Türkiye. *Yeni Ufuklar* , XIV (159), s. 3-6.
- Eyuboğlu, S. (1965e, Temmuz). Halk. *Yeni Ufuklar* , XIV (158), s. 6-9.
- Eyuboğlu, S. (1965f, Ocak). Somutlaşan Kavramlar. *Yeni Ufuklar* , XIII (152), s. 1-4.
- Eyuboğlu, S. (1967a, Şubat). Gökova. *Yeni Ufuklar* , XV (177), s. 5-6.
- Eyuboğlu, S. (1967b, Kasım). Emperyalizm ve Kültür. *Yeni Ufuklar* , XVI (186), s. 6-10.
- Eyuboğlu, S. (1970, Nisan). Aristophanes'in Gülen Özgürlüğü. *Yeni Ufuklar* , XVIII (215), s. 6-7.
- Eyuboğlu, S. (1971, Mart). Pir Sultan'a Selam. *Yeni Ufuklar* , XIX (226), s. 1-6.
- Eyuboğlu, S. (1973, Temmuz). Dil Devrimimiz Üstüne. *Yeni Ufuklar* , XXI (238), s. 1-3.
- Eyuboğlu, S. (1974). *Sanat Üzerine Denemeler*. İstanbul: Cem Yay
- Eyuboğlu, S. (1997). *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*. İstanbul: Cem Yayınevi .
- Günyol, V. (1994). Babeuf Olayı. *Yaza Yaza Yaşarken* (s. 112-116). içinde İstanbul: Cem Yay.
- Günyol, V. (1973, 03). Yüreğimdeki Eyuboğlu. *Yeni Ufuklar* , XX (234), s. 47-51.

- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe Ansiklopedisi* (Cilt III). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (1999). *Tarih Üzerine*. (O. Akınhay, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Honderich, T. (1995). *The Oxford Companion to Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- İggers, G. G. (2007). *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- İpşiroğlu, M. Ş., & Eyuboğlu, S. (1955, Eylül). Fatih Albümü. Yeni Ufuklar , IV, s. 137-142.
- İmzasız. (1955, Haziran). Soruyoruz(Tarih Soruşturması). Yeni Ufuklar , IV (37), s. 4-11.
- Karacasu, B. (2006). Mavi Kemalizm: Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk. *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (s. 334-343). içinde İstanbul: İletişim Yay.
- Kayalı, K. (2005a). 1940'lı ve 1960'lı Yılların Sınırlı Sayılabilecek Yerlilik Eksenli Düşüncesinin 1990'lı Yıllarda Yitip Gitmesinin Nedenleri ya da Türk Düşünce Dünyasının Yerlilik Nokta-i Nazarında Sathi Bir Okunuşu. *Düşüncenin Coğrafyası-I* (s. 141-164). içinde Ankara: Deniz Kitabevi.
- Kayalı, K. (2005b). Bu Doğu Başka Doğu. *Tarihte Doğu-Batı Çatışması* (s. 18-25). içinde İstanbul: Kızılelma Yay.
- Kayalı, K. (2005c). Doğu-Batı Mücadelesi Ekseninde Bir Direnç Kalesi Olarak Sosyal Bilim Geleneğimiz ve Son Seksen Yıllık Tarihimiz. *Felsefe Dünyası* (41), s. 50-65.
- Necatigil, B. (1980). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yay.
- Özdemir, H. (2002). Siyasal Tarih (1960-1980). Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980 (s. 191-254). İçinde İstanbul: Cem Yay.
- Özkırmımlı, A. (1995). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. Ankara: Ümit Yay.
- Özlem, D. (2010a). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Say Yay.
- Özlem, D. (2010b). *Etik*. İstanbul: Say Yay.
- Pole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul : Ayrıntı Yay.
- Rifat, S. (1999). Mavi ve Kara-Sabahattin Eyuboğlu/Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi. *Cogito* (21), s. 219-226.
- Tanilli, S. (2006). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Alkım Yay.
- Tosh, J. (2005). *Tarihin Peşinde*. (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Yavuz, H. (1973, 03). Sabahattin Eyuboğlu'na Saygı. *Yeni Ufuklar* , XX (234), s. 121-122.
- Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye 'nin Tarihi*. (Y. S. Göner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZET

**ÇOK YÖNLÜ BİR FİKİR ADAMININ GEÇMİŞE BAKIŞI:
SABAHATTİN EYUBOĞLU VE TARİH**

Fikirleri evrensellik, milliyetçilik ve yerellik etrafında toplanan Sabahattin Eyuboğlu(1908–1973), düşünce dünyamızın zengin karakterlerinden birisidir. Sanat ve edebiyatın çeşitli alanlarında faaliyet gösteren düşünür, Hümanizma, Batılılaşma, Mavi Anadoluçuluk, Köy Enstitüleri ve Halk kavramlarını kullanıp siyasal ve toplumsal yaşamda akılcılık ve bilimselliği ölçüt alır. Ağaç, Akşam, İmece, İnsan, Kültür Haftası, Tan, Tıpta Yenilikler, Ufuklar, Ulus, Ülkü, Varlık, Yaprak, Yeditepe ve Yeni Ufuklar gibi süreli yayınlarda Eyuboğlu, pek çok makale, deneme ve eleştiri yayımlamış, daha çok sanat, edebiyat ve zihniyet ağırlıklı metinler yazmasına rağmen tarihi metinlere de yer vermiştir. Ona göre, tarihte kuru bilgi değil, geçmişin doğrusu ve yanlışıyla zihinlerde yaşamasını sağlayan bilinçlendirici bilgi önemlidir. Bunun içine geçmiş, hiçbir zaman şimdiye hâkim olmamalıdır. Anadolu kültürünün bütünleştiriciliği ise tarih tasarımının çıkış noktasıdır. Batı'nın kültürel değerlerinin Anadolu'da olduğunu savunan Eyuboğlu, halk ve insan kavramlarını metinlerinde belirginleştirir. Anakronizmden uzak durulması gerektiğini belirten düşünür, ezberciliği eleştirerek kalıplaşmamış bir tarih özlemine işaret eder.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Hümanizm, Mavi Anadoluçuluk, Dergiler.

Abstract

**THE RETROSPECT OF A VERSATILE THINKER:
SABAHATTİN EYUBOĞLU AND HISTORY**

Sabahattin Eyuboğlu (1908–1973) is a remarkable character of the intellectual world in terms of his opinions on universality, nationalism and locality. He is interested in various areas such as art, literature and translation, and benefits from Humanism, Village Institutes, Westernization and Blue Anatolia. Eyuboğlu takes reason and science as the basis for his works believing that people should be the criteria for the political and social life. His articles, essays and criticisms were published in Ağaç, İmece, İnsan, Kültür Haftası, Tan, Tıpta Yenilikler, Ufuklar, Ulus, Ülkü, Varlık, Yaprak, Yeditepe ve Yeni Ufuklar. According to him, chronological transfer isn't useful in history. The history should raise the awareness of public. Therefore, the past should live in mind; but it should never prevail at present. Eyuboğlu wrote not only a lot of literary texts but also on history. He thinks that historians should avoid from anachronisms and memorizing. As for Anatolian's cultures, holistic view are cruces his history idea. Eyuboğlu claims that western world's cultures heritage exist in Anatolia defends people and humans concept.

Key Words: History, humanism, Blue Anatolianism, magazines

KAĞIZMANLI ÂŞİK CEMÂL HOCA'DA EĞİTİM

Esra Uslu*

GİRİŞ

1 9. ve 20 yüzyıllar; Anadolu'nun sosyal, siyasi, politik, ekonomik, teknolojik, kültürel ve ahlakî pek çok değişimle yüz yüze geldiği kritik bir geçiş dönemidir. Bu dönemde savaflara, iktidar hesaplaşmalarına, politik baskılara, ekonomik sıkıntılara göğüs geren halk ciddi bir kültürel çözümlenin eşiğinde kalmıştır.

Böylesine sancılı bir dönemde Türk halkını bir ve bütün tutabilen, ona mücadele gayreti veren yegâne güç; ulusal değerler olmuştur. En eski tarihi dönemlerden bugünlere uzanan gelenek ve görenekler; Türk toplumunun biricik edebiyat ve sanat anlayışları; yıkılmaz yurt/yurttaş sevgisi gibi ulusal değerler, bu sürecin en az hasarla atlatılmasını sağlamıştır.

Bu yüzyıllarda bu topraklarda yaşamış âşıkların da kritik dönemi atlama önemli bir işlevleri olmuştur: onlar sazları ve sözleri aracılığıyla Türk halkına iyiden, doğrudan, güzelden yana iletiler vererek onları eğitmiş ve yönlendirmiştir. Dış güçler tarafından kimlik arayışına mecbur bırakılan Türk halkı, ancak âşıkların sazına ve sözüne kulak vererek öz benliklerine dönebilmiştir.

---

* Okutman, Başkent Üniversitesi.

Âşıklar yüzyıllardır Türk halkının gören gözü, duyan kulağı, konuşan dili olmuştur. Bu özelliklerini 19. ve 20. Yüzyıllarda da koruyan âşıklar toplumu eğitmek ve yönlendirmek konusunda kendilerini sorumlu hissetmişlerdir. İnsanları yaşadıkları toplumla uyumlu hale getirmek, onları hayat konusunda bilinçlendirmek ve dil/kültür değerlerini korumada onlara öncülük etmek isteyen bu âşıklar, şiirlerini pek çok eğitim unsuruyla bezemiştir.

19. Yüzyılın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın başlarında yaşayan Kağızmanlı Âşık Cemâl Hoca, Kuzey Doğu Anadolu coğrafyasının yetiştirmiş olduğu güçlü bir âşıktır. O, çağdaşı diğer âşıklar gibi kendisini halk eğitimine adanmış bir toplumdur. Bu dünyada görüp gözlemediklerini veya bizzat yaşadığı deneyimleri diğer insanlarla paylaşmak; onların da aynı hatalara düşmesini engellemek isteyen âşık, şiir hamuruna her fırsatta eğitim unsurları katmıştır.

Makalede, karma modelde desenlenmiş bu araştırmada betimsel yöntem ve doküman inceleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Doküman incelemede, Yasin Yaşar Turan tarafından hazırlanan ve Kağızmanlı Âşık Cemâl Hoca'nın şiirlerinin toplu olarak yer aldığı "Kağızmanlı Cemâl Hoca" (Turan, 2007) adlı eser temel kaynak olarak alınmıştır. Bununla birlikte Metin Turan'ın "Can İçredir Canan Kağızmanlı Cemâl Hoca" (Turan, 1992), Şahin Köktürk'ün "Geçiş Döneminde Bir Âşık Kağızmanlı Cemâl Hoca" (Köktürk, 2007) ve hakkında hazırlanmış yüksek lisans tezi (Uslu, 2011) incelenmiştir. Bu eserler dışında Cemâl Hoca'nın şiirleri dergi, gazete ve internet sitelerinde de yer almaktadır; ancak bu şiirlerin büyük bir bölümünün araştırmada incelenen kaynaklarda yayınlanması nedeniyle bu şiirler kapsam dışında tutulmuştur.

Cemâl Hoca, çağdaşı ve öncüsü âşıkların çok büyük bir bölümünde görmediğimiz, ayrıcalıklı bir özellik, küçük yaşlarından itibaren aile içerisinde başlayan, sonrasında örgüt eğitim kurumlarında devam eden ama asıl belirleyici niteliğini, hem âşık şiiri geleneğinin bir parçası olarak hem de mensubu bulunduğu tarikat gerekleri dolayısıyla bütün bir ömrünü eğitimle geçirmiş bir âşıktır. İlk öğretmeni olan babasından aldığı din ve ahlak eğitimini okulda pozitif bilimlerle birleştiren ve bu altyapıyı daha sonra dönemin ünlü öğretmenlerinden aldığı derslerle taçlandıran âşık, eğitimin ne derece önemli olduğunu genç yaşta kavramıştır.

Cemâl Hoca'nın özgün eğitimi kısa sürmekle birlikte, eğitim hayatı ölünceye değin devam etmiştir. Âşık meclislerinde karşılaştığı ünlüler, dönemim ileri gelenleri, din ve tasavvuf ehli kişiler onun görgü ve bilgisini daima artırmıştır. Onun Arapça ve Rusça bilgisi, çeşitli kaynaklara ulaşma ve bu kaynaklardan yeni bilgiler elde etme olanaklarının da kapısını açmıştır.

Babasının ölümüyle devraldığı köyün imamlığını yapma görevi, ona çevresindeki insanları eğitmek gibi yüce bir sorumluluk vermiştir. O, hayat idealini; gerek dini bilgi-

leri gerekse günlük hayatta yaşayarak öğrendiği bilgileri insanlarla paylaşmak üzerine kurmuştur. İnsanları eğitmek ve onları iyiden, doğrudan, güzelden yana olmaya davet etmek zamanla Cemâl Hoca'nın yaşam felsefesi haline gelmiştir.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra okullarda öğretmen ihtiyacı doğmasıyla birlikte pedagoji dersleri alması ve sonrasında köy okullarında öğretmenlik yapması da Cemâl Hoca'nın eğitim anlayışının biçimlenmesinde etkili olmuştur. Pek çok öğrenciyle ve pek çok eğitimle bir arada bulunması onu öğretmenlik konusunda yetkinleştirmiş, onun bilgi ve deneyimlerini artırmıştır.

Onun, eğitimi bir yaşam felsefesine dönüştürmesini sağlayan önemli unsurlarda bir de âşıklığıdır. Saza/söze olan yeteneğinin keşfedilmesi ve çevresindeki ustaların teşvikiyle âşıklığa başlayan Cemâl Hoca, âşık edebiyatının eğitim anlayışını da benimsemiş ve uygulamıştır. Gerek âşıklık geleneklerinin kuşaktan kuşağa aktarılması, gerekse genel ahlak eğitiminin yapılması için gerekenler âşık tarzı şiirler sayesinde kendilerine akacak bir mecra bulmuştur.

Cemâl Hoca, pek çok şiirinde doğrudan veya dolaylı olarak eğitim konusunu ele almıştır. Başlı başına ders verici nitelikte olan nasihatnamelerinin yanında, nasihatname niteliğinde olmayan diğer şiirlerinde de eğitim unsurlarına sıkça yer vermiştir.

“Özellikle nasihatler halk şiirinde âşığın halka bir konuyu öğretmesi veya bir düşüncüyü aktarması için yazılmış şiirlerdir. Fakat âşıkların eğitici özellikteki şiirlerini sadece nasihat şiirleriyle sınırlandırmak yanlış olacaktır. Çünkü âşıkların hemen hemen pek çok şiirinde eğitim unsurlarına rastlanmaktadır.” (Akkaya, 2010: 88)

Bu nedenle Cemâl Hoca'nın eğitici özellikteki şiirlerini konularına göre sınıflamak daha doğru olacaktır. Onun konularına göre eğitici özellikteki şiirlerini şöyle sınıflamak mümkündür:

1. Din ve Tasavvuf Eğitimi
2. Genel Ahlâk Eğitimi
3. Âşıklık Gelenekleri Konusunda Eğitim
4. Türkçe Eğitimi

1. Din ve Tasavvuf Eğitimi

“Din, toplumu ayakta tutan aile, ahlak, hukuk, ekonomi, eğitim gibi sosyal kurumlardan birisidir. En ilkelinden en gelişmişine kadar bütün toplumlarda din kurumu bulunmaktadır. Dinin toplumda başlıca iki fonksiyonu vardır: Birisi toplumda birlik ve bütünlüğü sağlamak, ikincisi ise toplumsal kontrol görevi yapmaktır.” (Aslanoğlu, 2005: 64)

Cemâl Hoca'nın eğitim anlayışı içine giren ilk unsur: “din eğitimi”dir. O, hem mesleği olan din hocalığının bir gereği hem de inanmış bir Müslüman'ın dine verdiği önemin

bir getirisi olarak “din eğitime” önem ve ağırlık vermiştir. Üstelik o, din eğitiminin gerek toplumda birlik ve bütünlüğü sağlamada gerekse toplumsal kontrol görevi yapmada etkili olduğunu da bilmektedir. Bu nedenle “din” Cemâl Hoca’nın eğitim anlayışının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.

Cemâl Hoca’nın din ve dinle ilgili kavramlardan oluşan zengin bir bilgi birikimi vardır. Allah, kitaplar, peygamberler, melekler ve ibadet onun şiirlerinde sıkça geçen din eğitimi unsurları olmuştur.

Örneğin, Allah inancını ve ona olan ilahi aşkı güçlendirmek isteyen Cemâl Hoca, insanlara daima Allah adını zikretmelerini öğütlemektedir. Allah ismini dilinden düşürmeyen bir kişi yaradılışın sırrını ve Allah’ın aşkını bulabilecektir:

Olmak ister isen aşka giriftar
Durdukça cihanda Allah de Allah
Allah ismin zikr et bak ki neler var
Bul sırrını canda Allah de Allah

Din eğitiminin önemli bir unsuru da meleklerdir. İslam inancına göre meleklerle iman, inancın esaslarından biridir. Meleklerle imanın İslâm esaslarından biri kabul edilmesindeki asıl amaç insanın hareketlerini gözetlemede ne kadar titiz davranıldığı, her hareketin denetlendiğini bildirmektir. Melekler yaratılışları ve özellikleri itibariyle bu görevi yerine getirebilecek varlıklardır.

Cemâl Hoca dini-tasavvufi temalı şiirlerinde melek kavramını ve melek inancına bağlı kavramları sıkça kullanmıştır. Özellikle “huri-gılman” ikilemesiyle kullanılan bu kavramın geçtiği bölümler aşağıda örneklenmektedir:

Sekiz cennet, **hûri, gılmanı** ağılat
Gönder semâlara zâr gecelerde

Ebedî mülkünde verirsin cennet
Delil olanlara **huri gılmanı**

İslam inancında dört büyük melek vardır: Azrail, Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil. Bu melekler bir dörtlükte şöyle geçmektedir:

Müjdeci geldi **Cebrâil**
Temenni eyler **Mîkâil**
Hem İsrâfil hem **Azrâil**
Muhammed doğduğu gece

Cemâl Hoca’nın şiirlerinde kitaplara iman din eğitiminin kaynağını oluşturur. Kur’ân’ı okuyup özümseyen ve bunu hayatında uygulayan bir kişinin en temel insanlık

bilgilerini öğrendiği düşünülür; çünkü Kur'ân kişiye hem dünya hem de ahret ile ilgili bilgiler vermektedir.

Din ile ilgili bilgilerin verildiği tekbiçimli kaynağın Kur'ân oluşu kitaplara imanın önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Bu nedenle İslâm'ın gereklerini yerine getirmek isteyen bir kişinin başvuracağı öncelikli kaynak Kur'ân olmalıdır.

Bu düşünceler Cemâl Hoca'nın hem kişisel dünyasını hem de şiir dünyasını biçimlendiren düşünceler olmuştur. Günlük hayatında Kur'ân'la yakından ilgilenen âşık bunu edebî eserlerine de yansıtmıştır. Kur'an ve kitaplara iman ile ilgili şiir parçaları aşağıda örneklenmektedir:

Seni var eyleyen ol şahı yâd et
Bin bir ismin düşün Allah'ı yâd et
Bir gün varacağın dergâhı yâd et
İmânın var ise **hükm-i Kur'ân'a** (§.8)

Peygamberler, Allah'ın emir ve yasaklarını kullara bildirmek üzere seçilmiş elçilerdir. Peygamberlere iman Allah'ın insanları doğru yola yöneltmek için peygamber denilen elçiler gönderdiğine inanmak ve peygamberlerin varlığını kabul etmek demektir. Cemâl Hoca başta Muhammet Peygamber olmak üzere tüm peygamberlere iman eder.

Hazret-i Âdem, âlî-şân nebî-zîbâ ağladı
İdris Firdevs içinde kasr-ı a'lâ ağladı
Nuh ile **Hud**, **Salih**'i düştü zar-zar ağladı
İshak nebi, İbrahim, İsmail, **Harun** ağladı
Yakub, **Yusuf**, Şuayb, **Lût** hem de **Yahya** ağladı
Zekeriyâ zikrinde, Tûr'da **Mûsâ** ağladı
Medine, Kubeys, Tûr-i Sînâ ağladı
Dahi **Hârun**'la **Da'vûd**, **Süleymân** da ağladı
Dertli **Eyub**'la **Cercis**, İlyas da ya ağladı
Elyasa, **Zülküfl**'ü hem Meryem İsa ağladı
Hüseyin atdan düştü sahrâ-i Kerbelâ'ya
Cibrîl, kurban, haber ver kabrinde **Mustafâ**'ya

İslam'da namaz Muhammet Peygamber'e vahiy yoluyla anlatılmış, sınırları ve biçimi belirlenmiş özel bir ibadettir. Namazın amacı; kişiyi Allah'a ve onun emirlerine davet ederek onun daha iyi, daha güzel, daha doğru yaşamasını sağlamaktır.

Cemâl Hoca, namaz kılmanın din eğitimindeki rolünün farkında olan bir âşıktır. Namaz kılarak Allah'a ve dine yaklaşan kişinin görev ve sorumluluklarını daha iyi bileceğini ve hayatını ona göre planlayacağını düşünmektedir. Namaz kılan kişinin hayat ve hayatın problemleri karşısında öncekinden daha hazır olacağını, dolayısıyla kişilerin

daha çabuk olgunlaşacağını şiirlerinde dile getirmektedir.

Sabahtan kalk **abdesini al**
Dur namaza la'net oku şeytana
İsta affin Hak'tan rahmetini bul
Boyun eğ, elin aç arşu'r-rahmana

2. Genel Ahlâk Eğitimi

Cemâl Hoca toplumcu bir şairdir. Halka doğru yolu göstermek; onları iyilikten, güzellikten, doğruluktan yana eğitmek onun başlıca amacı olmuştur. O, atasözlerindeki edayla pek çok öğüt şiiri söylemiştir. Doğruluk, alçakgönüllülük, vefa, cesaret gibi yüksek ahlâki değerleri az sözle anlatabilmeyi başarmıştır. Halkın diline, zevkine, söyleyişine uygun olarak oluşturulan bu şiirler de halkın beğenisini kazanmış, böylece Cemâl Hoca öğütleri ciddiyetle dinlenen bir yol gösterici olmuştur.

Cemâl Hoca Türk toplumunun önemli bir geçiş süreci yaşadığı dönemde yaşamış bir âşıktır. Sosyal, kültürel, ekonomik değişikliklerin yaşandığı bu süreçte ahlaki bocalamalar yaşayan toplum Cemâl Hoca ve Cemâl Hoca gibi âşıklar sayesinde öz benliklerine sıkıca tutunmuş ve geleneklerini korumuşlardır. Bunda âşıklara olan güvenin payı büyüktür.

Cemâl Hoca bu güveni, içtenliği ve halkına olan sevgisi ile kazanmıştır. Bu güveni haksız çıkarmamak için hayatta öğrendiği ne varsa halkına öğretmeyi ilke edinmiştir. Gezip gördüğü yerlerden, tanıştığı insanlardan, yaşadığı deneyimlerden kazandıklarını tekrar halka vermek, üstelik bunu edebiyat aracılığıyla gerçekleştirmek onun en büyük ideali olmuştur.

Örneğin, halk şiirinde “barış” kavramının ayrı bir yeri vardır; çünkü bu kavram Türk halkının yüzyıllardır önemle koruyup yaşattığı köklü bir değerdir. “*Bu toprağın insanı, barışa, dostluğa âşıktır. Mazlumdan yana, iyinin yanında olagelmıştır hep.*” (Karadağ, 1994: 85)

Cemâl Hoca barış öğretiminde dini unsurlardan sıkça yararlanmıştır. İslâm sevgi ve hoşgörü dini olduğuna göre, inananların asla kin ve düşmanlık beslememesi gerekir. Hiçbir şey için değilse bile dini inançları için insanları barış ortamını muhafaza etmeleri şarttır.

Barış öğretiminde kullanılan bir diğer unsur ise dünyanın fâni oluşudur. Değil mi ki bu dünya “gelimli gidimli, sonu ucu ölümlü dünya”dır; öyleyse hayat düşmanlıkla harcanmamalıdır:

Der bu Cemâl Hoca **gözleme hasmın**
Fâni bil dünyada ismile resmin

Cemâl Hoca birçok şiirinde ayrımcılık yapmaya karşı mücadelecî ve öğretici bir tavır

içindedir. Ayrımcılık bir kişiye veya gruba bilinçli bir biçimde önyargılı davranmaktır. Ayrımcılık siyasi eğilimlere, dine, dile, ırka, yaşa, cinsiyete yönelik olabilir. Çoğu zaman ise bir devletin veya toplumun bazı üyelerinin ötekilere sağlanan hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılması olarak karşımıza çıkar.

Cemâl Hoca ayrımcılığı ulusal ve uluslar arası çatışmaların kaynağı olarak görür. Her fırsatta buna engel olmak için öğütler verir. Örneğin, 19. Yüzyıl başında hızlanan sanayileşme süreci çalışanlar arasında sınıfsal bir ayrımı doğurduğu için köylülere yönelik negatif bir ayrımcılık oluşur. Cemâl Hoca ise ezilen, hor görülen, emeği para etmeyen köylünün gerçeğine dikkatleri çeker. Şiirin ilk iki dörtlüğü şöyledir:

Sakin hor bakmağıl köylü kardaşa

Herkes için var muhabbet köylüde

Verdiği ikrarı çıkarır başa

Vatanında her sadakat köylüde

Alçak gönüllülük, Türk toplumunun değer verdiği ahlâki unsurların başında gelir. Alçak gönüllülük; insanın kendini tanıması, ne olduğunu veya ne olmadığını bilmesi ile ilgili olan bir kişilik özelliğidir.

Alçak gönüllü insan; kendi gerçek değerini bilen, zayıf ve güçlü yönleriyle kendini bir bütün olarak kabul edebilen insandır. Başkaları, *kendini beğenme*, *büyüklik taslama*, *tepeden bakma* gibi davranışlarla kendi zayıf yönlerini saklamaya çalışırken; o, ölçülü ve ılımlı bir kendilik algısı geliştirebilmiş bir kişidir. Böyle kişilerde gurur ve kendini beğenmişlik yoktur; aksine kendisini, gerçek değerinin altında değerlendirme eğilimi vardır.

Alçak gönüllülük, Türk toplumunun değer verdiği ahlâki unsurların başında gelir. Alçak gönüllülük; insanın kendini tanıması, ne olduğunu veya ne olmadığını bilmesi ile ilgili olan bir kişilik özelliğidir.

Alçak gönüllü insan; kendi gerçek değerini bilen, zayıf ve güçlü yönleriyle kendini bir bütün olarak kabul edebilen insandır. Başkaları, *kendini beğenme*, *büyüklik taslama*, *tepeden bakma* gibi davranışlarla kendi zayıf yönlerini saklamaya çalışırken; o, ölçülü ve ılımlı bir kendilik algısı geliştirebilmiş bir kişidir. Böyle kişilerde gurur ve kendini beğenmişlik yoktur; aksine kendisini, gerçek değerinin altında değerlendirme eğilimi vardır.

Cemâl Hoca yaşamını sevgi saygı üzerine temellendirmiştir. Allah sevgisi, insan sevgisi, doğa sevgisi, ulus sevgisi çeşitli özellikleriyle şiirlerinde işlediği bir konulardır.

3. Âşıklık Geleneği Konusunda Eğitim

Âşıklık, kültür çevrelerinde âşık adı verilen sanatçıların oluşturduğu bir kurallar bütünüdür. Bu kavram Mehmet Yardımcı tarafından: “Âşıklık geleneği, diğer kültür değerlerinde olduğu gibi, belirli bir işlevi yerine getirmek, bir ihtiyacı karşılamak üzere

geleneksel kültürün yarattığı bir kültür değeridir.” (Yardımcı, 2008: 173) biçiminde tanımlanmaktadır.

Cemâl Hoca saz çalma, mahlas alma, rüya sonrası âşık olma, âşık karşılaşmaları, dedim-dedi tarzı söyleyiş ve tarih bildirme gibi pek çok âşıklık geleneğini uygulamış ve kendinden sonraki nesillere öğretmiştir.

Örneğin, saz çalma, yüzyıllar öncesinden bugünlere uzanan köklü bir âşıklık geleneğidir. Cemâl Hoca sazını sözüyle birleştirerek insanlara örnek olmuş, onların da bu geleneği sürdürmesine önyak olmuştur. İnsanlara “Dur huzura, vazgeçme sohbetten sazdan” öğüdünü vermiştir.

Mahlas almak da âşıklığın köklü bir geleneğidir. Cemal Hoca’ya mahlasını, Camuşlu Köyü’nde yeni üsul ders veren Muallim Rıza Efendi uygun görmüştür. Bu olay Cemal Hoca’nın terceme-i halinde şöyle anlatılır: “*Muallim rıza Efendi de gine Kağızman’a gitmiş, Giderken: ‘Gel oğlum İsmail! Senin mahlasın Cemal olsun, benim kalbime geldi.’ Diye İsmail’in mahlasını hocası Rıza Efendi, Cemal demişti*” (Turan, 2007: 2) Cemal Hoca mahlasını, yazmış olduğu “Yaratılış Destanı” adlı manzumesinin mühür bendinde de belirtir:

İsmin İsmail’dir gülmemiş başlı
Mahlasım **Cemâl**’dir gözlerim yaşlı
Karyem Camuşlu’dur aşkım ataşlı
Kazamın Kağızman destan göründü (Ş.114)

Atışma yapmak da bir âşıklık geleneğidir. Cemâl Hoca’nın bugün bilinen dokuz atışması vardır. Ruhsati, Ummani, Müdamî, Âşık Ömer, Nihani, Reyhanî, İnanî, Divanî gibi âşıklarla kimi zaman ikişerli kimi zamansa üçerli yapılan atışmalar Cemâl Hoca’nın görüştüğü, karşılıklı söyleştiği âşıkları belirlemek, bu âşıkların edebi niteliklerinden hareketle Cemâl Hoca’nın şiirlerinin niteliğini ortaya koymak bakımından önemlidir.

Âşık şiirlerinde geçen tarihler Halk edebiyatı araştırmalarına ışık tutmaktadır. Bu tarihler doğumu ve ölümü bilinmeyen âşıkların yaşadıkları çağı tespit etmede kullanılmakla birlikte, Cemâl Hoca gibi yaşadığı çağ önceden bilinen âşıkların da içinde buldukları sosyo-kültürel çevreyi incelemede kullanılır. “Âşığın yaşadığı çağ daha önceden biliniyorsa hayatta olduğu yıllara ait bazı bilgiler edinilmekte, tanık olduğu tarihî ve sosyal olaylar aydınlanmaktadır.” (Yardımcı, 2008: 252)

Bu tarihi kitap yazdın duyurdum
Sözlerim her yerde şayan göründü

4. Türkçe Eğitimi

Cemâl Hoca anadili bilinci ve Türkçe sevgisi ile yetişmiş bir âşıktır. O, yeni nesillerin de bu bilinç ve sevgiyle yetişmesi için şiirlerini bir araç olarak kullanmıştır.

Şiirlerindeki söz varlığı, temalar, dil, anlatım, edebi sanatlar, biçim ve içerik unsurları Türkçe eğitimine kapsamına giren başlıca konulardır.

Bir dili zenginliğini, yetkinliğini ve kullanılabilirliğini belirleyen unsur o dilin söz varlığıdır. Dilin söz ve sözcük kadrosu ne kadar genişse, o dil o kadar çok duygu ve düşünceyi anlatabiliyor, hayata ve kültüre o derece hâkim olabiliyor demektir. Cemâl Hoca'nın yerel sözcüklerden ölçünlü dilin sözcüklerine, arkaik unsurlardan yerel unsurlara, deyimlerden atasözlerine kadar uzanan zengin bir söz hazinesi vardır.

Renk, hayvan, bitki, eşya, meslek, coğrafi bölge isimleri Cemâl Hoca'nın şiirlerinde olanca çeşidiyle yer alır. Etkileşimin kaçınılmaz bir sonucu olarak Arapça, Farsça tamlamalara ve Rusça sözcüklere de rastlanır. Eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcükler de Türk dilinin anlatım zenginliğini ortaya koyar. “*Altun ile tucu fark eder sarraf*”, “*Zengin oldun ise fakiri toyla*”, “*Kim dedi ağla da gülme*”, “*İrfanı gizlidir kılmaz âşikâr*”, “*Gizli suçun ayan pünhan ehline*” (Ş.31), “*Sakin bu esrarı kılma aşikâr*”.

Cemâl Hoca yerel ve geleneksel kültüre ait sözcükleri kullanmada da ustadır. Heyyen(kolay), ataş, alav, çünki, bununçün, vatanıçün, altun, kâşki (keşke), etmek(ekmek), tike (lokma), tillenmiş (atılmış), murdar, hırhız, soyha, pij, nanikör, tenbel, cemdek (leş), ingilti, kankıran, ısıtma, çor (öksürüklü hastalık), mehlem, niçün, gibi sözcükler şiirlerin yazıldığı dönemi ve coğrafyayı temsil eden sözcüklerdir.

İkilemeler de şiirlerde karşımıza sıkça çıkan dil unsurları olmuştur. “*Yaralılar sergen sergen bayırda*”, “*Kinin yetişmezse tez tez hastalar*”, “*Gözden akan coşkun coşkun sel bizim*”, “*Güzellerin bölük bölük gezerler*”, “*Sabreyle sonuna bak yavaş yavaş*”, “*Yaram her gün oyum oyum oyulur*”, “*Sayesinde rahat rahat yaşarız*” dizelerinde ikilemelerin kullanıldığı görülür.

Cemâl Hoca Türk dilinin köklü unsurlarından olan alkış ve kargışlara da şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Türk toplumunun gelenek ve göreneklerine ters düşmeyen bu unsurlar anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. “*Umaram cennette murat alasin*”, “*Umaram görmesin keder*”, “*Umaram gire cennete*” (Ş.128) “*Umaram ermesin zeval*”, “*Her gün bulup bir keder git/Umaram ki derbeder git/ Vereme düş de geber git/ Kara kanlar süz rüşvetçi*”, “*Düşmanımızı kahret, müflis aç eyle*”, “*Ümidvarım, tezden kahrola rakib*”.

Âşıklar, yaşadıkları zamana ait bazı sözcükleri ve dilbilgisi unsurlarını koruyarak gelecek kuşaklara aktarırlar. Arkaik unsurlar âşıklar tarafından yüzyıllardır korunarak bu günlere getirilen en eski sözcüklerdir. Cemâl Hoca “yaşın yaşın” ikilemesi ve “işbu” sözcüğü gibi arkaik unsuru şiirlerinde kullanmıştır: “*Ağla Cemâl yaşın yaşın*”, “*Cemâl Hoca gönlün işbu sevdada*”.

“*Ozanlar eğitici görevlerini yerine getirirken kendi deneyimlerinden olduğu kadar Türk toplumunun hayat felsefesi demek olan özlü sözlerden, atasözlerinden çokça yararlanırlar. Çünkü bu tür sözler hayat felsefesini yansıttığı gibi insanların nasıl*

davranacağını, davranması gerektiğini belirleyici niteliğe de sahiptirler.” (Özdemir, 1995: 25)

“Döğme elin kapusun
Bir gün döğerler kapun” (Ş.136,g)
(Çalma elin kapısını çalarlar kapını.)

“Sözüm hem kızıma hem gelinime”
(Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.)

Halk şiirinde anlamı kuvvetlendirmek, belli durumları vurgulamak veya tanıdık deyişler söyleyebilmek amacıyla deyimlerden sıkça yararlanır. Cemâl Hoca, deyimlerin somutlaştırmadaki gücünden sıkça yararlanmış ve onların anlatım zenginliğini şiirlerine taşımış bir âşıktır. Soyut imgeler, anlatılması güç durumlar, olaylar, kavramlar deyimler sayesinde rahatlıkla anlatılmıştır.

Cemal Hoca; bir pîre el verdi Hoca Cemâl, gazel gibi soldu gitti, belasını buldu gitti, umudun kes bu gümandan, son ucu düştü mihnete, her gelen çeker meşakkat, karalar bağlar gezer, âşıkların ah çekerler, hırs ile dalma hayale, Hayy dergahına aç elin, gam çekenler bir gün çıkar kederden... vb. pek çok örnekte görüldüğü gibi deyimleri şiirlerinde kullanmıştır.

Cemâl Hoca, dilin her türlü anlatım olanağını kendine özgü eda, biçim, lirizm, görüş ve anlayış içinde yoğurarak özgün anlatımlar yapmış bir âşıktır. Nasihat ağırlıklı, öğretici, tahkiyeli, betimleyici, soru-cevap yollu, yinelemeli, delil/kanıt yoluyla, atasözü ve deyimler aracılığıyla, zıtlıklar arası ilişki kurma yoluyla anlam biçimlerinde şiirler söylemiştir.

Edebi sanatlar, Türkçe eğitiminde, öğrencilerin anlama ve anlatım becerilerini geliştirmede dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Edebi sanatlardaki anlam özellikleri ve incelikleri doğrudan doğruya Türkçe eğitiminin ilgi alanına girmektedir. Cemâl Hoca şiirlerinde edebi sanatlardan sıkça yararlanmışır. Telmih, mübalağa, istifham, kinaye gibi sanatlar şiirlerde sıkça geçen edebi sanatlar olmuştur; ancak edebi sanatlardaki güzellik en belirgin olarak teşbih sanatında karşımıza çıkar:

Sehâvette akan seller gibi ol
Cömert olup makbul kullar gibi ol
Herkes seni sevsin güller gibi ol
Bak bülbüle sever figancasına

Cemâl Hoca hem heceli hem aruzlu şiirler söylemiştir. Heceli türlerde: mani, koşma, destan, sicilleme; aruzlu türlerde: divan ve semai gibi biçimler şiirlerde en sık karşılaşılan biçimler olmuştur. Çeşitli biçimlerde şiirler söylenmesinin Türkçe eğitimi alanında şiir öğretimi konusuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kağızmanlı Âşık Cemâl Hoca, küçük yaştan itibaren gerek örgün eğitimde öğretmenleri gerekse aile büyükleri ve çevresi tarafından disiplinli bir eğitimle yetiştirilmiştir. Kendisi de eğitimin önemini küçük yaşta fark eden âşık şiirlerinde eğitimin önemini sık sık işlemiştir.

Cemâl Hoca'nın eğitim unsurları içeren şiirleri içerik bakımından incelendiğinde, şiirlerin genellikle dört ana konu etrafında biçimlendiği görülmüştür. Bu konular: din ve tasavvuf eğitimi, genel ahlak eğitimi, âşıklık gelenekleri konusunda eğitim ve Türkçe eğitimidir.

İmam bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen ve ileride basının vefatıyla imamlık görevini üstlenen âşık derin bir din ve tasavvuf bilgisine sahiptir. Bu bilgisini insanlarla paylaşmayı yaşam felsefesi haline getiren âşık şiirlerinde de insanlığı dine, tasavvufa ve iyi ahlâka davet etmiştir. Din eğitiminde Cemâl Hoca sevgiyi, hoşgörüyü ve adaleti temel alan bir yaklaşım içinde karşımıza çıkmıştır.

Âşıklar toplumcu şairler olarak halkın eğitimine her zaman önem vermişlerdir. Cemâl Hoca toplumun geleneklerini, göreneklerini, kültürel yapısını yüceltip ahlaki değerlerini pekiştirecek yönde eserler vererek halkın eğitimine yardımcı olmuştur. Şiirleri daima insanları iyiden, doğrudan, güzelden yana olmaya davet etmektir. Sevgi, saygı, hoşgörü, adalet, doğruluk, yardım, birlik ve barış gibi kavramları şiirleri aracılığıyla vurgulamıştır.

Âşık edebiyatı geleneğe bağlı bir edebiyattır. Cemâl Hoca tüm âşıklık geleneklerini bilen ve bunların pek çoğunu da uygulayan bir âşıktır. O bu geleneklerin korunup yaşatılması konusunda insanlarda farkındalık yaratabilmiş ve heves uyandırabilmiştir. Saz çalma, mahlas alma, dedim-dedi tarzı söyleyiş, atışma, rüya sonrası âşık olma gibi âşıklık gelenekleri Cemâl Hoca'da görülen âşıklık gelenekleri olmuştur.

Âşıklar insanlara her şeyden önce dil bilinci ve sevgisi kazandırmayı hedeflemiş kişilerdir. Cemâl Hoca'nın şiir dünyası incelendiğinde pek çok şiirin bu amaçla yazıldığı görülmüştür. Şiirlerin biçim, içerik özelliklerine, temalarına, söz sanatlarına, anlatım biçimlerine yönelik araştırmalar Türkçe eğitimine veri sağlamaktadır. Buradan hareketle Cemâl Hoca'nın şiirlerinin ilköğretim Türkçe derslerinde kaynak metin olarak kullanılabilceği düşünülmektedir.

Halk şiirinin genç nesil arasında yaygınlaşması, sevilmesi ve yaşatılması için ilköğretimde ders içi etkinlikler yeniden düzenlenmeli, kaynak metinler zenginleştirilmeli ve halk şiirinden yararlanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkaya, N. (2010). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Halk Eğitimi*. İzmir: DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 27: 88-100.
- Aksan, D. (2005). *Halk Şiirimizin Gücü*. Ankara: Bilgi Kitabevi.
- Artun, E. (2001). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Aslan, E. (1978). *Doğu Anadolu Saz Şairleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (2005). *Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme* Felsefe Dünyası Dergisi, 41: 64-77.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Sevinç Basımevi.
- Kaya, D. (2010). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1958). *Edebiyatımızda Kars*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Köktürk, Ş. (2007). *Geçiş Sürecinde Bir Âşık Kağızmanlı Cemâl Hoca*. Ankara: Hece
- Özdemir, F. (1995) Karacaoğlan'ın Şiir Gücü ve Eğitim Anlayışı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, 3/5.
- Sakaoğlu, S. (1995). *Karşılı Âşıkların Türk Âşık Edebiyatı İçindeki Yeri ve Önemi*. Milli Kafkasya Sempozyumu.
- Taşkaya, S.M., &Coşkun,İ.(2007) *Âşık Feymanî'nin Şiirlerinde Eğitim Unsurları*, www.turkiyat.selcuk.edu.tr/ PDF Dergi, 25.
- Turan, M.(1992). *Can İçindedir Canan: Kağızmanlı Cemal Hoca*. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Turan, Y.Y., (2007) *Kağızmanlı Cemâl Hoca*. Ankara: Aşık Ofset.
- Uslu, E. (2011). *Kars İli Âşıklık Geleneği İçinde Kağızmanlı Âşık Cemâl Hoca'da Gelenek, Etkileşim ve Eğitim*, DEÜ Eğt. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yardımcı M. (2008). *Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.

ÖZET

KAĞIZMANLI ÂŞIK CEMÂL HOCA'DA EĞİTİM

Âşıklar sazları ve sözleri aracılığıyla toplumu eğiten sanatçılardır. Yüzyıllardır pek çok âşık, ders malzemesi olabilecek türden eserler meydana getirerek halkı eğitmiştir. Bu eserler toplumun eğitim felsefesini, yaşam biçimini ve gelecek nesillerden beklentisini de gözler önüne seren önemli kaynaklardır. Bu nedenle, âşık tarzı şiirlerin toplumun eğitime bakış açısını yansıtması ve toplumu etkilemesi yönleriyle incelenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmada 19.ve 20. Yüzyıllarda yaşamış olan Kağızmanlı Âşık Cemâl Hoca'nın

eğitim hayatı, eğitime verdiği önem ve Şiirlerinde eğitim unsurlarının yer alışı biçimi incelenmiştir. Karma modelde desenlenmiş bu çalışmada betimsel ynlem ve doküman inceleme ynlemleri bir arada kullanılmıştır.

Cemâl Hoca'nın Şiirlerinde geçen eğitim unsurları başlıca drt ana konuda kümelenmiŐtir: din ve tasavvuf eğitimi, genel ahlak eğitimi, aÇıklık gelenekleri konusunda eğitim, Türkçe eğitimi. Çalışmanın son blmnde Cemâl Hoca'nın eğitim anlayışından ve Şiir dünyasından hareketle ulaŐılan sonuç venerilere yer verilmiştir.

Anahtar Szckler: Cemâl Hoca, halk edebiyatı, eğitim, Türkçe eğitimi.

Abstract

THEME OF EDUCATION IN THE WORKS OF MINSTREL CEMAL HODJA OF KAGIZMAN

Minstrels are artists who educate society through their instruments and lyrics. For ages many minstrels have educated public with works of art which could be used as a course material. These works are important resources that display education philosophy, life style of society and their expectations of the posterity. Therefore, poetry in the style of minstrels are needed to be analyzed in the way of their reflections on the perspective of society on education and their influences on society.

In this research, Minstrel Cemal Hoca of Kagizman who lived in 19th and 20th centuries, his education life, the attention he paid on education and his approach to education elements which are appeared in the poems are studied. The methods of descriptive analysis and document review are used together in this study that is figured in a mixed model. Educative elements that took place in the poems of Hodja Cemal are heaped up in four main subjects: Religion and mysticism education, public morality education, education of minstrel traditions and Turkish language education. In the last part of the study, results and suggestions that are figured through educative insight of Hodja Cemal and poetry world, are included.

Key words: Minstrel Cemal Hoca of Kagizman, folk literature, education, Turkish education.